

Seniorer i Norge 2010

Eiliv Mørk (red.)

Statistiske analyser

I denne serien publiseres analyser av statistikk om sosiale, demografiske og økonomiske forhold til en bredere leserkrets. Fremstillingsformen er slik at publikasjonene kan leses også av personer uten spesialkunnskaper om statistikk eller bearbeidingsmetoder.

© Statistisk sentralbyrå, februar 2011
Ved bruk av materiale fra denne publikasjonen skal Statistisk sentralbyrå oppgis som kilde.

ISBN 978-82-537-8047-4 Trykt versjon
ISBN 978-82-537-8048-1 Elektronisk versjon
ISSN 0804-3321

Emnegruppe
00.02

Design: Siri Boquist
Trykk: Statistisk sentralbyrå

Standardtegn i tabeller	Symbol
Tall kan ikke forekomme	.
Oppgave mangler	..
Oppgave mangler foreløpig	...
Tall kan ikke offentliggjøres	:
Null	-
Mindre enn 0,5 av den brukte enheten	0
Mindre enn 0,05 av den brukte enheten	0,0
Foreløpig tall	*
Brudd i den loddrette serien	—
Brudd i den vannrette serien	

Forord

Seniorer i Norge beskriver levekårene for personer i alderen 50 år og over. Publikasjonen Seniorer i Norge er en oppdatering av Statistisk sentralbyrås tidligere publikasjoner «Eldre i Norge» (1999) og «Seniorer i Norge» (2005). Formålet er å belyse viktige områder i seniorenes hverdagsliv ved å presentere tall og resultater fra demografi, økonomiske ressurser, boforhold, tidsbruk og aktiviteter, politisk deltakelse, yrkesdeltakelse, arbeidsmiljø og trygdebruk, helse, hjelpebehov og tjenestetilbud, og sosial kontakt. I tillegg er det et eget kapittel om innvandrere som egen gruppe hvor vi i stor grad berører disse temaene.

Seniorbefolkningen består av aldersgruppen 50 år og over. Vi har så langt det har latt seg gjøre holdt oss til tiårsgrupper, med eget skille ved 67 år, som er pensjonsalderen. I de kapitler og avsnitt der det ikke har vært mulig å presentere tall med denne aldersinndelingen, vil aldersavgrensningen avvike noe. Referansegruppen er den øvrige voksne befolkningen og består av personer i alderen 30-49 år.

De viktigste datakildene er befolkningsstatistikken, inntekts- og formuesundersøkelsene, arbeidskraftundersøkelsene, befolkningsframskrivingene, Norsk kulturbarometer 2008, Norsk mediebarometer 2009, samordnet levekårsundersøkelse 2002, 2008, 2009.

Publikasjonen er finansiert av Arbeids- og velferdsdirektoratet og Statens seniorråd, og er utarbeidet ved Seksjon for levekårsstatistikk. Eiliv Mørk har koordinert arbeidet og skrevet deler av kapittel 2 og 9. Kristina Kvarv Andreassen har skrevet kapittel 1, Jon Epland har skrevet kapittel 2, Jan-Petter Sæther har skrevet kapittel 3, Odd Vaage har skrevet kapittel 4, Frode Berglund og Øyvin Kleven har skrevet kapittel 5, Elisabeth Rønning har skrevet kapittel 6, Berit Otnes har skrevet kapittel 7 og 8, Kristin Henriksen har skrevet kapittel 9, og Tor Morten Normann har skrevet kapittel 10. Publikasjonen er redigert av Kirsten Aanerud, Gunn Bredevang har lest korrektur, og Liv G. Hansen har stått for figurer. Natasza S. Sandbu har lest nær alle kapitlene og gitt gode og uvurderlige råd.

Statens seniorråd har finansiert arbeidet med publikasjonen.

Statistisk sentralbyrå

Oslo/Kongsvinger, 7. januar 2011
Olav Ljones

Sammendrag

I kapittel 1 ser vi hvordan befolkningen har endret seg siden forrige publikasjon. Den største endringen de siste årene skyldes økt innvandring. I Norge går det likevel i én retning; befolkningen blir eldre.

Kapittel 2 tar for seg inntekt, formue og forbrukssiden ved levekårene for seniorene. Blant norske husholdninger er det ingen som har hatt så gunstig inntektsutvikling de siste årene som eldre seniorer.

Hvordan en bor og har det i nærmiljøet, er viktig for den generelle trivselen. Kapittel 3 om boforhold og nærmiljø dekker hvordan seniorene har det på dette området.

Graden av aktivitet er viktig for velvære i hverdagen. Kapittel 4 om tidsbruk og fritidsaktiviteter belyser dette området.

Aktivitet i hverdagen omfatter også det å være interessert i politikk og generelle samfunnsspørsmål. Kapittel 5 om politisk deltakelse belyser dette området. Valgdeltakelsen blant seniorene er svært høy, men faller litt når de passerer 80 år.

Deltakelse i arbeidslivet er og har vært en sentral del av livet for de fleste, se kapittel 6. Sysselsettingen synker markant etter fylte 62 år, og seniorkvinner jobber i stor utstrekning deltid.

Å ha god helse er en sentral levekårsdimensjon. Kapittel 7 tar opp denne dimensjonen. Sunnere levevaner, som mindre røyking og mer mosjon, bidrar trolig til at eldres helse er noe bedre enn før.

Ikke alle har like god helse; for dem det gjelder, er omsorgstilbudet viktig. Kapittel 8 om hjelpebehov og tjenestetilbud omfatter dette. Mange eldre lever med sykdom som påvirker hverdagen, og like mange som før trenger hjelp til å klare seg i hverdagen.

En gruppe i befolkningen som skiller seg spesielt ut blant seniorene, er innvandrerne. Med en annen bakgrunn og historie enn etniske norske kommer disse i en særstilling. Kapittel 9 om innvandrere behandler dette. Eldre innvandrere sliter med flere helseproblemer enn befolkningen ellers.

Sosialt samvær er viktig for trivselen. Kapittel 10 om sosial kontakt belyser dette området. Sammenlignet med andre har de ofte kontakt med familiemedlemmer, og selv om de ikke treffer venner så ofte som yngre voksne, har seks av ti seniorer ukentlig kontakt med venner.

De aller fleste eldre har fått det bedre. Økonomien er bedret, mens bedret helse fører til at flere lever lenger. Mange eldre har et aktivt liv med høy organisasjonsdeltakelse og bruk av kultur og mosjonstilbud. De fleste har det bra i nærmiljøet, med god boligstandard, lite utsatt for støy og forurensning. At befolkningen ved bedret helse og lave fødselstall blir eldre, medfører utfordringer for velferden. Dette vil føre til økte kostnader til pensjoner og helse- og omsorgstjenester. Dette vil ikke bare være en utfordring for finansiering av velferdstjenester, men vil også bidra til økt etterspørsel etter arbeidskraft i helse- og omsorgssektoren.

Abstract

In chapter one, we examine on how the population has changed since the previous publication. The biggest change in recent years is due to increased immigration. In Norway, however the main result is that the population gets older.

Chapter two focuses on income, wealth and the consumption side of the living conditions of seniors. Among Norwegian households, no one has had such an income development in recent years as older seniors.

How you live and the conditions the local community, is important for the general well-being. Chapter three on housing and community covers seniors' situation in this area.

The degree of activity in everyday life is important for wellbeing. Chapter four about time use and leisure activities highlights this area. Activity in daily life also includes being interested in politics and general social issues. Chapter five on political participation focuses on this. Participation in elections is very high among seniors, but falls a bit when they pass 80 years.

Participation in work is and has been a central part of life for most people. Employment drops significantly after age 62, and senior women work largely part time, see Chapter six.

Having good health is a central dimension of living conditions. Chapter seven addresses this dimension. Healthier living habits, such as less smoking and more exercise, are probably contributing to a small improvement in health among the elderly over the last ten years. Not everyone is in good health, and for those concerned, the provision of care is important. Chapter eight on needs for assistance and supply of services emphasize this. Many elderly people live with diseases that affect everyday life, and as many as before, need help to manage in everyday life.

A particular group among seniors in the population is immigrants. With a background and history that differ from ethnic Norwegian, they have a unique position. Chapter nine treats this. Older immigrants are struggling with more multiple health problems than the general population.

Socializing is important for the well-being. Chapter ten on social relations illuminate this area. Compared with others, seniors often have contact with family members, and even if they do not meet friends as often as younger adults, six out of ten seniors have weekly contact with friends.

Most elderly people have improved their living conditions. The economy has improved; better health leads to more people live longer. Many seniors have an active life with high organizational participation and use of cultural and recreational offers. Most people live in a good community, with good housing, low exposure to noise and pollution. Improved health and low birth rates in the population will however represent a challenge for the welfare community. This will lead to higher costs for pensions and health care services. It not only be a challenge for the financing of welfare services, but will also contribute to increased demand for labour in the health care sector.

Innhold

Sammendrag	5
Abstract	6
1. Befolkningens størrelse og aldersfordeling	9
2. Seniores økonomi stadig bedre	17
3. Boforhold og nærmiljø	33
4. Tidsbruk og fritidsaktiviteter	45
5. Politisk deltakelse blant seniorer. Engasjerte borgere med svak representasjon	65
6. Sysselsetting, arbeidsmiljøforhold og trygdebruk	77
7. Helse	109
8. Hjelpebehov og tjenestetilbud	127
9. Seniorer blant innvanderne	143
10. Sosial kontakt og organisasjonsaktivitet	167
Figurregister	189
Tabellregister	192

Kristina Kvarv Andreassen

1. Befolkningens størrelse og aldersfordeling

Befolkningens størrelse og sammensetning bestemmes av fødsler, dødsfall, inn- og utvandring. Økt innvandring har vært den viktigste endringsfaktoren de siste årene. Selv om de fleste innvandrerne er unge, går likevel utviklingen i Norge i én retning; befolkningen blir eldre.

1.1. Befolkningsutviklingen, hva kan man forvente?

Hvor mange og hvor gamle vi blir her i landet noen år fram i tid, kan vi ikke vite. SSB har imidlertid laget framskrivinger av befolkningen etter alder, basert på hvordan utviklingen har vært fram til i dag. I disse framskrivingene fortsetter utviklingen med befolkningsvekst og en stadig større andel eldre.

Variasjoner i fødselskullene og en økning i levealder var lenge de viktigste faktorene for befolkningsvekst og endringer i aldersstrukturen. Da hadde innvandring mindre betydning, men de siste fem årene, med blant annet stor arbeidsinnvandring fra nye EU-land, har nettoinnvandringen (innvandring minus utvandring) vært større enn fødselsoverskuddet (fødte minus døde). De nye innvandrerne er i gjennomsnitt yngre enn befolkningen for øvrig, men er likevel ikke mange nok til å forhindre at gjennomsnittsalderen i befolkningen øker fra år til år, da stadig flere lever til de blir stadig eldre.

Mekanismene som påvirker befolkningsveksten og aldersstrukturen, er noe

forskjellige. Dødeligheten vil i stor grad påvirke antallet gamle personer og ha stor betydning for forventet levealder. Fruktbarheten vil i første omgang ha betydning for størrelsen på fødselskullene, deretter gruppene unge og voksne, og først etter 70 år påvirke andelen eldre. De fleste innvandrerne er unge, og vil av den grunn først og fremst påvirke andelen unge voksne, dernest barn og etter hvert andelen eldre i befolkningen (Østby 2004:4). Kun 1 prosent av dem som innvandret i 2009, var over 67 år, og det samme gjaldt 2 prosent av dem som utvandret.

Befolkningens alderssammensetning vil i løpet av de neste 50 årene endres kraftig. Uavhengig av hvilke forutsetninger som legges til grunn, viser alle befolkningsframskrivinger at vi som nasjon blir eldre. Forventet levealder har økt jevnt i omtrent 200 år (SSB (2010a)).

1.2. Folketall og endringer i aldersfordeling

Per 1. januar 2010 var vi 4,86 millioner innbyggere i Norge. Ifølge middelalternativet i befolkningsframskrivingene (se tekstboks) vil folkemengden trolig passere

Om statistikkgrunnet

Befolkningsstatistikken omfatter personer som er registrert som bosatt i landet i folkeregisteret, det vil si personer som bor her fast, eller som har til hensikt å ha sitt faste bosted i Norge i minst et halvt år, og som har gyldig oppholdstillatelse (noe alle nordiske statsborgere har).

Begreper

Befolkningsframskriving er en beregning av en framtidig befolknings størrelse og sammensetning med hensyn til kjønn, alder og bosted (kommune). Dette gjøres ved å anvende alders- og kjønnsbestemte sannsynligheter eller rater for dødsfall, inn- og utvandring og fødsler (blant kvinner 15-49 år) på befolkningen etter kjønn og alder. SSB framskriver befolkningen ved begynnelsen av kalenderåret (1. januar).

Alternativer: Det gjøres alternative forutsetninger om hver av de fire komponentene i befolkningsframskrivingene: fruktbarhet, levealder, innenlands flytting (mobilitet) og nettoinnvandring. Forutsetningene har betegnelsene L (lav), M (mellom), H (høy), K (konstant, for levealder) eller 0 (for innenlandske flyttinger og nettoinnvandring). De framskrivingsalternativene som vises her er

MMMM: mellomnivået for fruktbarhet, levealder, innenlands flytting og nettoinnvandring

LLML: lav fruktbarhet, lav levealder, middels innenlands mobilitet og lav nettoinnvandring

HHMH: høy fruktbarhet, høy levealder, middels innenlands mobilitet og høy nettoinnvandring

MMMM er hovedalternativet, mens LLML og HHMH er de alternativene som gir lavest og høyest vekst. Det er imidlertid lite sannsynlig at den faktiske utviklingen på lang sikt vil følge disse ytteralternativene for alle komponenter samtidig.

Kilde: (SSB (2010b)) Befolkningsframskrivingene.

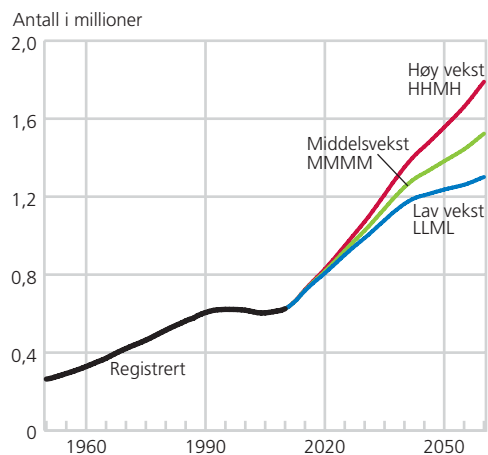
Tabell 1.1. **Befolkningssammensetning, etter alder. 2010. Antall og andel av befolkningen**

	Antall	Prosent av befolkningen
0- 9 år	602 401	12,4
10-19 år	637 356	13,1
20-29 år	612 617	12,6
30-39 år	677 461	13,9
40-49 år	700 695	14,4
50-59 år	613 814	12,6
60-69 år	503 243	10,4
70-79 år	290 590	6,0
80-89 år	184 367	3,8
90 år og eldre	35 655	0,7

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

5 millioner i 2012 og fortsette å stige de neste 50 årene, til rundt 6,9 millioner i 2060. Innvandringsoverskuddet (innvandring minus utvandring) er antatt å være høyt de nærmeste årene og forbli på et ganske høyt nivå gjennom framskrivingsperioden. Det er imidlertid stor usikkerhet

Figur 1.1. **Folkemengde 67 år og over, registrert og framskrevet. 2010**

Kilde: Befolkningsframskrivingene, Statistisk sentralbyrå.

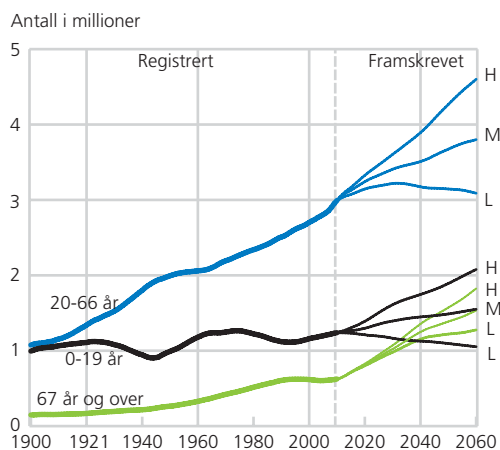
knyttet til størrelsen på nettoinnvandringen (SSB (2010c)).

Nedgang i folketallet får vi rundt 2045 bare dersom fruktbareheten faller til 1,6 barn per kvinne (fra 1,98 i 2010) og det samtidig blir liten innvandring og liten vekst i levealderen, eller at nettoinnvandringen blir null i årene framover. Det er et lite sannsynlig scenario.

Vi er i ferd med å få en betydelig eldre befolkning. På grunn av de små fødselskullene fra slutten av 1920-årene til begynnelsen av 1940-årene, som ga en nedgang i aldersklassen 0-19 år i figur 1.2, sank antall personer over 67 år fra en topp på 622 000 i 1995-1996 til 603 000 i 2004. Antall personer som er 67 år og eldre, beregnes nå til å vokse fra 625 000 i 2010 til rundt 716 000 i 2015. Økningen i antall eldre framover skyldes både antatt nedgang i dødelighet og fortsatt høy innvandring. Antall eldre vil derfor øke, med mindre vi får en dramatisk økning i dødeligheten eller en kraftig emigrasjon av eldre, begge deler lite er sannsynlig.

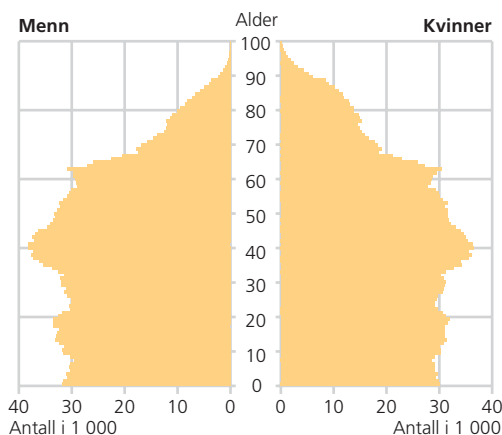
Det står i dag 4,8 personer i yrkesaktiv alder, 20-66 år, bak hver person i aldersgruppen 67 år og over. Dette forholdstal-

Figur 1.2. Antall personer i brede aldersgrupper, registrert og framskrevet. 2010

Kilde: Befolkningsframskrivingene, Statistisk sentralbyrå.

Figur 1.3. Befolkningen, etter kjønn og alder per 1. januar 2010

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

let, potential support ratio, er det omvendte av forsørgerbyrden for eldre, old age dependency ratio. Etter en langvarig nedgang har tallet økt fra 4,1 i begynnelsen av 1990-tallet på grunn av de små kullene fra 1920-1940-tallet og dermed lavere antall eldre. Fra 2012 vil imidlertid forholdstallet synke raskt (SSB (2010c)).

1.3. Dobling av antall personer over 67 år fram mot 2060

På lang sikt vil vi få en betydelig eldre befolkning, noe som kan leses ut at befolkningspyramiden i figur 1.3. Antall personer i alderen 67 år og eldre vil etter hvert vokse raskt, fra 624 000 i 2010 til om lag 1,5 millioner i 2060. I denne perioden vil andelen personer i denne aldersgruppen øke fra 13 prosent i 2010 til 22 prosent av hele befolkningen i 2060. Veksten er en følge både av de stadig større fødselskullene fra 1933 til 1946, økende levealder og høy innvandring. Som vi så i figur 1.2, vil antall eldre personer øke framover uansett hvilke (rimelige) forutsetninger som legges til grunn i framskrivningen (SSB (2010b)).

1.4. Forventer nedgang i innvandring

Innvandringen til Norge er fortsatt høy. I 2009 ble 65 000 personer registrert som innflyttet til Norge, 2 000 færre enn i 2008, men likevel det nest høyeste nivået noen gang. Samtidig økte tallet på registrerte utvandrede markant, med omtrent 3 000, slik at nettoinnvandringen var 39 000. De tre siste årene har nettoinnvandringen vært rekordhøy og ligget rundt 40 000, mens den i 2006 var 24 000. Nedgangen i innvandringen og økningen i utvandringen er ikke overraskende, etter at finanskrisen inntrådte høsten 2008 og etterspørselen etter arbeidskraft sank betydelig, men endringene er kanskje mindre enn ventet.

Siden polakker utgjør en så stor del av innvandringen til Norge, blir inntrykket nokså annerledes når de holdes utenfor. Da preges bildet av store variasjoner i innvandringen med bare en svak øking de siste årene (SSB (2010c)).

Innvandringen har endret seg mye over tid, og har økt spesielt sterkt de siste årene. Det er stor usikkerhet om hva nivået på innvandringen blir framover. Utviklingen på arbeidsmarkedet de siste årene har gjort denne usikkerheten enda større. Dette gjør at framskrivingen av antall innvandrere og innvandrergruppens sammensetning er svært usikker, både på kort og lang sikt. Men det beregnes at antall innvandrere i landet vil øke sterkt i årene framover, fra 420 000 i dag til mellom 0,8 og 2,0 millioner i 2060. Antall norskfødte med innvandrerforeldre vil samtidig øke fra 86 000 til mellom 270 000 og 660 000. Samlet vil disse to gruppene utgjøre mellom 1,1 og 2,6 millioner personer, eller mellom 20 og 31 prosent av folkemengden i 2060 (SSB (2010d)).

På grunn av den økende arbeidsledigheten i Norge nådde nettoinnvandringen fra EØS-området trolig en topp i 2008, og framover forventer vi at den avtar. Vi regner med at den norske arbeidsledigheten etter noen år vil synke igjen, slik at nettoinnvandringen vil avta langsommere. Etter hvert vil kanskje inntektsnivået i Norge ikke lenger være like gunstig i forhold til andre land. Vi antar at dette vil kunne føre til ytterligere nedgang i nettoinnvandringen, spesielt fra land med tilnærmet fri adgang til det norske arbeidsmarkedet, slik som land i EØS-området (SSB (2010d)).

1.5. Høyere fødselsrater blant nyankomne innvandrere

Det er en klar tendens til at innvandrere har noe høyere fruktbarhet enn andre i Norge de første årene etter innvandringen, særlig blant dem som kommer på grunn av familiegjennforening og familieetablering. I de første årene av et ekteskap er det gjennomsnittlige fødselstallet som regel høyt. Fødselsratene til innvandrere generelt er derfor avhengig av hvor mange personer som nylig har kommet til landet, hvor mange som har bodd her lenge, og fra hvilke land de kommer (SSB.no-d).

Fruktbarhetsnivået i Norge er fortsatt blant de høyeste i Europa, med 1,98 i 2010. I 2009 var det trolig bare lavere enn Irland og Island, og omtrent likt med Frankrike. I de nordiske landene, samt Frankrike, Irland og Storbritannia, har samlet fruktbarhetstall, eller SFT (se tekstboks) vært

Samlet fruktbarhetstall

Samlet fruktbarhetstall (SFT) for kvinner beskriver gjennomsnittlig antall levendefødte barn hver kvinne kommer til å føde i hele kvinnens fødedyktige periode (15-49 år), under forutsetning av at fruktbarhetsmønstret i perioden vedvarer, og at dødsfall ikke forekommer. SFT for menn er beregnet for aldersgruppen 15-54 år.

over 1,8 barn per kvinne i fruktbar alder de siste 3-4 årene. Disse landene har hatt økende fruktbarhet siden 2002. I Sverige og Frankrike, som begge har en offentlig politikk for å påvirke barnetallet, begynte fruktbarheten å øke enda tidligere. Det har etter hvert blitt svært små forskjeller mellom de fire største nordiske landene. I 2008 var SFT 2,14 i Island (høyest i Europa), 1,91 i Sverige, 1,89 i Danmark og 1,85 i Finland. Den relativt høye fruktbarheten i Norden må ses i sammenheng med gunstige familie- og velferdsordninger, som gjør det enklere for foreldre å kombinere barn og yrkesaktivitet (SSB (2010c)).

1.6. Stadig høyere forventet levealder

Antall døde har gått ned de siste årene, fra 44 000 i 2000 til 41 400 i 2009. Dette er omtrent som beregnet i høyalternativet (se tekstboks for forklaring) i siste befolkningsframskriving. Ved uendret kjønns- og aldersspesifikk dødelighet ville antall dødsfall ha økt fordi antall eldre i befolkningen for tiden går opp.

Forventet levealder ved fødselen har økt nesten uavbrutt i omtrent 200 år,

gjennomsnittlig med litt over 0,2 år per kalenderår. Økningen har vært særlig sterk de siste 20 årene, spesielt for menn. I 2009 økte levealderen med 0,3 år, til 78,6 år for menn og med 0,1 år, til 83,1 år for kvinner. Dette er de høyeste tallene som noen gang er registrert for Norge. Mennene er i ferd med å hente inn en del av det store forspranget kvinnene fikk på 1950-tallet, etter at forskjellen hadde vært 3-4 år fram til da. Det er nok noen grunnleggende biologiske årsaker til at menn vanligvis lever kortere enn kvinner. Men også ulikheter i atferd kan forsterke eller svekke dødelighetsforskjellene. Vi regner med at levealdersforskjellen vil avta til 3-4 år, slik det var på 1950-tallet i mange land.

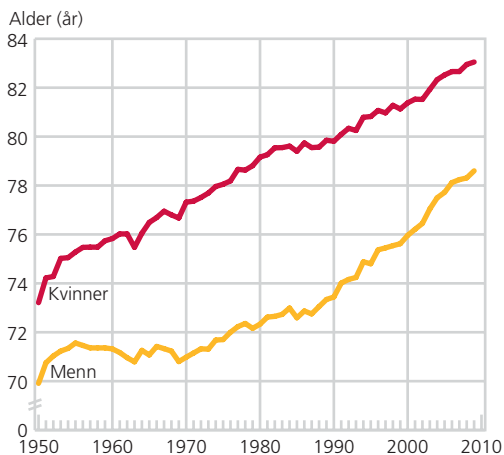
Den betydelige økningen av levealderen har blant annet sammenheng med en sterk nedgang i dødeligheten av hjerte- og karsykdommer for personer 80 år og over. Årsakene til nedgangen er trolig flere: endret livsstil (færre som røyker, sunnere kosthold, mer mosjon), forebygging av sykdommer (blant annet blodtrykkssenkende medisiner) og mer effektiv behandling (blant annet raskere og mer adekvat intervensjon ved hjertesvikt og hjertesykdom).

Norge er blant de 8-10 land i verden som har lavest dødelighet. Norske kvinner kan forvente å leve omtrent like lenge som kvinner i de andre nordiske landene, men likevel betydelig kortere enn japanske kvinner som i 2008 hadde en forventet levealder på 86,1 år. Norske menn lever omtrent to år lenger enn danske og finske menn, men noe kortere enn svensker og islendinger. Islandske menn har den høyeste levealderen i verden, 80,0 år i 2008.

1.7. Utfordringer for Norge

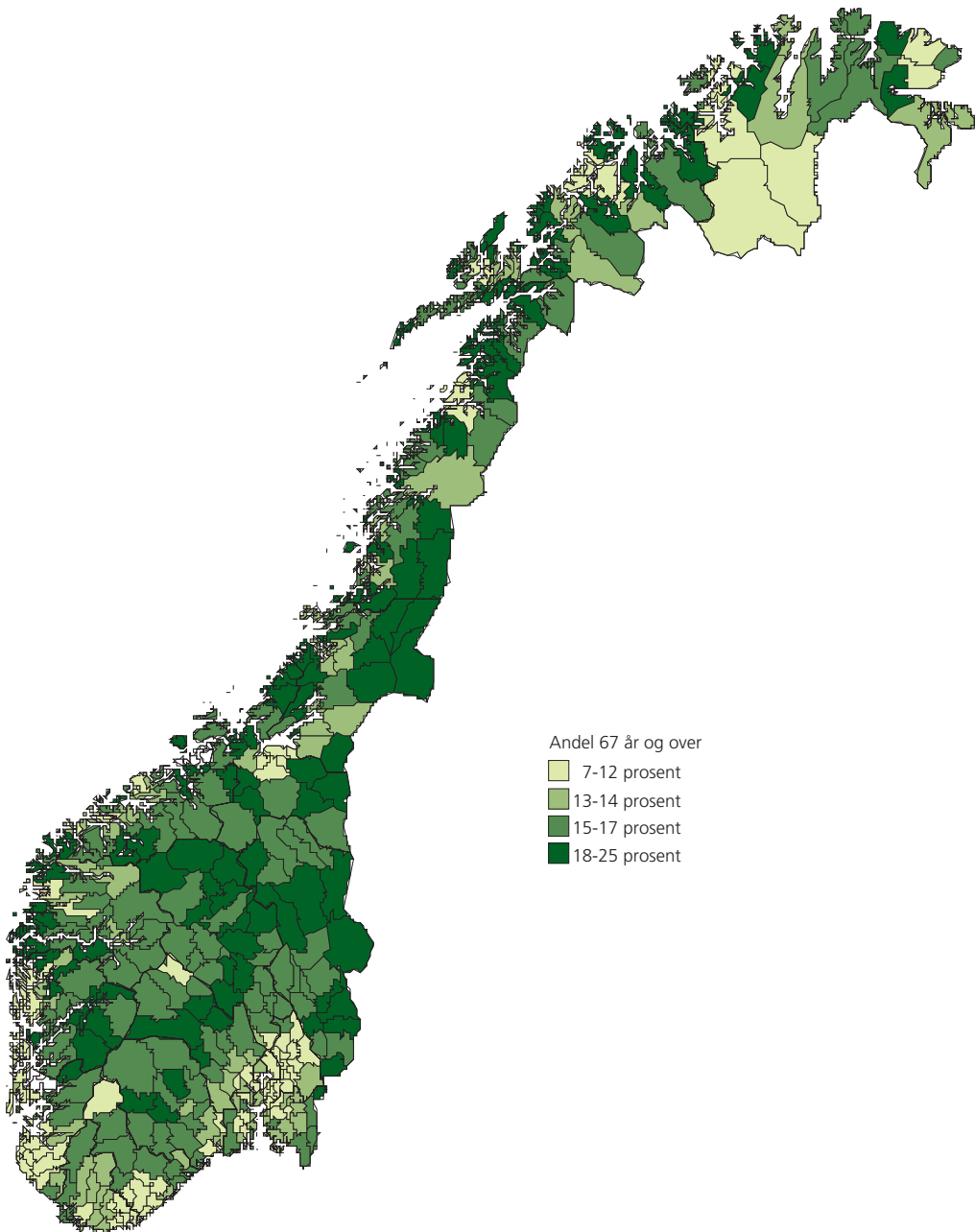
Demografien kan vi gjøre lite med, og utfordringene for Norge ligger i å øke antallet personer som deltar i yrkeslivet,

Figur 1.4. Forventet levetid ved fødselen for menn og kvinner. 1950-2009

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 1.5. Andel personer 67 år og over, i landets kommuner. 2010. Prosent

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.
Kartgrunnlag: Statens kartverk.

for å få redusert de framtidige offentlige pensjonsutgiftene.

Hvor stor andel personer som er over 67 år, varierer fra kommune til kommune, men enkelte områder skiller seg ut med

å ha høye eller lave tall. Hedmark og Oppland har mange kommuner med høy andel eldre, mens det i Oslo-området og store deler av Sør-Norge knapt finnes kommuner med høye andeler i denne alderen. De største byene har stort sett en yngre befolkning enn utkantkommunene. Gjesdal i Rogaland har den laveste andelen eldre, med 7 prosent, og Ibestad i Troms har den høyeste, 25 prosent. I Finnmark utmerker Kautokeino, Karasjok og Alta seg med lav andel, og dette kan delvis forklares ut fra at sentrale samiske institusjoner som Sametinget og samisk høyskole ligger der.

Tabell 1.2. **Personer 67 år og eldre. De ti største kommunene. 2010. Absolutte tall og prosent**

	Befolkning i alt	67 år og eldre over 67 år	Andel
Oslo	586 860	59 802	10,2
Bergen	256 600	31 620	12,3
Trondheim	170 936	18 594	10,9
Stavanger	123 850	12 721	10,3
Bærum	111 213	14 514	13,1
Kristiansand	81 295	9 900	12,2
Fredrikstad	73 638	10 452	14,2
Tromsø	67 305	5 983	8,9
Sandnes	64 671	6 056	9,4
Drammen	62 566	8 355	13,4
Asker	54 623	6 482	11,9

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 1.3. **Personer 67 år og eldre. De ti minste kommunene. 2010. Absolutte tall og prosent**

	Befolkning i alt	67 år og eldre over 67 år	Andel
Røst	612	95	15,5
Fedje	594	120	20,2
Leka	593	135	22,8
Kvitsøy	527	112	21,3
Vevelstad	510	93	18,2
Røyrvik	495	90	18,2
Træna	489	67	13,7
Bjarkøy	482	108	22,4
Modalen	344	43	12,5
Utsira	218	32	14,7

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 1.4. **Personer i privathusholdninger, etter kjønn og samlivsform. 67 år og over. 2010. Prosent**

	67-79 år		80 år og eldre	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
I par, gift	72,2	52,3	60	19,8
I par, samboende	3,6	2,2	1,5	0,6
Ikke i par	24,2	45,5	38,5	79,6

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Det bidrar til å redusere utflyttingen blant de unge med samisk bakgrunn.

1.8. Mange eldre bor alene

Andelen aleneboende i privathusholdninger er høyest blant de aller eldste. Blant personer 80 år og over bor nærmere seks av ti alene, mens én av tre bor alene i aldersgruppen 67-79 år. Blant kvinner 80 år og over bor mer enn 70 prosent alene, mens dette gjelder for bare en tredjedel av mennene i samme aldersgruppe. Oslo er fylket med høyest andel eldre som bor alene, mens andelen aleneboende eldre er lavest i Akershus og Sogn og Fjordane.

Tabell 1.5. **Innvandrere, etter landbakgrunn. 67 år og over. 2010. Antall**

	67-79 år	80 år og over
I alt	17 447	5 991
Europa	11 872	4 294
Afrika	751	127
Asia med Tyrkia	3 414	628
Nord-Amerika	929	814
Sør- og Mellom-Amerika	427	96
Oseania	54	32

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

1.9. Eldre innvandrere

Per 1. januar 2010 var det i alt 23 400 bosatte innvandrere i Norge over 67 år. Mer enn to tredjedeler av disse har innvandret fra Europa, og den nest største gruppen er innvandrere fra Asia. Innvandring fra

Tabell 1.6. Ikke-nordiske innvandrere, etter innvandringsgrunn. 60 år og over. 1990-2008. Antall

	I alt	Arbeid	Familie	Flukt	Utdanning	Andre
I alt	376 625	91 254	151 325	92 006	40 203	1 837
60-79 år	6 753	401	3 474	2 533	23	322
80 år og eldre	383	.	202	99	.	81

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Europa er ikke nytt. Fra de andre kontinentene startet innvandringen fra 1970-tallet og utover.

Blant de eldste ikke-nordiske innvandrerne har familie og flukt vært hovedgrunnene for å komme til Norge. Den økende innvandringen de siste årene har særlig bestått av arbeidsinnvandrere, og disse er unge. Av alle som innvandret i 2009, var 71 prosent mellom 16 og 44 år. Det er usikkert hvor mange av disse som vil bosette seg i Norge permanent, men et jevnt tilsig av yngre innvandrere gjør at andelen eldre blant innvandrerne ikke forventes å stige noe særlig de neste årene.

Referanser

Østby, Lars (red.) (2004): Innvandrere i Norge – Hvem er de, og hvordan går det med dem? Del 1 Demografi, Notater 2004/65, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/emner/00/02/notat_200465/notat_200465.pdf

Statistisk sentralbyrå (2010a): Befolkningsstatistikk, Døde, 7. oktober 2010. <http://www.ssb.no/dode/>

Statistisk sentralbyrå (2010b): Befolkningsframskrivingene, 7. oktober 2010. <http://www.ssb.no/folkfram/>

Statistisk sentralbyrå (2010c): Økonomiske analyser 1/2010, 7. oktober 2010. <http://www.ssb.no/emner/08/05/10/oa/201001/03okonomiskutsyn.pdf>

Statistisk sentralbyrå (2010d): Befolkningsframskrivingene, innvandring, 7. oktober 2010. <http://www.ssb.no/innvfram/>

Jon Epland og Eiliv Mørk

2. Seniorennes økonomi stadig bedre

Blant norske husholdninger er det ingen som har hatt så gunstig inntektsutvikling de siste årene som eldre seniorer, det vil si de som er 67 år eller eldre. Dagens pensjonister har et klart bedre pensjonsgrunnlag gjennom opptjente rettigheter i folketrygden enn gårsdagens pensjonister. De har også oftere tjenestepensjon og mer i oppsparte midler som gir betydelige renteinntekter. Blant seniorenne i yrkesaktiv alder (50-66 år) er flere enn før i jobb, særlig kvinner over 60 år. Også seniorennes formue og samlet gjeld har økt. Aleneboende minstepensjonister og eldre innvandrere med kort botid har klart mindre å rutte med enn andre seniorer. Mens alle husholdninger sett under ett har hatt en realvekst i totalforbruket på 17 prosent de siste seks årene, har de eldste hatt en vekst på 25 prosent i gjennomsnitt.

Inntekt og formue er to av de viktigste økonomiske ressursene menneskene rår over, og de har stor betydning for den enkeltes økonomiske velferd. Egen inntekt oppfattes av mange som en viktig forutsetning for uavhengighet og selvstendighet, og påvirker den enkeltes hverdag. Ut fra et levekårsperspektiv er det likevel den samlede husholdningsinntekten som betyr mest, siden en antar at de som bor i samme husholdning, pleier å dele på inntekter og utgifter.

I dette kapitlet skal vi først se på utviklingen i de individuelle inntektene for kvinner og menn i ulike deler av seniorbefolkningen. I tråd med det som er nevnt over, er det likevel husholdningsinntektene som best måler hvilke økonomiske ressurser seniorbefolkningen rår over. Hovedvekten av kapitlet omhandler derfor utvikling og fordeling av seniorhusholdningenes inntekter og formue.

Datagrunnlaget

I beskrivelsen av de personlige inntektene er skattestatistikken benyttet. Dette datagrunnlaget omfatter alle skattepliktige inntekter til hele den bosatte befolkningen per 31. desember i inntektsåret.

Datagrunnlaget som er benyttet til å beskrive husholdningsinntektene, er inntektsstatistikken for husholdninger. Denne statistikken omfatter alle personer bosatt i privathusholdninger ved utgangen av året. I tillegg til alle skattepliktige inntekter omfatter statistikken også en rekke skattefrie inntekter, som for eksempel barnetrygd, studiestipend, bostøtte, sosialhjelp med mer. Alle inntektsopplysninger er hentet fra ulike administrative kilder, for eksempel fra NAV, Skatteetaten, Husbanken og så videre.

2.1. Personlige inntekter

Innenfor seniorbefolkningen har yngre høyere individuelle inntekter enn eldre. Dette er forventet, siden mange av de yngre er yrkesaktive mens de eldre hovedsakelig er pensjonister. Men siden de eldste senioren har hatt best inntektsutvikling de siste årene, har forskjellen mellom yngre og eldre seniorer blitt gradvis mindre. I aldersgruppen 50-59 år var median bruttoinntekt 371 000 kroner i 2008. Personer i alderen 60-66 år har nest høyest inntektsnivå, med en medianinntekt på 310 000 kroner. De mellom 67 og 79 år og 80 år eller eldre har den laveste medianinntekten, henholdsvis 234 000 og 191 000 kroner.

I likhet med resten av befolkningen har senioren hatt en meget sterk økning i bruttoinntekt de siste årene. Medianinntektene i aldersgruppen 50-59 år økte for eksempel med over 50 prosent fra 1993 og til 2008, omregnet til faste priser. Veksten var enda høyere for eldre seniorer i yrkesaktiv alder, med en realvekst i medianinntektene på 66 prosent, mens yngre

pensjonister (67–79 år) tilsvarende økte inntektene med hele 80 prosent i samme periode. Tabell 2.1 viser likevel at det er de aller eldste pensjonistene som prosentvis økte inntekten mest, med nær dobling av inntektene mellom 1993 og 2008 (93 prosent). Den sterke inntektsveksten til de eldste skyldes både ekstraordinære opptrappinger av minstepensjonene i perioden (1998 og 2008), og det at stadig flere alderspensjonister har opptjent tilleggspensjon i folketrygden.

2.1.1. Kvinner nærmer seg menn

Også blant senioren er det klare forskjeller mellom kvinners og menns inntekter. Samtidig har det innenfor de fleste aldersgrupper funnet sted en klar utjevning som har redusert inntektsforskjellene mellom kjønnene. Figur 2.1 viser hvor mye medianinntekten til kvinner utgjør i prosent av mennenes medianinntekt de siste 15 årene.

Det er blant dem mellom 50 og 59 år at forskjellen mellom kvinners og menns bruttoinntekter er minst. I 2008 hadde

Tabell 2.1. Skattepliktig bruttoinntekt for ulike aldersgrupper. 1993-2008

	Median i 2008-kroner				Indeks 1993=100			
	50-59 år	60-66 år	67-79 år	80- år	50-59 år	60-66 år	67-79 år	80- år
1993	245 900	186 000	130 400	98 600	100	100	100	100
1994	251 200	185 100	129 500	97 200	102	100	99	99
1995	256 400	187 900	132 600	99 400	104	101	102	101
1996	266 600	196 200	138 600	104 100	108	105	106	106
1997	273 000	201 300	141 600	106 100	111	108	109	108
1998	286 000	212 700	151 300	116 900	116	114	116	119
1999	294 600	220 300	159 700	124 900	120	118	122	127
2000	298 800	226 400	165 000	129 400	122	122	126	131
2001	304 000	233 400	172 600	137 000	124	125	132	139
2002	314 600	245 800	181 400	144 500	128	132	139	146
2003	314 300	250 500	185 600	147 700	128	135	142	150
2004	321 500	260 100	190 900	150 300	131	140	146	152
2005	327 300	268 100	196 700	155 300	133	144	151	157
2006	335 100	276 600	204 300	162 600	136	149	157	165
2007	358 500	298 100	222 000	178 100	146	160	170	181
2008	370 700	309 500	234 200	190 500	151	166	180	193

Kilde: Skattestatistikk, Statistisk sentralbyrå.

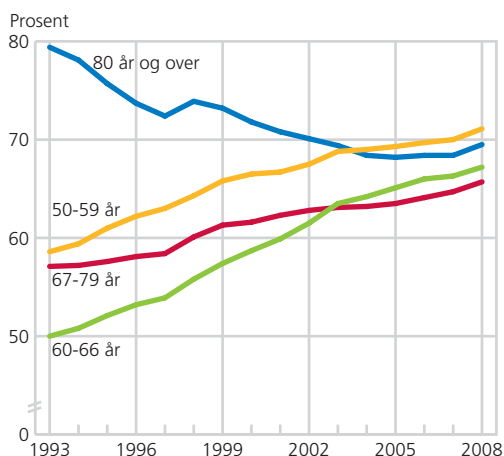
kvinnene i denne aldersgruppen et inntektsnivå som tilsvarte 71 prosent av mennenes inntektsnivå. Den forskjellen som består, skyldes først og fremst at flere menn enn kvinner er sysselsatt, og at menn i større grad enn kvinner jobber fulltid. Også blant de aller eldste på 80 år og over ligger kvinnes inntektsnivå på om lag 70 prosent av mennenes. En av forklaringene på de relativt små inntektsforskjellene blant de eldste er at det er mindre forskjeller i eldre kvinners og menns alderspensjoner, sammenlignet med yngre pensjonister. Det er ennå relativt få av dem som er 80 år og eldre som har store tilleggspensjoner i folketrygden, og relativt mange i dette alderssjiktet er minstpensjonister.

Blant yngre pensjonister i 60- og 70-årsalderen vil det derimot være mange menn som mottar tilleggspensjon, men fremdeles relativt få kvinner. Av den grunn er inntektsforskjellene mellom kjønnene noe større blant dem som er 60-66 år og 67-79 år, der medianinntekten for kvinner ligger på henholdsvis 67 og 66 prosent av mennenes bruttoinntekt.

Det har imidlertid skjedd en klar tilnærming mellom kvinners og menns bruttoinntekt de siste årene. Dette gjelder først og fremst for dem mellom 60 og 66 år. I denne aldersgruppen har kvinnes inntektsnivå økt fra å kun tilsvare halvparten av mennenes inntektsnivå på begynnelsen av 1990-årene, til å utgjøre vel to tredjedeler i 2008. Det er først og fremst økt sysselsetting blant kvinner i denne aldersgruppen som forklarer den gunstige inntektsutviklingen. Blant annet økte andelen sysselsatte kvinner i alderen 55-74 år fra 30 prosent i 1993 til 44 prosent i 2006, ifølge arbeidskraftundersøkelsen.

Økt yrkesdeltakelse blant kvinner er også en viktig forklaring på at inntektsforskjel-

Figur 2.1. **Kvinners bruttoinntekt i prosent av menns bruttoinntekt. Ulike aldersgrupper. Median. 1993-2008. Prosent**

Kilde: Skattestatistikk, Statistisk sentralbyrå.

lene mellom menn og kvinner i alderen 50-59 år har blitt mindre de siste årene. Her har kvinnes inntekt i prosent av menns inntekt økt fra 60 til 70 prosent mellom 1993 og 2008. Også kvinner i alderen 67-79 år har økt inntektene sine mer sammenlignet med menn, men i denne aldersgruppen har utjevningen vært noe mindre enn for yngre seniorer.

Blant de aller eldste som er 80 år eller eldre, har derimot utviklingen gått i motsatt retning. Her har det tvert imot blitt større forskjeller mellom menns og kvinners bruttoinntekt. Mens kvinner i denne aldersgruppen tidlig på 1990-tallet hadde en bruttoinntekt tilsvarende om lag 80 prosent av mennenes inntektsnivå, er nivået falt til om lag 70 prosent i 2008. Det er trolig demografiske årsaker bak denne utviklingen. Høyere levealder har ført til at andelen menn blant 80-åringene øker, og siden menn i større grad enn kvinner i denne aldersgruppen mottar tilleggspensjoner i folketrygden, fører dette til større forskjeller i pensjonsutbetalingene – og dermed i bruttoinntekt – mellom kvinner og menn.

2.2. Husholdningsinntekter

Når vi beskriver befolkningens økonomiske levekår ut fra husholdningsinntekten, tar vi hensyn til at personer som bor sammen, inngår i et økonomisk fellesskap og kan dele på inntekter og utgifter. Husholdningsinntekten omfatter i tillegg flere skattefrie inntekter som ikke inngår i bruttoinntekten, men som likevel kan ha stor betydning for mottakerne. For pensjonister gjelder dette for eksempel inntekter som bostøtte og grunn- og hjelpestønad, og for barnefamilier inntekter som barnetrygd og kontantstøtte.

2.2.1. Eldre har bedre inntektsutvikling enn yngre

I det følgende skal vi se på utviklingen i økonomisk levestandard for ulike grupper av seniorbefolkningen de siste ti årene. For i noen grad å ta hensyn til at noen bor alene, mens andre bor sammen med andre, er husholdningsinntekten etter skatt beregnet per forbruksenhet. Når inntekten er beregnet per forbruksenhet, såkalt «ekvivalentinntekt», skal en i prinsippet ta hensyn til at store husholdninger trenger en høyere inntekt enn små husholdninger for å ha tilsvarende økonomisk levestandard.

Ekvivalentinntekt og forbruksvekter

En ekvivalensskala gir uttrykk for hvor mye inntekt en husholdning med gitte karakteristika, for eksempel to voksne og to barn, må ha for at deres levestandard skal være like høy som levestandarden til en enslig med en gitt inntekt. Det er utledet en hel rekke typer av ekvivalensskalaer, basert på forskjellige tilnærminger. I dette kapitlet er det benyttet den såkalte EU-skalaen. Ved bruk av denne skalaen gis første voksne husholdningsmedlem vekt lik 1, neste voksne vekt lik 0,5, mens barn får vekt lik 0,3.

En husholdning bestående av to voksne og to barn (det vil si vekt lik 2,1) må ved bruk av EU-skalaen ha en husholdningsinntekt på 420 000 kroner for å ha samme inntekt per forbruksenhet som en enslig med 200 000 kroner i inntekt.

På den annen side har store husholdninger stordriftsfordeler som små husholdninger ikke har. I det følgende er det benyttet den ekvivalensskalaen som brukes av EU. Den er regnet som en skala som gir moderate stordriftsfordeler. Vi viser ellers til egen tekstboks for nærmere omtale av ekvivalensskalaer og forbruksenheter.

Perioden 1997-2008 er preget av en meget sterk vekst i husholdningenes inntekter, slik også tabell 2.2 viser. Median ekvivalentinntekt i hele befolkningen (unntatt personer i studenthusholdninger) økte i faste priser fra knapt 197 000 kroner i 1997 til nær 286 000 kroner i 2008, en realvekst på 45 prosent. Yngre seniorer mellom 50 og 59 år hadde en noe svakere inntektsvekst enn befolkningen sett under ett, med en realvekst på 41 prosent. Det er likevel de i 50-årene som har høyest inntektsnivå blant seniorenene. I 2008 har denne gruppen en ekvivalentinntekt som ligger 17 prosent høyere enn befolkningen totalt.

Eldre seniorer har økt husholdningsinntektene mer i denne i perioden enn befolkningen i alt. Blant dem mellom 60 og 66 år var medianinntekten i 2008 hele 59 prosent høyere enn i 1997. Denne gruppen har dermed gått fra å ha en økonomisk levestandard (ekvivalentinntekt) omtrent lik den befolkningen i 1997 hadde, til å ligge 8 prosent over i 2008. Det er likevel de aller eldste som har opplevd den sterkeste inntektsøkningen i perioden. Yngre alderspensjonister hadde i 2008 en ekvivalentinntekt som var om lag 65 høyere enn det tilsvarende gruppe hadde i 1997, mens de aller eldste har økt inntektene med over 70 prosent. De aller eldste pensjonistene (80 år og eldre) har riktignok fremdeles i 2008 en inntekt etter skatt per forbruksenhet som ligger under inntektsnivået i befolkningen (69 prosent av inntektsnivået i befolkningen), men likevel klart nærmere

Tabell 2.2. **Utviklingen i husholdningenes inntekt etter skatt per forbruksenhet (EU-skala). Personer i ulike aldersgrupper. 1997 og 2008. Median i 2008-kroner**

	1997		2008		Prosent realvekst 1997-2008
	Median	Prosent av alle	Median	Prosent av alle	
50-59 år	237 000	120	335 000	117	41
60-66 år	194 000	99	308 000	108	59
67-79 år	148 000	75	244 000	85	65
80-	115 000	59	197 000	69	71
Alle personer ¹	197 000	100	286 000	100	45

¹ Alle personer i privathusholdninger unntatt personer i studenthusholdninger.

Kilde: Inntektsstatistikk for husholdninger, Statistisk sentralbyrå.

enn det tilsvarende gruppe gjorde i 1997 (59 prosent).

2.3. Inntektssammensetning

Hvilke typer inntekter seniorbefolkningen mottar, varierer selvsagt med hvilken livs-fase personene befinner seg i. Tabell 2.3 viser at blant husholdninger der hovedinntektstaker er i 50-årsalderen, vil husholdningsinntektene primært bestå av yrkesinntekter. I 2008 var denne andelen så høy som 82 prosent. I tillegg utgjør ulike typer stønader, først og fremst folketrygd, 11 prosent av samlet husholdningsinntekt, mens renteinntekter og andre kapitalinntekter utgjør 7 prosent.

For husholdninger der hovedinntektstaker er mellom 60 og 66 år er fremdeles yrkesinntektene den viktigste inntektskilden, men andelen er noe lavere enn blant dem mellom 50 og 59 år, 63 prosent. På den annen side vil det være flere i denne aldersgruppen som har blitt trygdemottakere, slik at ulike typer pensjoner og stønader utgjør om lag 29 prosent av samlet husholdningsinntekt. For pensjonisthusholdningene vil, som forventet, pensjoner fra folketrygden være den dominerende inntektskilden.

For husholdninger der hovedinntektstaker er mellom 67 og 79 år, utgjør folketrygden alene 57 prosent av samlet husholdnings-

inntekt, og ser en på summen av alle typer overføringer, utgjør slike inntekter 77 prosent av samlet inntekt. Resten av husholdningsinntekten er kapitalinntekter (11 prosent) og yrkesinntekter (12 prosent). Blant de aller eldste, der hovedinntektstaker er 80 år eller eldre, består husholdningsinntekten nesten utelukkende av overføringer som for eksempel folketrygd og tjenestepensjoner, med en andel på 87 prosent. Resten av husholdningsinntekten vil hovedsakelig bestå av kapitalinntekter.

Tabell 2.3 viser også hvilke endringer som har funnet sted i sammensetningen av husholdningsinntektene til seniorbefolkningen de siste årene.

2.3.1. Mer yrkesinntekt og mindre pensjon for 60-åringene

Blant husholdninger der hovedinntektstaker er i 50-årene, har det bare skjedd mindre endringer i inntektssammensetningen. Andelen som yrkesinntektene utgjør av samlet inntekt, har blitt marginalt lavere (1 prosentpoeng) fra 1997 til 2008, mens overføringene ble noe viktigere. Hovedforklaringen er at andelen uførepensjonister i denne aldersgruppen har økt.

Blant dem mellom 60 og 66 år er utviklingen en annen. For disse husholdningene har yrkesinntektenes betydning økt betraktelig de siste årene, fra 55 prosent

Tabell 2.3. **Sammensetning av samlet husholdningsinntekt, etter hovedinntektstakers alder. 1997 og 2008. Prosent**

	50-59 år		60-66 år		67-79 år		80 år og over	
	1997	2008	1997	2008	1997	2008	1997	2008
Samlet inntekt	100	100	100	100	100	100	100	100
Yrkesinntekter	83	82	55	63	9	12	1	1
Kapitalinntekter	7	7	13	8	9	11	7	11
Overføringer	10	11	33	29	82	77	92	87
Av dette								
Pensjoner fra folketrygden	6	8	19	16	61	57	72	69
Tjenestepensjoner m.m.	1	2	11	12	19	18	17	17
Samlet inntekt (gjennomsnitt). Kroner	451 000	763 000	322 000	626 000	198 000	423 000	130 000	287 000

Kilde: Inntektsstatistikk for husholdninger, Statistisk sentralbyrå.

av samlet husholdningsinntekt i 1997 til 63 prosent i 2008. Samtidig har bidraget fra pensjoner og stønader blitt tilsvarende mindre. Det er blant annet et høyere innslag av yrkesaktive kvinner i denne aldersgruppen som forklarer denne utviklingen.

Vi har tidligere vist at kvinner mellom 60 og 66 år har nærmet seg mennenes inntektsnivå når det gjelder individuell bruttoinntekt. Det er nettopp økningen i andelen toinntektshusholdninger blant husholdningene der hovedinntektstaker er mellom 60-66 år, som forklarer hvorfor arbeidsinntekter har blitt stadig viktigere for denne gruppen. Blant annet økte andelen husholdninger med to yrkestilknyttede fra 19 til 24 prosent innenfor denne gruppen mellom 1997 og 2008.

Blant yngre alderspensjonister (hovedinntektstaker 67-79 år) er det derimot bare mindre endringer i sammensetningen av husholdningsinntektene, selv om vi også her finner at overføringene har blitt mindre viktige, mens både yrkesinntekter og kapitalinntekter har fått økt betydning. For de aller eldste husholdningene der hovedinntektstaker er 80 år eller eldre, har også overføringene blitt redusert som andel av

samlet inntekt, fra 92 til 87 prosent. Det er først og fremst kapitalinntektene som har blitt viktigere for denne gruppen. Dette skyldes en betydelig økning i finansformuen (som gir avkastning) blant de aller eldste. Dette er noe vi skal komme tilbake til.

2.4. Inntektsfordeling

I seniorbefolkningen er de økonomiske forskjellene størst i de yngste aldersgruppene og minst blant de eldste. Dette skyldes – som vi har vært inne på – ulike inntektssammensetning innenfor de ulike aldersgruppene. Mens yrkesinntektene er viktigste inntektskilde i husholdningene til seniorene i yrkesaktiv alder, er pensjoner og stønader hovedinntektskilden for de eldste. Ulikheten i fordelingen av yrkesinntekter er mye større enn for pensjoner.

Blant seniorer i yrkesaktiv alder har den rikeste femtedelen en gjennomsnittsinntekt som er mellom 3,2 og 3,4 ganger høyere enn femtedelen med lavest inntekt. Blant de eldre seniorene er forskjellen i gjennomsnittsinntekter mellom den høyeste og laveste femtedelen til sammenligning bare 2,5. Tabell 2.4 belyser utviklingen i ulikhet ved hjelp av tre generelle ulikhetsmål.

S80/S20 viser forholdstallet mellom gjennomsnittsinntektene (per forbruksenhet) til de rikeste og de fattigste 20 prosentene innenfor hver aldersgruppe.

Sammenlignet med 1997 er ikke inntektsfordelingen innenfor seniorbefolkningen særlig forskjellig i 2008. Imidlertid var ulikheten mye større i mellomliggende år, for eksempel i 2005 da dette ulikhetsmålet viste at den rikeste femtedelen blant dem mellom 50 og 59 år hadde nesten fem ganger høyere inntekt enn den fattigste femtedelen. Forklaringen på de store inntektsforskjellene dette året er svært høye utbetalinger av aksjeutbytte. Det er en inntektskomponent som er svært skjevt fordelt blant husholdningene. På grunn av endringer i beskatningen av slike inntekter fra og med 2006, har mottatt aksjeutbytte blitt betydelig redusert de siste årene, og inntektsfordelingen dermed blitt jevnere.

Det neste ulikhetsmålet (P90/P10) viser forholdstallet mellom inntekten til den personen som har høyere husholdningsinntekt (per forbruksenhet) enn 90 prosent av alle personer i gruppen (P90), og inntekten til den personen som har en husholdningsinntekt lavere enn 90 prosent av alle i samme gruppe (P10). Dette er et ulikhetsmål som i liten grad påvirkes av ekstremverdier i begge ender av fordelingen, slik tilfellet er for S80/S20. Det er derfor som forventet at dette ulikhetsmålet viser klart mindre variasjon i inntektsfordelingen mellom grupper og over tid. Men også her er fordelingen mer ulik blant de yngre seniorene sammenlignet med eldre. For personer i 50-årene og mellom 60 og 66 år var forholdstallet henholdsvis 2,7 og 2,6 i 2008. Dette var om lag samme tall som i befolkningen totalt dette året. Tilsvarende forholdstall blant eldre seniorer var til sammenligning 2,3 og 2,1. Ut fra dette ulikhetsmålet har inntektsfordelingen vært relativt stabil for alle årene mellom 1997

Tabell 2.4. **Fordelingen av inntekt etter skatt¹ per forbruksenhet innenfor ulike aldersgrupper. 1997-2008**

	1997	2001	2005	2008
S80/S20				
Hele befolkningen uten studenter	3,4	3,1	4,5	3,4
50-59 år	3,2	3,1	4,9	3,2
60-66 år	4,0	3,2	4,9	3,4
67-79 år	2,8	2,6	3,9	2,8
80- år	2,4	2,3	3,3	2,5
P90/P10				
Hele befolkningen uten studenter	2,6	2,5	2,7	2,7
50-59 år	2,5	2,5	2,7	2,7
60-66 år	2,7	2,6	2,7	2,6
67-79 år	2,3	2,2	2,3	2,3
80- år	2,1	2,0	2,2	2,1
Gini-koeffisient				
Hele befolkningen uten studenter	0,243	0,233	0,319	0,240
50-59 år	0,234	0,227	0,342	0,243
60-66 år	0,288	0,233	0,345	0,243
67-79 år	0,217	0,199	0,291	0,214
80- år	0,182	0,172	0,266	0,188

¹ Negative beløp er satt lik 0.

Kilde: Inntektsstatistikk for husholdninger, Statistisk sentralbyrå.

og 2008. Likevel indikerer tallene at ulikheten har økt noe blant 50-59 åringene, men blitt noe jevnere blant dem mellom 60 og 66 år.

Gini-koeffisienten, det siste ulikhetsmålet som vises, er et summarisk mål som varierer fra 1 (maksimal ulikhet) og til 0 (fullstendig likhet). Det viser om lag samme utvikling som de andre ulikhetsmålene. Yngre seniorer har en mer ujevn inntektsfordeling enn eldre, og ulikheten ser ut til å ha blitt noe større mellom 1997 og 2008 for denne gruppen, men har ellers endret

seg lite eller til og med blitt noe mindre (60-66 år) innenfor de andre gruppene.

2.5. Ulike grupper

Seniorbefolkningen i Norge er ingen homogen gruppe, og det er til dels store variasjoner i de økonomiske ressursene som individene rår over, blant annet på bakgrunn av kjennemerker som kjønn, utdanningsnivå, yrkestilknytning og husholdningstype. I tillegg har også innvandringsbakgrunn begynt å få betydning når det gjelder å forklare variasjoner i seniorbefolkningens inntektsnivå.

I tabell 2.5 ser vi se nærmere på inntektsnivået til ulike grupper innenfor seniorbefolkningen, slik det var i 2008. Tabellen viser hvilken medianinntekt de enkelte gruppene av seniorenas har i prosent av alle i samme aldersgruppe. Inntektsbegrepet er, som tidligere, husholdningens inntekt etter skatt per forbruksenhet.

I motsetning til individuell bruttoinntekt er det små forskjeller mellom menn og kvinner når det gjelder ekvivalentinntekt (se tekstboks). Dette er naturlig siden vi nå tar hensyn til inntekten til alle som bor i samme husholdning, og i tillegg regner med skattefrie inntekter (for eksempel bostøtte, barnetrygd og grunn- og hjelpestønad), som i større grad tilfaller kvinner enn menn (Tronstad 2007).

Det er likevel slik at kvinner jevnt over har en noe lavere ekvivalentinntekt enn menn. Minst forskjell er det blant 50-åringene, der kvinner har nesten samme inntektsnivå som menn (98 prosent av medianinntekten til menn), og størst forskjell blant 80-åringene der kvinners ekvivalentinntekt tilsvarer 85 prosent av mennenes inntekt. Den relativt store forskjellen mellom menn og kvinner blant de aller eldste skyldes trolig at menn i større grad enn kvinner i samme aldersgruppe bor i

parfamilier (ektepar), mens kvinner hovedsaklig bor alene (enker). Det er, som vi viser senere i dette kapitlet, klare forskjeller mellom aleneboendes og parfamiliers inntektsnivå.

De fleste seniorenas mellom 50 og 66 år bor i parhusholdninger, med eller uten hjemmeboende barn. Dette gjelder for 7 av 10 i dette alderssjiktet. De som bor i parhusholdninger, er klart bedre økonomisk stilt enn aleneboende. Mens de som bor i parhusholdninger, hadde en ekvivalentinntekt som lå 7 prosent høyere enn medianen for alle i aldersgruppen 50-59 år, hadde aleneboende et inntektsnivå som kun tilsvarte 77 prosent av medianinntekten for alle i aldersgruppen. Den samme forskjellen mellom par og enslige finner en for dem i alderen 60 til 66 år.

For de eldste seniorenas er det også en klar økonomisk fordel å tilhøre parhusholdninger, men her er forskjellen mellom par og enslige noe mindre enn den vi finner blant de yngre. Dette skyldes nok at det vil være mindre forskjeller mellom par og enslige når det gjelder pensjonsinntekt, enn hva tilfellet er for yrkesinntekter.

Utdanningsnivået i den norske befolkningen har økt betydelig med årene. Dette gjelder også blant seniorenas. Det er et gjennomgående trekk at andelen lavt utdannede er klart høyere i de eldre aldersgruppene, enn i de yngre. I 2008 hadde bare hver femte 50-59 åring grunnskole som høyeste fullførte utdanning, mens dette gjaldt for nær halvparten av 80-åringene (47 prosent). Tilsvarende har vel 28 prosent av de i 50-årene utdanning på universitets- eller høyskolenivå, mens dette er tilfellet for 11 prosent av de som er 80 år og over.

Det er samtidig en klar sammenheng mellom husholdningsinntekt og utdannings-

nivå, som det går fram av tabell 5. Særlig i de eldste aldersgruppene har de med høy utdanning klart bedre husholdningsøkonomi enn dem med lav utdanning. En person på 80 år eller over med kun grunnskole hadde for eksempel en ekvivalentinntekt tilsvarende 63 prosent av det en i samme aldersgruppe med universitetsutdanning har. «Gevinsten» ved å ha høy utdanning er imidlertid betydelig lavere blant yngre seniorer. Det er blant disse vi finner de minste inntektsforskjellene mellom dem med kort og lang utdanning. En på 50-59 år med grunnskole som høyeste utdanning har for eksempel en ekvivalentinntekt som tilsvarer 73 prosent av nivået til en i same aldersgruppe som har universitetsutdanning. En viktig forklaring på hvorfor utdanning ser ut til å bety mindre blant de yngre, er at de fleste her bor i parhusholdninger. Dermed påvirkes størrelsen på husholdningsinntektene også av eventuell ektefelles eller samboers inntekt og utdanningsnivå.

2.5.1. Betydelig bedre økonomi for yrkesaktive eldre

Tidligere undersøkelser har vist at eldre med høy utdanning har større sannsynlighet for å stå lenger i jobb enn dem med lav utdanning (NOU 2004:1). Det er derfor ikke overraskende at vi finner om lag det samme mønsteret for yrkesaktivitet som for utdanning. Seniorer som er yrkestilknyttet, har klart høyere husholdningsinntekter enn dem som er trygdemottakere, og forskjellen øker med stigende alder. Blant personer i 50-årene er de fleste fremdeles yrkestilknyttet¹ (77 prosent), men en relativt stor gruppe har også blitt trygdemottakere (18 prosent) – først og fremst av uførepensjon. Inntektsnivået til trygdemottakerne i denne aldersgruppen

er likevel bare 70 prosent av hva inntektsnivået til de yrkestilknyttede er.

Blant personer mellom 60 og 66 år er, som forventet, innslaget av trygdemottakere høyere, med en andel på 45 prosent. Men også i denne gruppen har de som fremdeles er yrkestilknyttet, klart høyere økonomisk levestandard enn dem som er trygdemottakere. Median ekvivalentinntekt for trygdemottakerne tilsvarer for eksempel bare 74 prosent av inntektsnivået til de yrkestilknyttede. Det er likevel blant de yngre alderspensjonistene i aldersgruppen 67-79 år at det særlig lønner seg å være yrkesaktiv. Median ekvivalentinntekt for de yrkestilknyttede i denne aldersgruppen ligger hele 65 prosent over nivået til dem som ikke lenger er yrkesaktive. Selv om det har blitt flere alderspensjonister som er yrkestilknyttet de siste årene, utgjør de fremdeles bare vel 3 prosent av alle i aldersgruppen 67 til 79 år i 2008.

2.5.2. Innvandrere som er blitt seniorer

Det har blitt flere innvandrere i Norge de siste årene. Selv om innvandrerne er yngre enn befolkningen totalt, er det likevel en økende andel innvandrere også blant seniorenene. I 2008 hadde for eksempel 5 prosent av de i 50-årene sin opprinnelse fra Øst-Europa, Asia, Afrika eller Latin-Amerika. Blant de eldre seniorenene er det likevel ennå relativt få innvandrere fra disse områdene, om lag 2 prosent.

Det er et betydelig inntektsgap mellom seniorer som er norskfødte, og de som er innvandrere. Forskjellen er størst for personer i yrkesaktiv alder. Median ekvivalentinntekt for innvandrere i aldersgruppene 50-59 år og 60-66 år ligger for eksempel på om lag 70 prosent av inntektsnivået for alle i disse aldersgruppene. Forskjellen er noe mindre blant de aller eldste. Det er imidlertid fremdeles få

¹ Yrkestilknyttet er her definert som å ha en yrkesinntekt større enn minstepensjonen til en enslig person, det vil si om lag 131 000 kroner i 2008.

Tabell 2.5. **Inntektsnivået for ulike grupper av seniorbefolkningen. 2008. Median ekvivalentinntekt i prosent av alle i aldersgruppen**

	50-59 år		60-66 år		67-79 år		80- år	
	Median- inntekt	Andel personer	Median- inntekt	Andel personer	Median- inntekt	Andel personer	Median- inntekt	Andel personer
Alle	100	100	100	100	100	100	100	100
Kjønn								
Kvinner	99	49,2	96	49,8	95	53,7	93	63,1
Menn	101	50,8	104	50,2	106	46,3	110	36,9
Husholdningstype								
Aleneboende	77	19,3	77	22,3	82	32,0	88	59,0
Par	107	70,5	107	71,3	107	61,8	113	34,1
Andre husholdninger	87	10,2	98	6,3	116	6,2	137	6,9
Utdanningsnivå								
Grunnskole	85	19,7	84	24,3	87	37,4	90	47,5
Videregående	99	49,7	99	50,9	103	45,7	106	40,7
Høgskole/universitet	116	28,4	125	23,8	136	16,0	144	10,7
Uoppgitt	67	2,1	67	1,0	68	0,9	80	1,1
Sosioøkonomisk status								
Yrkestilknyttet	107	77,4	116	50,2	163	3,4	:	0,2
Trygdemottaker	75	18,0	86	44,5	99	96,3	100	99,6
Andre	57	4,6	66	5,3	:	0,3	:	0,2
Innvandringsbakgrunn								
Uten innvandringsbakgrunn	101	95,0	101	97,7	100	98,3	100	99,3
Personer med innvandrerbakgrunn fra Øst-Europa, Afrika, Asia eller Latin-Amerika	71	5,0	70	2,3	71	1,7	83	0,7
Antall personer	605 554		373 753		389 218		188 465	

Kilde: Inntektsstatistikk for husholdninger, Statistisk sentralbyrå.

eldre innvandrere i denne aldersgruppen. Den store forskjellen i ekvivalentinntekt blant yngre seniorer skyldes for en stor del svakere yrkestilknytning i innvandrerhusholdningene, sammenlignet med dem uten innvandringsbakgrunn.

2.6. Utsatte grupper i seniorbefolkningen

Selv om norske seniorer generelt har en rømslig økonomi og i tillegg har opplevd en bedre inntektsutvikling det siste tiåret

enn yngre, finnes det fremdeles seniorer som bor i husholdninger med relativt lave inntekter. Det er særlig to grupper vi skal omtale nærmere: aleneboende minstepensjonister og personer med supplerende stønad på grunn av kort botid i Norge.

Det har blitt færre minstepensjonister de siste årene. Ved utgangen av 2008 var det om lag 211 000 minstepensjonister i privathusholdninger i Norge. De fleste minstepensjonistene bor sammen med

andre som ikke er minstepensjonister, og har en økonomi som ikke skiller seg nevneverdig fra andre pensjonister. Vel en tredjedel (37 prosent) av minstepensjonistene bor alene. Sammenlignet med andre seniorer og befolkningen totalt har denne gruppen relativ lav husholdningsinntekt. Aleneboende minstepensjonister kan videre deles inn i de som er alderspensjonister, og de som er uførepensjonister. Den første gruppen omfatter om lag 61 000 personer, mens om lag 15 000 er uførepensjonister. Nær 80 prosent av aleneboende uførepensjonister med minstepensjon er mellom 50 og 66 år.

Personer som er 67 år eller eldre, med så kort botid i Norge at de ikke har lang nok opptjening i folketrygden til å ha rett på pensjon, kan ha rett på supplerende stønad. Denne ytelsen ble innført i 2006, og ligger på samme nivå som minstepensjonen til en enslig. I 2008 var det knapt 3 000 mottakere av supplerende stønad.

Både aleneboende minstepensjonister og mottakere av supplerende stønad har, som forventet, et inntektsnivå som ligger klart under inntektsnivået til resten av seniorbefolkningen eller befolkningen generelt. Som tabell 2.6 viser, hadde begge disse gruppene i 2008 en ekvivalentinntekt som tilsvarte om lag 52-53 prosent av medianinntekten i hele befolkningen. Minstepensjonistene har likevel hatt en gunstigere inntektsutvikling enn befolkningen i alt de

siste årene. Mens medianinntekten i befolkningen økte med 45 prosent fra 1997 til 2008 i faste priser, økte minstepensjonistenes medianinntekt med 55 prosent.

En nærmere gjennomgang av inntektsforholdene til aleneboende minstepensjonister og personer med supplerende stønad viser at minstepensjonistene med alderspensjon har de laveste inntektene. Det er likevel uførepensjonistene som ser ut til å ha de dårligste økonomiske levekårene. Nærmere hver fjerde aleneboende uførepensjonist med minstepensjon mottar sosialhjelp, og to av tre får bostøtte. Dette er klart flere enn blant alderspensjonistene (Enes 2010). Også mange av mottakerne av supplerende stønad er avhengige av behovsprøvde ytelser som sosialhjelp og bostøtte. Nær 80 prosent av alle i denne gruppen mottar bostøtte, og hver fjerde mottar sosialhjelp.

2.7 Formue

De fleste seniorenne er kommet i en livsfase der de store etableringskostnadene er unnagjort, og der formuen øker som følge av nedbetaling av gjeld og økt sparing. Gjelda faller med stigende alder, mens verdien av bankinnskudd og andre verdipapirer tilsvarende øker, slik figur 2.2 viser. Norske 50-åringene hadde i 2008 fremdeles relativt mye gjeld. Medianverdien var om lag 770 000 kroner.

Tabell 2.6. **Utviklingen i husholdningenes inntekt etter skatt per forbruksenhet (EU-skala). Aleneboende minstepensjonister og personer med supplerende stønad. 1997 og 2008. Median i 2008-kroner**

	1997		2008		Prosent realvekst 1997-2008
	Median	Prosent av alle	Median	Prosent av alle	
Aleneboende minstepensjonister	99 000	50	153 000	53	55
Personer med supplerende stønad ¹	:	:	149 000	52	:
Alle personer ²	197 000	100	286 000	100	45

¹ Ordningen med supplerende stønad til personer med kort botid ble innført 1. januar 2006.

² Alle personer i privathusholdninger unntatt personer i studenthusholdninger.

Kilde: Inntektsstatistikk for husholdninger, Statistisk sentralbyrå.

Det er imidlertid et dramatisk fall i gjeldsnivået når en går oppover i aldersfordelingen. Blant 55-åringene er medianen redusert til om lag 600 000 kroner, og faller ytterligere til i underkant av 400 000 kroner for dem som er 60 år. Gjelda faller ytterligere, slik at ved fylte 75 år er de fleste i 2008 gjeldfrie.

2.7.1. Betydelig vekst i finansformuen

Samtidig med at gjelda faller, øker de oppsparte midlene i form av finanskapital. Mens median finanskapital for 50-åringene var om lag 160 000 kroner, er tilsvarende beløp 100 000 kroner høyere blant dem som er ti år eldre. Finansformuen fortsetter å øke helt fram til 80-årsalderen, der medianen ligger på over 350 000 kroner (det vil si at minst halvparten av 80-åringene har en formue høyere enn dette). Figuren viser ellers at det skjer et skifte ved 62-årsalderen. Fra nå av vil finanskapitalen overstige gjelda.

Datagrunnlaget som benyttes til å vise husholdningenes formue, har imidlertid noen klare svakheter som gjør det vanske-

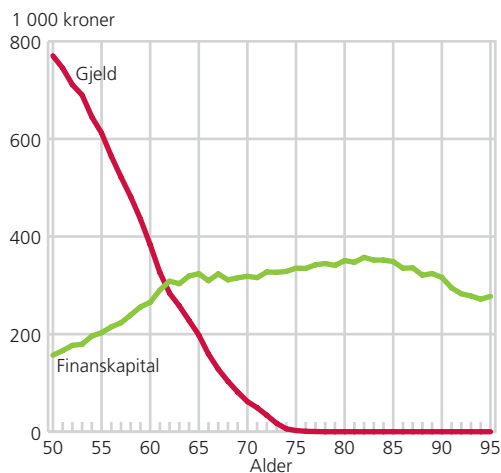
lig å gi et korrekt bilde på hvilke oppsparte midler husholdningene faktisk besitter. Det er først og fremst de lave ligningstakstene på boliger og annen realkapital som volder problemer. Det er en kjent sak at ligningsverdiene bare utgjør en brøkdel av den faktiske markedsverdien til boligen. Når vi likevel viser tall for realkapitalen til seniorbefolkningen, kan en trygt gå ut i fra at de reelle verdiene ligger lang høyere (Statistisk sentralbyrå 2009).

Tabell 2.7 viser både gjennomsnitt og median for seniorbefolkningens realkapital, finanskapital og gjeld. Det vil gå fram av tabellen at det er store forskjeller mellom gjennomsnitt og median, særlig for finanskapital. Forklaringen er selvsagt at formuen er svært skjevt fordelt i befolkningen. Noen få personer kan ha svært store formuer og dermed dra opp gjennomsnittsverdien for hele gruppen. Medianverdien vil her på mange måter gi et mer representativt bilde på hva som er «vanlig» formue og gjeld innenfor de ulike husholdningene.

Den gjennomsnittlige finansformuen er høyest for personer i aldersgruppen 60-66 år med nær 1,1 millioner kroner i 2008. Men også de mellom 50 og 59 år og mellom 67 og 79 år, har i gjennomsnitt bankinnskudd og andre verdipapirer som ligger på om lag 1 million kroner. Når det gjelder medianen, er det derimot de aller eldste seniorene på 80 år eller eldre som har mest i finansformue, med 382 000 kroner. Når det gjelder gjeldsnivået, viser både gjennomsnitt og median at personer i alderen mellom 50-59 år har høyest gjeld. I 2008 hadde de i gjennomsnitt 1 069 000 kroner i gjeld, mens medianen lå på 679 000 kroner.

Både formuen og gjelda har økt siden 1997. For personer mellom 60 og 66 år økte for eksempel median finansformue

Figur 2.2. Husholdningens finansformue og gjeld for personer i ulike aldersgrupper. Median. 2008. Kroner

Kilde: Inntektsstatistikk for husholdninger, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 2.7. Husholdningens formue og gjeld for personer i ulike aldersgrupper. 1997 og 2008. Gjennomsnitt og median i 2008-kroner

	Gjennomsnitt		Endring i prosent	Median		Endring i prosent
	1997	2008		1997	2008	
50-59 år						
Realkapital	501 000	696 000	39	402 000	554 000	38
Finanskapital	496 000	1 045 000	111	161 000	240 000	49
Gjeld	507 000	1 069 000	111	306 000	679 000	122
60-66 år						
Realkapital	408 000	683 000	68	317 000	539 000	70
Finanskapital	496 000	1 090 000	120	190 000	349 000	83
Gjeld	255 000	673 000	164	69 000	299 000	334
67-79 år						
Realkapital	277 000	514 000	86	214 000	407 000	90
Finanskapital	496 000	936 000	89	236 000	379 000	61
Gjeld	255 000	321 000	26	0	35 000	
80-						
Realkapital	127 000	314 000	147	91 000	253 000	179
Finanskapital	385 000	815 000	112	172 000	382 000	122
Gjeld	41 000	144 000	249	0	0	

Kilde: Inntektsstatistikk for husholdninger, Statistisk sentralbyrå.

med over 80 prosent, målt i faste priser, mens de aller eldste på 80 år eller eldre mer enn doblet finansformuen i perioden. Men også gjelda har økt innefor alle aldersgrupper av seniorbefolkningen. Dette tyder på at mange seniorer tar opp mer gjeld enn tidligere generasjoner og bruker lengre tid på å nedbetale lånene.

2.8. Forbruket øker både i kroner og i realverdi

Økonomiske ressurser setter rammer for hvor mye penger den enkelte har til eget forbruk. Hva en prioriterer å bruke pengene på, påvirkes i stor grad av behov og livsstil.

Datakilder

Dataene er hentet fra forbruksundersøkelsene, årlige undersøkelser hvor Statistisk sentralbyrå samler inn opplysninger om utgifter i private husholdninger. På grunn av små årlige utvalg kan vi bare publisere tall for enkeltgrupper ved å slå utvalgene i forbruksundersøkelsene for tre år sammen (resultater tidfestes da for eksempel ved 2007-2009). Forbruket blir målt for husholdningen under ett, ikke for enkelte medlemmer, for eksempel barn. Skal vi se på enkeltpersoner, må vi bruke data på aleneboende.

Forbruk omfatter husholdningens utbetalinger, unntatt utgifter til direkte skatter, trygdepremie, gitte gaver, realinvesteringer (for eksempel kjøp av bolig og utgifter til bygging og påbygging av bolig) og kontraktmessig sparing (pensjonsinnskudd, avdrag på lån, livsforsikring med videre). I tillegg til utbetalingene omfatter forbruk verdien av forbruket av egenproduserte varer og mottatte gaver.

Tabell 2.8. **Utgift per husholdning per år i ulike aldersgrupper, etter vare- og tjenestegruppe. 2007-2009. 2009-priser. Kroner og prosent**

	Alle Pro- hushold- ninger	sent	Under 30 år	Pro- sent	30-39 år	Pro- sent	40-49 år	Pro- sent	50-59 år	Pro- sent	60-66 år	Pro- sent	67 år og over	Pro- sent
Forbruks- utgift i alt	395 100	100	274 600	100	442 800	100	474 500	100	422 000	100	369 000	100	301 700	100
Matva- rer og alkoholfrie drikke- varer	46 500	12	28 700	10	51 400	12	58 900	12	48 700	12	43 000	12	37 900	13
Alkohol- drikker og tobakk	10 300	3	8 400	3	8 400	2	10 900	2	12 400	3	12 800	4	7 600	3
Klær og skotøy	20 900	5	21 100	8	25 900	6	28 500	6	20 200	5	14 400	4	9 300	3
Bolig, lys og brensel	123 400	31	82 600	30	129 900	29	135 300	29	134 800	32	123 700	34	115 400	38
Møbler og hushold- nings- artikler	23 300	6	17 400	6	25 300	6	27 100	6	26 800	6	21 100	6	16 300	5
Helsepleie	10 100	3	6 500	2	8 500	2	11 600	2	10 000	2	11 000	3	12 600	4
Transport	64 500	16	38 300	14	78 700	18	77 900	16	72 700	17	61 500	17	38 500	13
Post- og tele- tjenester	7 600	2	7 500	3	7 700	2	10 500	2	7 500	2	5 700	2	4 800	2
Kultur og fritid	49 300	13	33 600	12	54 100	12	64 700	14	52 200	12	46 800	13	31 900	11
Utdanning	900	0	1 800	1	500	0	1 200	0	1 200	0	100	0	0	0
Restau- rant- og hotell- tjenester	13 600	3	14 400	5	17 200	4	15 600	3	13 100	3	10 700	3	8 500	3
Andre varer og tjenester	24 700	6	14 300	5	35 200	8	32 300	7	22 400	5	18 200	5	18 900	6

Kilde: Forbruksundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Den gjennomsnittlige årlige forbruksutgiften for eldre er på 301 700 kroner - lavere enn for yngre aldersgrupper. Yngre seniorer (50-59 år) har en forbruksutgift på 422 000 kroner og dermed den høyeste forbruksutgiften blant seniorbefolkningen.

Andelen som brukes på matvarer og alkoholfrie drikkevarer, er ganske lik for alle aldersgruppene, blant seniorene og generelt i befolkningen, uavhengig av forbruksnivå i alt. Derimot stiger andelen av

utgiftene som går til bolig, lys og brensel med økende alder. Mens yngre seniorer har en utgift til bolig, lys og brensel på 134 800 kroner, og dette utgjør 32 prosent av utgiftene, har de eldre over 66 år en utgift på 115 400 kroner, som utgjør hele 38 prosent av utgiftene deres.

Utgiftene til reiser og transport er ganske lik for de første aldersgruppene i seniorgruppen (50-59 og 60-66 år) med en utgift på mellom 72 700 til 61 500 kroner, det vil

si 17 prosent av de samlede forbruksutgiftene. De som er eldre (over 67 år), bruker 38 500 kroner på reiser og transport, tilsvarende 13 prosent av deres utgifter. Ellers bruker de forskjellige aldersgruppene ganske like andeler på de forskjellige vare- og tjenestekområdene, men de eldre bruker minst i kroner, siden deres totalforbruk også er lavest.

2.9. Stor realvekst i forbruket

Sammenligner vi resultatene fra 2007-2009 med hva som kom fram i 2001-2003 (Ugreninov 2005)² (omregnet til 2009 priser), vil vi da se at det har vært en realvekst i totalforbruket i befolkningen generelt, og spesielt for seniorenene?

Mens alle husholdninger sett under ett har hatt en realvekst i totalforbruket på 17 prosent de siste seks årene, har de eldste hatt en vekst på 25 prosent i gjennomsnitt. Altså en vekst som er 8 prosentpoeng høyere enn for alle husholdningene.

Bakgrunnen for dette er at det foregår en utskiftning av husholdninger i den eldste gruppen som forandrer denne. Det kommer inn nye husholdninger i gruppen med bedre råd, det vil si høyere pensjoner, mens det blir færre eldre med lav pensjon eller minstepensjon. Resultatet er at flere får muligheten til et høyere forbruk. Den nye gruppen eldre er også vant til et høyere forbruksnivå, samtidig som den tilpasser forbruksmønsteret sitt til den nye livssituasjonen. De nye eldre er ved stadig bedre helse. Bedre helse kombinert med bedre økonomi gjør at de ønsker seg et aktivt liv. Dette setter spor i prioriteringene for forbruket.

Veksten i forbruket er derfor ikke jevnt fordelt på de ulike varer og tjenester. Forbruksveksten hos de eldste er størst på

Tabell 2.9. **Realøkning i forbruket for allehusholdninger og husholdninger med hovedinntektstaker over 66 år, etter vare- og tjenestegruppe. 2001-2003 – 2007-2009. Prosent**

	Alle husholdninger	67 år og over
Forbruksutgift i alt	17	25
Matvarer og alkoholfrie drikkevarer	19	30
Alkoholrikkevarer og tobakk	5	19
Klær og skotøy	15	3
Bolig, lys og brensel	37	37
Møbler og husholdningsartikler	-2	-12
Helsepleie	5	20
Transport	10	32
Post- og teletjenester	-10	5
Kultur og fritid	16	5
Utdanning	-17	-41
Restaurant- og hotelltjenester	3	72
Andre varer og tjenester	2	26

Kilde: Forbruksundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

transport og restaurant- og hotelltjenester. På transportområdet er det særlig kjøp av egne transportmidler som utgjør tyngden. Kronebeløpet som går til transport, er fortsatt mindre for de eldste enn de andre aldersgruppene og alle husholdningene sett under ett. Men mens alle husholdninger sett under ett hadde en realøkning i forbruket til transport på 10 prosent, hadde de eldste en realøkning på hele 32 prosent i utgiftene til transport. Dette skyldes at nye grupper som kommer opp i denne alderen, har med seg forbruksvanene de er vant med fra yngre dager. Det å eie egen bil er for disse en naturlig ting.

Samtidig ser vi at mens alle husholdninger sett under ett ikke har noen særlig realøkning i forbruket av hotell- og restauranttjenester, har den eldste gruppen en realøkning på dette området på hele 72 prosent. Også dette skyldes at «nye eldre» har kombinasjonen av bedre økonomi og god helse, og at de i tillegg har med seg et yngre forbruksmønster.

² SA 72: Seniører i Norge

Ser vi på de andre vare- og tjenestegruppene, er ikke forskjellene så store. Men det er en større økning i seniorenas realforbruk av matvarer og alkoholholdige drikker og tobakk enn for alle husholdninger sett under ett. For klær og skotøy har de eldre en mindre økning enn alle sett under ett. Mens for utgiftene til bolig lys og brensel ligger de likt, her blir det da også tillagt en beregnet husleie for eiere, som dannes på grunnlag av markedsleien for eiere.

For de andre og mindre vare- og tjenestegruppene varierer endringene i mønsteret. Posten «Andre varer og tjenester» (for eksempel personlige varer, pleietjenester og finanstjenester) har for eldre en realøkning på 26 prosent. Økningen for eldre er særlig i utgiftene til personlig pleie.

2.10. Det skjer en utjevning mellom yngre og eldre

Forbruket i den eldste gruppen er i snitt lavere enn for de andre aldersgruppene, men så er også pensjonsutbetalingene for de fleste lavere enn lønnsinntekten. Samtidig ser vi at det er en utjevning. De eldste nærmer seg de yngre i forbruk og forbruksmønster. Dette skyldes at stadig flere i den eldste gruppen har høyere pensjonsinntekter. Mens antallet husholdninger med lav pensjon eller bare minstepensjon synker. Husholdningene i den eldste gruppen har en stadig økende kjøpekraft, og dette kommer fram i forbruket.

Referanser

Enes, A.W. (red.) (2010): *Økonomi og levekår for ulike lavinntektsgrupper 2009*, Rapporter 2010/03, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/emner/05/01/rapp_okonomi_levekaar/rapp_201003/rapp_201003.pdf

NOU (2004:1): Modernisert folketrygd. Bærekraftig pensjon for framtida. <http://www.regjeringen.no/nb/dep/fin/dok/nouer/2004/nou-2004-1.html?id=383364>

Statistisk sentralbyrå (2009): Selveide boliger, forholdet mellom ligningsverdi og salgssum, 2006-2007, friggitt 1. april. <http://www.ssb.no/sbolig/>

Tronstad, K.R. (red.) (2007): Fordelingen av ressurser mellom kvinner og menn. Inntekt, sysselsetting og tidsbruk, Rapporter 2007/01, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/emner/06/01/rapp_200701/rapp_200701.pdf

Ugreninov, Elisabeth (red.) (2005): Seniorer i Norge, Statistiske analyser 2005/72, Statistisk sentralbyrå. <http://www.ssb.no/00/02/sa72/>

Nyttige lenker

Statistisk sentralbyrå (2010): Fortsatt regionale forskjeller i forbruket, 9. juni 2010. <http://www.ssb.no/forbruk/>

Statistisk sentralbyrå: <http://www.ssb.no/emner/05/02/fbu>

Jan-Petter Sæther

3. Boforhold og nærmiljø

Seniorene er i overveiende grad selveiere, og de bor for det meste i eneboliger og småhus. Dette har endret seg lite i perioden 1987-2008, som vi betrakter her. Folk i de eldre aldersgruppene flytter i langt mindre grad enn de som er yngre. Seniorene bor romslig sammenlignet med yngre, både med hensyn til antall rom og areal per husholdningsmedlem. Og mange synes boligen er for stor. Svært mange av seniorene bor i boliger der det er hindringer for rullestolbrukere utenfor og inne i huset, flertallet bor i boliger med flere plan. Boutgiftsbelastningen er vesentlig lavere for seniorene enn for de yngre. Sammenlignet med aldersgruppen 30-49 år er seniorene i noe mindre grad utsatt for støy og forurensning fra veitrafikk. Seniorene er i liten grad utsatt for vold på bostedet.

3.1. Eierform og boligtype

De aller fleste av seniorene eier boligen sin, enten som selveiere eller som andelseiere i borettslag eller boligaksjeselskap. 87 prosent av alle seniorene og 85 prosent av dem som er i referansegruppen, 30-49 år, eier boligen sin. I aldersgruppen 50-66 år var 93 prosent eiere i 2008, det samme som i 2003. Blant dem som er i aldersgruppen 67-79 år, er andelen eiere noe lavere – 90 prosent, og i den eldste aldersgruppen, 80 år og mer, er andelen 73 prosent.

I referansegruppen var andelen som eide boligen, den samme i 2008 som i 2003, men noe lavere enn i 1987 og 1995. I hele perioden 1987-2008 synes det å ha vært en tendens til noe nedgang i andelen som eier boligen, blant dem som er i alderen 30-49 år. Noe av årsaken kan være usikkerheten som følge av de sterke svingningene som oppstod i boligmarkedet fra midten av 1980-årene. Dette kan ha bidratt til at flere leier framfor å eie, men det har også vært en tendens til at man

Datagrunnlaget

Hovedkilden til avsnittene om boforhold er levekårsundersøkelsene 1987, 1995, 1997, og EU-SILC 2003 og 2008. EU-SILC er en utvalgsundersøkelse med et representativt utvalg av befolkningen i alderen 16-79 år som ikke bor på institusjon. I 2003 var svarprosenten 71, og i alt 5 852 personer og husholdninger ble intervjuet. I 2008 var svarprosenten 64, og i alt 5 578 personer ble intervjuet. Hovedsakelig inneholder dataene opplysninger som er innhentet via intervju, men for å bedre datagrunnlaget er det også koblet på registeropplysninger om inntekter og overføringer. Levekårsundersøkelsene var landsrepresentative utvalgsundersøkelser med et bruttoutvalg av 5 000 personer, 16 år og over. Svarprosentene varierer fra 78 og 75 i 1987 og 1995 til om lag 69 i de senere undersøkelsene. I de senere undersøkelsene og i EU-SILC er resultatene korrigert for skjevheter i frafall.

Tabell 3.1. **Boligtype og eierform for seniorer. 1987, 1995, 2003 og 2008. Prosent**

	1987	1995	2003	2008
Andel personer som bor i enebolig, våningshus				
50-66 år	67	72	72	68
67-79 år	61	62	66	62
80 år og over	59	62	52	61
Referansegruppen, 30-49 år	68	67	67	60
Andel personer som bor i småhus ellers				
50-66 år	17	14	14	13
67-79 år	17	17	14	14
80 år og over	16	16	14	16
Referansegruppen, 30-49 år	18	18	18	18
Andel personer som bor i husholdning som eier				
50-66 år	89	93	93	93
67-79 år	73	84	86	90
80 år og over	51	60	71	73
Referansegruppen, 30-49 år	88	87	85	85

Kilde: Levekårsundersøkelsene 1987 og 1995, Statistisk sentralbyrå, og EU-SILC 2003 og 2008.

etablerer seg med egen bolig senere i livet sammenlignet med tidligere.

Andelen seniorer som eier boligen, har økt for alle aldergruppene fra 1987 fram til 2008, og økningen har vært sterkest for de eldre seniorene sammenlignet med de yngre seniorene. I den eldste gruppen har andelen gått opp fra 51 til 73 prosent fra 1987 til 2008.

Andelen seniorer som bor i enebolig eller småhus, har holdt seg noenlunde konstant – rundt 80 prosent for alle seniorene fra 1987 til 2008. Andelen har vært noe høyere i tiden mellom, men denne forskjellen er ikke statistisk sikker. Blant dem som er i alderen 30-49 år, har andelen falt, fra 86 prosent i 1987 til om lag 77 prosent i 2008. Denne endringen er statistisk sikker.

Det store flertallet av seniorene ønsker å eie boligen, og tall fra Ugreninov (2005) viser at ønsket disposisjonsform sam-

svarte godt med faktisk disposisjonsform i midten av 1990-årene, men færre blant de eldste seniorene ønsket å eie.

Ser vi på hver enkelt aldersgruppe blant seniorene, er andelen som bor i eneboliger og småhus, om lag den samme i 1987 og 2008 for alle de tre gruppene, men det har vært noen svingninger i andelen for seniorer som er 80 år eller eldre. Dette kan skyldes at gruppen er liten – under 200 i utvalget – og at det dermed er større statistisk usikkerhet. Utvalgsfeil i de enkelte år kan også forklare noe av endringene over tid, men i de store trekk er det i denne aldersgruppen ingen tendens til nedgang eller økning i andelen som bor i eneboliger og småhus.

3.2. Flytting

Seniorene flytter i langt mindre grad enn dem som er i aldersgruppen 30-49 år, som vi sammenligner med her. De eldre seniorene flytter i mindre grad enn de yngre seniorene. Det er flere årsaker til forskjeller i flytting mellom generasjonene. I yngre år flytter folk blant annet på grunn av utdanning, tilpasning til arbeid, endringer i sammensetningen av husholdningen. Dessuten spiller forskjeller i økonomiske forhold en viktig rolle. Oppspart kapital og kjøpeevne endres gjennom livsløpet. Mange starter «boligkarrieren» med å leie, og de som kjøper bolig i ung alder, må ofte klare seg med en mindre bolig enn det de egentlig kunne ønske seg. I eldre år er det gjerne mindre behov for stor bolig blant annet fordi familiemedlemmer flytter ut, kommer på institusjon eller dør. Mange sitter da igjen med en bolig som ofte blir for stor for deres behov, og som ikke alltid er like velegnet for alderdommen.

Ifølge levekårsundersøkelsen i 2007 oppga nesten 90 prosent av dem som var i trettiårene at de hadde flyttet til ny bolig i løpet av perioden 1997 til 2007, mens 60

prosent av førtiåringene hadde flyttet i løpet av samme periode. Om lag hver tredje i aldersgruppene 50-66 år og 80 år og over oppga at de hadde flyttet inn i nåværende bolig i løpet av de siste ti årene. Flyttetilbøyeligheten var noe lavere i aldersgruppen 67-79 år, der om lag 30 prosent oppga at de hadde flyttet inn i nåværende bolig i løpet av perioden 1997-2007.

Blant alle seniorgruppene og blant 30-49-åringene har flere flyttet de siste ti årene i 2007 sammenlignet med 1997. Særlig de som er i aldersgruppen 67-79 år, ser ut til i større grad å skaffe seg ny bolig – andelen som flyttet inn i ny bolig i løpet av de siste ti årene i denne aldersgruppen økte med 76 prosent fra 1997 til 2007, fra om lag 17 til 30 prosent. For de øvrige gruppene, inklusive 30-49-åringene, økte flyttetilbøyeligheten forholdsmessig med om lag 18-19 prosent fra 1997 til 2007. Det er statistisk sikkerhet for at det har vært økning i flyttetilbøyeligheten i aldersgruppen 30-49 år og i aldersgruppen 67-79 år fra 1997 til 2007, for de andre to gruppene er økningen usikker. Imidlertid gir disse resultatene en pekepinn om at det i alle aldersgruppene vi har betraktet, har vært en økt flyttetilbøyelighet, og særlig blant seniorene i alderen 66-79 år – det er kanskje særlig i denne aldersgruppen at tilpasningen av bolig til behovene i alderdommen skjer.

Tabell 3.2. **Flytting blant seniorer. 2007. Prosent**

	50-66 år	67-79 år	80 år og over	Referanse- gruppen, 30-49 år
I alt	100	100	100	100
Har klare flytteplaner	3	2	2	5
Regner med å flytte innen tre år	5	4	1	13
Regner med å bo her minst tre år til	11	5	1	13
Har ingen flytteplaner	48	39	34	50
Regner med å bo her resten av livet	34	50	62	19

Kilde: Levekårsundersøkelsene 2007, Statistisk sentralbyrå.

Selv om vi har sett en endring over tid når det gjelder flytting, er det få av de eldre som uttrykker at de vil flytte sammenlignet med de yngre aldersgruppene. I aldersgruppen 80 år eller mer var det i 2007 bare 3 prosent som hadde klare flytteplaner eller regnet med å flytte innen tre år, mens det i gruppen 67-79 år var 6 prosent som hadde flytteplaner eller regnet med å flytte innen tre år. Blant de yngste seniorene var det 7 prosent som hadde slike planer. I aldersgruppen 30-49 år var det 18 prosent som hadde klare flytteplaner, eller regnet med å flytte innen tre år.

I aldersgruppen 50-66 år var det 82 prosent som ikke hadde planer om å flytte, eller som regnet med å bo i sin bolig resten av livet. Andelen i aldersgruppen 67-79 år var 88 prosent, og i den eldste gruppen av seniorer 96 prosent. I referansegruppen, 30-49 år, var det 69 prosent som ikke hadde planer, eller som regnet med å bo i sin nåværende bolig resten av livet, og av dette bare 19 prosent som regnet med å bo der de bodde resten av livet. Andelen var vesentlig høyere for seniorene, henholdsvis 34, 50 og 62 prosent for de tre gruppene, sa at de regnet med å bo i boligen resten av livet, stigende med alderen.

3.3. Boligstandard

Seniorene bor ikke trangt i dag. Mindre enn 2 prosent av seniorene bor trangt – det vil si alene på ett rom eller med færre rom enn antall husholdningsmedlemmer, og slik har det vært fra 2003 fram til 2008. Til sammenligning var det om lag 9 prosent i aldersgruppen 30-49 år som bodde trangt i 2008, og andelen har variert noe fra 2003 med et nivå på mellom 8 og 10 prosent. Går vi tilbake til 1987, var andelen vesentlig høyere, om lag 11 prosent i aldersgruppen 30-49 år, og fra 3 til 6 prosent i de ulike seniorgruppene.

Målet for trangboddhet er «objektivt» i den forstand at det dreier seg om antall rom og antall personer i husholdningen, en definisjon som vi har valgt i levekårsundersøkelsene. I Levekårsundersøkelsen 2007 ble det spurt om boligen var for liten, passe stor eller for stor – et subjektivt mål. Blant 30-49-åringene var det bare 4 prosent av dem som bodde i bolig som vi karakteriserer som svært romslig, som svarte at boligen var for stor. Svært romslig bor de som bor i en husholdning som disponerer minst tre rom mer enn antallet personer, unntatt er kjøkken, bad, WC, entré eller rom under 6 kvadratmeter. I seniorgruppen var det atskillig flere blant dem med «objektivt sett» romslig bolig som svarte at boligen var for stor – 15 prosent av de yngre seniorene, 17 prosent i aldersgruppen 67-79 år, men noe lavere blant de eldste seniorene, 11 prosent.

Seniorene bor romslig også når vi ser på antall kvadratmeter de har til rådighet. Boligareal per person i husholdningene er større i seniorgruppene enn blant dem som er i aldersgruppen 30-49 år. I 2008 hadde 30-49-åringene 47 kvadratmeter til rådighet. De yngste seniorene hadde 73 kvadratmeter i gjennomsnitt. I gruppen 67-79 år var gjennomsnittsbareal per person 81 kvadratmeter, mens seniorer som var 80 år eller mer hadde et areal på 87 kvadratmeter. Når seniorene har mer plass, skyldes det ikke at de har større boliger, men at det er færre personer i seniorhusholdningene. Dels kommer det av at barn har flyttet ut, dels at noen faller fra. Ser vi på det samlede boligarealet, har seniorer i alderen 50-66 år størst boligareal, 146 kvadratmeter i gjennomsnitt i 2008. Etter det kommer gruppen 30-49 år med 142 kvadratmeter. Blant dem som var 67-79 år, var gjennomsnittlig boligareal 126 kvadratmeter i 2008. Minst areal hadde de eldste, 80 år og mer, med 105

Tabell 3.3. **Boligstandard for seniorer. 1987, 1991-1995, 2003 og 2008**

	1987	1991/1995	2003	2008
Boligareal per person. Kvm¹				
50-66 år	:	59	68	73
67-79 år	:	66	72	81
80 år og over	:	64	73	87
Referansegruppen, 30-49 år	:	42	43	47
Andel personer som bor trangt. Prosent				
50-66 år	4	2	1	1
67-79 år	3	1	0	0
80 år og over	6	2	2	1
Referansegruppen, 30-49 år	11	8	8	9
Andel personer som bor svært romslig. Prosent				
50-66 år	37	50	48	47
67-79 år	34	45	43	51
80 år og over	31	33	34	49
Referansegruppen, 30-49 år	20	24	21	22
Andel personer som mangler bad eller WC. Prosent				
50-66 år	4	2	1	0
67-79 år	7	2	1	.
80 år og over	14	5	1	1
Referansegruppen, 30-49 år	2	1	1	0
Antall svar				
50-66 år	883	709	1 433	1 481
67-79 år	518	447	603	597
80 år og over	421	132	203	213
Referansegruppen, 30-49 år	1 401	1 435	2 311	2 132

¹Tallet for boligareal per person er for 1991.

Kilde: Levekårsundersøkelsene 1987 og 1995, Statistisk sentralbyrå, og EU-SILC 2003 og 2008.

kvadratmeter – størst areal per person og minst totalareal.

I Levekårsundersøkelsen 2007 ble det stilt spørsmål om hva respondenten selv syntes om boligstørrelsen – for liten, passe stor eller for stor. I den yngste seniorgruppen og blant 30-49-åringene var det en ganske stor andel som mente at boligen var for liten – henholdsvis 16 og 19 prosent, mens andelen for seniorene ellers var 2 prosent.

Tabell 3.4. **Seniorenes vurdering av boligens størrelse. 2007. Prosent**

	For liten	Passe stor	For stor
50-66 år	16	33	41
67-79 år	2	68	30
80 år og over	2	78	20
Referansegruppen, 30-49 år	19	76	5

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2007, Statistisk sentralbyrå.

Imidlertid var det en stor andel i den yngste seniorgruppen som mente at boligen var for stor – 41 prosent. I aldersgruppen 67-79 år mente 30 prosent at boligen var for stor, i aldersgruppen 80 år og mer 20 prosent. Bare 5 prosent av 30-49-åringene vurderte boligen sin som for stor.

Sammenstiller vi disse resultatene med den rent «tekniske» definisjonen av trangt/romslig (antall rom og personer), finner vi at det ikke er svært mye samsvar. 64 prosent av senioren som bodde i boliger som teknisk sett vurderes som svært romslig, mente selv at boligen var passe stor, og 35 prosent mente den var for stor. Blant dem som bodde trangt (ett rom eller færre beboelsesrom enn antall personer), mente 61 prosent at boligen var passe stor, og 36 prosent at den var for liten. Blant 30-49-åringene som bodde svært romslig, mente om lag 80 prosent at boligen var passe stor, og bare 17 prosent at den var for stor. Blant dem som bodde trangt, i denne gruppen, mente 44 prosent at boligen var passe stor, og 56 prosent at den var for liten. Slike egenvurderinger vil avspeile behov og kjøpekraft – det man kan forvente med den inntekten man har. Den definisjonen vi har brukt for trangt/romslig, avspeiler for eksempel ikke at de som har høy inntekt gjerne vil ha en større bolig, og de som har lavere inntekt vil ha en mindre bolig enn det denne definisjonen sier om boligen.

Gamle boliger hadde lavere standard enn nyere. Rehabilitering og modernisering av eldre boliger har skjedd i økende grad, blant annet i tråd med myndighetenes krav til boliger, men også økt velstand og evne til å betale for utbedringer av egen bolig. Byggelovgivningen, som har utviklet seg over tid, har i praksis satt standarder også for den eldre boligmassen. «Boligstandarden er kraftig forbedret gjennom alle disse årene, både ved at nybyggingen har hatt høyere og økende standard, mens avgangen av boliger har hatt lavere standard. Utbedringer, ombygginger og generell modernisering av boligmassen har ytterligere økt boligstandarden.» (Kiøsterud 2005).

I 1987 svarte om lag 10 prosent av senioren at alle beboelsesrom var kalde, eller at ett eller flere av beboelsesrommene var fuktige. I 1995 svarte 2 prosent av senioren det samme. Spørsmålene var ikke helt de samme i levekårsundersøkelsene i 2004 og 2007 – kalde oppholdsrom var beholdt som spørsmål, men i stedet for fukt ble det spurt om forekomst av råte- mugg- eller soppskader. I 2004 svarte 4 prosent av senioren at alle rom var kalde, eller at det var rom med fuktskader, i 2007 i underkant av dette. Til sammenligning var det 7 prosent av 30-49-åringene som hadde kalde oppholdsrom eller fuktskader i 2004, og i 2007 om lag 8 prosent.

3.4. Tilgjengelighet til boligen

Det er et uttalt mål at eldre skal kunne bo i boligen sin så lenge som mulig. Imidlertid er det meste av boligmassen ikke tilpasset til for eksempel bevegelseshemmede – en del blir bevegelseshemmet når de blir eldre. Eldre folk har relativt liten tilbøyelighet til å flytte, og mange blir boende i en bolig som ikke er tilpasset eldres behov.

Mellom 30 og 40 prosent av de eldre senioren bor i bolig der det utenfor boligen er hindringer i form av trapper, bratte par-

Tabell 3.5. **Egnethet av bolig for rullestolbruker. 2001, 2004 og 2007. Prosent**

	Hindringer for å komme til huset	Bolig på flere plan	Alle rom for rulle- stolbruker
50-66 år			
2001	38	61	:
2004	26	68	20
2007	29	67	25
67-79 år			
2001	38	51	:
2004	32	56	26
2007	34	59	30
80 år og over			
2001	39	55	:
2004	38	53	26
2007	35	43	37
Referansegruppen, 30-49 år			
2001	35	67	:
2004	23	76	20
2007	26	66	23

Kilde: Levekårsundersøkelsene 2001, 2004 og 2007, Statistisk sentralbyrå.

tier eller andre hindringer for å komme fra garasje eller parkeringsplass til boligens inngangsdør. Trapper utgjorde den overlegent hyppigst angitte hindringen når det gjelder tilgjengeligheten utenfor boligen.

Rundt regnet halvparten av de eldre over 67 år bor i bolig over flere enn ett plan. En stor andel av disse seniorene bor i bolig som ikke har tilgang til alle rom med rullestol – det vil si at dørene må være minst 80 cm brede, og tersklene mindre enn 2,5 cm høye. I 2008 var andelen som hadde tilgang til alle rom med rullestol blant dem på 80 år eller mer 37 prosent, mens andelen i aldersgruppen 67-79 år var 30 prosent. For de yngste seniorene var andelen 25 prosent, om lag som 30-49-åringene med 23 prosent.

3.5. Boligøkonomi

Seniorene har langt lavere boligutgifter sammenlignet med gruppen 30-49 år,

enten vi regner totalt eller boligutgifter per husholdningsmedlem. I 2008 var årlige utgifter til husleie, renter og avdrag i seniorhusholdningene sett under ett om lag 39 000 kroner per år, mens de for aldersgruppen 30-49 år var mer enn det dobbelte – om lag 94 000 kroner per år. Disse tallene gjenspeiler dels at seniorene helt eller delvis har nedbetalt boliglånene sine, dels at de kjøpte da boligprisene var lavere, mens de som er i alderen 30-49 år, i større grad har lån på boligene sine. I 2007 hadde de eldste seniorene som var eiere et gjennomsnittlig lån på boligen på 24 000 kroner (Levekårsundersøkelsen 2007). I aldersgruppen 67-79 år var gjennomsnittslånet 90 000 kroner og blant 50-66-åringene om lag 250 000 kroner. Gjennomsnittslånet i aldersgruppen 30-49 år var nesten 460 000 kroner i 2007. Boligutgifter per husholdningsmedlem var i 2008 om lag 27 000 kroner blant seniorene og 45 000 kroner i aldersgruppen 30-49 år.

Blant seniorer som eier boligen, var boligutgiftene i gjennomsnitt noe over det halve sammenlignet med aldersgruppen 30-49 år regnet per husholdningsmedlem (56 prosent). Forskjellen var større i 2003 – da var seniorenes boligutgifter per husholdningsmedlem 47 prosent av det aldersgruppen 30-49 år hadde.

Blant leiere var forholdet mer likt i seniorgruppene og aldersgruppen 30-49 år – regnet per husholdningsmedlem var leien om lag den samme for begge gruppene – 43 000 kroner i 2008. I 2003 var husleien for seniorene om lag 20 prosent lavere enn den andre gruppen, regnet per husholdningsmedlem. Ser vi på husleie per kvadratmeter, har seniorene godt og vel 20 prosent lavere husleie enn 30-49-åringene, og forskjellen var noe større i 2003.

I hele perioden 1987-2008 har boligutgiftene økt for alle gruppene, 30-49-åringene

Tabell 3.6. Boligøkonomi for seniorhusholdninger, 1987, 1995, 2003 og 2008

	1987	1995	2003	2008
Årlige utgifter til husleie, renter og avdrag. 2008-kroner				
50-66 år	22 000	26 800	39 800	54 200
67-79 år	10 400	9 700	13 000	19 900
80 år og over	:	8 600	14 900	16 700
Referansegruppen, 30-49 år	59 100	60 800	79 800	93 600
Årlige utgifter til husleie, renter og avdrag. 2008=100				
50-66 år	40	49	73	100
67-79 år	50	47	62	100
80 år og over	:	48	85	100
Referansegruppen, 30-49 år	62	63	83	100
Årlig husleie for leiere. 2008=100				
50-66 år	48	81	77	100
67-79 år	21	26	49	100
80 år og over	:	24	54	100
Referansegruppen, 30-49 år	48	76	86	100
Årlig utgift til renter og avdrag for eiere. 2008=100				
50-66 år	37	46	72	100
67-79 år	53	42	47	100
80 år og over	211	99	73	100
Referansegruppen, 30-49 år	62	62	84	100
Andel eiere uten renter og avdrag. Prosent				
50-66 år	48	54	50	36
67-79 år	69	82	86	72
80 år og over	80	86	94	92
Referansegruppen, 30-49 år	13	15	12	14

Kilde: Levekårsundersøkelsene 1987 og 1995, Statistisk sentralbyrå, og EU-SILC 2003 og 2008.

og seniorene. Dette reflekterer at de som kom tidlig inn i boligmarkedet, stod overfor lavere reelle boligpriser sammenlignet med dem som kom inn senere, men også at de ulike aldersgruppene etter hvert har skaffet seg boliger som er større og har bedre standard. Mange av dem som var 80 år eller mer i 2008, var i den yngste seniorgruppen i 1987, og de fleste godt etablert før det, da boligprisene reelt sett var mye lavere.

Vi har beregnet boutgiftsbelastningen etter hvor stor andel boligutgiftene utgjør av samlet husholdningsinntekt etter skatt. Belastningen regnes som lav når boutgiftene utgjør mindre enn 10 prosent av inntektene. Når boligutgiftene er 25 prosent

av inntektene eller mer, regner vi belastningen som høy. Blant 30-49-åringene er andelen som har høy boutgiftsbelastning, vesentlig større enn i seniorgruppene, og den har økt over tid. Blant 50-66-åringene har andelen med høy boutgiftsbelastning økt en del. For de eldre seniorene har belastningen over tid ingen klar tendens, og for disse er andelen med høy boutgiftsbelastning lav – mellom 8 og 15 prosent. Vi har ikke regnet med bostøtte som del av inntekten. Det er en viss andel eldre seniorer som mottar bostøtte, slik at bildet kan være noe annerledes – andelen med høy boutgiftsbelastning vil i realiteten være noe mindre enn det som framgår av tabell 3.6 – 10-11 prosent av de eldre seniorene mottok bostøtte fra Husbanken i 2008.

Tabell 3.7. **Boutgiftsbelastning og bostøtte for seniorhusholdninger. 1987, 1995, 2003 og 2008. Prosent**

	1987	1995	2003	2008
Andel husholdninger med høy boutgiftsbelastning				
50-66 år	7	13	15	18
67-79 år	8	8	11	9
80 år og over	:	11	15	13
Referansegruppen, 30-49 år	23	27	33	34
Andel husholdninger med lav boutgiftsbelastning				
50-66 år	71	64	51	44
67-79 år	75	78	73	69
80 år og over	:	72	67	72
Referansegruppen, 30-49 år	37	37	18	19
Andel husholdninger som mottar bostøtte				
50-66 år	3	1	2	3
67-79 år	9	6	9	11
80 år og over	:	9	18	10
Referansegruppen, 30-49 år	2	3	2	3

Kilde: Levekårsundersøkelsene 1987 og 1995, Statistisk sentralbyrå og EU-SILC 2003 og 2008.

Ser vi på andelen med lav boutgiftsbelastning, er det ikke overraskende at andelen seniorer med lav boutgiftsbelastning er mye større enn blant 30-49-åringene. Sammenlignet med denne gruppen er det mange flere som har nedbetalt lån. I aldersgruppen 30-49 år var andelen med lav boutgiftsbelastning i 2008 19 prosent, mens 72 prosent av de eldste seniorene hadde lav boutgiftsbelastning. 69 prosent av dem i alderen 67-79 år og 44 prosent av 50-67-åringene hadde lav boutgiftsbelastning. Over tid har andelen for den yngste seniorgruppen blitt klart mindre, mens seniorene ellers har hatt en noenlunde stabil andel med lav belastning i hele tidsrommet 1987-2008.

I 2008 hadde 34 prosent av dem som leide, blant 50-66-åringene, høy boutgiftsbelastning, mens det blant eierne var en andel på bare 13 prosent. I aldersgruppen 67-79 år var andelen med høy boutgiftsbelast-

ning blant leierne 31 prosent, og blant eierne bare en sjettedel av dette, 5 prosent. I den eldste seniorgruppen var andelen med høy boutgiftsbelastning 46 prosent blant dem som leide bolig, og bare 4 prosent blant eierne.

Det er flere forhold som gjør at det er så stor forskjell. Ett forhold er at inntekt etter skatt per husholdningsmedlem i gjennomsnitt var 233 000, 198 000 og 158 000 for de tre seniorgruppene i 2008 – lavere samlet inntekt jo høyere alder. Gjennomsnittsinntekten per husholdningsmedlem er lavere for dem som leier, sammenlignet med eier. De to yngste av seniorgruppene som leier bolig, har om lag tre fjerdedeler av inntekten til dem som eier, men blant de eldste var inntekt etter skatt per husholdningsmedlem om lag den samme for leiere og eiere.

Videre er det færre husholdningsmedlemmer i de eldre aldersgruppene sammenlignet med de yngre, noen flytter fra og noen faller fra etter hvert. Sist, men ikke minst, de som eier har tatt hovedtyngden av boligutgiftene i tidligere år gjennom nedbetaling av boliglånene, slik at i de eldste aldersgruppene er boligutgiftene for eiere lavere enn for de yngre.

Levekårsundersøkelsene har også spørsmål om respondentenes egen oppfatning av hvor tyngende boligutgiftene er. I 2008 var andelen seniorer som mente at boligutgiftene var svært tyngende, 3 til 4 prosent,

Tabell 3.8. **Subjektiv oppfatning av boligutgifter for seniorhusholdninger 2008. Prosent**

	50-66 år	67-79 år	80 år og over	Referansegruppen, 30-49 år
I alt	100	100	100	100
Svært tyngende	3	4	3	8
Noe tyngende	29	20	19	43
Ikke tyngende	68	76	78	49

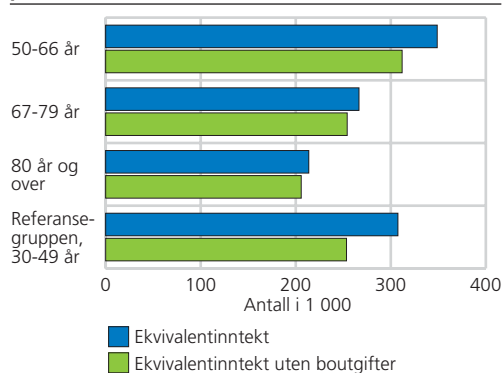
Kilde: EU-SILC 2008.

mens andelen for 30-49-åringene var 8 prosent. Andelen som synes at boligutgiftene er svært tyngende eller noe tyngende, avtar med alderen, og det henger for de fleste sammen med at lånene nedbetales. I den yngste gruppen av seniorer var det i 2008 32 prosent, i aldersgruppen 67-79 år 24 prosent og blant de eldste 22 prosent som mente at boligutgiftene var svært tyngende eller noe tyngende. Andelen var om lag 50 prosent i aldersgruppen 30-49 år.

Selv om det er en stor andel av de seniorene som har lav boutgiftsbelastning sammenlignet med dem som er i aldersgruppen 30-49 år, er det ikke så stor forskjell på gruppene når det gjelder den subjektive oppfatningen av boligutgiftene som boutgiftsbelastningen skulle tilsi. Blant de yngste seniorene som leier, er andelen som mener at boligutgiftene er svært tyngende eller noe tyngende 44 prosent, og 29 prosent blant dem som eier. Blant 67-79-åringene er andelen blant dem som leier, 27 prosent, mens den blant eierne var 21 prosent. I den eldste aldersgruppen var andelen eiere og leiere som syntes boligutgiftene var tyngende den samme, 23 prosent i begge gruppene.

Boligutgiftene er for dem som er yngre, ofte en stor belastning sammenlignet med de eldre, men inntektsnivået er gjerne høyere for de yngre når vi ser bort fra de aller yngste. Inntektsnivået reduseres ganske markert når de eldre går over i pensjonistenes rekke. Vi har beregnet en såkalt ekvivalentinntekt (se tekstboks) per husholdningsmedlem før og etter at boligutgiftene er dekket. Vi har brukt den såkalte EU-skalaen for ekvivalent inntekt. Denne avspeiler «stordriftsfordelene» ved at flere bor sammen i en husholdning, sammenlignet med husholdninger med færre medlemmer. I 2008 var ekvivalentinntekten per husholdningsmedlem om lag den samme for seniorene som for

Figur 3.1. **Netto inntekt og netto inntekt etter at boligutgiftene er dekket (ekvivalentinntekter), per husstandsmedlem. 2008. Kroner**

Kilde: Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2008, Statistisk sentralbyrå.

30-49-åringene, men når boligutgiftene var dekket, kom seniorene langt bedre ut enn 30-49-åringene – seniorene hadde om lag 10 prosent mer å rutte med til øvrige formål. Imidlertid er de yngre seniorene vanligvis i inntektsgivende arbeid, slik at når vi ser på de ulike seniorgruppene, blir bildet noe mer sammensatt.

Ekvivalentinntekt

Ekvivalentinntekten skal gi et tilnærmet uttrykk av den økonomiske velferden til personene i de ulike husholdningene, slik at velferden eller forbruksmulighetene kan sammenlignes på tvers av ulike husholdningstyper. Husholdningens samlede inntekt etter skatt deles på antall husholdsmedlemmer (voksne og barn) med et sett «forbruksvekter». Dermed kan vi ta hensyn til at flere personer trenger høyere samlet inntekt sammenlignet med husholdninger med færre personer, men ikke i et en-til-en-forhold. Felles husholdning innebærer at man kan dele fellesgoder som bolig, bil og så videre. Dette betyr at utgiftene til slike goder ikke øker proporsjonalt med antall husholdningsmedlemmer, alt annet likt. Her har vi brukt den såkalte EU-skalaen, der den første voksne teller likt med én, de neste voksne 0,5 og barn 0,3. Det finnes flere metoder for beregning av ekvivalentinntekt.

Den yngste seniorgruppen har i gjennomsnitt både høyere ekvivalentinntekt og høyere disponibel (ekvivalent) inntekt til andre formål enn bolig sammenlignet med 30-49-åringene – 13 prosent høyere inntekt per person og 23 prosent høyere disponibel inntekt per person til annet enn boligformål. De aller fleste av 67-79-åringene er pensjonister, og det gjenspeiles i inntekten, som er 13 prosent lavere enn inntekten til 30-49-åringene, men ekvivalent inntekt etter at boligutgiftene er dekket, er den samme som for 30-49-åringene. De eldste seniorene har en ekvivalentinntekt som er 31 prosent lavere enn 30-49-åringenes, men disponibel inntekt etter at boligutgiftene er dekket, er bare 19 prosent lavere.

3.6. Bomiljø

Tabell 3.9 kan indikere at seniorene tidligere bodde i boliger der beboerne var mer utsatt for støy fra veitrafikk enn dem som var i alderen 30-49 år. Andelen seniorer som bor i slike boliger, har falt siden 1987, mens andelen 30-49-åringene som var utsatt for støy fra veitrafikk, økte i samme periode. Sammenlignet med 1987 er det signifikant høyere andel for denne gruppen. Nedgangen i andelen fra 1987 til 2007 for seniorene er også statistisk sikker.

Andelen seniorer som er utsatt for forurensning fra veitrafikken i boligen sin, viser i store trekk ingen klare tendenser til endring når vi ser på hele perioden 1987-2007, men for 30-49-åringene gikk andelen en god del opp mot slutten av perioden – fra et nivå på om lag 10-11 prosent opp til 18 prosent når vi ser bort fra tallene for 2001. I den eldste seniorgruppen gikk andelen ned med 5 prosentpoeng fra 2004 til 2007. Tallene for 2001 kan være usikre – det er ikke noen rimelig forklaring på det spesielt lave nivået da, når det i store trekk ellers er andeler på mellom 10 og 18 prosent.

En alvorlig virkning av støy er at den kan ødelegge nattesøvnen. I 2004 og 2007 ble det spurt om dette, og det gjelder all form for støy, ikke bare støy fra veitrafikk. Blant 30-49-åringene svarte 7 prosent at de var plaget av støy slik at det gikk ut over nattesøvnen. I den yngste gruppen av seniorer svarte 3 prosent at de var plaget av støy som påvirket søvnen, i aldersgruppen 67-79 år 2 prosent, og blant de eldste seniorene 1 prosent. Dette er om lag på samme nivå som vi fant for 2004.

Seniorene disponerer i mindre grad bil enn den yngre delen av befolkningen. Ifølge tall fra Folke- og boligtellingsen 2001 var det om lag 20 prosent i aldersgruppen

Tabell 3.9. **Bomiljø for seniorer. 1987, 1995, 2001, 2004 og 2007. Prosent**

	1987	1995	2001	2004	2007
Bor i bolig der beboerne er utsatt for støy fra veitrafikk					
50-66 år	13	16	11	12	10
67-79 år	18	14	13	11	8
80 år og over	11	14	9	15	9
Referansegruppen, 30-49 år	11	12	12	12	14
Bor i bolig der beboerne er utsatt for støv, lukt, eksos fra veitrafikk					
50-66 år	13	11	9	12	15
67-79 år	18	12	8	14	14
80 år og over	11	16	4	13	8
Referansegruppen, 30-49 år	10	10	8	11	18

Kilde: Levekårsundersøkelse 1987, 1995, 2001, 2004 og 2007 Statistisk sentralbyrå.

35-44 år og 18 prosent i aldersgruppen 45-69 som ikke disponerte bil. I aldersgruppen 70-79 år var om lag 40 prosent uten bil, og blant dem som var 80 år eller mer, var det om lag 70 prosent. Selv om transportbehovet reduseres med alderen, er det av betydning at eldre som ikke disponerer bil, kan ha god tilgang til kollektivtransport.

I 2007 hadde seniorene en litt dårligere tilgang til kollektivtransport enn 30-49-åringene – 63 prosent i denne gruppen hadde et kollektivtilbud med avstand på 500 meter eller mindre og avganger minst hver time. For de yngste av seniorene var andelen 55 prosent, for 67-79-åringene 53 prosent og for de eldste seniorene 52 prosent. Bare 5 prosent i aldersgruppen 30-49 år hadde lengre avstand til kollektivtransport enn 500 meter og samtidig sjeldnere avganger enn annenhver time. I den yngste av seniorgruppene var andelen 9 prosent, i aldersgruppen 67-79 år 11 prosent og blant de eldste seniorene 13 prosent. Det er en overhyppighet av eldre som bor i spredtbygde strøk og med lenger avstand til butikker og service. Dette stiller dem i disfavør når seniorene har dårligere kollektivtilbud enn for eksempel 30-49-åringene, og når vi tar hensyn til at færre av seniorene har tilgang til egen transport.

3.7.Vold og utrygghet i nærmiljøet

Seniorene er mindre utsatt for vold enn dem som er yngre. Sammenlignet med 30-49-åringene var andelen av seniorene som hadde vært utsatt for vold de siste tolv månedene, mindre enn halvparten – 2 prosent – mot 5 prosent for gruppen 30-49 år i 2007. Ser vi på dem som er yngre enn 30 år, var andelen 13 prosent. Både for menn og kvinner blant seniorene er andelen som har vært utsatt for vold, lavere enn for yngre mennesker. Dette henger sammen med utsatthet – de er i mindre grad enn de yngre i arbeidssituasjoner der vold kan forekomme, og er i mindre grad med på fritidsaktiviteter som kan føre til eksponering når det gjelder vold. Utsatthet for vold gjelder ikke nødvendigvis nærmiljøet, men uro for vold gjelder både i nærmiljøet og ellers.

Selv om seniorene i liten grad er utsatt for vold, er de i større grad enn de yngre engstelig for å bli utsatt for vold når de går ut ved bostedet, spesielt gjelder dette kvinnene. Yngre menn er i mindre grad engstelig for vold sammenlignet med den volden de er utsatt for, særlig gjelder det menn under 30 år. Blant disse var det i 2007 13 prosent som hadde vært utsatt for vold i løpet av de siste tolv månedene, men det var 9 prosent som uttrykte at de var engstelige for vold. Blant seniorene var det

Tabell 3.10. Seniorer, etter avstand til kollektivtransport og avgangshyppighet. 2007. Prosent

	50-66 år	67-79 år	80 år og over	Referansegruppen, 30-49 år
I alt	100	100	100	100
Avganger minst hver time				
0-500 meter	55	53	52	63
501-999 meter	13	9	11	11
1 000 meter eller mer	5	5	3	6
Avganger annen hver time eller sjeldnere				
0-500 meter	17	22	22	15
501-999 meter	4	4	3	2
1 000 meter eller mer	5	7	10	3

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2007, Statistisk sentralbyrå..

Tabell 3.11. **Vold og utrygghet i nærmiljøet for seniorer. 1987, 1995, 2001, 2004 og 2007. Prosent**

	Menn					Kvinner				
	1987	1995	2001	2004	2007	1987	1995	2001	2004	2007
Utsatt for vold										
50-66 år	3	4	2	3	2	2	2	4	1	3
67-79 år	2	1	2	1	1	4	1	1	1	1
80 år og over	1	2	0	0	0	1	2	5	0	5
Referansegruppen, 30-49 år	5	4	4	4	4	5	5	7	5	6
Urolig for vold på bostedet										
50-66 år	3	3	4	3	3	15	16	8	10	8
67-79 år	3	5	2	3	3	24	23	15	18	8
80 år og over	8	5	0	0	4	15	22	17	15	17
Referansegruppen, 30-49 år	2	3	3	3	2	12	12	12	11	10

Kilde: Levekårsundersøkelsene 1987, 1995, 2001, 2004 og 2007, Statistisk sentralbyrå.

2 prosent som hadde vært utsatt for vold, og 6 prosent som var engstelige for å bli utsatt for vold i 2007.

Kvinnene blant seniorene er i liten grad utsatt for vold, men er i mye større grad enn menn engstelige for å bli utsatt for vold ved bostedet. Blant de eldste kvinnene var 17 prosent engstelig for å bli utsatt for vold, blant menn i samme alder var det ved Levekårsundersøkelsen 2007 ingen som var engstelig for å bli utsatt for vold. Blant kvinnene i de to yngste av seniorgruppene var det 8 prosent som var engstelig for å bli utsatt for vold i 2007. Dette var på om lag det samme nivået som for kvinner i alderen 30-49 år.

For menn kan vi ikke si at det har vært noen endring over tid når det gjelder engstelse for vold, nivået har vært lavt og nær sagt uforandret når vi ser bort fra dem som er 80 år eller mer. For dem er tendensen i perioden 1987-2007 temmelig uforandret, og andelen var vesentlig høyere sammenlignet med de yngre seniorene i 2007. Her er imidlertid antallet svar så lavt at andelen er usikre. For de kvinnelige seniorene kan det i grove trekk se ut som om andelen som føler seg utrygge, har gått noe ned over tid, men dette gjelder ikke den eldste gruppen.

Eldre kvinner utsetter seg kanskje i mindre grad for situasjoner der det kan forekomme at de blir utsatt for vold eller trusler. Dette kan virke hemmende for deltagelse i ulike aktiviteter, og kan begrense handelfriheten.

Referanser

Ugreninov, Elisabeth (red.) (2005): Arne S. Andersen: «Boforhold og nærmiljø», i *Seniorer i Norge*, Statistiske analyser 72, Statistisk sentralbyrå. <http://www.ssb.no/emner/00/02/sa72/sa72.pdf>

Kjøsterud, Tore W. (2005): Hvordan målene ble nådd. Hovedlinjer og erfaringer i norsk boligpolitikk, Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring, NOVA, Temahefte 1/05. ISSN 1500-3183. http://www.nova.no/asset/1278/1/1278_1.pdf

Odd Frank Vaage

4. Tidsbruk og fritidsaktiviteter

Eldre (67-79 år) bruker mindre tid til inntektsarbeid enn yngre, og har mer fritid. Det viser tidsbruksundersøkelsen i 2000. Mens 30-49-åringene i gjennomsnitt bruker mer enn fire og en halv time på inntektsarbeid per dag, fordelt på alle dager i året, bruker 67-79-åringene under en halv time. Dermed har de om lag to og en halv time mer fritid. Eldre, både menn og kvinner, bruker mer tid til søvn og måltider enn yngre personer. En av fire personer i gruppen 67-79 år er aldri fysisk aktive for å trene eller mosjonere. Det er nær dobbelt så stor andel som blant 50-66-åringene. De eldre er mest trofaste overfor de godt etablerte mediene som fjernsyn, radio og aviser, men mer forsiktig overfor de nye tilbudene enn yngre personer er. 67-79-åringene er mindre aktive brukere av kulturtilbud enn yngre personer. Særlig gjelder dette kinoforestillinger, idrettsarrangement, konserter og kulturfestivaler. De er derimot de ivrigste tilskuere av opera, operette og ballett-/danseforestillinger.

4.1. Tidsbruk – hovedaktiviteter

I dette kapitlet skal vi se nærmere på de eldres aktiviteter i det daglige, hva de generelt bruker tiden til. Deretter skal vi se mer spesielt på deres mediebruk, kulturbruk og aktivitet i idrett og friluftsliv. Dessuten skal vi se litt på hvordan de opplever tidsbruken sin. Tallene er hentet fra tidsbruksundersøkelsen i 2000 (Vaage 2002). En ny undersøkelse gjennomføres i 2010.

4.1.1. Eldre bruker mindre tid til inntektsarbeid og har mer fritid enn yngre

Tidsbruksundersøkelsen i 2000 viser at eldre i alderen 67-79 år bruker svært liten tid til inntektsarbeid i forhold til yngre aldersgrupper (tabell 4.1). Til gjengjeld bruker de mer tid på fritidsaktiviteter. De bruker også mer tid på husholdsarbeid enn yngre og mer tid til personlige behov, slik som måltider, søvn og personlig pleie

og av- og påkledning. I forhold til aldersgruppen 30-49 år bruker også gruppen 50-66 år mindre tid til arbeid og mer til personlige behov og fritidsaktiviteter. 30-49-åringene bruker i gjennomsnitt – fridager, ferier og helgedager medregnet – omtrent fire og en halv time til inntektsarbeid per dag. 50-66-åringene bruker rundt en time mindre, og 67-79-åringene bruker

Tabell 4.1. Tid brukt til ulike aktiviteter, etter alder en gjennomsnittsdag i 2000. Timer og minutter

	30-49 år	50-66 år	67-79 år
I alt	24.00	24.00	24.00
Inntektsgivende arbeid, arbeidsreiser	4.38	3.40	0.21
Husholdsarbeid	3.37	3.24	4.08
Utdanning	0.11	0.03	0.01
Personlige behov	9.44	10.00	11.09
Fritid	5.43	6.44	8.12
Annet, uoppgitt	0.04	0.06	0.08

Kilde: Tidsbruksundersøkelsen 2000, Statistisk sentralbyrå.

Datagrunnlaget

Tidsbruksundersøkelsene

I tidsbruksundersøkelsene fører deltakerne dagbok over alle sine gjøremål i løpet av to døgn. I dagboka noterer de hovedaktivitet og biaktivitet med ti minutters intervaller. I dette kapitlet ser vi bare på hovedaktiviteter. Utvalget av personer blir fordelt over hele året og på alle dager i uka, slik at sesongvariasjoner i aktiviteten og ulikhet i tidsbruk på hverdager og helligdager skal dekkes.

Statistisk sentralbyrås tidsbruksundersøkelser er gjennomført i 1971, 1980, 1990 og 2000. Net-toutvalget er på om lag 3 500 personer. I de to første undersøkelsene var utvalget avgrenset oppover til 74 år, i de to siste til 79 år. Det finnes dermed ingen opplysninger om eldre som er 80 år eller over. Ved sammenlikning over tid har vi brukt opplysninger om eldre 67-74 år. Når vi bare ser på 2000-tall, gjelder opplysningene om eldre gruppen 67-79 år. For en oversikt over undersøkelsene, se publikasjonen «Til alle døgnets tider» (Vaage 2002).

Kultur- og mediebruksundersøkelsene er intervjuundersøkelser med et landsrepresentativt utvalg i alderen 9-79 år, om tilgang til og bruk av kultur- og massemedietilbud. Undersøkelsen om mediebruk gjennomføres hvert år. Undersøkelsen om kulturbruk gjennomføres hvert fjerde år.

Ferieundersøkelsene er årlige intervjuundersøkelser med et landsrepresentativt utvalg i alderen 16-79 år om nordmenns ferie- og reisevaner.

Levekårsundersøkelsene

I 1997, 2001, 2004 og 2007 ble det gjennomført representative landsomfattende undersøkelser om nordmenns levekår der trening, mosjon og friluftsliv har vært et sentralt tema. I alle undersøkelsene var hovedutvalget personer i alderen 16 år og eldre.

nesten ingen ting i forhold, bare omtrent 20 minutter. Forklaringen på disse store forskjellene er i første rekke at de aller fleste i alderen 67 år og eldre er utenfor yrkeslivet som alderspensjonister, og at det også er mange som har trukket seg tilbake fra arbeidslivet i gruppen 50-66 år, særlig de eldre i denne gruppen.

Den korte tiden til inntektsarbeid frigjør tid til andre aktiviteter i løpet av dagen. 67-79-åringene bruker i gjennomsnitt godt over åtte timer til fritidsaktiviteter, som er to og en halv time mer enn hva 30-49-åringene bruker. 50-66-åringene bruker omtrent seks og tre kvart time til slike aktiviteter, som er en time mer enn for 30-49-åringene.

Tabell 4.2. **Tid brukt til ulike aktiviteter, etter alder en gjennomsnittsdag i 1971 og 2000. Timer og minutter**

	50-66 år		67-74 år	
	1971	2000	1971	2000
I alt	24.00	24.00	24.00	24.00
Inntektsgivende arbeid, arbeidsreiser	3.42	3.40	1.49	0.29
Husholdsarbeid	4.14	3.24	4.09	4.10
Utdanning	0.02	0.03	0.00	0.00
Personlige behov	10.36	10.00	11.39	10.59
Fritid	5.03	6.44	5.55	8.14
Annet, uoppgitt	0.22	0.06	0.29	0.08

Kilde: Tidsbruksundersøkelsene 1971 og 2000, Statistisk sentralbyrå.

67-79-åringen bruker i overkant av fire timer til husholdsarbeid, som er en god halvtime mer enn de yngre aldersgruppene. Man skulle kanskje tro at de hadde mindre behov for arbeid i hjemmet enn de yngre, siden de i liten grad har små barn å ta seg av, og husholdningene stort sett er små. Årsaken ligger nok i at de har bedre tid til slike aktiviteter og kan utføre dem i et roligere tempo. Når vi ser at de i tillegg bruker mer enn en time mer til personlige behov, ligger nok forklaringen i samme gate; de kan ligge lenger i senga og kan

Tabell 4.3. **Menns og kvinners tidsbruk en gjennomsnittsdag, etter alder. 1971 og 2000. Timer og minutter**

	50-66 år				67-74 år			
	1971		2000		1971		2000	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
I alt	24.00	24.00	24.00	24.00	24.00	24.00	24.00	24.00
Inntektsgivende arbeid	5.38	1.57	4.15	3.02	3.03	0.43	0.47	0.13
Husholdsarbeid	2.21	5.58	2.55	3.57	2.33	5.34	3.44	4.32
Personlige behov	10.31	10.40	9.52	10.09	11.41	11.38	10.48	11.08
Fritid	5.04	5.03	6.47	6.40	6.13	5.37	8.31	8.00
Annet	0.22	0.22	0.04	0.07	0.30	0.27	0.09	0.07

Kilde: Tidsbruksundersøkelsene 1971 og 2000, Statistisk sentralbyrå.

sitte lenger ved spisebordet uten at det går utover viktige gjøremål.

4.1.2. Mindre husholdsarbeid, mer fritid

Blant 50-66-åringene har det vært liten endring i tiden til inntektsgivende arbeid de siste 30 årene (tabell 2). Blant 67-74-åringene har det derimot vært en betydelig nedgang. I 2000 brukte denne gruppen bare omtrent 20 prosent av den tiden de brukte i 1971 til inntektsarbeid.

For 50-66-åringene har tiden til husholdsarbeid sunket med 50 minutter, mens den har holdt seg på samme nivå blant 67-79-åringene. For begge aldersgruppene har tiden til personlige behov sunket med om lag en halv time. Endringene i tidsbruken har ført til at tid til fritidsaktiviteter har økt, for middelaldrende med godt over halvannen time og for eldre med mer enn to timer. Disse endringene de siste 30 åra er en generell tendens i befolkningen som helhet. Husholdsarbeidet er blitt nedprioritert. Det samme gjelder personlige behov, for eksempel måltider. Tiden som brukes på fritidsaktiviteter har dermed økt.

Blant 67-74-åringene var det ikke så store forskjeller i tidsbruken mellom menn og kvinner i 2000 (tabell 4.3). Menn brukte om lag en halv time mer enn kvinnene til inntektsarbeid og en halv time mer til

fritidsaktiviteter. Til gjengjeld brukte kvinnene omtrent tre kvarter mer til husholdsarbeid enn mennene og et kvarter mer til personlige behov.

4.2. Arbeid

4.2.1. Eldre menn har mindre inntektsarbeid

I gruppen 67-74 år har endringene i tidsbruken fra 1971 til 2000 vært betydelige. Eldre menn arbeidet mer i 1971. I hvert fall har deres tid til inntektsarbeid sunket fra tre timer og ned til tre kvarter. For kvinnes del har endringen vært mindre, i og med at de også i 1971 i liten grad var ute i arbeidslivet i den alderen.

Det har blitt likere fordeling av husholdsarbeidet mellom menn og kvinner i denne aldersgruppen i løpet av disse åra. Mens kvinner brukte tre timer mer enn mennene på slikt arbeid i 1971, var forskjellen på litt over tre kvarter i 2000. Årsaken er at menns husholdsarbeid har økt med godt over en time i denne perioden, mens kvinnene har kuttet ned omtrent en time. Denne endringen mellom kjønnene i husholdsarbeidet er ikke forbeholdt de eldre, men er en tendens som vi finner i befolkningen generelt.

Disse endringene i betalt og ubetalt arbeidstid og at tiden til personlig behov i

tillegg har sunket med en time for kvinnene og en halv time for menn, har ført til en betydelig økning i tiden til fritidsaktiviteter for begge kjønn blant 67-74-åringene. For både menn og kvinner har fritiden økt med om lag to timer og et kvarter fra 1971 til 2000.

I aldersgruppen 50-66 år gikk skillet for tidsbruken mellom kjønnene i 2000 på ulike type arbeid. Menn brukte noe over en time mer enn kvinnene på inntektsarbeid. Kvinnene brukte til gjengjeld en time mer enn mennene på husholdsarbeid. Verken for tiden til personlige behov eller for fritid var det store forskjeller i tidsbruken mellom kjønnene i denne aldersgruppen.

4.2.2. Mer inntektsarbeid for kvinner og mindre for menn blant middelaldrende

Fra 1971 til 2000 har det vært betydelige endringer i tidsbruken blant 50-66-åringene. Mens menn har hatt en nedgang i tiden til inntektsarbeid på nesten en og en halv time, har kvinnene hatt en økning på mer enn en time. For mennenes del skyldes denne endringen helst at færre i den samme aldersgruppen var i arbeid i 2000 enn 30 år tidligere. For kvinnene er det motsatt; flere er i arbeid. Dessuten er arbeidsdagen blitt noe lengre, ved at flere jobber heltid.

Ellers finner vi utviklingstrekk i denne gruppen som vi finner blant 67-74-åringene: For menn har husholdsarbeidet økt med en halv time, mens det har sunket med to timer for kvinner. For begge kjønn har tiden til personlige behov sunket med om lag en halv time. Fritiden har økt med omtrent en time og tre kvarter for begge kjønn.

Hovedtendensen for både middelaldrende og eldre er at de bruker mindre tid på arbeid totalt, det vil si når inntekts-

Tabell 4.4. Tid brukt til husholdsarbeid i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag i 2000. Timer og minutter

	30-49 år	50-66 år	67-79 år
Husholdsarbeid i alt	3.37	3.24	4.08
Husarbeid	1.28	1.41	2.10
Vedlikeholdsarbeid	0.27	0.35	0.39
Omsorgsarbeid	0.46	0.14	0.17
Kjøp av varer og tjenester	0.23	0.24	0.27
Annet husholdsarbeid	0.12	0.13	0.16
Reiser i samband med husholdsarbeid	0.21	0.18	0.19

Kilde: Tidsbruksundersøkelsen 2000, Statistisk sentralbyrå.

husholdsarbeid legges sammen. For eldre kvinner har tiden til det totale arbeidet sunket med en og en halv time per dag. For menn i samme aldersgruppe og for begge kjønn i gruppen 50-66 år har det totale arbeidet sunket med rundt en time. Når tiden til personlige behov også har sunket en del, blir resultatet betydelig mer fritid for både menn og kvinner i begge aldersgrupper.

4.2.3. En av tjue eldre i inntektsarbeid

Ifølge Mediebruksundersøkelsen 2003 var det bare 5 prosent i aldersgruppen 67-79 år som var i inntektsgivende arbeid dette året, det vil si at de vanligvis arbeidet minst en time per uke. Blant mennene var det 10 prosent, blant kvinnene var det svært få. I aldersgruppen 50-66 år var det 71 prosent som var i inntektsarbeid, 76 prosent av mennene og 66 prosent av kvinnene. Det går tydelig fram av disse tallene at denne gruppen har begynt å trappe ned yrkesaktiviteten. I aldersgruppen 30-49 år var nemlig 91 prosent i inntektsarbeid, 94 prosent av mennene og 88 prosent av kvinnene.

4.2.4. Tid til husarbeid øker med alderen

Husholdsarbeid omfatter ikke bare vanlig husarbeid, men også vedlikeholdsarbeid med hus, hage og eiendeler, omsorgsar-

Tabell 4.5. Tid brukt til husholdsarbeid blant menn og kvinner i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag i 2000. Timer og minutter

	50-66 år		67-79 år	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Husholdsarbeid i alt	2.55	3.57	3.44	4.32
Husarbeid	0.59	2.26	1.17	2.45
Vedlikeholdsarbeid	0.48	0.20	0.53	0.28
Omsorgsarbeid	0.15	0.13	0.17	0.22
Kjøp av varer og tjenester	0.21	0.26	0.31	0.28
Annet husholdsarbeid	0.13	0.14	0.20	0.14
Reiser i samband med husholdsarbeid	0.19	0.18	0.25	0.16

Kilde: Tidsbruksundersøkelsen 2000, Statistisk sentralbyrå.

beid, innkjøp og reiser i forbindelse med husholdsarbeid. Når eldre 67-79 år bruker mer tid enn gruppen 50-66 år, skyldes dette i første rekke at de bruker mer tid på husarbeid, som matlaging, rengjøring, oppvask og klesvask (tabell 4.4). Tiden til aktiviteter som vedlikehold, omsorg og innkjøp er ikke så forskjellig. Ser vi disse to gruppene i forhold til 30-49-åringene, er forskjellen at de eldre bruker mer tid til hus- og vedlikeholdsarbeid, og mindre tid til omsorgsarbeid. De har mer tid til å stelle i og rundt huset, men har lite ansvar for mindreårige barn. Tid til innkjøp og reising knyttet til husholdsarbeid er nokså jevnt fordelt mellom de tre aldersgruppene.

4.2.5. Eldre kvinner bruker mest tid til husarbeid

Tabell 4.5 viser at både blant middelaldrende og eldre bruker kvinner betydelig mer tid på husarbeid enn mennene. Mennene bruker til gjengjeld noe mer tid på vedlikeholdsarbeid, men det veier ikke opp for kvinnes husarbeid. Mellom både aldersgrupper og kjønn er det nokså jevnt i tidsbruken for omsorgsarbeid, kjøp av varer og tjenester og annet husholdsarbeid.

Tabell 4.6. Tid brukt til husholdsarbeid i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag i 1971 og 2000. Timer og minutter

	50-66 år		67-79 år	
	1971	2000	1971	2000
Husholdsarbeid i alt	4.14	3.24	4.09	4.10
Husarbeid	2.46	1.41	2.56	2.05
Vedlikeholdsarbeid	0.31	0.35	0.26	0.39
Omsorgsarbeid	0.13	0.14	0.08	0.19
Kjøp av varer og tjenester	0.19	0.24	0.19	0.29
Annet husholdsarbeid	0.11	0.13	0.09	0.17
Reiser i samband med husholdsarbeid	0.14	0.18	0.12	0.20

Kilde: Tidsbruksundersøkelsen 1971 og 2000, Statistisk sentralbyrå.

Det er heller ikke spesielt store variasjoner mellom gruppene når det gjelder reiser i samband med husholdsarbeid. I sum fører dette til at kvinner bruker mer tid enn menn til husholdsarbeid i begge aldersgrupper. Eldre, både kvinner og menn, bruker mer tid enn middelaldrende kvinner og menn på både husarbeid og vedlikeholdsarbeid. Den vesentligste forklaringen på dette er, som vi allerede har vist, at de i liten grad er engasjert i inntektsgivende arbeid og derfor kan vie mer tid til det som har med ubetalt arbeid knyttet til husholdet.

4.2.6. En time mindre husarbeid på 30 år

For både middelaldrende og eldre har tiden til husarbeid sunket med rundt en time fra 1971 til 2000 (tabell 4.6). Kjøp av varer og tjenester og vedlikeholdsarbeid har derimot økt noe for begge aldersgrupper. Det samme gjelder reiser i samband med husholdsarbeid. Utviklingstendensene for disse aldersgruppene er stort sett de samme som for befolkningen generelt. At 67-74-åringene har økt tiden til vedlikeholdsarbeid kan være et resultat av at menn i denne aldersgruppen i mindre

Tabell 4.7. **Tid brukt til personlige behov i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag i 2000. Timer og minutter**

	30-49 år	50-66 år	67-79 år
Personlige behov i alt	9.44	10.00	11.09
Nattesøvn	7.50	7.50	8.11
Annen personlig pleie	0.52	1.00	1.30
Måltider	1.01	1.10	1.27

Kilde: Tidsbruksundersøkelsen 2000, Statistisk sentralbyrå.

grad er i inntektsgivende arbeid og kompenserer for dette med mer arbeid på hus og utstyr.

4.3. Personlige behov

4.3.1. De eldre bruker mest tid på søvn og måltider

Som tidligere påpekt bruker aldersgruppen 67-69 år mer tid til personlige behov enn dem som er yngre. Dette gjelder alle aktivitetene på dette området (tabell 4.7). Nattesøvn er jevnt fordelt mellom gruppen 30-49 år og 50-66 år. 67-79-åringene sover 20 minutter mer enn dem. Annen personlig pleie øker med alderen. Dette omfatter blant annet av- og påkledning og personlig hygiene. De eldre bruker en halv time mer enn de middelaldrende på dette. Tiden til måltider øker også jo eldre man er. 67-79-åringene bruker nesten en halv time mer på måltider enn personer i aldersgruppen 30-49 år. At eldre bruker mer tid på slike aktiviteter enn yngre, må

Tabell 4.8. **Tid brukt til personlige behov i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag i 2000. Timer og minutter**

	50-66 år		67-79 år	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Personlige behov i alt	9.52	10.09	10.48	11.08
Nattesøvn	7.45	7.55	7.55	8.21
Annen personlig pleie	0.55	1.06	1.29	1.22
Måltider	1.12	1.08	1.25	1.25

Kilde: Tidsbruksundersøkelsen 2000, Statistisk sentralbyrå.

vi se i sammenheng med at de har mer disponibel tid til slike aktiviteter og på grunn av sin alder trenger noe mer tid til det. De er i liten grad i inntektsarbeid og derfor sannsynligvis ikke så opphengt i klokka som yngre personer er.

4.3.2. Eldre kvinner sover mest

Tabell 4.8 viser at kvinner i aldersgruppen 67-79 år sover nesten en halv time mer enn både menn i samme aldersgruppe og menn og kvinner i gruppen 50-66 år. Både menn og kvinner i aldersgruppen 67-79 år bruker mer tid til annen personlig pleie enn samme kjønn blant 50-66-åringene. Blant de middelaldrende bruker kvinner noe mer tid til annen personlig pleie enn menn. Det gjelder ikke for de eldre. Blant de eldre bruker både menn og kvinner mer tid til måltider enn blant de middelaldrende. I begge aldersgruppene bruker begge kjønn omtrent like mye tid på måltider.

Tabell 4.9. **Tid brukt til personlige behov i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag i 2000. Timer og minutter**

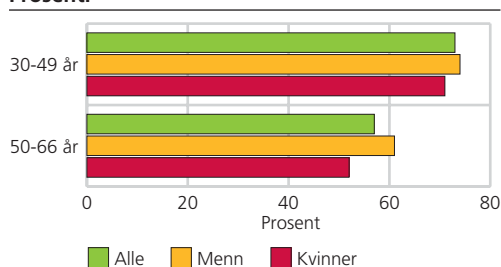
	50-66 år		67-79 år	
	1971	2000	1971	2000
Personlige behov i alt	10.36	10.00	11.39	11.09
Nattesøvn	7.43	7.50	8.16	8.09
Annen personlig pleie	1.26	1.00	1.44	1.25
Måltider	1.27	1.10	1.40	1.25

Kilde: Tidsbruksundersøkelsen 2000, Statistisk sentralbyrå.

4.3.3. Liten endring i nattesøvn på 30 år

Både blant 50-66-åringene og 67-74-åringene har det vært liten endring i tiden til nattesøvn mellom 1971 og 2000 (tabell 4.9). Tiden til både annen personlig pleie og måltider har sunket for begge aldersgrupper. Til sammen resulterer dette i at det går omtrent en halv time mindre til personlige behov totalt.

Figur 4.1. **Andel som har gått på kurs siste to år, etter kjønn og alder. Alder 30-66 år. 2000. Prosent.**

Kilde: Tidsbruksundersøkelsen 2000, Statistisk sentralbyrå.

4.4. Utdanning og kurs

Tidsbruksundersøkelsens målinger av tid som går til utdanning, viser at middelaldrende og eldre bruker svært liten tid til formell utdanning. I Tidsbruksundersøkelsen 2000 ble det stilt noen tillegsspørsmål om kursaktiviteter mer generelt. De ble bare stilt til personer under 67 år, så vi har derfor ingen tall for den eldste gruppen.

4.4.1. 57 prosent på kurs siste to år blant middelaldrende

Spørsmålet som ble stilt var om man hadde gått på noen form for kurs siste to år. Her skulle man ta med både hobbypregete kurs og ulike etterutdanningstilbud, men ikke kurs som er en del av ordinær utdanning eller skolegang. I aldersgruppen 50-66 år var det 57 prosent som hadde deltatt på noe slikt kurs siste to år (figur 4.1). Menn var mest aktive med

61 prosent. Blant kvinnene var andelen 52 prosent. I gruppen 30-49 år var andelen aktive høyere. Totalt var det 73 prosent som hadde deltatt på kurs siste to år. Her var ikke forskjellen mellom kjønnene så stor, 74 prosent blant menn og 71 prosent blant kvinner.

De som hadde deltatt på kurs siste to år, ble spurt om hvem som arrangerte kurset eller det kurset som hadde lengst varighet. Tabell 4.10 viser at både for gruppen 50-66 år og 30-49 år var det arbeidsgiver eller arbeidsplassen som var arrangør i flertallet av tilfellene. For begge aldersgruppene var andelen 55 prosent. Dette gjaldt begge kjønn, men i størst grad menn. I begge aldersgruppene og for begge kjønn hadde en organisasjon eller forening ansvaret for om lag 20 prosent av kursene. Omtrent 25 prosent av kursene hadde andre ansvar for, i noe større grad for kvinner enn for menn.

4.5. Fritid

4.5.1. Mer enn åtte timers fritid per dag

Aldersgruppen 67-79 år har mer enn åtte timer fritid en gjennomsnittsdag. Av denne tiden blir om lag to og en halv time brukt til fjernsynsseing (tabell 4.11). Sosialt samvær utgjør om lag en time og tre kvarter. Dette kan være besøk eller samtaler med andre. Også telefonsamtaler inngår. De bruker noe over en time på å

Tabell 4.10. **Hvem arrangerte kurset/det kurset med lengst varighet. Deltakerne, etter kjønn og alder. Alder 30-66 år. 2000. Prosent**

	30-49 år			50-66 år		
	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner
Arbeidsgiver/i regi av jobben	55	59	50	55	59	49
En organisasjon/forening	19	18	20	20	18	22
Andre	26	23	29	25	22	29
Antall svar	933	469	464	483	271	212

Kilde: Tidsbruksundersøkelsen 2000, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.11. **Tid brukt til fritidsaktiviteter i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag i 2000. Timer og minutter**

	30-49 år	50-66 år	67-79 år
Fritid i alt	5.43	6.44	8.12
Fjernsynsseing	1.38	2.04	2.31
Sosialt samvær	1.42	1.36	1.46
Lesing	0.30	0.50	1.11
Idrett og friluftsliv	0.28	0.34	0.29
Reiser i samband med fritid	0.30	0.30	0.24
Underholdning	0.13	0.09	0.04
Annen fritid	0.42	1.00	1.46

Kilde: Tidsbruksundersøkelsene 2000, Statistisk sentralbyrå.

lese aviser, ukeblad og bøker. En halv time går med til idrett og friluftsliv. Noe mindre tid går med til reising knyttet til fritid. Om lag en time og et kvarter brukes til aktiviteter som hobbyer, foreningsliv, gudstjenester og lignende.

Gruppen 50-66 år har mindre fritid og bruker dermed mindre tid enn de eldre på de fleste fritidsaktiviteter. Unntakene er idrett og friluftsliv og reiser i samband med fritid. En sammenligning med aldersgruppen 30-49 år viser at de to eldre gruppene ser mer på fjernsyn per dag enn de yngre. De leser også mer og de bruker mer tid på hobbyer, foreningsliv og lignende. Relativt sett bruker alle tre gruppene om

Tabell 4.12. **Endring i tid (minutter) brukt til utvalgte fritidsaktiviteter for menn og kvinner. 67-74 år. 1971-2000. Minutter per dag**

	Begge kjønn	Menn	Kvin- ner
Fjernsynsseing	67	81	55
Idrett og friluftsliv	14	11	15
Sosialt samvær	18	16	19
Lesing	5	-10	19
Annen fritid	15	15	16
Reiser i forbindelse med fritid	18	24	12

Kilde: Tidsbruksundersøkelsene 1971 og 2000, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.13. **Endring i tid (minutter) brukt til utvalgte fritidsaktiviteter for menn og kvinner. 50-66 år. 1971-2000. Minutter per dag**

	Begge kjønn	Menn	Kvin- ner
Fjernsynsseing	60	61	57
Idrett og friluftsliv	9	9	7
Sosialt samvær	4	13	-2
Lesing	4	-5	8
Annen fritid	5	3	9
Reiser i forbindelse med fritid	11	14	7

Kilde: Tidsbruksundersøkelsene 1971 og 2000, Statistisk sentralbyrå.

lag like mye tid på sosialt samvær, idrett og friluftsliv og reising knyttet til fritid.

Som nevnt har utviklingen de siste 30 årene gitt eldre mer fritid. Den økte fritiden brukes i første rekke til å se mer på fjernsyn. Mellom 1971 og 2000 har fjernsynsseingen økt med noe mer enn en time. Økningen har vært større for menn enn for kvinner.

Ellers har det vært om lag et kvarters økning for idrett og friluftsliv, sosialt samvær, annen fritid og reiser i forbindelse med fritid. For det siste gjelder økningen i særlig grad for menn.

Siden økningen i fritid ikke har vært så stor for 50-66-åringene, har heller ikke endringen vært så stor for de enkelte fritidsaktivitetene i denne aldersgruppen. Likevel har økningen i fjernsynsseing vært omtrent like stor mellom 1971 og 2000 for denne gruppen som for de eldre, altså rundt en time en gjennomsnittsdag. Økningen i sosialt samvær og i reising i forbindelse med fritid gjelder i første rekke menn. Til tross for en liten økning i lesing for gruppen generelt gjelder dette stort sett bare kvinner. For mennenes del har det været en liten nedgang i lesing av trykte publikasjoner fra 1971 til 2000.

4.5.2. Kvinner mest aktive i pensjonistforeninger

Tidsbruksundersøkelsene fanger i første rekke opp aktiviteter som mange gjør ofte, det vil si daglige gjøremål. De gir derfor dårlig informasjon om aktiviteter som man gjør sjelden, for eksempel organisasjonsaktiviteter. I intervjudelen av 2000-undersøkelsen ble det likevel stilt spørsmål om deltakelse i blant annet pensjonistforeninger. 27 prosent i aldersgruppen 67-79 år svarte at de var medlem av pensjonistforening eller lignende. Blant menn var andelen 24 prosent og blant kvinner 31 prosent. 18 prosent av medlemmene svarte at de var svært aktive medlemmer, og 19 prosent hadde tillitsverv. Blant mennene var 16 prosent svært aktive og 13 prosent hadde tillitsverv. Blant kvinnene var disse andelenene henholdsvis 20 prosent og 25 prosent.

4.6. Ferie

I de årlige ferieundersøkelsene måles blant annet andel av befolkningen i alderen 16-79 år som er på ferietur siste 12 måneder, og hvor mange turer man har i løpet av denne perioden. En ferietur omfatter opphold utenfor helårsboligen med ferieformål og som inkluderer minst fire overnattinger.

4.6.1. 65 prosent på ferie siste tolv måneder blant eldre

I 2007 var det 65 prosent av personer i aldersgruppen 67-79 år som hadde vært på ferie siste tolv måneder (tabell 4.14). 35 prosent hadde altså ikke vært på ferie i denne perioden. I 2003 var disse tallene henholdsvis 57 prosent og 43 prosent (Ugreninov 2005). Andelen på ferie har altså økt i denne perioden blant de eldre. I aldersgruppen 50-66 år hadde 77 prosent vært på ferie i 2007, mot 75 prosent i 2003. I denne gruppen hadde da 23 prosent ikke vært på ferie siste tolv måneder. Blant 30-49-åringene hadde 82 prosent vært på ferie i 2007, mot 82 prosent i 2003.

Tallene viser altså at ferieaktiviteten synker noe med alderen. Det finner vi også når vi ser på gjennomsnittlig antall ferieturer. 67-79-åringenene hadde i 2007 i gjennomsnitt 1,1 ferieturer siste tolv måneder, 50-66-åringene hadde 1,6 turer og 30-49-åringene hadde 1,7 turer.

I alle de tre aldersgruppene er det mest kvinner som ikke har vært på ferietur siste tolv måneder. Forskjellen er størst i aldersgruppen 50-66 år. Her er andelen blant kvinnene 28 prosent, mens den blant menn er 18 prosent. Den samme tenden-

Tabell 4.14. **Antall ferieturer (fire overnattinger eller mer) siste tolv måneder, etter alder og kjønn. 2007**

	30-49 år			50-66 år			67-79 år		
	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner
Antall ferieturer totalt	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Ingen ferietur	18	16	21	23	18	28	35	34	37
En ferietur	35	34	37	35	39	31	39	37	42
To ferieturer	22	21	24	20	20	20	13	18	8
Tre ferieturer eller flere	24	29	19	22	23	21	12	11	14
Gjennomsnittlig antall ferieturer	1,7	1,9	1,6	1,6	1,7	1,6	1,1	1,1	1,2
Antall svar	516	262	254	371	186	185	130	65	65

Kilde: Omnibusundersøkelsen 4. kvartal 2007, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.15. **Antall ferieturer (fire overnattinger eller mer) siste tolv måneder, etter alder i 1991, 2003 og 2007. 45-79 år. Prosent**

	45-66 år			67-79 år		
	1991	2003	2007	1991	2003	2007
Totalt	100	100	100	100	100	100
Ingen ferietur	26	21	20	44	43	35
En ferietur	40	36	36	31	26	39
To ferieturer	19	20	21	13	15	13
Tre ferieturer eller flere	14	24	22	12	16	12
Antall svar	548	438	495	269	144	130

Kilde: Omnibusundersøkelsene 4. kvartal 1991, 2003 og 2007, Statistisk sentralbyrå.

sen finner vi for gjennomsnittlig antall ferieturer, unntatt blant de eldste. Mens kvinner har særlig lavere gjennomsnitt både i gruppen 50-66 år.

Man skulle kanskje tro at 67-79-åringene, som i temmelig stor grad er pensjonister, reiser på mange ferieturer i løpet av et år. Tallene viser noe annet. I aldersgruppen 67-79 år er det 12 prosent som har vært på tre eller flere ferieturer siste tolv måneder. Andelen blant 50-66-åringene er på 22 prosent, og blant 30-49-åringene på 24 prosent.

Fra 1991 til 2007 har det vært en liten økning i andelen som reiser på ferietur i aldersgruppen 45-66 år (tabell 4.15). (Her brukes gruppen 45-66 år fordi 50-66 år ikke er tilgjengelig.) Særlig er det en større andel som reiser på tre ferieturer eller flere i løpet av året. I gruppen 67-79 år har det også vært en økning. Men blant dem har det ikke vært noen tendens til at en større andel reiser på flere ferieturer per år.

4.7. Fysisk aktivitet

4.7.1. Færre eldre trener aldri

I Levekårsundersøkelsen 2007 ble det stilt spørsmål om fysiske aktiviteter i aldersgruppen 16-79 år (Vaage 2009a). Ifølge svarene på disse spørsmålene, som vises i tabell 4.16, synker nordmenns

Tabell 4.16. **Hvor ofte man driver med fysisk aktivitet for å trene eller mosjonere, etter alder. 30-79 år. 2007. Prosent**

	30-49 år	50-66 år	67-79 år
Aldri	8	9	17
Sjeldnere enn hver måned	9	7	6
1-2 ganger i måneden	12	8	7
1 gang i uka	14	13	10
2 ganger i uka	21	21	18
3-4 ganger i uka	22	23	18
Omtrent daglig	14	19	24
Antall svar	1217	815	318

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2007, Statistisk sentralbyrå.

fysiske aktivitet med alderen. 8 prosent av 30-49-åringene driver aldri med noen form for trening eller mosjon. I gruppen 50-66 år er andelen passive 9 prosent. I gruppen 67-79 år er det 17 prosent som aldri trener eller mosjonerer. Dette er likevel betydelig lavere enn i 2001, da andelen i denne aldersgruppen som aldri trente eller mosjonerte, var på 32 prosent.

Ser vi på dem som trener minst to ganger i uka, er forskjellen ikke så stor. Her er det 57 prosent i gruppen 30-49 år, 63 prosent i gruppen 50-66 år og 60 prosent i gruppen 67-79 år. Går vi videre og ser på dem som omtrent trener daglig, er det eldregruppen som er størst. Mens 24 prosent av 67-79 åringene trener omtrent daglig, er andelen 14 prosent i gruppen 30-49 år, altså det

halve. Disse tallene forteller oss at det er en temmelig stor gruppe eldre som ikke er aktive mosjonister i det hele tatt. Samtidig er det en stor gruppe som er svært aktive. Det er derfor i denne aldersgruppen vi finner den største spredningen i mosjonsaktivitet.

4.7.2. Kvinner trener mer enn menn

Både i aldersgruppen 50-66 år og i gruppen 67-79 år er det nokså liten forskjell mellom kvinner og menn i andelen som ikke mosjonerer i det hele tatt (tabell 4.17). Det ser likevel ut til at andelen er noe lavere blant kvinner enn blant menn. I begge aldersgrupper er det en større andel kvinner enn menn som trener minst to ganger i uka. Andelen som trener omtrent daglig, er høyest blant kvinnene i alderen 67-79 år.

Tabell 4.17. **Hvor ofte man driver med fysisk aktivitet for å trene eller mosjonere, etter kjønn og alder. 50-79 år. 2007. Prosent**

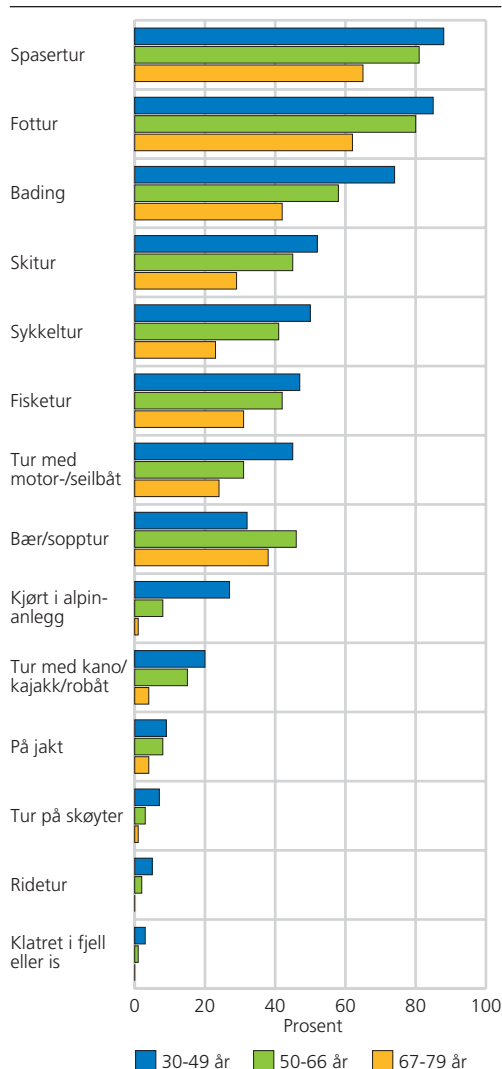
	50-66 år		67-79 år	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Aldri	11	7	18	16
Sjeldnere enn hver måned	5	8	7	5
1-2 ganger i måneden	9	7	10	4
1 gang i uka	15	11	9	11
2 ganger i uka	20	22	16	20
3-4 ganger i uka	19	28	20	16
Omtrent daglig	21	17	20	28
Antall svar	403	412	155	163

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2007, Statistisk sentralbyrå.

4.7.3. To av tre eldre på spaseretur og fottur

For alle tre aldersgruppene er spasereturer og fotturer de friluftslivsaktivitetene som størst andel tar del i. I løpet av en tolv måneders periode var det i 2007 62 prosent av 67-79-åringene som hadde vært på fottur (figur 4.2). Andelen var 80 prosent

Figur 4.2. **Andel som har deltatt i ulike friluftslivsaktiviteter siste tolv måneder, etter alder. 30-79 år. 2007. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2007, Statistisk sentralbyrå.

blant 50-66-åringene og 88 prosent blant 30-49-åringene. For de fleste friluftslivsaktivitetene har vi dette bildet: Andelen som er aktiv, synker noe med alderen. For skjellen er særlig stor for bading uten-dørs i saltvann eller ferskvann og bruk av alpinanlegg. Mens andelen som har brukt alpinanlegg i løpet av et år var 27 pro-

Tabell 4.18. **Andel som har brukt ulike medier per dag, og tid brukt på mediene per dag, etter alder. 2009**

	Andel brukt mediet per dag			Minutter brukt på mediet per dag		
	30-49 år	50-66 år	67-79 år	30-49 år	50-66 år	67-79 år
Avis	70	82	82	24	37	51
Fjernsyn	78	83	86	143	166	201
Radio	61	64	52	98	110	106
Plater/kassetter/CD	40	25	10	35	16	6
Ukeblad	11	17	22	3	5	11
Bøker	27	28	30	15	16	21
Tidsskrift	13	16	16	3	5	6
Tegneserieblad	4	1	0	1	0	0
Hjemme-PC	70	55	35	70	40	21
Video	12	4	3	11	3	1
Internett	83	64	38	83	43	19

Kilde: Mediebruksundersøkelsen 2009, Statistisk sentralbyrå.

sent blant 30-49-åringene, var andelen 1 prosent blant 67-79-åringene. Den eneste friluftslivsaktiviteten som ikke er klart synkende med alder, er bær- og soppturer. Der er 50-66-åringene mest aktive, mens 30-49-åringene er de minst aktive.

4.8. Mediebruk

Foran i dette kapitlet har vi sett på hva tidsbruksundersøkelsen viser om bruk av ulike massemedier (Vaage 2010). Her skal vi se hva mediebruksundersøkelsene, som er grundigere undersøkelser, forteller om denne aktiviteten blant folk i aldersgruppen 30-79 år. Disse tallene avviker noe fra tidsbrukstallene, men totalinntrykket av bruken av ulike medier er nokså likt.

4.8.1. Mest aviser og fjernsyn blant eldre

Tabell 4.18 viser at aviser og fjernsyn er de mediene som alle tre aldersgruppene bruker mest tid til i løpet av en dag. Blant 67-79-åringene er det 86 prosent som ser på fjernsyn, og 82 prosent leser aviser en gjennomsnittsdag. 52 prosent i denne aldersgruppen hører på radio, mens 22 prosent leser ukeblad, og 30 prosent leser bøker. 10 prosent i denne gruppen hører

på plater eller kassetter i løpet av dagen. Det er færre som bruker nye elektroniske mediene; 35 prosent bruker hjemme-PC og 38 prosent er innom Internett.

Generelt kan vi si at de eldre er mest trofaste overfor de godt etablerte mediene, men mer forsiktig overfor de nye tilbudene. Stort sett har de nok også mer tid til å se på fjernsyn og lese aviser enn yngre personer.

I gruppen 50-66 år er vanene noe annerledes. Det er færre i denne gruppen som ser på fjernsyn per dag, men flere hører på radio enn de eldre. Det er også flere som hører på CD-er, plater, eller kassetter og færre som leser ukeblad. I bruken av nye medier skiller de seg særlig fra de eldre. 55 prosent av dem bruker hjemme-PC per dag, og 64 prosent bruker Internett.

Når vi sammenlikner disse to aldersgruppene med 30-49-åringene, finner vi at andelen som bruker aviser, fjernsyn og radio er litt lavere enn blant de yngre. Forskjellen finner vi i første rekke for musikkmedier og de nye elektroniske mediene: Her

Tabell 4.20. **Andel som har brukt ulike medier og tid brukt på mediene per dag, etter kjønn og alder. 2009**

	Prosentandel brukt mediet per dag				Minutter brukt på mediet per dag			
	50-66 år		67-79 år		50-66 år		67-79 år	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Avis	79	85	81	82	38	37	53	49
Fjernsyn	81	84	85	86	179	153	204	199
Radio	62	66	50	53	100	118	87	121
Plater/kassetter/CD	24	26	7	13	15	18	4	7
Ukeblad	8	24	12	31	2	8	4	17
Bøker	19	36	23	36	12	21	13	27
Tidsskrift	16	16	21	12	5	4	7	4
Tegneserieblad	2	1	0	0	0	0	0	0
Hjemme-PC	61	50	43	28	49	32	28	15
Video	3	5	3	2	1	4	1	2
Internett	71	57	51	27	48	38	27	13

Kilde: Mediebruksundersøkelsen 2009, Statistisk sentralbyrå.

er det de yngre som er storforbrukere, med en synkende andel med økende alder.

Det er tydelig at aldersgruppen 67-79 i særlig grad er storbrukere av spesielt fjernsyn, men også av aviser i forhold til de yngre aldersgruppene. Her spiller det nok inn at de eldre har mye fritid, og at de dessuten ikke er så aktive utenfor hjemmet som de yngre generasjoner er. Da er fjernsyn og aviser lett å ty til.

4.8.2. Synkende avislesing og radiolytting

For både 50-66-åringer og 67-79-åringer har avislesing sunket noe fra 1991 til 2009 (tabell 19). Andelen som ser på fjernsyn har holdt seg på noenlunde samme nivå i denne perioden, men tiden som brukes på dette mediet har økt. For begge grupper har derimot andelen som daglig hører på radio sunket noe. Lytting til kassetter, vinyl- og CD-plater har holdt seg omtrent på samme nivå. Ukebladlesing og lesing av tidsskrifter har holdt stand for 67-79-åringene, men har sunket noe for 50-66-åringene. Andelen som leser bøker og som ser på video/DVD en gjennomsnittsdag har økt noe fra 1991 til 2009. Bruk av

hjemme-PC og Internett har økt betydelig fra 2003 til 2009, i tråd med det som skjer blant befolkningen generelt. Det er på disse områdene de store forandringene i mediebruk har skjedd i de seinere åra blant den godt voksne befolkningen.

4.8.3. Menn ivrigste brukere av nye medier

Det er liten forskjell mellom menn og kvinner både blant 50-66-åringer og 67-79-åringer når det gjelder daglig avislesing (tabell 4.20). Kvinnene er derimot atskillig mer opptatt av ukeblader og bøker enn menn. I aldersgruppen 50-66 er menn noe ivrigere fjernsynsseerne, men det er liten forskjell mellom kjønnene blant 67-79-åringene. Kvinner i begge aldersgrupper bruker mer tid til radiolytting per dag enn mennene. Bruken av musikkmedier som kassetter og plater er nokså likt fordelt mellom kjønnene. De nye mediene som Internett og hjemme-PC blir i langt større grad brukt av menn enn kvinner, både blant middelaldrende og eldre.

Tabell 4.21. **Andelen som er meget/ganske interessert i å bruke ulike massemedier, etter alder. 2008. Prosent**

	30-49 år	50-66 år	67-79 år
Fjernsyn	65	66	74
Radio	65	69	65
Internett	77	52	26
Aviser	76	80	86
Bøker	58	56	59
Ukeblad	21	17	22
Antall svar	629	367	206

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

4.8.4. De eldste er minst interessert i å bruke Internett

Tabell 4.21 viser fordelingen av interesse for ulike massemedier. I alle de tre aldersgruppene er et stort flertall meget eller ganske interessert i å bruke både fjernsyn, radio, aviser og bøker. Interessen er nokså

Tabell 4.22. **Andel fjernsynsseere som har sett på ulike fjernsynsprogram en gjennomsnittsdag, etter alder. 30-79 år. 2009. Prosent**

	30-49 år	50-66 år	67-79 år
Nyheter	61	80	87
TV-serier	33	29	24
Spille-/TV-filmer	16	12	11
Sport	22	28	32
Barne-/ungdomsprogram	11	1	0
Debatter	4	15	20
Spørrekonkurranser	0	1	3
Annen underholdning	29	25	28
Samfunnsinformasjon	4	6	9
Naturinformasjon	5	9	9
Kulturinformasjon	2	3	3
Annen informasjon	9	9	11
Popmusikk	2	1	1
Annet	12	9	11
Antall svar	478	307	179

Kilde: Mediebruksundersøkelsen 2009, Statistisk sentralbyrå.

lik i de tre aldersgruppene for radio og bøker og ukeblad. Interessen øker noe med alderen for fjernsynsning og avislesing. Den er sterkt synkende med alder for bruk av Internett. Mens tre av fire i aldersgruppen 30-49 er meget eller ganske interessert i å bruke dette mediet, har bare en av fire blant 67-79-åringene denne interessen.

4.8.5. Mye nyheter og informasjon for de eldre

50-66-åringer og 67-79-åringer ser mer på nyhetssendinger, debatter og informasjonsprogram enn yngre fjernsynsseere (tabell 4.22). Mens gjennomsnittlig 61 prosent av fjernsynsseerne i aldersgruppen 30-49 år ser på nyheter en gjennomsnittsdag, er andelen 80 prosent blant 50-66-åringer og 87 prosent blant 67-79 åringer. For TV-debatter er andelen henholdsvis 5 prosent, 15 prosent og 20 prosent. Vi finner lignende fordelinger for informasjonsprogram om samfunn og om natur. For TV-serier og underholdning er det snarere en omvendt tendens; de eldre ser relativt mindre på slike program enn yngre aldersgrupper. Hovedinntrykket er derfor at eldre i stor grad får med seg aktualitets- og informasjonsprogrammene som sendes i fjernsynet, og legger mindre vekt enn de yngre på å få med seg serier og annen underholdning.

4.9. Kulturbruk

4.9.1. Minst kulturbruk blant eldre, men best på operabesøk

Statistisk sentralbyrås kulturbruksundersøkelser dekker aldersgruppen 9-79 år (Vaage 2009b). Både totalt sett og for mange av de ulike kulturtilbudene er personer i aldersgruppen 67-79 år mindre aktive brukere enn yngre personer (tabell 4.23). De går atskillig mindre på idrettsarrangement, kino og konserter enn yngre personer. Andelen som bruker slike tilbud

Tabell 4.23. Prosentandelen som har brukt ulike kulturtilbud og antall ganger de er brukt siste tolv måneder, etter aldersgrupper. 2008

	Andel brukt siste tolv måneder			Antall besøk siste tolv måneder		
	30-49 år	50-66 år	67-79 år	30-49 år	50-66 år	67-79 år
Antall besøk totalt				26,7	16,8	15
Idrettsarrangement	61	45	35	9,7	3,8	2,2
Folkebibliotek	55	42	47	4,4	4,3	6,0
Kino	75	52	39	3,9	1,8	1,3
Museum	44	40	39	1,3	1,1	0,9
Teater/musikal/revy	60	54	41	1,6	1,4	1,0
Kunstutstilling	46	50	36	1,4	1,8	1,0
Konsert	65	58	47	3,4	2,0	1,7
Kulturfestival	32	26	18	0,6	0,4	0,3
Ballett-/danseforestilling	14	8	12	0,3	0,1	0,3
Opera/operette	6	8	12	0,1	0,1	0,3

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

i løpet av et år, er også lavere for teater/musikal/revy og kunstutstillinger og kulturfestivaler. Det er likevel i den eldste aldersgruppen at vi finner høyest andel operabrukere. Det er også de som går oftest på folkebibliotek.

4.9.2. Middelaldrende går mest på kunstutstillinger

Gruppen 50-66 år er mindre aktive brukere av kulturtilbud enn gruppen 30-49

Tabell 4.24. Andelen som er meget/ganske interessert i å bruke ulike kulturtilbud, etter alder. 2008. Prosent

	30-49 år	50-66 år	67-79 år
Idrettsarrangement	47	33	30
Bibliotek	35	26	32
Kino	37	18	13
Museum	32	33	27
Teater	21	23	25
Kunstutstilling	27	32	27
Konsert	61	48	34
Kulturfestival	42	30	14
Ballett	7	8	14
Opera	7	11	21
Antall svar	629	367	206

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

år totalt sett. For enkelttilbud gjelder det i første rekke idrettsarrangement, kino og konserter. De er derimot mer aktive i bruken av tilbud som kunstutstillinger. De er nokså jevnt med de yngre når det gjelder museer og opera/operette.

Bruk av kulturtilbud er avhengig både av tilgjengelighet, god økonomi, vaner og interesse. Noen tilbud er mer tilpasset eldres kulturelle smak og behov enn andre tilbud. Når vi ser at eldre i mindre grad bruker kulturtilbudene, bør disse faktorene tas med i vurderingen.

I Kultur- og mediebruksundersøkelsen 2008 ble det stilt spørsmål om interessen for ulike kulturtilbud. Svarene viste at 67-79-åringene i mindre grad enn yngre aldersgrupper er interessert i å gå på kino, på konserter og kulturfestivaler (tabell 4.24). Derimot uttrykker de større interesse enn de yngre for å gå på opera og ballett. Som vi ser faller de uttrykte interessene nokså klart sammen med deres faktiske atferd.

Blant 67-79-åringene er kvinner noe mer aktive kulturbrukere totalt sett enn kvinner (tabell 4.25). Menn går i større grad

Tabell 4.25. **Prosentandelen som har brukt ulike kulturtilbud og antall ganger de er brukt siste tolv måneder, etter alder og kjønn. 2008**

	Andel brukt siste tolv måneder				Antall besøk siste tolv måneder			
	50-66 år		67-79 år		50-66 år		67-79 år	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Antall besøk totalt					14,7	19,1	13,9	16,1
Idrettsarrangement	51	39	47	23	5,1	2,4	3,4	0,9
Folkebibliotek	34	49	49	45	1,8	7	4,1	7,9
Kino	50	53	40	37	1,7	2	1,2	1,3
Museum	41	39	38	41	1,2	1,1	0,9	0,9
Teater/musikal/revy	49	60	38	44	1	1,7	0,8	1,3
Kunstutstilling	45	56	32	39	1,3	2,4	0,7	1,4
Konsert	53	62	46	47	2	1,9	1,8	1,7
Kulturfestival	29	22	20	15	0,4	0,3	0,4	0,2
Ballett-/danseforestilling	6	10	12	13	0,1	0,2	0,3	0,2
Opera/operette	7	8	11	14	0,1	0,1	0,3	0,3

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.26. **Prosentandelen som har brukt ulike kulturtilbud og antall ganger de er brukt siste tolv måneder, etter alder. 1991, 2000 og 2008**

	Andel brukt siste tolv måneder						Antall besøk siste tolv måneder					
	50-66 år			67-79 år			50-66 år			67-79 år		
	1991	2000	2008	1991	2000	2008	1991	2000	2008	1991	2000	2008
Antall besøk totalt							13,9	14,0	16,4	9,9	12,1	14,7
Idrettsarrangement	40	38	45	32	29	35	3,2	2,3	3,8	2,0	1,5	2,2
Folkebibliotek	37	43	42	29	35	47	3,8	3,7	4,3	3,0	3,9	6,0
Kino	32	40	52	10	19	39	1,0	1,5	1,8	0,2	0,5	1,3
Museum	36	44	40	32	35	39	0,9	1,1	1,1	0,7	0,9	0,9
Teater/musikal/revy	42	52	54	23	33	41	1,0	1,2	1,4	2,1	1,9	1,0
Kunstutstilling	45	50	50	30	36	36	2,1	1,8	1,8	0,9	1,5	1,0
Konsert	42	59	58	31	43	47	1,7	2,0	2,0	0,9	1,8	1,7
Ballett-/danseforestilling	8	11	8	3	3	12	0,1	0,2	0,1	0,0	0,0	0,3
Opera/operette	7	10	8	5	6	12	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,3

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsene 1991, 2000 og 2008, Statistisk sentralbyrå.

på idrettsarrangement. Kvinnene på sin side går i større grad på teater/musikal/revy og kunstutstillinger.

Blant de middelaldrende, altså gruppen 50-66 år, er forholdet mellom menns og kvinners kulturbruk mer i tråd med befolkningen generelt; kvinner er mer aktive enn menn. Dette gjelder både folkebiblioteksbesøk, besøk på teater/musikal revy, besøk på ballett-/danseforestillinger og besøk på

kunstutstillinger. Som for menn generelt er også menn i denne aldersgruppen i større grad tilskuere på idrettsarenaer enn kvinner er. Også i denne aldersgruppen er kvinner mer aktive kulturbrukere totalt sett enn det menn er.

4.9.3. Økende kulturbruk blant eldre fra 1991 til 2008

Som tabell 4.26 viser, har det blant 67-79-åringene vært økende bruk av kultur-

Tabell 4.27. Prosentandel som har deltatt på religiøse/livssynsmøter¹ og antall slike møter siste tolv måneder, etter kjønn og alder. 30-79 år. 2008

	30-49 år			50-66 år			67-79 år		
	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner	Alle	Menn	Kvinner
Vært på religiøst/livssynsmøte siste tolv måneder	36	33	39	36	37	35	46	45	48
Antall møter siste tolv måneder	2,7	2,6	2,8	2,8	2,0	3,6	4,8	3,2	6,5

¹ Dåp, konfirmasjon, bryllup og begravelser regnes ikke med.

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 4.28. Prosentandel som har deltatt på religiøse/livssynsmøter og antall slike møter siste tolv måneder, etter alder. 50-79 år. 1994, 2000 og 2008

	50-66 år			67-79 år		
	1994	2000	2008	1994	2000	2008
Vært på religiøst/livssynsmøte siste tolv måneder	42	39	36	47	50	46
Antall møter siste tolv måneder	4,1	3,6	2,8	5,7	4,5	4,8

Kilde: Kultur- og mediebruksundersøkelsene 1994, 2000 og 2008, Statistisk sentralbyrå.

tilbud fra 1991 til 2008. Andelen som har vært på de ulike tilbudene siste tolv måneder har økt for mange av tilbudene. Særlig har økningen vært stor for kino, teater/ musikal/revy, konserter og folkebibliotek. Gjennomsnittlig antall besøk per år har særlig økt for folkebibliotek og kino. Besøk på idrettsarrangementer har derimot sunket noe for de eldre på disse åra.

Økningen i kulturbesøk blant de eldre har sannsynligvis å gjøre med at denne aldersgruppen generelt har blitt mer aktive – og mer kjøpesterke på disse åra. Det er også trolig at tilbudene i noe større grad er tilpasset deres interesser.

For de middelaldrende har også kulturbruken økt totalt sett, men ikke så mye som blant de eldste. Det har også vært en tydelig økning i andelen som benytter noen kulturtilbud i løpet av tolv måneder. Særlig gjelder dette besøk på kino og teater/ musikal/revy. Det er likevel bare for kino vi kan si at det har vært en tydelig økning i antall besøk per år.

4.9.4. Eldre kvinner går mest på religiøse møter

I kulturbruksundersøkelsen har deltakerne blitt spurt om de i løpet av de siste tolv månedene har deltatt på gudstjeneste, messe eller møte arrangert av trossamfunn eller organisasjon som presenterer ikke-religiøse livssyn.

Slike aktiviteter øker med alderen og kvinner er mer aktive enn menn (tabell 4.27). Dette tilsier at eldre kvinner er de mest aktive. Mens 33 prosent av menn i alderen 30-49 år hadde vært på religiøst eller livssynsmøte siste tolv måneder i 2008, var andelen 48 prosent blant kvinner i gruppen 67-79 år. Og i gjennomsnitt har de vært på henholdsvis 2,6 og 6,5 slike møter i året.

4.9.5. Færre ganger på religiøse møter

Mellom 1994 og 2008 har andelen som deltar på religiøst/livssynsmøte sunket noe blant middelaldrende (tabell 4.28). Blant de eldre har andelen holdt seg nokså konstant. Antall møter de har deltatt på har sunket mest for de middelaldrende.

Tabell 4.29. **Andel som ofte, noen ganger, sjelden og aldri opplever at tiden faller lang, etter kjønn og alder. 2000**

	Begge kjønn			Menn			Kvinner		
	30-49 år	50-66 år	67-79 år	30-49 år	50-66 år	67-79 år	30-49 år	50-66 år	67-79 år
Ofte	2	3	5	2	2	4	1	4	6
Noen ganger	9	12	12	9	11	10	9	12	16
Sjelden	25	20	25	24	23	28	27	18	23
Aldri	64	65	57	65	64	59	63	67	54
Antall svar	1294	912	328	634	482	166	660	430	162

Kilde: Tidsbruksundersøkelsen 2000, Statistisk sentralbyrå.

4.10. Opplevelse av tidsbruk

En ting er hva ulike aldersgrupper bruker tiden sin til. Noe annet er opplevelsen av hvordan de bruker tiden. For å måle folks opplevelse av tidsbruken deres ble det i Tidsbruksundersøkelsen 2000 stilt noen spørsmål om dette.

4.10.1. Få eldre opplever at tiden faller lang

I alle aldersgruppene og for begge kjønn er det et flertall som svarer at de aldri opplever at tiden faller lang (tabell 4.29). Bare et lite mindretall opplever at tiden ofte faller lang. Slår vi sammen «ofte» og «noen ganger», viser det seg likevel at eldre kvinner i noe større grad enn menn og yngre kvinner opplever å «kjede seg». Blant kvinner i gruppen 67-79 år opplever 22 prosent ofte eller noen ganger at tiden faller lang. Andelen er 14 prosent blant

menn i samme aldersgruppe, og den er 16 prosent blant kvinner i aldersgruppen 50-66 år.

4.10.2. De eldre er lite presset i hverdagen

Eldre føler mindre tidspress enn personer som er yngre enn dem (tabell 4.30). Blant personer i aldersgruppen 30-49 år har 71 prosent ofte eller noen ganger så mye å gjøre på hverdagene at de har vanskelig for å rekke alt som må gjøres. Andelen er 51 prosent i aldersgruppen 50-66 år og 27 prosent i aldersgruppen 67-79 år. Bare 10 prosent av 30-49-åringene mener at de aldri er i en slik situasjon. Andelen er 45 prosent blant 67-79-åringene.

Eldre menn har tydeligvis mer å gjøre enn kvinnene. Mens 35 prosent av menn i alderen 67-79 år ofte eller noen ganger

Tabell 4.30. **Andel som ofte, noen ganger, sjelden og aldri har så mye å gjøre på hverdagene at de har vanskelig for å rekke alt som må gjøres, etter kjønn og alder. 2000**

	Begge kjønn			Menn			Kvinner		
	30-49 år	50-66 år	67-79 år	30-49 år	50-66 år	67-79 år	30-49 år	50-66 år	67-79 år
Ofte	37	22	9	40	26	12	34	19	6
Noen ganger	34	29	18	33	28	23	35	31	15
Sjelden	18	24	28	16	24	23	21	23	31
Aldri	10	25	45	10	22	42	10	27	47
Antall svar	1 294	912	328	634	482	166	660	430	162

Kilde: Tidsbruksundersøkelsen 2000, Statistisk sentralbyrå.

har vanskelig for å få gjort alt de skal på hverdager, er andelen 21 prosent blant kvinner i samme aldersgruppe. Menn har noe mer å gjøre på hverdager enn kvinner, også blant 30-49-åringene og 50-66-åringene, men forskjellen mellom kjønnene er langt fra så stor som blant de eldste.

Referanser

Vaage, Odd Frank (2002): *Til alle døgnetts tider. Tidsbruk 1971-2000*, Statistiske analyser 52, Statistisk sentralbyrå 2002. <http://www.ssb.no/emner/00/02/20/sa52/>

Vaage, Odd Frank (2009a): *Mosjon, friluftsliv og kulturaktiviteter. Resultater fra Levekårsundersøkelsene fra 1997 til 2007*. Statistisk sentralbyrå, Rapporter 2009/15. http://www.ssb.no/emner/07/02/50/rapp_200915/rapp_200915.pdf

Vaage, Odd Frank (2009b): *Norsk kulturbarometer 2008*. Statistiske analyser 107. Statistisk sentralbyrå 2009. <http://www.ssb.no/kulturbar>

Vaage, Odd Frank (2010): *Norsk mediebarometer 2009b*. Statistiske analyser 113, Statistisk sentralbyrå. <http://www.ssb.no/emner/07/02/30/medie/sa113>

Frode Berglund og Øyvind Kleven

5. Politisk deltakelse blant seniorer. Engasjerte borgere med svak representasjon

Valgdeltakelsen blant seniorene er svært høy, men faller litt når de passerer 80 år. Med unntak for partier deltar seniorene mer i organisasjoner enn yngre. De bruker også mer tid på politikk i media, viser en ny analyse av tall om seniorenes politiske deltakelse. Engasjementet gjenspeiler seg ikke i politisk representasjon. Ved Stortingsvalget i 2009 var ingen av de valgte representantene over 66 år. I 2001 og 2005 var andelen omtrent 1 prosent. Nivået er noe høyere i landets kommunestyre, men blant seniorene over 66 år er andelen i folkevalgte organer vesentlig lavere enn i befolkningen sett under ett.

Politisk deltakelse omfavner så vidt ulike former som valgdeltakelse, medlemskap i partier, deltakelse i politiske møter, kontakt med politikere, underskriving av opprop, deltakelse i demonstrasjoner og så videre. I dette kapittelet skal vi se på hvor ofte seniorer deltar i valg sammenliknet med de middelaldrene, hvor ofte de deltar i politiske aktiviteter utenom valg, i hvilken grad de holder seg orientert om politikk, hvor ofte de diskuterer politikk, og hvor godt de er representert i folkevalgte forsamlinger.

Tidligere studier (Kleven 2005) viser at de eldre i høy grad er politisk mobilisert, men med svak representasjon. I dette kapittelet skal vi benytte nye data for å se om dette kan sies å være en forstøtt gjeldende beskrivelse av politisk deltakelse blant seniorer.

I løpet av de siste 20 årene har det i norske medier vært flere reportasjer om «eldreopprør» og at «de eldre» har organisert seg for å få politisk gjennomslag. I 1985

ble Pensjonistpartiet etablert, uten å få representanter inn på Stortinget. Sent på åttitallet ble det igangsatt aksjoner for å få økt oppmerksomhet om eldreomsorgen. I 2002 fikk vi seniorsaken med mottoet «Vi er eldre. Vi er mange. Vi er farlige, vent og se!». Dette kan gi inntrykk av at «de eldre» eller «seniorene» er en gruppe som i liten grad deltar i det politiske liv, men at dette er i ferd med å endre seg som følge av en politisk mobilisering. Ifølge Walker (1999) er det en utbredt oppfatning at eldre er politisk passive med liten interesse for å delta i politikk.

Den sammenlikning som i dette kapittelet er gjort mellom seniorene, som omfatter alle over 50 år, og de mellom 30 og 49 år, viser at seniorene allerede er politisk mobilisert, og er i høy grad integrert i det politiske liv. Det er imidlertid betydelige forskjeller innenfor gruppen over 50 år. Kvinner over 67 år er den gruppen som i minst grad deltar i politiske aktiviteter.

Aldersgruppene

Seniorene er delt inn i aldersgruppene 50-66 år og 67-79 år. For de fleste indikatorene mangler vi pålitelige data for dem over 80 år, de er derfor holdt utenfor analysen. Det er skilt mellom kvinner og menn. Som en referansegruppe har vi stort sett benyttet aldersgruppen 30-49 år. I noen tilfeller er også de under 30 tatt med. Referansegruppen er her ment å være det «naturlige» sammenlikningspunktet.

Analysen

Denne analysens siktepunkt er å presentere statistikk om, og beskrive, politisk deltakelse blant seniorene etter noen enkle og iøynefallende dimensjoner. Det legges ikke vekt på å forklare årsakene til sammenhenger som fremkommer. Til det er analysen for enkel. Analyser av årsaksforhold må baseres på mer sofistikerte målemodeller, hvor en bygger inn langt flere uavhengige variabler. Videre må en benytte et paneldesign (eller kohort) hvor en følger de samme menneskene over tid for å få kontroll over mulige endringer. Vi presiserer videre at hvorvidt seniorer får gjennomslag i politiske organer, ikke er en del av denne analysen.

Datagrunnlaget

Datagrunnlaget for dette kapittelet består av stortingsvalgsundersøkelsene 1997 og 2001 (for dokumentasjon, se Aardal mfl. (1999) og Aardal mfl. (2003)), lokalvalgsundersøkelsene 1999 og 2003 (for dokumentasjon, se Øyangen (2000) og Sætre og Buskoven (2004)) og Den europeiske samfunnsundersøkelsen 2002. Alle undersøkelsene er gjennomført av Statistisk sentralbyrå. Undersøkelsene er gjennomført ved PC-basert intervju. Stortingsvalgsundersøkelsene og Den europeiske samfunnsundersøkelsen er gjennomført ved besøksintervju. Lokalvalgsundersøkelsen er gjennomført ved telefonintervju. Utvalgene til stortingsvalgsundersøkelsene og Den europeiske samfunnsundersøkelsen er trukket selveieende etter Statistisk sentralbyrås standardiserte utvalgsplan. Lokalvalgsundersøkelsene er trukket med ulik treksannsynlighet etter kommunestørrelse.

5.1. Teoretiske perspektiver på eldre og politisk deltakelse

I litteraturen om politisk deltakelse, se Aardal (2002) for en oversikt, hevdes det at deltakelsen har en omvendt u-form: deltakelsen øker frem til borgerne rundt 30 år, holder seg stabilt høyt i alderen 30 til 60, mens deltakelsen deretter synker. En fruktbar tilnærming når det gjelder forholdet mellom alder og politisk deltakelse, er de såkalte integrasjonsforklaringene. Integrasjonsforklaringene går ut på at politisk deltakelse er knyttet til hvor integrert en er som samfunnsmedlem. For eksempel er arbeidsplassen en viktig arena for politisk bevissthet og læring (Sigel 1989). Når en forlater arbeidslivet og blir pensjonist, forsvinner en ut av de formelle kontaktene en har hatt i livet. Videre fører alderdomsprosessen til at en får endret familiesituasjon – barna flytter ut, tap av ektefelle, med mer.

En annen utbredt forklaring i litteraturen går ut på at politisk deltakelse har sammenheng med generasjonsforskjeller med hensyn til utdanning. Dette innebærer at vi skulle finne at personer født før utdannelseseksplosjonen deltar mindre i politiske aktiviteter, eller snarere at det er en slags opphopning, og kombinasjonen av lav utdanning, manglende yrkesaktivitet og lite sosial aktivitet slår ut i lav politisk deltakelse. Det er ikke nødvendigvis noen direkte sammenheng mellom lav utdanning og lav politisk deltakelse. Slike generelle forklaringer vil ha sin klare begrensning, og en bør være forsiktig med å generalisere noen empiriske funn ut av sin kontekst i tid og rom. Når vi ser på politisk deltakelse i såpass grove kategorier som vi gjør her, kan det skjule seg viktige forskjeller vi ikke får frem.

5.2. Valgdeltakelse blant seniorer

Det konvensjonelle synet på politisk deltakelse tilsier altså at interessen for å stemme vil svekkes etter at man fyller 60 år. Hypotesen overser imidlertid at seniorer har gjennomgått en politisk sosialisering

ring, og at politisk engasjement har blitt en del av personligheten. Tidligere analyser har vist at hypotesen ikke holder stikk for norske velgere. Valgdeltakelsen blant dem over 60 år har vært relativt høy helt tilbake til midten av 1960-tallet og frem til valget i 2001 (Berglund 2005:53). Tallene under viser utviklingen fra og med valget i 2001.

5.2.1. Høy valgdeltakelse blant seniorer

Utvalgsundersøkelser som valgundersøkelsene opererer gjerne med en øvre aldersgrense på 80 år, så vi har i liten grad hatt data for valgdeltakelsen blant de aller eldste. Ved valget i 2005 trakk Statistisk sentralbyrå et utvalg av fra valgregisteret som også inkluderte borgere over 80 år. Denne undersøkelsen bekreftet at valgdeltakelsen ikke synker etter fylte 60 år (Berglund mfl. 2009). Valgdeltakelsen holdt seg høy frem til fylte 80 år, deretter sank den noe blant kvinner og menn. Blant kvinner sank den til nærmere 50 prosent etter fylte 85. Det skulle således være lite hold i påstanden om at overgangen til pensjonisttilværelse

Tabell 5.1. Valgdeltakelse, etter alder. Prosent som har deltatt. Manntallskontrollert

	2001	2003	2005	2007	2009
I alt					
30-49	80	63	82	59	80
50-66	84	70	83	69	85
67-80	83	72	82	71	84
Menn					
30-49	81	59	81	56	79
50-66	89	72	84	70	83
67-80	93	77	83	73	87
Kvinner					
30-49	87	66	84	61	81
50-66	88	69	84	70	87
67-80	79	68	80	70	81

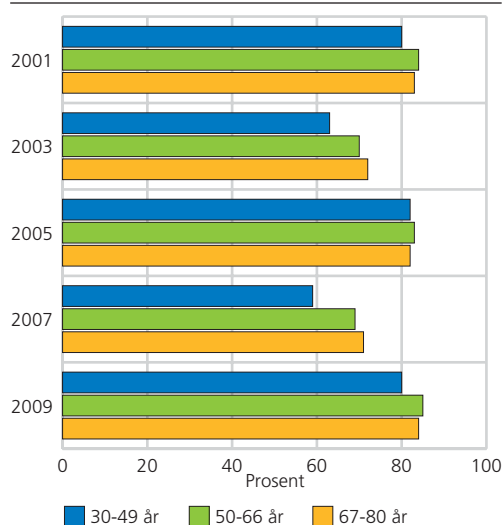
Kilde: Valgundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå og Institutt for samfunnsforskning.

fører til svekket valgdeltakelse. Personer over 80 år er som regel ikke inkludert i utvalgsundersøkelser, og i figur 5.1 holder vi disse utenfor. Vi kommer tilbake til personer over 80 år i neste avsnitt.

I tabell 5.1 viser vi valgdeltakelsen ved stortings- og lokalvalg på 2000-tallet. Trenden bekrefter at seniorene i stor grad går til valgurnene, og de to eldste aldersgruppene har høyere valgdeltakelse enn referansegruppen 30-49-åringene.

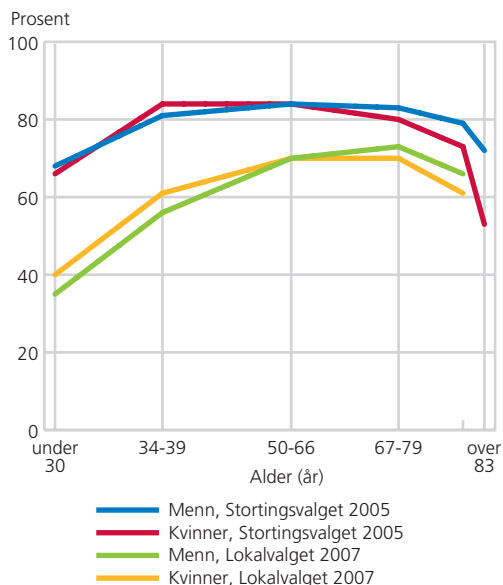
Når vi ser på aldersforskjeller blant kvinner, finner vi noen interessante trekk. I 2001 stiger valgdeltakelsen med alderen blant menn, mens denne trenden ikke er den samme for kvinnene. I lokalvalget i 2003 var det omtrent like godt oppmøte for de to eldste aldersgruppene, en trend som også holdt seg ved lokalvalget 2007. For stortingsvalgene foreligger ingen entydig trend blant kvinnene. Ved valget i 2009 er nivået det samme for de yngste og de eldste kvinnene, mens gruppen 50-66 år i størst grad går til urnene.

Figur 5.1. Valgdeltakelse, etter alder. Prosent

Kilde: Valgundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå og Institutt for samfunnsforskning.

Figur 5.2. Valgdeltakelse, etter alder. Prosent

Kilde: Valgundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå og Institutt for samfunnsforskning.

5.2.2. Valgdeltakelsen blant de aller eldste

Det har vært et problem at statistikk om politisk adferd blant eldre mangler gode data om de eldste, og at stemmeberettigede over 80 år har vært fraværende i utvalgsstatistikk. Man har således kunnet si noe om aldersgruppen opp til 80 år, men ingen ting om dem som er eldre. I lokalvalsundersøkelsene begynte man derfor å ta med personer som var opp til 83 år gamle. Ved stortingsvalsundersøkelsen i 2005 trakk Statistisk sentralbyrå et tilleggsutvalg blant stemmeberettigede over 80 år. Disse ble ikke intervjuet, men valgdeltakelsen ble hentet fra manntallsregisteret (Berglund, Kleven og Normann 2009). For stortingsvalget i 2005 har vi dermed data for samtlige aldersgrupper.

Når velgere i alderen over 80 år inkluderes i tallunderlaget, fremtrer den forventede nedgangen i valgdeltakelsen. Ved stortingsvalgene er det knapt aldersforskjeller

Valgdeltakelse – datagrunnlaget

Estimatene om valgdeltakelse er fra manntallsundersøkelsene i forbindelse med valgundersøkelsene. De lokale valgstyrene har krysset av hvorvidt personene i utvalgene har stemt eller ikke. Vi benytter bruttoutvalgene, som omfatter også dem som ikke deltok i intervjuundersøkelsene. Vi kan se bort fra skjevhet i tallene på grunn av frafallsfeil og målefeil. Estimatene er mindre usikre enn estimer som kommer fra intervju. Det er vanlig i intervjuundersøkelser om valgadfærd at valgdeltakelsen blir overestimert. Dette har dels sammenheng med at de som har deltatt i valget, i større grad deltar i denne type undersøkelser (frafallsfeil), og at det er sosialt ønskelig at man deltar, slik at en del som ikke har deltatt, sier de har deltatt uten å ha gjort det (målefeil) (se Groves mfl. 2004).

i deltakelse blant velgere i aldersspennet 30-80 år. Nedgangen begynner etter fylte 30, men er beskjeden frem til fylte 80. Ved lokalvalgene stiger valgdeltakelsen frem til fylte 50 og holder seg høy frem til fylte 80.

Først etter at velgerne har rundet 80, inntrer synkende valgdeltakelse både blant kvinner og menn ved begge typer valg. Nedgangen er noe brattere ved lokalvalgene enn ved stortingsvalgene. Nedgangen er ikke på noen måte dramatisk i gruppen 80-83. Blant menn er nivået på høyde med aldersgruppen 30-49 år ved stortingsvalg, og betydelig høyere ved lokalvalgene.

Først når velgerne har rundet 83, registrer vi en markert nedgang i deltakelsen, og særlig blant kvinner. En viktig grunn til at den synker mer blant kvinner enn menn, er at kvinner lever lenger enn menn. Det gjør at gjennomsnittsalderen blant de eldste kvinnene er høyere enn tilsvarende for mennene. Nivået for deltakelse blant kvinner er lavere enn for de yngste kvinnene, mens valgdeltakelsen for menn over 83 er høyere enn for de yngste mennene.

Tabell 5.2. **Deltakelse i aksjoner og annen politisk virksomhet i løpet av de siste tolv månedene, etter alder. Prosent som har deltatt i nevnte aktivitet**

		30-49	50-66	67-80
Konvensjonell deltakelse				
Kontaktet en politiker eller offentlig tjenestemann	2002-2004	28	22	16
	2006-2008	26	27	16
Arbeidet for et politisk parti eller en aksjonsgruppe	2002-2004	10	11	5
	2006-2008	6	10	5
Arbeidet i annen organisasjon eller forening	2002-2004	29	32	29
	2006-2008	29	36	36
Ukonvensjonell deltakelse				
Gått med eller vist fram et merke til støtte for en sak	2002-2004	23	25	18
	2006-2008	23	23	19
Skrevet under på en underskriftskampanje	2002-2004	40	34	23
	2006-2008	39	29	26
Deltatt i en lovlig offentlig demonstrasjon	2002-2004	11	7	5
	2006-2008	8	9	4
Boikottet spesielle produkter	2002-2004	24	17	12
	2006-2008	28	19	16

Kilde: Den europeiske samfunnsundersøkelsen 2002, 2004, 2006, 2008. Norge: Statistisk sentralbyrå.

En konklusjon som kan trekkes på bakgrunn av disse tallene, er at svekket valgdeltakelse i alderdommen i liten grad kan skyldes pensjonisttilværelsen. Til det inntreffer nedgangen altfor sent i livet.

5.3. Deltakelse utenom valgkanalen

I denne delen skal vi se på forholdet mellom aldersgruppene med hensyn til hvorvidt de deltar i politiske prosesser utenom valgkanalen (altså å putte stemmeseddelen i urnen). I litteraturen skiller en gjerne mellom konvensjonell deltakelse og ukonvensjonell deltakelse (Bjørklund 2002:83). Konvensjonell deltakelse inkluderer alle former som går igjennom de representative kanaler (partier og organisasjoner), mens ukonvensjonell deltakelse har som mål å påvirke beslutningstakere

direkte gjennom underskriftskampanjer, demonstrasjoner, aksjoner og liknende.

I det videre skal vi benytte begrepet konvensjonell deltakelse om aktiviteter som har som mål å påvirke gjennom den representative kanalen – kontakt med politiker eller offentlig tjenestemann, arbeid for et politisk parti eller annen organisasjon. Formene for ukonvensjonell deltakelse som tas opp, er bruk av merker til støtte for en politisk sak, underskriftskampanjer, deltakelse i lovlige demonstrasjoner og produktboikott.¹

¹ Disse målene er tilgjengelige i alle ESS-undersøkelser fra 2000-tallet, det vil si 2002, 2004, 2006 og 2008.

5.3.1. Deltakelse utenom valg er mindre utbredt blant seniorer

Flere forfattere har pekt på at deltakelse utenom valgkanalen kan være et supplement til å delta i valget, slik at dette kan fange opp strømninger og meninger som ikke kommer til uttrykk gjennom valgkanalen. Altså at det først og fremst er en kanal for personer som ikke deltar i valg. Denne forestillingen har imidlertid liten støtte i norsk valg- og maktforskning. Det er de som i stor grad allerede benytter seg av valgkanalen, som også deltar utenom valgkanalen. Fra mediene ser vi gjerne slike aksjoner med miljøvernaktivister, Blitz og Attac, og utøverne er som regel unge mennesker. Disse utøverne utgjør likevel en begrenset gruppe av dem som deltar ukonvensjonelt. På den annen side er det ikke all ukonvensjonell deltakelse som får like mye oppmerksomhet i media. I lokalsamfunnene foregår det aksjoner mot kommunebudsjetter for bedre skole og eldreomsorg, for å nevne noe.

Funn basert på tall frem til begynnelsen av 2000-tallet har vist at ukonvensjonell deltakelse har vært mest utbredt blant yngre personer, og sterkt avtakende etter fylte tretti år (Berglund 2005; Berglund, Kleven og Ringdal 2008). Med et sterkere søkelys på eldrepolitikk er det imidlertid ikke urimelig om denne sammenhengen har endret seg i løpet av det siste tiåret.

I tabell 5.2 gjengir vi utviklingen i konvensjonell og ukonvensjonell politisk deltakelse på 2000-tallet. Tallene er hentet fra de europeiske samfunnsundersøkelsene (ESS) i 2002, 2004, 2006 og 2008. For å gjøre materialet mer oversiktelig har vi slått sammen undersøkelsene fra 2002 og 2004, og undersøkelsene fra 2006 og 2008. Dette gjør dessuten at tallunderlaget blir sikrere.

5.3.2. Lavest deltakelse utenom valg blant 67-80 åringer

Ser vi på de konvensjonelle formene, registrer vi at «kontakt med» og «arbeid for» partier er en del lavere blant de eldste enn resten. Interessant nok registrer vi ingen liknende nedgang i «arbeid i organisasjoner». Her har det skjedd en økning i de to eldste aldersgruppene i perioden, men ikke i den yngste. Seniorene er altså blitt mer engasjert i organisasjoner utenom partiene, og er mer aktive der enn aldersgruppen 30-49.

Med unntak for gruppen som har «gått med merke», synker ukonvensjonell politisk deltakelse med alderen. Borgere i aldersgruppene 30-49 deltar oftere i underskriftskampanjer og demonstrasjoner, og boikotter oftere produkter enn sine eldre medborgere. Innsatsen innenfor de ulike formene for ukonvensjonell deltakelse varierer. Alle aldersgrupper deltar oftest i underskriftskampanjer. Dette er ingen spesielt krevende aktivitet, men fordrer til en viss grad at man befinner seg på et sted hvor man blir spurt om å underskrive. I så måte er det ikke unaturlig at forekomsten er høyest blant 30-49-åringene. Å bære jakkemerke er heller ikke spesielt krevende, og på dette punktet er aldersforskjellene små.

Deltakelse i demonstrasjoner krever at man møter der demonstrasjonen finner sted, og dette er den aktiviteten færrest deltar i – både i befolkningen sett under ett og blant seniorene. Bare rundt 5 prosent av de eldste har deltatt i demonstrasjon. Blant 50-66 åringene registrerer vi litt større aktivitet; nesten ti prosent har deltatt i demonstrasjon i siste halvdel av 80-tallet. Boikott av spesielle produkter er mest populært blant de yngste, og avtar etter hvert som vi beveger oss oppover i eldre aldersgrupper. Samtidig viser tallene at alle aldersgrupper boikotter

mer i siste halvdel av tiåret enn de gjorde i begynnelsen.

5.3.3. Ukonvensjonell deltakelse høyere blant kvinner enn blant menn

Vi undersøkte også hvordan kvinner og menn benytter seg av ulike former for deltakelse utenfor valgkanalen. Generelt ser det ut til at menn er mer aktive enn kvinner når det gjelder konvensjonell deltakelse – altså partipolitikk og valg – mens kvinner er mer aktive enn menn når det gjelder ukonvensjonell deltakelse – det vil si demonstrasjoner, underskriftskampanjer og produktboikott. Forskjellene mellom kvinner og menn er noe mindre blant 30-49 åringer enn i de eldre aldersgruppene for konvensjonell deltakelse. For ukon-

Tabell 5.3. **Hvor mye tid en brukte på nyheter og programmer om politikk og aktuelle saker. Andel som bruker mer enn én time om dagen på tv, radio og avis**

		30-49	50-66	67-80
TV	2002-2004	37	53	64
	2006-2008	28	49	63
Radio	2002-2004	20	32	27
	2006-2008	20	26	28
Avis	2002-2004	6	13	17
	2006-2008	6	8	19

Kilde: Den europeiske samfunnsundersøkelsen 2002, 2004, 2006, 2008. Norge: Statistisk sentralbyrå.

vensjonell deltakelse er kjønnsforskjellene størst i aldersgruppen 50-66.

5.4. Interesse for politisk stoff i medier

Å ta til seg informasjon om samfunnet er nødvendig for å kunne delta i det politiske liv. I dette kapittelet skal vi se på forskjellene mellom seniorene og referansegruppens interesse for politisk nyhetsstoff i ulike medier. Det viser seg at det er en positiv sammenheng mellom alder og

nyhetskonsum med hensyn til konsum av politisk stoff i TV, radio og aviser.²

5.4.1. Seniorer interesserer seg mer for politikk i media enn 30-49 åringer

Tabell 5.3 avdekker et klart tiltakende mønster i interesse for politisk stoff i alle nevnte media. Andelen som ser programmer med politisk innhold på TV mer enn én time om dagen, er en tredjedel blant 30-49 åringer, halvparten blant 50-66 åringer, mens to tredjedeler blant de eldste ser så mye. Aldersforskjellene er således store, og kan nok i noen grad tilskrives muligheten til å sette av tid til medier.

Forskjellene i radiolytting er betydelig lavere, og her skiller de yngste seg ut ved en noe lavere interesse for politisk stoff. 20 prosent av 30-49 åringer følger politikk på radio mer enn én time om dagen, mens 30 prosent av deres eldre medborgere gjør det samme. Når tiden brukt på politisk stoff på radio er betydelig lavere enn tilsvarende for TV, kan det ha å gjøre med at det er vanskelig å avgrense politisk stoff fra annet stoff. Radio er dessuten et mindre krevende medium, og kan lyttes til på arbeidsplasser og liknende steder. Det er antakelig en viktig forklaring på at aldersforskjellene er langt mindre enn for TV-titting.

Tiden brukt på å lese politisk stoff i aviser er mindre enn via radio og TV (i den forstand at man ikke bruker mer enn time om dagen). Sammenhengen med alder er igjen klart økende. Bare 6 prosent av de yngste bruker mer enn time om dagen, rundt 10 prosent av 50-66 åringer bruker like mye tid, mens nesten 20 prosent av dem over 66 år bruker så mye tid av dagen på å lese politisk stoff i avisene.

² Spørsmål om interesse for politisk stoff via Internett er ikke tilgjengelig i ESS – da det bare er stilt spørsmål om generell bruk.

Tallene viser dermed at eldre borgere bruker mer tid på å ta til seg politisk stoff fra media enn yngre. Eldre borgere er således minst like godt informert om politiske forhold som andre, og de skulle i alle fall ha det nødvendige grunnlaget for å delta i det politiske liv og til å diskutere politikk, som er neste tema.

5.5. Deltakelse i diskusjoner om politikk

For at vi som deltakere i demokratiet skal kunne gjøre oss opp en mening om politikk, må vi diskutere med hverandre. Vi skal i denne delen se på hvor ofte seniorene oppgir at de diskuterer politikk. Vi har sett på et spørsmål fra stortingsvalgsundersøkelsene på 2000-tallet som uttrykker hvor ofte en diskuterer politikk under valgkampen. Vi ser på andelen som diskuterte politikk et par ganger i uka eller daglig under valgkampen.

Tabell 5.4. **Andel som deltok i politiske diskusjoner et par ganger i uka eller oftere under valgkampen i 2001, 2005 og 2009**

	2001	2005	2009
I alt			
30-49 år	75	76	75
50-66 år	73	70	71
67-80 år	55	59	58
Menn			
30-49 år	78	79	77
50-66 år	78	73	71
67-80 år	60	62	62
Kvinner			
30-49 år	73	74	73
50-66 år	68	65	71
67-80 år	51	57	55

Kilde: Stortingsvalgsundersøkelsene 2001, 2005 og 2009, Statistisk sentralbyrå og Institutt for samfunnsforskning.

5.5.1. Gruppen 67-80 diskuterer mindre under valgkampen

Når det gjelder spørsmålet om hvor ofte en diskuterer politikk, viser tallene at de eldste oppgir at de diskuterer politikk eller dagsaktuelle saker sjeldnere enn yngre. Aldersforskjellene er noe høyere blant kvinner enn menn (tabell 5.4).

Tabell 5.4 viser at de mellom 67 og 80 år i langt mindre grad enn dem mellom 50-66 år og dem mellom 30-49 år oppgir å ha deltatt i politiske diskusjoner i forbindelse med Stortingsvalget 2001. Tendensen er den samme for kvinner og menn. Dette kan ha sin naturlige forklaring i at mange eldre bor alene, kombinert med at mange har forlatt arbeidslivet. Folk som har en arbeidsplass og en stor familie rundt seg, har naturligvis også lettere for å finne noen å diskutere med. Tallene bør derfor ikke tas til inntekt for at gruppen 67-80 er mindre politisk interessert enn yngre. Det kan rett og slett skyldes at de ikke har like stor tilgang på diskusjonspartnere som yngre personer har.

Forskjellene mellom kvinner og menn er liten blant 30-49 åringer, mens tallene antyder at forskjellene har blitt noe mindre over tid i de eldre aldersgruppene.

5.6. Andelen seniorer i folkevalgte forsamlinger

Vi har sett at de eldre er svært aktive deltakere i politikken – både innenfor og utenfor valgkanalen. De skårer dessuten høyt når det gjelder interesse for politikk i medier, og de er ivrige til å diskutere politikk. På en del av disse områdene skårer seniorene høyere enn sine medborgere. I lys av dette er det interessant å se i hvilken grad de er representert i folkevalgte organer. Eldre er åpenbart engasjert i politikk, men i hvilken grad er eldre til stede der politikken utformes?

Tabell 5.5. **Representanter og vararepresentanter på Stortinget fordelt etter alder. Prosent**

	2001		2005		2009	
	Inn-valgt	Vara	Inn-valgt	Vara	Inn-valgt	Vara
-30	7	22	8	22	6	22
30-49	44	45	49	47	54	48
50-66	49	32	43	30	40	29
67+	1	1	1	*	0	1

Antall = 100

prosent 165 464 169 457 169 444

Kilde: Norsk samfunnsvitenskaplig datatjeneste.

Det norske demokrati er ikke bygd opp for å være aldersrepresentativt i betydningen at folkevalgte organer skal gjenspeile aldersfordelingen i befolkningen. Vi stemmer på partienes programmer, uavhengig av alderssammensetningen på listene. Det er likevel interessant å vise hvordan folkevalgte er satt sammen aldersmessig fordi det forteller oss noe om i hvilken grad seniorene selv har anledning til å påvirke politikken direkte. Politiske representanter velges for fire år om gangen, og vi benytter alderen til representantene på det tidspunktet de blir valgt inn.

5.6.1. Svært få over 67 år i folkevalgte forsamlinger

I tabell 5.5 har vi fordelt folkevalgte til Stortinget ved valgene i 2001, 2005 og 2009 etter alder da de ble valgt inn. Vi har også tatt med vararepresentanter, men holder dem adskilt fra innvalgte representanter. Vi inkluderer også representanter under 30 år.

Tabellen avdekker at seniorer i aldersgruppen 50-66 år er godt representert. Denne aldersgruppen hadde flere representanter enn det 30-49 åringer hadde i 2001, men er deretter forbigått. Disse gruppene har selvsagt ulik størrelse i befolkningen, så det gir egentlig ikke mening å sammenlikne størrelsen på gruppene.

Tabell 5.6. **Folkevalgte i kommunestyre etter alder ved periodens begynnelse. 2003 og 2007. Prosent**

Alder	2003	2007
Under 30 år	8	7
30-49 år	53	48
50-66 år	36	40
67 år +	3	5

Totalt antall representanter 11 138 10 946

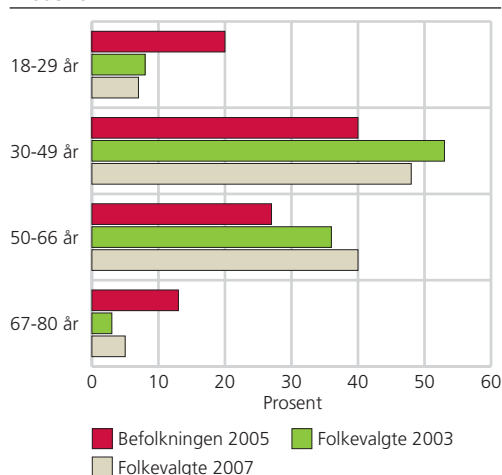
Kilde: Valgstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Tallene for de eldste seniorene gir likevel klar beskjed. De eldste seniorene er knapt til stede på Stortinget – verken som valgte representanter eller som vararepresentanter. Ved Stortingsvalget 2009 ble det ikke valgt inn en eneste representant som var 67 år eller eldre. Det gir et utvetydig signal om at stortingsrepresentantene ikke er representative for befolkningen når det gjelder alder. Også borgere under 30 år er underrepresentert blant innvalgte representanter, men denne aldersgruppen står nokså sterkt blant vararepresentantene. Det antyder at de er nokså godt representert på listene, men at de havner på plassene rett under kandidater i aldersspennet 30-66 år. Kandidater som er eldre, har (eventuelt) fått listeplasseringer som ikke gjør dem til valgte representanter.

Vi så også på aldersfordelingen blant kvinner og menn. Det viser seg at ingen kvinner over 66 år blitt valgt inn på Stortinget på 2000-tallet, og at det først var i 2009 at en kvinnelig vararepresentant over 66 år møtte i Stortinget.

Nå er det et begrenset antall representanter som velges inn på Stortinget, og man kan tenke seg at eldre er bedre representert i landets kommunestyre. Antall plasser her er langt høyere, og det er langt lettere å komme på listene. Tabell 5.6 viser samtlige av landets kommunestyrerepresentanter ved lokalvalgene i 2003 og 2007 fordelt etter alder.

Figur 5.3. **Alderfordeling blant kommunestyrerepresentanter og befolkning. Prosent**

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Alderfordelingen blant folkevalgte i kommunene følger stort sett samme mønster som for stortingsrepresentantene – nær nitti prosent av representantene er mellom 30 og 66 år. Vi ser likevel at andelen eldre er noe høyere, og økte fra 3 prosent fra 2003 til 5 prosent i 2007.

5.6.2. Folkevalgte organer reflekterer ikke alderssammensetningen i befolkningen

For å gi et bilde av i hvilken grad vi kan si at gruppen over 67 år er underrepresentert i de folkevalgte organene, må vi se dette opp mot andelen i befolkningen som er over 67 år. I figur 5.3 gjengir vi alderfordelingen i kommunestyrene for 2003 og 2007 sammen med alderfordelingen i befolkningen i 2005. Aldersforskyvningene i befolkningene er ikke så store år for år, så for enkelthets skyld har vi begrenset fremstillingen til 2005.³ Vi har avgrenset befolkningen til aldersspennet 18-80. Man må være 18 for å være valgbar, mens

den øvre grensen på 80 er satt mer av pragmatiske grunner.⁴ Vi har også utelatt stortingsrepresentanter i figur 5.3, og bare minner om at representasjonen blant seniorer her var 1 prosent eller lavere.

I figur 5.3 kommer det tydelig frem at aldersgruppen over 66 år er underrepresentert i landets kommunestyre. Vi registrerer en økning fra 3 til 5 prosent fra 2003 til 2007. Det gjør at seniorene er bedre representert enn aldersgruppen 18-29 år i 2007. Aldersgruppene 30-49 år og 50-66 år er begge overrepresentert, samtidig som har skjedd en forskyvning i størrelsesforholdet fra 2003 til 2007. Aldersgruppen 30-49 år hadde høyest overrepresentasjon i 2003, med 13 prosentpoeng, mens aldersgruppen 50-66 år har tilsvarende overrepresentasjon i 2007. I kombinasjon med økningen blant de eldste kan det være en antydning om at eldre er i ferd med å bli bedre representert i landets kommunestyre. Men, med valget i 2009 i minnet, så kommer ikke dette til å skje på Stortinget.

5.6.3. Bemerkelsesverdig kontrast

I denne artikkelen har vi sett på politisk deltakelse, interesse for politikk og politisk representasjon blant seniorer, og sammenliknet dem med yngre aldersgrupper. Vi har delt seniorer i yngre og eldre seniorer. Yngre seniorer favner aldersgruppen 50-66 år, eldre seniorer er eldre enn 66 år.

De mest interessante funnene gjelder de eldre seniorene. Det er her vi finner en betydelig kontrast mellom politisk engasjement og representasjon. Eldre seniorer utviser stort politisk engasjement – valgdeltakelsen er høy, de bruker mye tid på politisk stoff i media, og de engasjerer seg i organisasjoner. På de fleste av disse

³ Aldersfordelingen for 2005 er tilnærmet identisk med tilsvarende for 2003 og 2007.

⁴ Befolkningsandelen over 66 år uten denne begrensningen er 17 prosent.

områdene er engasjementet blant eldre seniorer høyere enn det er i de yngre aldersgruppene.

I lys av eldre seniorers høye politisk interesse og engasjement er de i bemerkelsesverdig liten grad representert i folkevalgte organer. På 2000-tallet har andelen eldre seniorer aldri vært høyere enn 1 prosent på Stortinget, og i 2009 ble ingen eldre seniorer valgt inn på fast plass. Situasjonen for eldre seniorer er noe bedre i landets kommunestyre – 5 prosent av innvalgte representanter i 2007 var 67 år eller eldre. Dette er likevel betydelig mindre enn andelen i befolkningen. Det er således godt belegg for utsagnet om at eldre seniorer er politisk engasjerte borgere med svak representasjon.

Referanser

Berglund, Frode (2005): «Alt ved det gamle? Om eldre og politikk», *Norsk Statsvitenskaplig Tidsskrift* 1, vol 21.

Berglund, Frode Øyvinn Kleven og Kristen Ringdal (2008): «Political Activism», i Kristen Ringdal, Mikael Hjerm, Heiki Ervasti and Torben Freidberg (eds): *Nordic Social Attitudes in a European Perspective*, London: Edward Elgar.

Berglund, Frode, Øyvinn Kleven og Tor Morten Normann (2009): Valgdeltakelse blant de eldste: De fleste over 80 år stemmer, *Samfunnsspeilet* 3/2009, Statistisk sentralbyrå. <http://www.ssb.no/vis/samfunnsspeilet/utg/200903/main.html>

Bjørklund, Tor (2002): «Den stadig synkende valgdeltakelsen ved lokalvalg», i Bernt Aardal (red): *Valgdeltakelse og lokaldemokrati*, Oslo: Kommuneforlaget.

Groves, Robert, Floy J. Fowler jr., Mick P. Cooper, James M. Lepkowski, Eleanor Singer, and Roger Tourangeau (2004): *Survey Methodology*. Hoboken, NJ, John Wiley and Sons.

Kleven, Øyvinn (2005): «Politisk deltakelse blant seniorer», i Elisabeth Ugreninov (red): *Seniorer i Norge*, Statistiske analyser 72, Statistisk sentralbyrå.

Sigel, Roberta (1989): *Political learning in adulthood*. Chicago: The University of Chicago Press.

Sætre, Aina Helen og Nina Buskoven (2004): *Lokalvalgsundersøkelsen 2003*, Dokumentasjonsrapport, Notater, 2004/63, Statistisk sentralbyrå.

Walker, Alan (red) (1999): *Political participation and representation of older people in Europe*. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.

Øyangen, Irene (2000): «Lokalvalgsundersøkelsen 1999», Dokumentasjonsrapport, Notater 2000/11, Statistisk sentralbyrå.

Aardal, Bernt (1999): *Velgere i 90-årene*. Oslo, NKS-forlaget.

Aardal, Bernt (2002): «Demokrati og valgdeltakelse – en innføring og oversikt», i Bernt Aardal (red): *Valgdeltakelse og lokaldemokrati*, Oslo: Kommuneforlaget.

Aardal, Bernt (2003): *Velgere i villrede ...* Oslo, NKS-forlaget.

Elisabeth Rønning

6. Sysselsetting, arbeidsmiljøforhold og trygdebruk

Sysselsettingen synker når alderen øker, og den er lavere blant kvinner enn blant menn. Sysselsettingen synker markant etter fylte 62 år, og seniorkvinner jobber i stor utstrekning deltid. Det er flere seniorer i arbeid blant dem med høy utdanning enn blant dem med lav utdanning. Seniorene er lojale og stabile arbeidstakere, og de har ofte gode arbeidsbetingelser og et godt arbeidsmiljø preget av mer selvbestemmelse enn yngre arbeidstakere. Men de opplever i noe større grad enn yngre dårlige utviklingsmuligheter, samt manglende tilbakemelding fra overordnede. Det er flest seniorkvinner blant alders-, uføre- og minstepensjonistene. Antall alderspensjonister øker stadig, mens andel uførepensjonister har holdt seg relativt stabil, og andel minstepensjonister har blitt redusert.

Lønnet arbeid bidrar til økonomisk uavhengighet og personlig velferd for individer. En høy grad av yrkesdeltakelse i den voksne befolkning er et viktig fundament for velferdsstaten, og i de industrialiserte landene finnes det forholdsvis klare normer blant flertallet om at alle som kan arbeide, skal arbeide. Vi har også hatt forholdsvis klare normer om når vi kan stå utenfor arbeidsmarkedet, når vi bør være tilknyttet, og når det er på tide å pensjoneres. Flere forhold har bidratt til at disse normene nå er i ferd med å endres. Arbeidet med pensjonsreformen har pågått siden 2001, da regjeringen Stoltenberg I satt ned Pensjonskommisjonen (NOU: 2004:1). Bakgrunnen for reformen er at økt levealder i befolkningen fører til at det i fremtiden vil bli relativt færre yrkesaktive til å betale for pensjonene. Før var det relativt klart når man skulle gå av med pensjon. I dag er uttak av pensjon mer fleksibelt, og det er mulig å kombinere arbeid og pensjon fritt. Demografiske endringer og en friskere seniorbefolkning

som lever lenge, skaper utfordringer for velferdsstaten, og oppmerksomheten rundt yrkesdeltakelse er stor.

I dette kapitlet skal vi se nærmere på dette, og vi skal for det første si noe om sysselsetting blant seniorer. I hvilke faser av livet er sysselsettingen høy, når begynner den å synke, og har det skjedd en utvikling i perioden vi studerer? Hva kjennetegner seniorer som står lenge i arbeid, kontra de som går ut av arbeidslivet tidligere? Vi skal videre si noe om hvordan det fysiske og organisatoriske arbeidsmiljøet til eldre i arbeidslivet er, og hvordan utviklingen har vært fra 2003 til 2009. Vi skal også si noe om utviklingen når det gjelder helseplager og sykefravær og tilpasninger i eldres arbeid.

Til sist i dette kapitlet skal vi gi en oversikt over de som har avsluttet sin yrkeskarriere: alderspensjonistene, uførepensjonistene, minstepensjonistene og AFP-pensjonistene.

Datakilder

Kilden til delen av kapitlet som omhandler deltakelse i arbeidsmarkedet er for det første tall fra arbeidskraftsundersøkelsen (AKU). Tallene i AKU er basert på intervju med et utvalg i befolkningen (24 000 personer i kvartalet, der de 24 000 deltar åtte ganger i løpet av åtte påfølgende kvartaler). På dette grunnlaget beregnes tallet på yrkesaktive for hele befolkningen i alderen 15-74 år¹. For dokumentasjon av AKU, se NOS 2001. Vi har også brukt datakilden EU-SILC (Survey on Income and Living Conditions), som er en årlig europeisk utvalgsundersøkelse om inntekt og levekår. I Norge har undersøkelsen et bruttutvalg på om lag 8 900 personer i alderen 16 år og over. Mer om EU-SILC, se Andersen mfl. (2006) eller Eurostat (2008).

¹ Fra 2006 ble aldersgrensen senket fra 16 til 15 år i AKU.

Definisjoner**Sysselsatte**

Sysselsatte er personer i alderen 15-74 år som utførte inntektsgivende arbeid av minst en times varighet i undersøkelsesuken, samt personer som har et slikt arbeid, men som var midlertidig fraværende på grunn av sykdom, ferie, lønnet permisjon eller lignende.

Heltid/deltid

Beregnes av avtalt/vanlig arbeidstid. Arbeidstid på 37 timer og over er heltid, samt arbeidstid mellom 30-36 timer hvor intervjupersonen bekrefter at dette utgjør heltid i vedkommendes yrke. Deltid er dermed avtalt arbeidstid under 30 timer, samt arbeidstid på 30-36 timer hvor dette ikke er heltid. For sysselsatte med flere arbeidsforhold (jobber) summeres arbeidstiden for hoved- og biarbeidsforhold.

6.1. Markant nedgang i sysselsettingen etter fylte 62 år

Vi finner flest sysselsatte i aldersspennet 30-54 år hvor andelen sysselsatte ligger på mellom 85-88 prosent. Hvis vi ser på seniorenas sysselsetting, er det etter fylte 54 år at sysselsettingen gradvis synker med økende alder (se tabell 6.1). Blant 60-åringene er sysselsettingsandelen på 77 prosent i 2009, blant 62-åringene har den sunket til 57 prosent og blant 66-åringene er andelen sysselsatte 31 prosent.

Imidlertid har andelen sysselsatte økt for flere av de eldste i arbeidslivet, spesielt fra slutten av 1990-tallet og frem til i dag (se figur 6.1). Før var det slik at etter fylte 67 år hadde man rett til å ta ut alderspensjon fra folketrygden. Fra 2001 har det vært jobbet med en pensjonsreform, og fra 1. januar 2010 har man startet en gradvis innføring av det nye regelverket for alderspensjon.

Regelverket berører alle nåværende og fremtidige alderspensjonister, men får størst betydning for personer født i 1944 og senere. Fra 2011 har man mulighet til å ta ut alderspensjon ved fylte 62 år dersom man har høy nok opptjening. I den nye modellen for opptjening og uttak av alderspensjon innføres regler om alleårsopptjening, levealdersjustering og fleksibelt uttak av pensjon i alderen 62 til 75 år. Det vil også være mulig å ta ut gradert pensjon, og å kombinere arbeid og pensjon fritt uten avkorting av pensjonen. Det vil bli interessant å se hvilke konsekvenser dette vil ha for sysselsettingen for de eldste i arbeidslivet fremover.

Av figur 6.1 ser vi at det har vært en økning i sysselsettingen blant personer i alderen 67-69 år, fra en andel på 13 prosent i 2006 til 18 i 2008 og 17 i 2009. Blant 70-74-åringene har det vært en økning

Tabell 6.1. **Sysselsatte personer, etter alder. Årsgjennomsnitt. 1989-2009. Prosent**

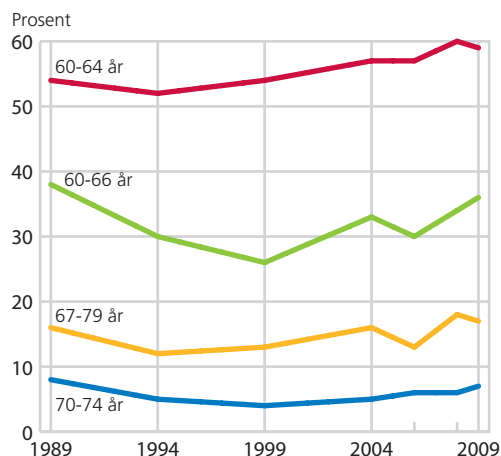
Alder	1989	1994	1999	2004	2006	2008	2009
30-34 år	86	80	86	84	87	89	87
35-39 år	88	84	87	84	89	90	88
40-44 år	88	86	88	85	88	90	87
45-49 år	88	84	88	85	87	89	86
50-54 år	83	80	84	83	86	86	85
55-59 år	73	71	77	75	77	80	78
60-64 år	54	52	54	57	57	60	59
60 år	65	61	69	72	72	76	77
61 år	62	57	62	68	69	69	71
62 år	54	55	55	56	51	58	57
63 år	48	48	46	43	46	46	48
64 år	44	42	37	42	41	45	41
65-66 år	38	30	26	33	30	34	36
65 år	42	31	28	34	34	37	40
66 år	34	29	24	32	28	30	31
67-69 år	16	12	13	16	13	18	17
70-74 år	8	5	4	5	6	6	7

Kilde: Statistisk sentralbyrås arbeidskraftundersøkelser, 1989, 1994, 1999, 2004, 2006, 2008, 2009.

fra 1999 og frem til i dag, fra 4 prosent i 1999 til 7 prosent sysselsetting i 2009. Blant 67-69-åringene er sysselsettingen på 21 prosent blant menn og 13 prosent blant kvinner. Blant 70-74-åringene er det adskillig færre som er sysselsatte, og kjønnsforskjellene er også mindre: 8 pro-

sent sysselsatte blant menn mot 5 prosent blant kvinner i 2009.

Deltidssysselsetting er adskillig mer vanlig blant kvinnelige seniorer enn blant mannlige (tabell 6.2). Blant menn i alderen 55-66 år er det omtrent 15 prosent som oppgir at de har deltid som avtalt/vanlig

Figur 6.1. **Sysselsetting, etter aldersgrupper. Årsgjennomsnitt. 1989-2009. Prosent**

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 6.2. **Personer 55-74 år, sysselsatte, etter avtalt/vanlig arbeidstid per uke, etter alder og kjønn. 2008-2009. Målt i 1 000**

	2008	2009
Menn 55-66 år		
Sysselsatte	229	234
Deltid	32	36
Heltid	196	196
Kvinner 55-66 år		
Sysselsatte	196	200
Deltid	96	96
Heltid	99	104
Personer 67-74 år		
Sysselsatte	30	30
Deltid	22	22
Heltid	8	8

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 6.3. **Sysselsatte personer, etter kjønn og alder. Årsgjennomsnitt. 1989, 1994, 1999, 2004, 2006, 2008, 2009. Prosent**

Alder	1989		1994		1999		2004		2006		2008		2009	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
I alt														
30-34 år	90	74	86	75	92	80	87	80	88	80	90	84	90	84
35-39 år	92	79	89	79	91	82	88	81	89	82	93	84	90	85
40-44 år	92	79	90	81	91	85	87	82	89	83	90	86	90	85
45-49 år	91	80	89	79	90	85	88	82	89	82	91	85	88	84
50-54 år	88	74	85	74	88	79	86	80	86	80	87	82	87	83
55-59 år	80	62	79	64	84	71	80	70	82	71	83	75	82	75
60-64 år	64	43	59	45	60	49	63	52	63	51	65	53	64	55
60 år	72	53	70	51	72	66	76	68	78	65	80	71	79	75
61 år	69	53	65	47	67	57	75	61	76	61	75	62	75	66
62 år	66	41	60	49	61	46	62	50	55	44	63	51	62	52
63 år	59	37	56	42	51	42	48	39	52	39	51	40	54	43
64 år	53	33	45	39	44	31	46	38	44	38	49	40	48	34
65-66 år	48	29	35	26	30	23	36	30	35	25	37	30	42	30
65 år	51	32	38	25	31	25	37	31	38	27	40	33	45	35
66 år	44	24	33	26	29	20	35	30	31	23	35	25	37	26
67-69 år	20	11	17	9	15	11	20	11	17	9	22	14	21	13
70-74 år	13	4	8	2	5	3	6	4	9	4	9	4	8	5

Kilde: Arbeidskraftundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

arbeidstid i 2009, mens det blant kvinner i samme aldersgruppe er over halvparten (52 prosent). Blant de aller eldste, 70-74-åringene, har vi ikke oppdeling etter kjønn, men vi ser at de fleste i denne gruppen som fortsatt jobber, er sysselsatt på deltid, og at deltidssysselsetting dermed er den mest vanlige formen for sysselsetting.

6.1.1. Flere sysselsatte menn enn kvinner

Det er flere sysselsatte menn enn kvinner i befolkningen. Forskjellen mellom kvinner og menn har imidlertid blitt mindre i perioden 1999-2009 i alle aldersgrupper. Dette skyldes at sysselsettingen har økt for kvinner i perioden, mens den har vært mer stabil blant menn. Hvis vi ser på seniorene, er mønsteret det samme. Kjønnforskjellen i sysselsetting er noe høyere for 50-54-åringene, 55-59-årin-

gene og 60-64-åringene enn for de yngre sysselsatte. Årsaken er at kvinner avslutter yrkeskarrieren noe tidligere enn menn.

Kjønnforskjeller er mindre blant de eldste sysselsatte: 65-66-åringene, 67-79-åringene og 70-74-åringene. Blant dem i alderen 65-66 år har den økt fra 1994 til 2009 fordi menn i denne aldersgruppen i større grad har hatt en økt sysselsettingsandel enn kvinnene i samme aldersgruppe. Kjønnforskjellene er små blant de aller eldste – 70-74-åringene, der det var 8 prosent menn og 5 prosent kvinner som var sysselsatte i 2009.

6.2. Lav arbeidsledighet blant eldre

Arbeidsledigheten for personer 50 år og over er relativt lav i forhold til personer ellers. Tall fra NAV viser at av alle de 69 267

registrerte arbeidsledige i 2009 var 8 700 personer i alderen 50-59 år og nær 4 500 personer 60 år eller eldre.

I AKU blir alle ikke-sysselsatte spurt om de ønsker inntektsgivende arbeid. Avstanden mellom dem som ønsker arbeid, og dem som er arbeidsledige, er større blant 55-74-åringene enn blant 40-54-åringene, viser rapporten «Eldre i arbeidslivet» (Lohne og Næsheim 2006). Ifølge rapporten kan dette være en indikasjon på at de som er over 55 år, og som ønsker arbeid, har en høyere terskel for å være aktive når det gjelder å søke arbeid enn de som er yngre. Dette kan igjen henge sammen med manglende tro og/eller erfaring med at de er etterspurte på arbeidsmarkedet (Lohne og Næsheim 2006).

6.3. Hvor arbeider seniorene?

Rapporten «Eldre i arbeidslivet» stadfester at det er mer vanlig blant seniorene å jobbe innenfor offentlig sektor enn blant yngre sysselsatte. Store næringer med relativt mange eldre sysselsatte er jordbruk, undervisning, forlag/grafisk, industri og møbelindustri. Typiske yrker med en høy andel eldre er foruten jordbruk og undervisning, kontor- og lederyrker (Lohne og Næsheim, 2006).

6.4. Hva har betydning for grad av yrkesdeltakelse?

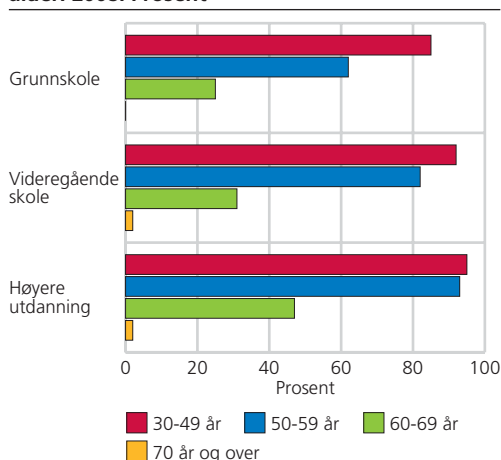
Vi har sett at sysselsettingen synker når alderen øker, og at den er lavere for kvinner enn for menn. Men hvordan varierer yrkesaktiviteten etter kjennetegn som utdanning og helse? Ved å bruke den europeiske levekårsundersøkelsen EU-SILC kan vi studere flere kjennetegn ved personene som er i arbeid, kontra de som ikke er i arbeid. Når vi bruker EU-SILC-dataene, ser vi på yrkesaktivitet, og finner de yrkesaktive ved hjelp av spørsmål om selvdefinert økonomisk status, der de yrkesaktive i våre analyser er de som svarer at deres

status er heltids- eller deltidsarbeidende. Dette trenger ikke være de samme som er definert som sysselsatte, der kriteriene er strengere for å bli definert som sysselsatt (se boks for definisjon).

Utdanning har stor betydning for tilknytning til arbeidslivet. Det kan være interessant å se om seniorer med høy utdanning har større grad av yrkesdeltakelse enn andre seniorer, og om det er like eller ulike utdanningsforskjeller mellom aldersgrupper av seniorer og andre. Figur 6.2 viser andel yrkesaktive etter utdanning for ulike aldersgrupper, og hovedtendensen er at yrkesaktiviteten øker med utdanning. Blant de yngste, referansegruppen på 30-49 år, ser vi den minste effekten av utdanning når vi bare sammenligner andel yrkesaktive.

Det er blant 50-59-åringene at utdanning har størst effekt. Mens i overkant av seks av ti (62 prosent) av 50-59-åringene med grunnskoleutdanning er yrkesaktive, er mer enn ni av ti (93 prosent) av dem med høyere utdanning yrkesaktive i denne aldersgruppen. Det er også relative store

Figur 6.2. Yrkesaktivitet, etter utdanning og alder. 2008. Prosent

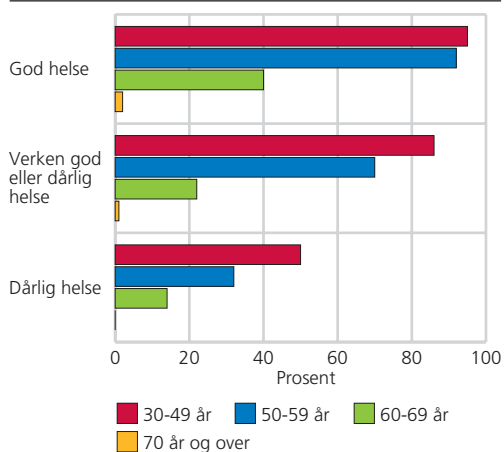

Kilde: EU-SILC 2008, Statistisk sentralbyrå.

forskjeller i yrkesaktivitet etter utdanningsnivået blant 60-69-åringene. Om lag en av fire 60-69-åringer med grunnskoleutdanning er yrkesaktive, mens nær halvparten (47 prosent) av 60-69-åringene med høyere utdanning fortsatt er yrkesaktive. Det ser altså ut som om den positive effekten av utdanning er sterkere blant seniorer enn i referansegruppen. Det er altså først og fremst seniorer med lav utdanning som er utenfor arbeidslivet, noe som selvfølgelig kan ha sammenheng med hvilke yrker de har jobbet i tidligere.

Hvordan varierer yrkesaktiviteten til seniorene etter helse? Figur 6.3 viser yrkesaktivitet etter egenvurdert helse, og vi ser at yrkesaktiviteten synker med negativ vurdering av helse. Men er denne sammenhengen sterkere blant seniorene enn i referansegruppen på 30-49 år? Blant 30-49-åringene øker yrkesaktiviteten fra 50 prosent blant dem med dårlig helse til 95 prosent blant dem med god helse. Blant 50-59-åringene øker yrkesaktiviteten enda mer: fra 32 prosent blant dem med dårlig helse til 92 prosent blant dem med god helse. Yrkesaktiviteten blant 50-59-åringene er omtrent på nivå med referanse-

Figur 6.3. Yrkesaktivitet, etter helse og alder. Prosent. 2008

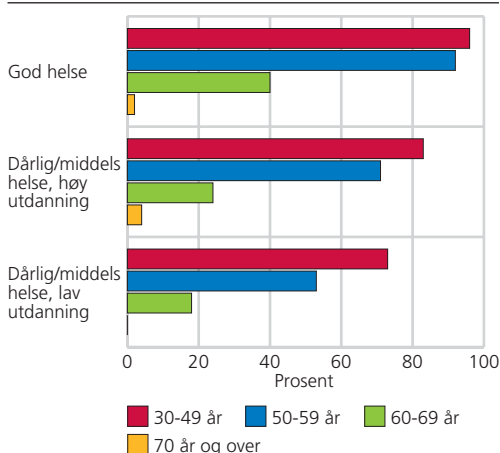
Kilde: EU-SILC 2008, Statistisk sentralbyrå.

gruppen når vi ser på dem som opplever at de har god helse, mens når vi ser på dem som mener de har dårlig helse er det færre 50-59-åringer enn 30-49-åringer som er yrkesaktive. Av figur 6.4 ser vi at også blant 60-69-åringene er det store forskjeller i yrkesaktiviteten mellom dem som opplever at de har god helse og de som opplever helsen sin som dårlig.

Til sist har vi kombinert variabler knyttet til helse og utdanning. Vi ser på yrkesaktiviteten til dem som har god helse, til dem som har dårlig/middels helse og høy utdanning og til dem som har dårlig/middels helse og lav utdanning. Generelt ser vi at de som har god helse, har høyest yrkesaktivitet. Blant dem med dårlig eller middels helse oppveier høy utdanning delvis for den dårlige helsen. Når helsen er lik, er de med høy utdanning jevnt over i større grad yrkesaktive enn dem med lav utdanning (figur 6.4).

I rapporten «Utfordringer for den nordiske velferdsstaten – sammenlignbare indikatorer»: (Normann mfl. 2009) er det gjort mer detaljerte analyser av hvilke faktorer som har betydning for

Figur 6.4. Yrkesaktivitet, etter helse, utdanning og alder. 2008. Prosent

Kilde: EU-SILC 2008, Statistisk sentralbyrå.

seniorers yrkesaktivitet. Der har man sett på hvordan kjønn, alder, utdanning, det å bo alene og egenvurdert helse påvirker sannsynligheten for å være yrkesaktiv blant seniorene i de nordiske landene. Resultatene viser at kvinner har lavere sannsynlighet for å være yrkesaktive enn menn, når man kontrollerer for de andre variablene. Også alder har, naturlig nok, en selvstendig effekt blant seniorer, og effekten av alder er sterkere enn effekten av kjønn i alle land. Utdanning har en selvstendig effekt for sannsynligheten for å være yrkesaktiv senior. Personer med grunn- eller videregående utdanning har lavere sannsynlighet for å være yrkesaktive enn personer med høyere utdanning. Alder utligner ikke effekten av utdanning. Det å bo alene kan være en refleksjon av andre forhold, men det har i tillegg selvstendig negativ effekt for yrkestilknytningen for seniorer. Svekket helse har også en klar negativ effekt på sannsynligheten for å være yrkesaktiv, og sammen med alder er det dette som gir sterkest effekt i analysene gjort i rapporten.

6.5. Arbeidsmiljø

I arbeidsmiljøloven § 1 heter det at arbeidsmiljøet skal være slik at det «gir arbeidstakerne full trygghet mot fysiske og psykiske skadevirkninger», og videre i § 12 at «forholdene skal legges til rette for at arbeidstakerne gis rimelig mulighet for faglig og personlig utvikling gjennom sitt arbeid». Dårlig arbeidsmiljø på ulike områder kan føre til ulike helseplager, sykefravær og til sist frafall fra yrkeslivet. Men sammenhengen mellom arbeid og helseplager er komplekst. Ofte foreligger det generelle, statistiske sammenhenger mellom arbeidsbetingelser og helse hos arbeidstakere, mens det i enkelttilfeller kan være vanskelig å gi enkle årsaksforklaringer på arbeidsbetingete lidelser. Det at arbeidsmiljø er komplekst og problemene

knyttet til dette er sammensatt, gjør det nødvendig å benytte mange ulike innfallsvinkler eller indikatorer for å belyse arbeidstakeres arbeidsmiljø.

6.5.1. Arbeidsmiljøindikatorer

I denne analysen skal vi se på seniorers arbeidsmiljø ved hjelp av følgende indikatorer:

- Fysiske, kjemiske og biologiske arbeidsmiljøforhold
- Ergonomiske arbeidsforhold
- Yrkesrelaterte helseplager og sykefravær
- Tilknytning til arbeidsplassen
- Jobbkraft og kontroll i jobben
- Psykososiale arbeidsmiljøforhold: relasjoner og tilbakemeldinger på jobben og utsatthet for vold, trakassering og mobbing på jobben

Vi vil se på utviklingen innenfor ulike arbeidsmiljøforhold for 50-66-åringer fra 1989 til 2009. I tillegg vil vi sammenligne 50-66-åringer med en referansegruppe av yngre sysselsatte på de ulike arbeidsmiljøområdene. Vi vil i størst grad bruke de nyeste dataene vi har, fra 2009. Der vil vi både se på kjønnsforskjeller innad i seniorgruppen samt på 50-59-åringer og 60-66-åringer hver for seg.

6.5.2. Begrensninger i datagrunnlaget

Når arbeidsmiljø er tema i levekårsundersøkelsen, er utvalgt personer i alderen 18-66 år¹. Dette for å få flest mulig sysselsatte med i undersøkelsen. Vi kan ut fra det ikke si noe om arbeidsmiljø for personer over 66 år. I 2009 var omtrent 30 000 personer over 66 år sysselsatt.

¹ Før 2006 var aldersgruppen 16-66 år. Endret for å få med flere sysselsatte.

Datagrunnlaget

Hovedkilden til delen om arbeidsmiljø i dette kapitlet er Levekårsundersøkelsen 2009 med arbeidsmiljø som tema. Til undersøkelsen ble det trukket rundt 20 000 personer i alderen 18-66 år. 12 255 personer deltok i undersøkelsen. 9 184 av disse var sysselsatt. Av disse er det 2 988 sysselsatte personer i alderen 50-66 år som har fått spørsmål om arbeidsmiljø. For mer dokumentasjon, se Wilhelmsen (2010)

Data-kildene til delen om tilpasninger til eldres arbeid er levekårsundersøkelsene fra 2003 og 2006 (Hougen 2004) og (Dalsgaard-Rørvik 2007).

I tillegg har vi brukt levekårsundersøkelsene fra 1996, 2000 (Teigum 1997, Vågane 2001) samt arbeidsmiljøundersøkelsene fra 1989 og 1993 (NOS 1989, NOS 1993).

Fordi resultatene i dette kapitlet bygger på opplysninger om et utvalg av befolkningen som undersøkelsen dekker, er det knyttet en viss usikkerhet til dem, men på grunn av økt utvalgsstørrelse i 2006 og 2009 er usikkerheten mindre enn i forrige seniorpublikasjon. Usikkerheten kalles utvalgsvarians, og et hyppig brukt mål på usikkerhet i resultatet for et kjennermerke er standardavviket. Størrelsen på standardavviket avhenger blant annet av tallet på observasjoner i utvalget. I forrige seniorpublikasjon (Ugreninov 2005) var antall seniorer i datamaterialet ganske lite, 686 personer i 2003. I 2006 og 2009 har utvalget nesten blitt firedoblet, og antall seniorer vi kan studere, er på rundt 3 000 personer. Dette gir oss tall det er knyttet mindre usikkerhet til og flere analysemuligheter.

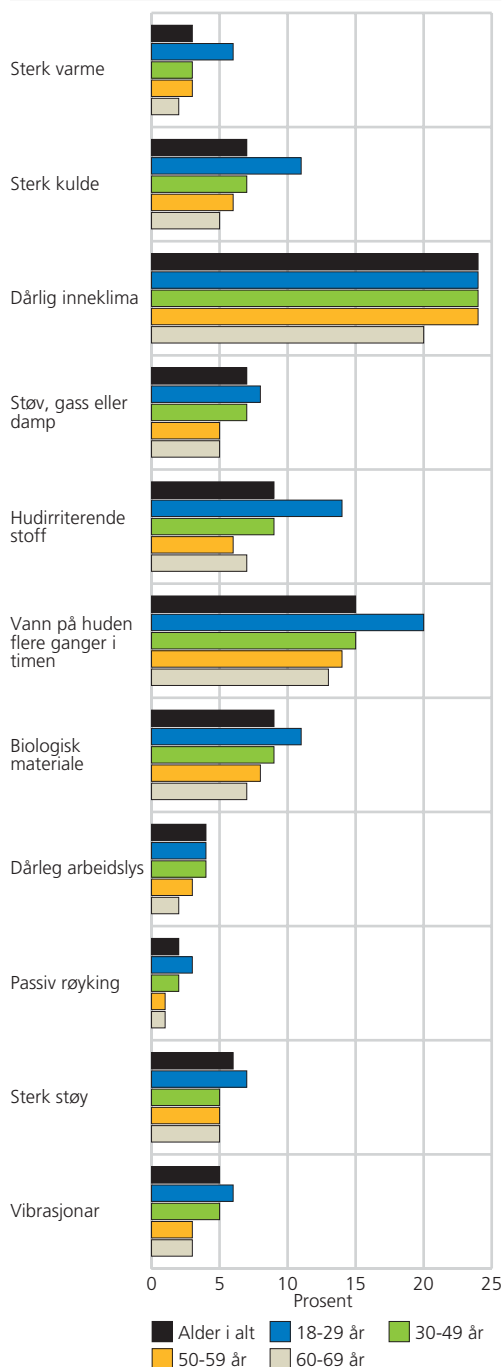
6.6. Stabilt lite utsatt for fysiske påkjenninger

Hovedinntrykket når vi ser på tallene i vedleggstabell 6.1, er at det fysiske arbeidsmiljøet for personer i alderen 50-66 år har vært preget av en stabil lav grad av utsatthet eller en svak nedgang fra 1989 til 2009 på de fleste indikatorene. Denne nedgangen gjelder også for yngre sysselsatte og handler nok om utviklingen innenfor arbeidslivet der færre jobber krever slike fysiske arbeidsforhold.

Et unntak er at relativt mange sysselsatte oppgir at de er utsatt for dårlig innneklima. Det kan nok skyldes at eventuelle problemer med innneklima er noe som man kan kjenne seg igjen i på de fleste arbeidsplasser, mens flere av de andre indikatorene bare er relevante for mer avgrensede yrker og næringer. Her har utviklingen også gått i retning av at færre opplever at de er utsatt for dårlig innneklima, men det er fortsatt 24 prosent av alle sysselsatte som svarer at de opplever dette. Blant seniorer er det noen færre blant 60-66-åringene enn blant 50-59-åringene som svarer at de er utsatt (se figur 6.5). Dette ser også ut til å være en generell trend; jo eldre man blir, jo mindre utsatt for ulike negative fysiske, kjemiske og biologiske arbeidsmiljøforhold er man. Det er de aller yngste sysselsatte som i størst grad er utsatt, og en forklaring på dette kan være at de yngste i ikke har rukket å ta høyere utdanning ennå og dermed i stor grad er ufaglært arbeidskraft, som igjen kan gi seg utslag i at de arbeider i et tøffere fysisk arbeidsmiljø.

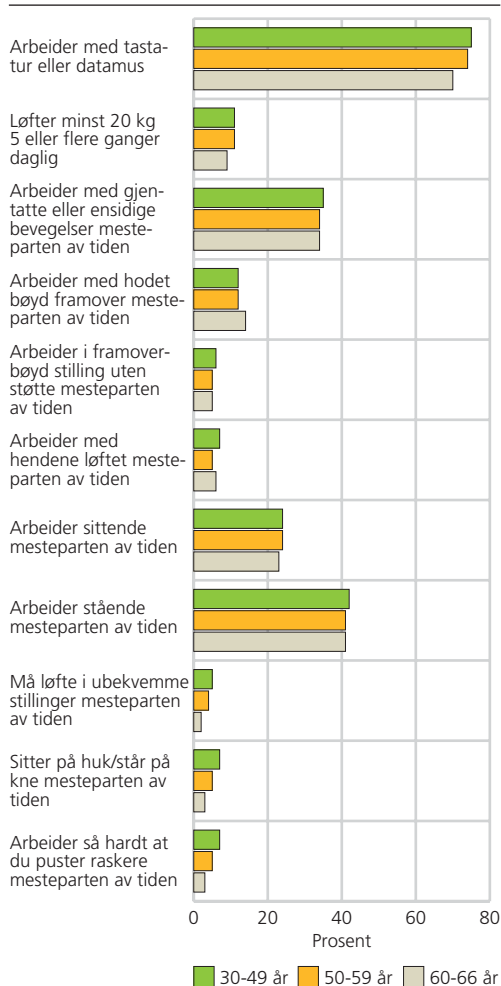
Kjønnsforskjellene vi finner på dette feltet, handler i stor grad om hvilke yrker menn og kvinner har, og hva de er utsatt for i yrkene sine. For eksempel er seniormenn mer utsatt for sterk kulde enn seniorkvinner, men forskjellene mellom kjønnene er mindre for seniorer enn for de yngre mennene og kvinnene. Samtidig er seniorer mer eksponert for vann på huden

Figur 6.5. Ulike fysiske, kjemiske og biologiske arbeidsmiljøforhold, etter alder. 2009. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2009, Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.6. Ulike ergonomiske arbeidsforhold, etter alder. 2009. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2009, Statistisk sentralbyrå.

og hudirriterende stoffer, enn seniormenn (se vedleggstabell 6.2).

Relativt få sysselsatte og en stabil eller synkende andel i perioden 1989-2009 må løfte tungt, løfte i ubekvemme stillinger, arbeide med hendene høyt løftet, arbeide på huk eller på knærne eller arbeide i fremoverbøyd stillinger mesteparten av tiden eller mer. Det er en tendens i tallmaterialet at seniorer i mindre grad

enn yngre sysselsatte har slike belastende arbeidsstillinger, men resultatene er ikke statistisk sikre (se vedleggstabell 6.1).

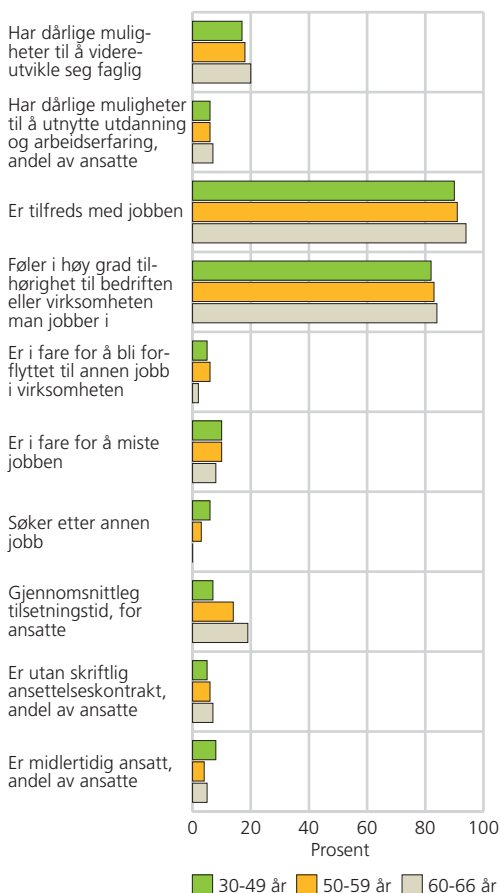
Andre forhold, som å måtte arbeide stående mesteparten av dagen samt arbeide med gjentatte og ensidige bevegelser, er det flere som opplever på jobben. Nesten halvparten (46 prosent) av alle sysselsatte arbeider stående mesteparten av dagen, og det gjelder 41 prosent blant seniorer. Her er det relativt store kjønnsforskjeller blant 50-59-åringene, der 37 prosent av mennene arbeider stående mesteparten av dagen mot 47 prosent av kvinnene. Blant de aller eldste, 60-66-åringene er kjønnsforskjellen mindre; 38 prosent av mennene mot 45 prosent av kvinnene har slikt arbeid. Videre ser vi av materialet at 36 prosent av alle sysselsatte arbeider med gjentatte og ensidige bevegelser mesteparten av arbeidstiden, og andelen har holdt seg relativt stabil i de 20 årene vi har målt dette. Seniorer er omtrent på samme nivå som sysselsatte ellers når det gjelder ensidige bevegelser eller stillestående/sittende arbeid, men også på dette området rapporterer seniorkvinner noe høyere andeler enn seniormenn (se vedleggstabell 6.3).

6.7. Organisatoriske og psykososiale arbeidsmiljøforhold

6.7.1. Tilknytning til bedriften

Seniorene er stabile ansatte, ofte med lange ansettelsesforhold bak seg. Det er få seniorer som er midlertidig ansatt, 4-5 prosent, mot 8 prosent blant 30-49-åringene. Gjennomsnittlig ansettelsestid er på 14 og 19 år, mot 7 år blant 30-49-åringene. Det er også få seniorer som søker etter annen jobb, blant 60-66-åringene er det ingen. Andelen som mener de står i fare for å miste jobben, har vært synkende de siste 20 årene, både blant seniorer og yngre sysselsatte. Her er det også små forskjeller mellom seniorer og yngre. I 2009

Figur 6.7. Tilknytning til bedriften og utviklingsmuligheter, etter alder. 2009. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2009, Statistisk sentralbyrå.

svarer 6 prosent av 50-59-åringene og 2 prosent av 60-66-åringene at de mener de står i fare for å bli forflyttet til annen jobb i virksomheten, mot 5 prosent blant 30-49-åringene. De eldste er altså minst redde for dette.

Det ser også ut til å være en svak økende tendens til at eldre føler en større grad av tilhørighet til virksomheten man jobber i, samt generelt er mer tilfreds med jobben. Samtidig ser vi at flere blant seniorene enn blant yngre sysselsatte opplever at de har dårlige muligheter til å videreutvikle seg

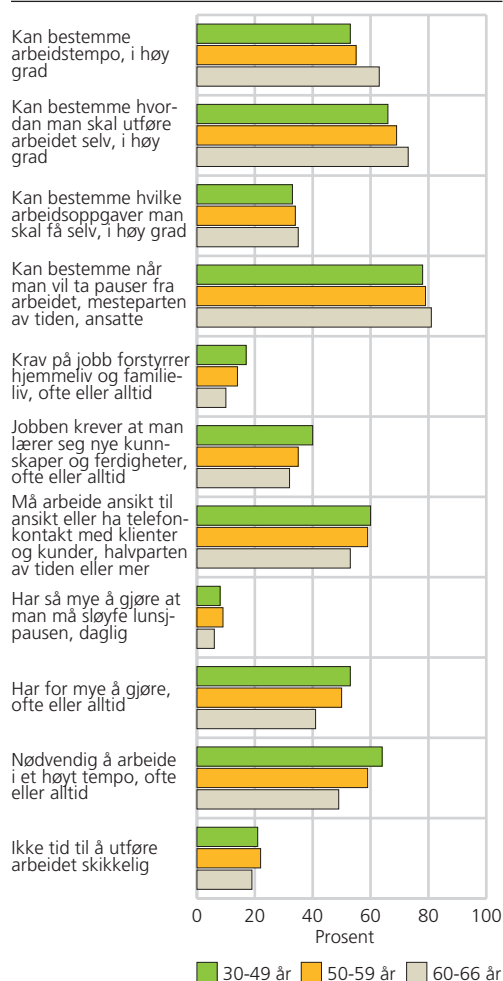
faglig, og dette gjelder spesielt kvinner i aldersgruppen 50-59 år (se vedleggstabell 6.4). Men det er færre med dårlige utviklingsmuligheter i 2009 enn i 1989, både blant seniorer og generelt blant sysselsatte (se vedleggstabell 6.5).

6.7.2. Høy grad av selvbestemmelse i jobben

Seniorer i arbeidslivet kjennetegnes av høy grad av selvbestemmelse i jobben. Vi mangler gode tidsserier for mange av

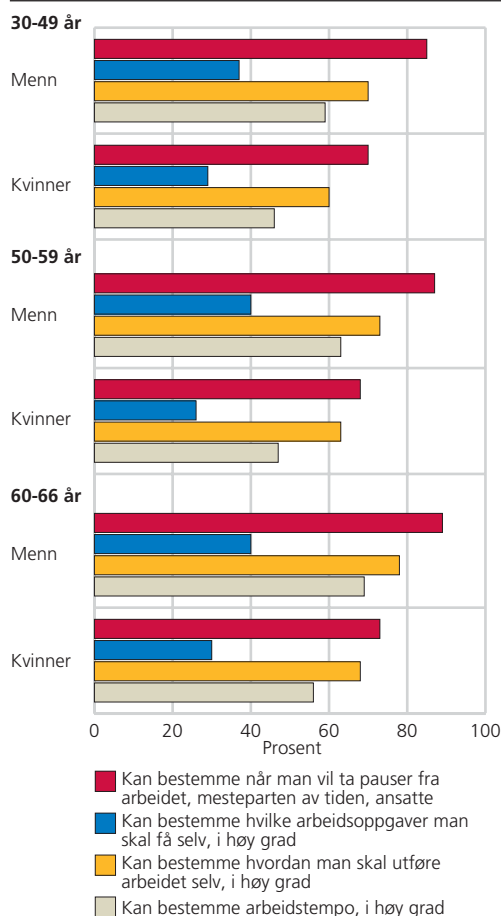
disse målene, men for dem vi har tids-serier for, ser vi at dette har vært tilfelle i alle årene vi har undersøkt (se vedleggstabell 6.6). I 2009 ser vi at over halvparten av 30-49-åringene selv kan bestemme arbeidstempo, mens over seks av ti av 60-66-åringene kan gjøre det samme. Vi ser at mens to av tre av 30-49-åringene kan bestemme hvordan arbeidet skal utføres, kan mer enn sju av ti av 60-66-åringene det. De virkelig store forskjellene finner man imidlertid hvis man sammenligner seniorene med enda yngre sysselsatte; det er en klar tendens til at selvbestemmelse

Figur 6.8. **Selvbestemmelse og arbeidstempo, etter alder. 2009. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2009, Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.9. **Selvbestemmelse i jobben, etter kjønn og alder. 2009. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2009, Statistisk sentralbyrå.

på jobben øker med alderen og er lavest de første årene i arbeidslivet.

Det også en tendens til at menn har større selvbestemmelse enn kvinner i jobbene sine. Dette gjelder både seniorer i ulike aldersgrupper og yngre sysselsatte, slik figur 6.9 viser.

6.7.3. Opplever oftere manglende støtte og tilbakemelding enn yngre kolleger

På den ene side kan det se ut som om seniorene, og spesielt 60-66-åringene, i større grad enn yngre kolleger opplever at de sjelden eller aldri får tilbakemelding eller støtte og hjelp i arbeidet sitt fra sin nærmeste sjef. 38 prosent av 60-66-åringene svarer at de sjelden eller aldri får tilbakemelding fra overordnede på hvordan de gjør jobben sin mot 26 prosent blant 30-49-åringene. På den annen side opplever de i mindre grad enn yngre arbeidstakere å bli møtt med uvilje når de kommer med kritiske kommentarer på arbeidsforholdene – både fra kolleger og fra sjefen. 29 prosent av 30-49-åringene svarer at de

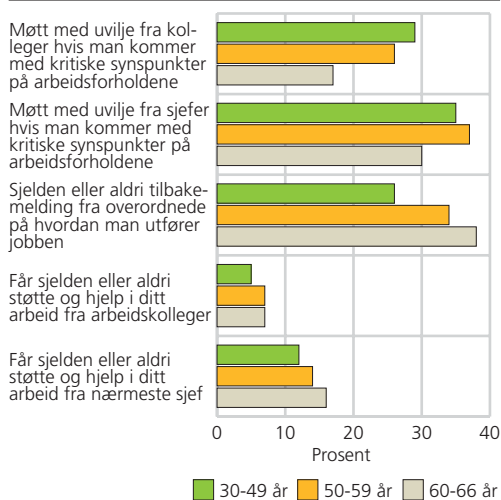
blir møtt med uvilje fra kolleger, mot 17 prosent blant 60-69-åringene. Seniorkvinner og seniormenn opplever arbeidssituasjonen sin ganske likt på dette området (se vedleggstabell 6.7).

6.7.4. Flere seniorkvinner enn seniormenn opplever dårlig forhold mellom ansatte og mellom ansatte og ledelse

De aller fleste arbeidstakere har eller kommer til å oppleve spenninger, konflikter eller dårlige forhold mellom ansatte eller mellom ansatte og ledelse. Som enkeltstående episoder behøver ikke dette være et problem, men hvis dette er vedvarende problemer på arbeidsplassen, kan det få konsekvenser for de enkelte arbeidstakerne.

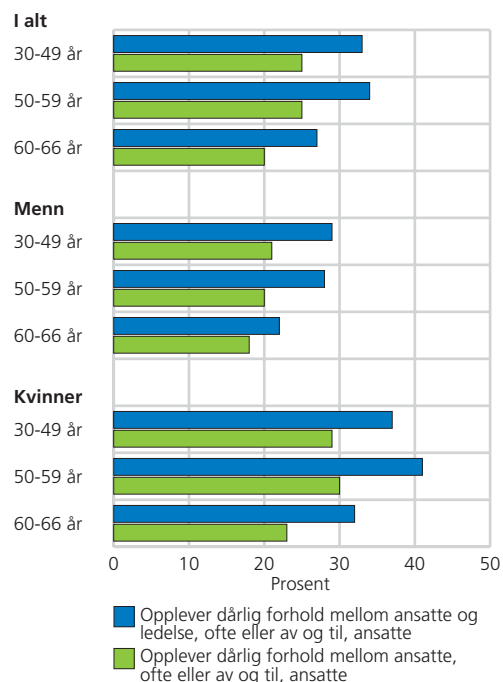
Dårlig forhold mellom ansatte og mellom ansatte og ledelse har vært målt i SSB siden 1989 (se vedleggstabell 6.8). Det er flest som opplever dårlig forhold mellom ansatte og ledelse, 34 prosent blant 50-59-åringene og 27 prosent blant 60-66-åringene, mot 33 prosent blant 30-49-åringene. En fjerdedel av 50-59-åringene opplever dårlig forhold mellom ansatte og to av ti av 60-66-åringene gjør det samme. 30-49-åringene ligger på samme nivå som 50-59-åringene. Det ser altså ut som de yngre seniorene i arbeidslivet opplever dette mer enn de som er eldre. Figur 6.11 viser også at seniorkvinner opplever dette i større grad enn seniormenn, på samme måte som yngre kvinner opplever dette oftere enn yngre menn. Det at kvinner i større grad enn menn opplever dårlig forhold og konflikter på arbeidsplassen, kan være relatert til selve yrket, men det kan også være slik at enkelte sektorer i arbeidslivet er mer preget av dette enn andre, og at kvinner er overrepresentert der (Normann og Rønning 2007).

Figur 6.10. Tilbakemelding og støtte, etter alder. 2009. Prosent

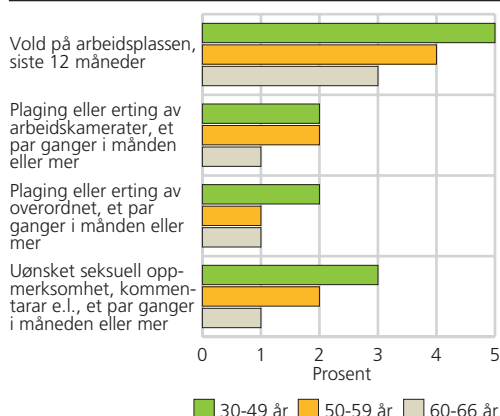
Kilde: Levekårsundersøkelsen 2009, Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.11. **Utsatt for dårlig forhold mellom ansatte og ledelse og mellom ansatte, etter kjønn og alder. 2009. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2009, Statistisk sentralbyrå.

Figur 6.12. **Utsatthet for trakassering, mobbing og vold, etter alder. 2009. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2009, Statistisk sentralbyrå.

6.7.5. Svært få utsatt for trakassering mobbing eller vold på arbeidsplassen

Trakassering, mobbing og vold på arbeidsplassen er svært alvorlige fenomener. Mobbing dreier seg om plaging eller erting fra kolleger eller overordnet. Trakassering og vold kan også involvere kunder, klienter eller pasienter (se faktaboks om spørsmålne). Få personer er utsatt for disse forholdene, og seniorer er generelt noe mindre utsatt enn yngre arbeidstakere for

Definisjon av spørsmål om mobbing, trakassering og vold på arbeidsplassen – fra levekårsundersøkelsene

Spørsmål om mobbing

- Hender det at du selv blir utsatt for plaging eller ubehagelig erting av arbeidskamerater? Vil du si ja, en eller flere ganger i uken, ja, en eller flere ganger i måneden eller nei?

- Hender det at du selv blir utsatt for plaging eller ubehagelig erting av overordnede? Vil du si ja, en eller flere ganger i uken, ja, en eller flere ganger i måneden eller nei?

Spørsmål om seksuell trakassering og vold

- Hender det at du blir utsatt for uønsket seksuell oppmerksomhet, kommentarer eller lignende på din arbeidsplass? Vil du si ja, en eller flere ganger i uken, ja, en eller flere ganger i måneden eller nei?

- Har du i løpet av de siste 12 månedene har blitt utsatt for vold på arbeidsplassen som førte til synlige merker eller kroppsskader? Ja eller nei. Har du i løpet av de siste 12 månedene blitt utsatt for vold som ikke førte til synlige merker eller kroppsskade? Ja eller nei.

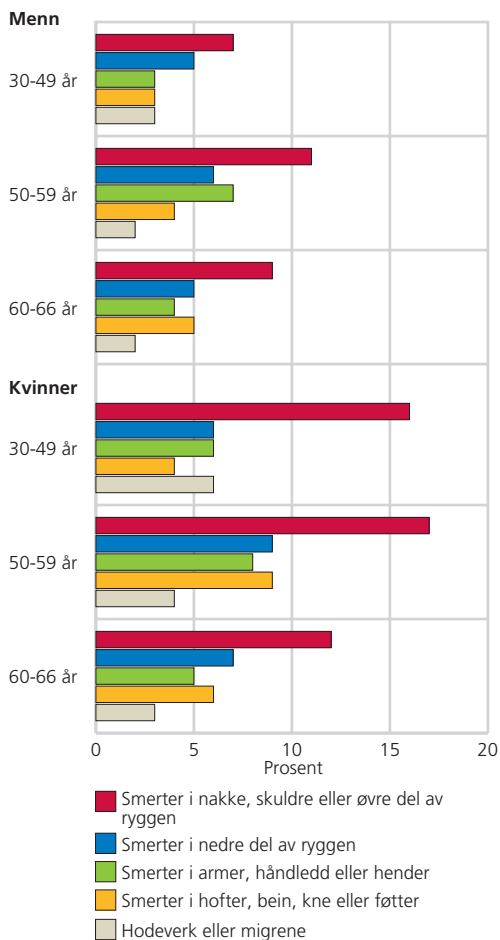
trakassering og vold. At disse fenomenene generelt ligger på et lavt nivå, gjør dem ikke mindre alvorlige, og det er store variasjoner knyttet til yrker og bransjer, som er viktigere enn alder når det gjelder risiko for å bli utsatt eller ikke.

6.7.6. Yrkesrelaterte helseplager

Andelen som oppgir at de har hatt ulike helseplager siste måned, som helt eller delvis skyldes jobben, har verken økt eller blitt mindre for seniorene fra 1989 til 2009, bortsett fra for smerter i armer og håndledd, som har økt noe (se vedleggstabell 6.9). De helseplagene som flest oppgir at de har, og som skyldes jobb, er smerter i nakke, skuldre, rygg og armer, håndledd, hender og hofter, bein, knær eller føtter. Hvis vi ser bort fra disse plagene, som 12 prosent av seniorene i arbeidslivet har (nakke, skuldre, øvre del av rygg) og 7 prosent i samme gruppe opplever (nedre del av rygg, armer, håndledd, hender og hofter, bein, knær eller føtter), oppgir 3 prosent eller færre seniorer at de har helseplager som skyldes jobb.

En generell tendens er at flere kvinner enn menn oppgir helseplager som skyldes jobb. Dette gjelder for alle typer plager. Hvis vi sammenligner seniorene med yngre i arbeid, finner vi ikke noen tydelige forskjeller. Publisert statistikk over yrkesrelaterte helseplager etter yrke, uavhengig av alder, viser en tendens til at yrkesgruppen «administrative ledere og politikere» har færrest helseplager knyttet til jobben, mens mer fysisk krevende yrker som håndverker, operatør og sjåfør på noen av målene er overrepresentert blant dem med yrkesrelaterte helseplager (Statistisk sentralbyrå 2010a).

Figur 6.13. Ulike yrkesrelaterte helseplager, etter kjønn og alder. 2009. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2009, Statistisk sentralbyrå.

6.8. Høyest sykefravær blant de eldste, men nedgang i forhold til tidligere år

Den siste publiserte statistikken om egen- og legemeldt sykefravær i Statistisk sentralbyrå viste at det legemeldte sykefraværet i Norge gikk ned fra 6,3 prosent i 2. kvartal 2009 til 5,5 prosent i 2. kvartal 2010, noe som tilsvarer en nedgang på 12,3 prosent (Statistisk sentralbyrå 2010b). Videre viste statistikken at sykefraværet for menn gikk ned fra 5,7 til 5 prosent det siste året mens andelen for

Tabell 6.4. **Andel sysselsatte med legemeldt sykefravær, etter kjønn og alder. 2. kvartal 2010. Prosent**

	35-39 år	40-44 år	45-49 år	50-54 år	55-59 år	60-66 år
Begge kjønn	5,3	5,4	5,5	5,8	6,5	7,5
Menn	3,6	4,0	4,4	4,6	5,5	6,5
Kvinner	7,0	6,8	6,7	7,0	7,6	8,7

Kilde: Sykefraværstatistikken, egen- og legemeldt, Statistisk sentralbyrå.

kvinner gikk ned fra 8,8 til 8 prosent, noe som tilsvarer en nedgang på henholdsvis 12,2 og 9,5 prosent. Det legemeldte sykefraværet gikk ned i samtlige aldersgrupper fra 2009 til 2010. Men både for kvinner og menn var nedgangen størst i de yngste aldersgruppene (under 25 år), med henholdsvis 17,5 og 14,5 prosent.

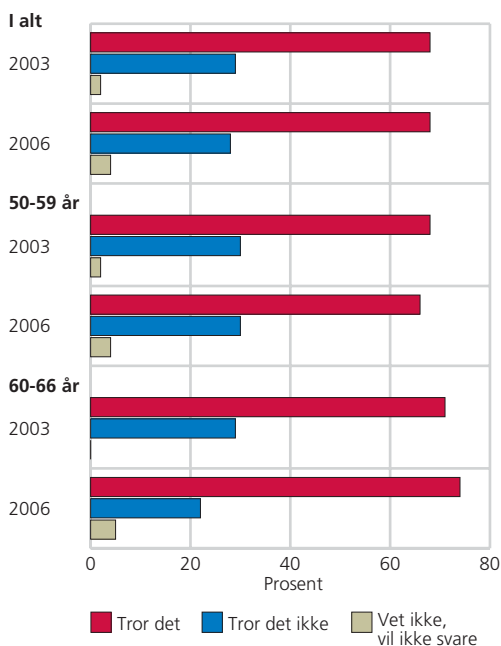
Hvis vi ser nærmere på seniorene, ser vi av tabell 6.4 at andelen sysselsatte med sykefravær er høyere blant seniorene enn blant yngre sysselsatte mellom 35 og 49 år. Sykefraværet er høyere blant seniorkvinner enn blant seniormenn. Statistikk over legemeldt sykefravær 2. kvartal 2010 viser at 5,8 prosent av 50-54-åringene, nær 6,5 prosent av 55-59-åringene mens 7,5 prosent av 60-66-åringene hadde legemeldt sykefravær. Tidlig på 2000-tallet var imidlertid andelen sysselsatte med sykefravær blant 60-66-åringene rundt 9 prosent, så blant disse ser det ut som om andelen har gått ned de siste ti årene.

6.9. Tilpasninger til seniorers arbeid

I levekårsundersøkelsene i 2003 og 2006 inngikk et sett med spørsmål som hadde til hensikt å kartlegge hvorvidt den enkelte ansatte i alderen 50-66 år opplevde at alderen deres hadde betydning for jobben de gjorde.

I 2003 svarte nær tre av ti at de ikke trodde de ville orke eller være friske nok til å jobbe frem til pensjonsalderen. Omtrent

Figur 6.14. **Andel ansatte 50-66 år som tror de vil orke eller være frisk nok til å jobbe frem til pensjonsalderen, etter alder. 2003, 2006. Prosent**

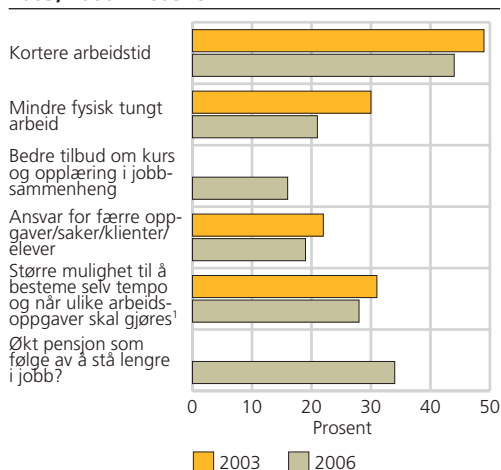

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2009, Statistisk sentralbyrå.

like mange ga samme svar i 2006. Blant de eldste – 60-66-åringene – er det færre i 2006 enn i 2003 som ikke tror de vil orke eller være friske nok til å fortsette å jobbe. 22 prosent tror dette i 2006, mot 30 prosent i 2003. Det er små forskjeller mellom seniorkvinner og seniormenn i dette spørsmålet. Det er en tendens til at flere seniormenn enn kvinner tror de vil orke eller være friske nok til å jobbe frem til pensjonsalderen, men det var større forskjeller mellom kjønnene i 2003 enn i 2006.

I levekårsundersøkelsene ble 50-66-åringene både i 2003 og 2006 presentert for en del mulige tiltak som kan gjøre det lettere å fortsette i jobb frem til pensjonsalder. Noen av tiltakene som det ble spurt om i 2003, har ikke blitt fulgt opp i 2006, og noen nye tiltak ble tatt med i under-

Figur 6.15. **Andel ansatte 50-66 år som mener ulike tiltak har stor eller meget stor betydning for å fortsette i jobb frem til pensjonsalder. 2003, 2006. Prosent**

¹ For eksempel å kunne arbeide litt raskere noen dager og litt roligere andre dager.

Kilde: Levekårsundersøkelsene 2006 og 2009, Statistisk sentralbyrå.

søkelsen i 2006. I 2006 som i 2003 var det kortere arbeidstid som var det tiltaket flest sluttet seg til, men noen færre i 2006 enn i 2003, 44 prosent i 2006 mot 49 prosent i 2003. Et nytt tiltak som det ble spurt om i 2006, var økt pensjon som følge av å stå i arbeid lengre, noe som 34 prosent av seniorene svarte ville ha stor betydning. Bedre tilpasning av arbeidstempo ble også trukket frem av flere både i 2003 og 2006.

Av tiltakene presentert i 2006 var det færreste som mente at bedre tilbud om kurs og opplæring i jobbsammenheng ville gjøre det lettere å fortsette frem til pensjonsalder. 16 prosent av seniorene mente dette, og flest blant dem i alderen 50-59 år. Jevnt over er det seniorer i alderen 50-59 år som er mest positive til de ulike tiltakene de ble presentert for. Det er bare økt pensjon som flest 60-66-åringer mener vil være positivt. En generell tendens er at seniorkvinner jevnt over er mer positive til alle de ulike tiltakene enn seniormenn er.

6.10. Trygdebruk

I Norge er folketrygden en offentlig forsikringsordning som skal sikre alle en viss økonomisk trygghet. Folketrygden omfatter alt fra stønad til livsopphold, stønad til dekning av utgifter ved sykdom, svangerskap, arbeidsledighet, uførhet og til alderdom. Medlemskap i folketrygden omfatter alle personer bosatt i Norge, alle arbeidstakere i Norge og norske statsborgere som oppholder seg i utlandet. NAVs utgifter på vegne av folketrygden var i første kvartal av 2009 på 140,3 milliarder kroner. Alderspensjon og uførhet utgjør med henholdsvis 39 og 22 prosent av utgiftene en økende andel av folketrygdens utgifter (NAV 2009).

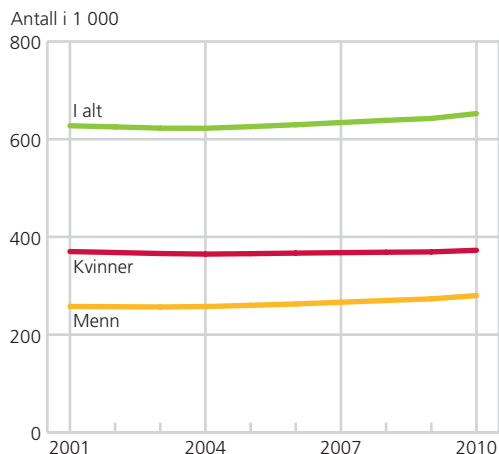
6.10.1. Alderspensjonister

Ved utgangen av 1. kvartal 2010 viser statistikk fra NAV at rundt 652 500 personer mottok alderspensjon (NAV 2010a). Økningen i antall mottakere fra 2001 til 2010 har vært på om lag 4 000-4 500 årlig, mens økningen fra 2009 til 2010 var på drøyt 10 000 personer. Dette har blant annet sammenheng med at fra og med 1. januar 2010 er det ikke lenger inntektsprøving av alderspensjon, det vil si at alle alderspensjonister kan kombinere alderspensjon og arbeidsinntekt uten at pensjonen blir avkortet. I tillegg er det ventet en økning på om lag 11 000 67-åringer i befolkningen i 2010, mot rundt 7 600 i 2009.

Figur 6.16 viser at blant alderspensjonistene er det 57 prosent kvinner og 43 prosent menn i 2010. I hele perioden 2001-2010 har andelen kvinner vært høyere enn andelen menn. Dette skyldes primært at kvinner i gjennomsnitt lever lenger enn menn, og at det dermed er flere kvinner enn menn som mottar pensjon.

Tall fra NAV viser at økningen i andel alderspensjonister 85 år og over har flatet ut. Ved utgangen av 1. kvartal 2009 var

Figur 6.16. Alderspensjonister i alt og etter kjønn. Antall

Kilde: NAV.

18 prosent av alle alderspensjonistene 85 år eller mer, mens andelen var 14 prosent ved utgangen av 1. kvartal 2001. Andelen alderspensjonister i aldersgruppen 67-69 år har økt de siste sju årene, med størst økning fra 2009 til 2010. Andelen i aldersgruppen 70-74 år har også økt de tre siste årene.

6.10.2. Uførepensjonister

Uførepensjon skal sikre inntekt for personer som har fått sin inntektsevne varig nedsatt på grunn av sykdom, skade eller lyte. I hvilken grad inntektsevnen er nedsatt påvirker utbetalingen av uførepensjonen.

Årsaker til endringer i antall uførepensjonister

Endringen i antall uførepensjonister og nye mottakere må sees i sammenheng med utviklingen i tidsbegrenset uførestønad. Ved innføringen av arbeidsavklaringspenger (AAP) 1. mars 2010 ble tidsbegrenset uførestønad avviklet sammen med attføringspenger og rehabiliteringspenger. Tidligere mottakere av tidsbegrenset uførepensjon har blitt overført til AAP og er derfor tatt ut av statistikken for uføreytelser (NAV 2010b).

Ved utgangen av mars 2010 mottok rundt 299 000 personer uførepensjon, mot rundt 295 000 personer ved utgangen av mars 2009. Det er flere kvinner enn menn som mottar uførepensjon.

Andelen uførepensjonister i befolkningen 18-67 år var 9,5 prosent i 2010, og relativt stabil i årene 2001 til 2010. Andelen uførepensjonister i prosent av befolkningen øker med alderen. Blant senioren ser vi at 12 prosent av 50-54-åringene er uførepensjonister (tabell 6.5). Det samme gjelder 20 prosent av 55-59-åringene, 32 prosent av 60-64-åringene og nær fire av ti blant 65-67-åringene. Vi finner klare forskjeller mellom menn og kvinner blant senioren, og kvinner er overrepresentert blant uførepensjonistene.

6.10.3. Færre minstepensjonister nå enn tidlig på 2000-tallet

Andelen minstepensjonister var 28,7 prosent ved utgangen av 1. halvår 2010. Andelen har gått jevnt ned fra 2001 til 2007, fra nær 37 prosent ved utgangen av 1. halvår 2001 til i overkant av 28 prosent etter 1. halvår i 2007. I perioden 2008-2010 økte særtillleggssatsen for enslige, noe som førte til at andel minstepensjonister økte noe igjen.

Kvinner utgjør en stadig større andel av minstepensjonistene. Andelen kvinner var 86,4 prosent per 30. juni 2001 og 87,5

Tabell 6.5. Uførepensjonister, etter kjønn og alder. 2009. Antall og i prosent av befolkningen

	Antall uførepensjonister			I prosent av befolkningen (for aldersgruppen)		
	I alt	Menn	Kvinner	I alt	Menn	Kvinner
50-54 år	38 474	16 013	22 461	12	10	15
55-59 år	58 765	24 000	34 765	20	16	24
60-64 år	93 407	39 562	53 845	32	27	38
65-67 år	37 846	16 303	21 543	40	35	46

Kilde: NAV.

Minstepensjon

Minstepensjon er en garantert minste pensjonsytelse fra folketrygden for en pensjonist som har full trygdetid (40 år) og mottar ugraderte ytelser.

Minstepensjon er en betegnelse på garantert minste pensjon til pensjonister som mottar alderspensjon, gjenlevendepensjon eller uførepensjon.

prosent per 30. juni 2010. Men andelen kvinner med minstepensjon sammenlignet med kvinnelige alderspensjonister i alt har allikevel gått kraftig ned, fra 54,1 prosent per 30. juni 2001 til 44,0 prosent per 30. juni 2010 (NAV 2010a).

6.10.4. AFP-pensjonister (privat sektor)

Ved utgangen av mars 2010 mottok 26 421 personer avtalefestet pensjon (AFP) i privat sektor inkludert arbeidsgiverorganisasjonen Spekter. Økningen i mottakere av AFP var på 10,5 prosent fra mars 2009. Fra 31. mars 2008 til 31. mars 2009 økte antallet med 9,0 prosent.

Befolkningen i AFP-alder økte med 5,8 prosent fra mars 2009 til mars 2010. Antall AFP-mottakere i privat sektor har altså økt betydelig mer enn hva den demografiske utviklingen skulle tilsi. Det er sannsynlig at dette kan ha sammenheng med de vanskelige forholdene på arbeidsmarkedet i kjølvannet av finanskrisen (NAV 2010c).

Statistikk over AFP-pensjonister fra NAV

NAVs statistikk over AFP-mottakere dekker kun AFP-mottakere i privat sektor og i Spekter per mars 2010. NAV har for få mottakere av avtalefestet pensjon (AFP) i offentlig sektor i sin statistikk for 2009 og 2010. Dette skyldes hovedsaklig manglende tall på nye pensjonister i kommunal sektor. Forklaringen er manglende innrapportering av nye AFP-mottakere i kommunal sektor.

Referanser

Andersen, Arne, Tor Morten Normann og Elisabeth Ugreninov (2006): Intermediate Quality report EU-SILC 2004, Norway, Documents 2006/13, Statistisk sentralbyrå.

Dalsgaard-Rørвик, Therese Dorothea (2007): Samordnet levekårsundersøkelse 2006 – tverrsnitt. Tema: Arbeidsmiljø, Dokumentasjonsrapport. Notater 47/2007, Statistisk sentralbyrå.

Eurostat (2008): Description of SILC user database variables: cross sectional and longitudinal. Version 2006.1 from 01-02-08. European Commission, Eurostat, Directorate F, unit F-3.

Hougen, Hanne Cecilie (2004): Samordnet levekårsundersøkelse 2003 – tverrsnittsundersøkelsen. Dokumentasjonsrapport, Notater 49/2004, Statistisk sentralbyrå.

Lohne, Ylva og Helge Nohme Næsheim (2006): *Eldre i arbeidslivet*, Rapporter 2006/9, Statistisk sentralbyrå.

NAV (2009): Regnskapsstatistikk: NAVs utgifter på vegne av folketrygden, etter hovedområde. 1. halvår 2002-2009. 1 000 kr (<http://www.nav.no/Om+NAV/Tall+og+analyse/Annen+statistikk/Regnskapsstatistikk>)

NAV (2010a): Statistikk alderspensjon (per 31. mars 2010). Alderspensjonister. Kjønn og alder. 31. mars 2001-2010. Antall (<http://www.nav.no/251017.cms>)

NAV (2010b): Statistikk uførepensjon (per 31. mars 2010). Uførepensjonister etter kjønn og alder, antall 2010. Uførepensjonister etter kjønn og alder, andel av befolkningen 2010. (<http://www.nav.no/249453.cms>)

NAV (2010c): Avtafestet pensjon (per 27. august 2010). (<http://www.nav.no/Om+NAV/Tall+og+analyse/Pensjon/Avtafestet+pensjon>)

Normann, Tor Morten, Elisabeth Rønning og Elisabeth Nørgaard (2009): Utfordringer for den nordiske velferdsstaten – sammenlignbare indikatorer, NOSOSCO Nordisk Socialstatistisk Komité nr. 41:2009.

Normann, Tor Morten og Elisabeth Rønning (2007): Få utsatt, noen yrker mer utsatt enn andre. *Samfunnsspeilet* 4, 2007, Statistisk sentralbyrå.

NOU 2004:1 (2004): Modernisert folketrygd. Bærekraftig pensjon for framtida, Norges offentlige utredninger, nr. 1, 2004.

NOS (1989): *Arbeidsmiljø 1989*, Norges offisielle statistikk C 9, Statistisk sentralbyrå.

NOS (1993): *Arbeidsmiljø 1993*, Norges offisielle statistikk C 228, Statistisk sentralbyrå.

NOS (2001): *Arbeidskraftundersøkelsen 2001*, Norges offisielle statistikk C748, Statistisk sentralbyrå

Statistisk sentralbyrå (2010a): 1. juli: «Unge kvinner trakasseres mest i arbeidslivet», <http://www.ssb.no/emner/06/02/arbmiljo/>

Statistisk sentralbyrå (2010b): 21. september: «Kraftig nedgang i det legemeldte sykefraværet», <http://www.ssb.no/sykefratot/>

Teigum, Hanne Marit (1997): Samordnet levekårsundersøkelse 1996 – tverrsnittsundersøkelsen.

Dokumentasjonsrapport, Notater 1996/34, Statistisk sentralbyrå.

Ugreninov, Elisabeth (red.) (2005): *Seniorer i Norge*, Statistiske analyser 72/2005, Statistisk sentralbyrå.

Vågane, Liva (2001): Samordnet levekårsundersøkelse 2000 – tverrsnittsundersøkelsen. Dokumentasjonsrapport, Notater 2001/43, Statistisk sentralbyrå.

Wilhelmsen, Marit (2010): Samordnet levekårsundersøkelse 2009 – Tverrsnitt. Tema: Arbeidsmiljø. Dokumentasjonsrapport, Notater 2010/16, Statistisk sentralbyrå.

Vedleggstabell 6.1. **Fysisk og ergonomisk arbeidsmiljø for sysselsatte (prosent), etter alder. 1989, 1993, 1996, 2000, 2003, 2006 og 2009. Prosent**

		1989	1993	1996	2000	2003	2006	2009
Fysisk arbeidsmiljø								
Utsatt for sterk varme mesteparten av tiden	Alder i alt	7	7	6	4	4	4	3
	30-49 år	6	5	6	3	4	3	3
	50-66 år	7	6	3	3	2	3	3
	50-59 år						3	3
	60-66 år						3	2
Utsatt for sterk kulde mesteparten av tiden	Alder i alt	8	8	8	8	7	8	7
	30-49 år	6	7	8	7	8	7	7
	50-66 år	5	5	4	5	5	6	6
	50-59 år						6	6
	60-66 år						5	5
Utsatt for dårlig inneklima mesteparten av tiden	Alder i alt				34	32	28	24
	30-49 år				34	34	29	24
	50-66 år				33	27	25	23
	50-59 år						26	24
	60-66 år						22	20
Utsatt for støv, gass eller damp mesteparten av tiden	Alder i alt	16	18	14	9	13	8	7
	30-49 år	14	16	15	9	14	8	7
	50-66 år	14	16	11	7	10	6	5
	50-59 år						7	5
	60-66 år						4	5
Utsatt for hudirriterende stoff mesteparten av tiden	Alder i alt	10	9	8	7	7	8	9
	30-49 år	8	7	7	6	6	7	9
	50-66 år	10	8	6	6	5	6	6
	50-59 år						6	6
	60-66 år						5	7
Utsatt for dårlig arbeidslys mesteparten av tiden	Alder i alt	7	8	8	6	6	4	4
	30-49 år	6	7	9	5	6	5	4
	50-66 år	5	7	5	7	5	4	3
	50-59 år						4	3
	60-66 år						3	2
Utsatt for passiv røyking mesteparten av tiden	Alder i alt	12	12	7	6	5	3	2
	30-49 år	12	11	7	5	5	2	2
	50-66 år	8	10	5	5	3	2	1
	50-59 år						2	1
	60-66 år						1	1
Utsatt for sterk støy mesteparten av tiden	Alder i alt	8	9	8	8	7	5	6
	30-49 år	6	7	8	7	7	5	5
	50-66 år	9	8	6	6	5	5	5
	50-59 år						5	5
	60-66 år						4	5

Vedleggstabell 6.1 (forts.). **Fysisk og ergonomisk arbeidsmiljø for sysselsatte (prosent), etter alder. 1989, 1993, 1996, 2000, 2003, 2006 og 2009. Prosent**

		1989	1993	1996	2000	2003	2006	2009
Utsatt for vibrasjoner mesteparten av tiden	Alder i alt	4	6	8	6	3	4	5
	30-49 år	3	4	8	5	4	5	5
	50-66 år	3	4	6	4	3	3	3
	50-59 år						3	3
	60-66 år						2	3
Ergonomisk arbeidsmiljø								
Arbeider så hardt at du puster raskere mesteparten av tiden	Alder i alt						7	7
	30-49 år						6	7
	50-66 år						5	4
	50-59 år						5	5
	60-66 år						4	3
Sitter på huk/står på kne mesteparten av tiden	Alder i alt	8	8	10	6	8	8	7
	30-49 år	7	7	9	5	8	7	7
	50-66 år	5	4	5	5	5	5	4
	50-59 år						5	5
	60-66 år						4	3
Arbeider stående mesteparten av tiden	Alder i alt							46
	30-49 år							42
	50-66 år							41
	50-59 år							41
	60-66 år							41
Arbeider sittende mesteparten av tiden	Alder i alt							23
	30-49 år							24
	50-66 år							24
	50-59 år							24
	60-66 år							23
Må løfte i ubekvemme stillinger mesteparten av tiden	Alder i alt			9	8	6	7	5
	30-49 år			8	7	6	6	5
	50-66 år			6	6	5	5	3
	50-59 år						6	4
	60-66 år						4	2
Arbeider med hendene løftet mesteparten av tiden	Alder i alt	10	10	10	8	8	8	7
	30-49 år	9	9	9	7	8	7	7
	50-66 år	9	8	7	8	5	6	6
	50-59 år						7	5
	60-66 år						5	6
Arbeider i framoverbøyd stilling uten støtte mesteparten av tiden	Alder i alt	12	11	10	10	9	4	6
	30-49 år	11	10	11	8	9	3	6
	50-66 år	11	10	9	11	9	5	5
	50-59 år						5	5
	60-66 år						4	5

Vedleggstabell 6.1 (forts.). **Fysisk og ergonomisk arbeidsmiljø for sysselsatte (prosent), etter alder. 1989, 1993, 1996, 2000, 2003, 2006 og 2009. Prosent**

		1989	1993	1996	2000	2003	2006	2009
Arbeider med gjentatte eller ensidige bevegelser mesteparten av tiden	Alder i alt	34	33	35	36	36	38	36
	30-49 år	32	31	35	35	36	38	35
	50-66 år	34	35	32	35	34	38	34
	50-59 år						38	34
	60-66 år						36	34
Løfter minst 20 kg 5 eller flere ganger daglig	Alder i alt	18		17	15	14	13	12
	30-49 år	16		16	15	14	13	11
	50-66 år	15		14	14	12	12	10
	50-59 år						13	11
	60-66 år						9	9
Arbeider med tastatur eller datamus	Alder i alt							70
	30-49 år							75
	50-66 år							72
	50-59 år							74
	60-66 år							70
Antall sysselsatte som svarte	Alder i alt	4 436	3 818	2 135	2 536	2 561	9 961	9 184
	30-49 år	2 390	2 054	1 156	1 321	1 346	5 078	4 552
	50-66 år	960	847	453	648	686	3 037	2 988

Vedleggstabell 6.2. **Fysisk arbeidsmiljø, etter kjønn og alder. Prosent. 2009**

	Menn					Kvinner				
	Alder i alt	18-29 år	30-49 år	50-59 år	60-66 år	Alder i alt	18-29 år	30-49 år	50-59 år	60-66 år
Utsatt for sterk varme, mesteparten av tiden	4	8	3	3	2	3	4	3	3	2
Utsatt for sterk kulde, mesteparten av tiden	11	17	10	9	7	3	5	3	2	2
Utsatt for dårlig inneklimate, mesteparten av tiden	17	19	17	18	14	32	30	33	33	27
Utsatt for støv, gass eller damp, mesteparten av tiden	8	12	8	7	6	5	3	5	4	5
Utsatt for hudirriterende stoff, mesteparten av tiden	7	13	6	3	4	12	14	13	9	10
Utsatt for vann på huden flere ganger i timen, mesteparten av tiden	9	14	8	6	6	23	27	22	24	21
Utsatt for dårlig arbeidslys, mesteparten av tiden	4	5	4	4	2	3	3	3	3	2
Utsatt for passiv røyking, mesteparten av tiden	2	4	2	1	1	2	2	2	1	2
Utsatt for sterk støy, mesteparten av tiden	7	10	7	6	5	4	4	4	5	4
Utsatt for vibrasjoner, mesteparten av tiden	7	11	7	5	6	1	1	2	1	1
Antall ansatte som svarte	4 370	795	2 154	1 001	420	4 229	804	2 107	906	412
Antall sysselsatte som svarte	4 783	830	2 344	1 120	489	4 401	814	2 208	946	433

Vedleggstabell 6.3. **Ergonomisk arbeidsmiljø, etter kjønn og alder. Prosent. 2009**

	Menn					Kvinner				
	Alder i alt	18-29 år	30-49 år	50-59 år	60-66 år	Alder i alt	18-29 år	30-49 år	50-59 år	60-66 år
Arbeider så hardt at du puster raskere mesteparten av tiden	8	16	8	5	2	6	7	6	5	4
Sitter på huk/står på kne mesteparten av tiden	8	17	7	5	3	6	9	7	5	2
Må løfte i ubekvemme stillinger mesteparten av tiden	5	9	5	3	2	6	7	5	6	3
Arbeider stående, mesteparten av tiden	43	63	39	37	38	50	66	46	47	45
Arbeider sittende, mesteparten av tiden	24	20	25	26	26	22	19	24	21	19
Arbeider med hendene løfta mesteparten av tiden	8	14	8	6	5	6	8	6	5	7
Arbeider i framoverbøgd stilling utan støtte mesteparten av tiden	5	8	4	4	4	7	5	7	7	6
Arbeider i andre stillinger som belastar ryggen mesteparten av tiden	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Arbeider med gjentekne eller einsidige rørsler mesteparten av tiden	35	40	35	32	30	37	37	36	36	40
Arbeider sittende to timer eller mer uten å kunne reise seg, strekke på bena	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Løfter minst 20 kg 5 eller flere ganger daglig	15	19	15	14	12	7	9	7	7	6
Arbeider med tastatur eller datamus	68	51	72	72	70	73	60	77	76	69
Antall ansatte som svarte	4 370	795	2 154	1 001	420	4 229	804	2 107	906	412
Antall sysselsatte som svarte	4 783	830	2 344	1 120	489	4 401	814	2 208	946	433

Vedleggstabell 6.4. **Tilknytning til arbeidsplassen, etter kjønn og alder. Prosent. 2009**

	Menn					Kvinner				
	Alder i alt	18-29 år	30-49 år	50-59 år	60-66 år	Alder i alt	18-29 år	30-49 år	50-59 år	60-66 år
Er midlertidig ansatt, andel av ansatte	8	23	5	3	3	12	26	10	5	6
Er utan skriftlig ansettelseskontrakt, andel av ansatte	7	9	6	7	8	5	7	4	4	6
Gjennomsnittlig tilsetnings-tid, for ansatte	9	2	7	15	19	8	2	7	14	19
Er tilfreds med jobben	91	86	91	92	93	89	84	89	90	95
Søker etter annen jobb	5	9	5	3	0	6	8	7	3	0
Er i fare for å miste jobben	10	11	10	10	9	10	10	10	10	7
Er i fare for å bli forflyttet til annen jobb i virksomheten	4	3	4	4	3	5	4	6	7	1
Har dårlige muligheter til å utnytte utdanning og arbeidserfaring, andel av ansatte	7	13	5	6	6	9	15	7	7	8
Har dårlige mulighetertil å videre-utvikle seg faglig	17	20	15	15	19	21	25	19	21	22
Føler i høy grad tilhørighet til bedriften eller virksomheten man jobber i	81	74	82	83	86	79	70	81	83	82
Antall ansatte som svarte	4 370	795	2 154	1 001	420	4 229	804	2 107	906	412
Antall sysselsatte som svarte	4 783	830	2 344	1 120	489	4 401	814	2 208	946	433

Vedleggstabell 6.5. Tilknytning til arbeidsplassen og utviklingsmuligheter, etter alder. 1989, 1993, 1996, 2000 og 2003. Prosent

		Arbeidstid, lønn, tilknytning i alt					2006	2009
		1989	1993	1996	2000	2003		
Er midlertidig ansatt	Alder i alt	4	5	12	11	11	12	10
	30-49 år	4	4	10	8	9	10	8
	50-66 år	3	2	6	4	5	5	4
	50-59 år						4	4
	60-66 år						6	5
Er utan skriftlig ansettelseskontrakt	Alder i alt	:	17	17	12	10	7	6
	30-49 år	:	15	16	10	8	6	5
	50-66 år	:	15	15	11	11	9	6
	50-59 år						7	6
	60-66 år						13	7
Gjennomsnittlig tilsetningstid	Alder i alt	10	10	8	9	9	9	9
	30-49 år	9	10	8	8	8	7	7
	50-66 år	18	17	16	17	16	17	16
	50-59 år						16	14
	60-66 år						20	19
Er tilfreds med jobben	Alder i alt	89	89	89	89	90	89	90
	30-49 år	91	90	89	90	90	89	90
	50-66 år	92	92	91	91	93	92	92
	50-59 år						92	91
	60-66 år						94	94
Søker etter annen jobb	Alder i alt	15	13	:	5	6	6	5
	30-49 år	15	11	:	6	6	6	6
	50-66 år	5	5	:	1	3	2	2
	50-59 år						3	3
	60-66 år						1	0
Er i fare for å miste jobben	Alder i alt	19	15	12	11	20	11	10
	30-49 år	18	13	11	11	20	11	10
	50-66 år	17	12	12	12	18	10	9
	50-59 år						11	10
	60-66 år						9	8
Har dårlige muligheter til å utnytte utdanning og arbeidserfaring	Alder i alt	:	:	13	11	11	10	8
	30-49 år	:	:	11	8	8	8	6
	50-66 år	:	:	10	8	7	7	7
	50-59 år						7	6
	60-66 år						7	7
Har dårlige mulighetertil å videreutvikle seg faglig	Alder i alt	:	:	30	26	23	21	19
	30-49 år	:	:	29	22	19	19	17
	50-66 år	:	:	31	27	23	22	19
	50-59 år						22	18
	60-66 år						21	20

Vedleggstabell 6.5 (forts.). **Arbeidstid, lønn, tilknytning til arbeidsplassen og utviklingsmuligheter, etter alder. 1989, 1993, 1996, 2000 og 2003. Prosent**

		Arbeidstid, lønn, tilknytning i alt					2006	2009
		1989	1993	1996	2000	2003		
Føler i høy grad tilhørighet til bedriften eller virksomheten man jobber i	Alder i alt							80
	30-49 år							82
	50-66 år							84
	50-59 år							83
	60-66 år							84
Antall sysselsatte som svarte	Alder i alt	4 436	3 818	2 165	2 347	2 561	9 961	9 184
	30-49 år	2 390	2 054	1 156	1 223	1 346	5 078	4 552
	50-66 år	960	847	453	587	686	3 037	2 988

Vedleggstabell 6.6. **Organisatorisk arbeidsmiljø for sysselsatte: selvstyring og variasjon, etter alder. 1996, 2000, 2003, 2006 og 2009. Prosent**

		1996	2000	2003	2006	2009
Selvstyring						
Kan bestemme hvilke arbeidsoppgaver de skal få selv, i høy grad	Alder i alt	27	25	26	32	32
	30-49 år	29	26	28	34	33
	50-66 år	30	28	31	33	34
	50-59 år					34
	60-66 år					35
Kan bestemme hvordan de skal utføre arbeidet selv, i høy grad	Alder i alt	64	57	59	64	64
	30-49 år	67	59	65	66	66
	50-66 år	69	59	64	68	70
	50-59 år					69
	60-66 år					73
Kan bestemme arbeidstempo, i høy grad	Alder i alt					53
	30-49 år					53
	50-66 år					58
	50-59 år					55
	60-66 år					63
Krav på jobb forstyrrer hjemmeliv og familieliv, ofte eller alltid	Alder i alt					14
	30-49 år					17
	50-66 år					13
	50-59 år					14
	60-66 år					10
Jobben krever at man lærer seg nye kunnskaper og ferdigheter, ofte eller alltid	Alder i alt					38
	30-49 år					40
	50-66 år					34
	50-59 år					35
	60-66 år					32
Kan bestemme selv når de vil ta pause, mesteparten av tiden	Alder i alt	:	77	80	78	77
	30-49 år	:	80	83	79	78
	50-66 år	:	77	82	80	79
	50-59 år					79
	60-66 år					81
Ikke tid til å utføre arbeidet skikkelig	Alder i alt				28	20
	30-49 år				30	21
	50-66 år				30	21
	50-59 år					22
	60-66 år					19
Nødvendig å arbeide i et høyt tempo, ofte eller alltid	Alder i alt				42	60
	30-49 år				45	64
	50-66 år				38	56
	50-59 år					59
	60-66 år					49

Vedleggstabell 6.6 (forts.). **Organisatorisk arbeidsmiljø for sysselsatte: selvstyring og variasjon, etter alder. 1996, 2000, 2003, 2006 og 2009. Prosent**

		1996	2000	2003	2006	2009
Har for mye å gjøre, ofte eller alltid	Alder i alt					49
	30-49 år					53
	50-66 år					47
	50-59 år					50
	60-66 år					41
Har så mye å gjøre at man må sløyfe lunsjpausen, daglig	Alder i alt				9	8
	30-49 år				11	8
	50-66 år				8	8
	50-59 år					9
	60-66 år					6
Må arbeide ansikt til ansikt eller ha telefonkontakt med klienter og kunder, halvparten av tiden el mer	Alder i alt				60	60
	30-49 år				60	60
	50-66 år				55	57
	50-59 år					59
	60-66 år					53
Antall sysselsatte som svarte	Alder i alt	2 135	2 536	2 561	9 961	9 184
	30-49 år	1 156	1 321	1 346	5 078	4 552
	50-66 år	453	648	686	3 037	2 988

Vedleggstabell 6.7. **Psykososiale arbeidsmiljøforhold, etter kjønn og alder. Prosent. 2009**

	Mann					Kvinne				
	Alder i alt	18-29 år	30-49 år	50-59 år	60-66 år	Alder i alt	18-29 år	30-49 år	50-59 år	60-66 år
Får sjelden eller aldri støtte og hjelp i ditt arbeid fra nærmeste sjef, ansatt	13	9	13	14	18	12	10	11	15	14
Får sjelden eller aldri støtte og hjelp i ditt arbeid fra arbeidskolleger, ansatt	6	4	5	8	9	5	5	5	6	6
Sjelden eller aldri tilbakemelding fra overordnede på hvordan man utfører jobben, ansatte	26	17	25	32	35	30	22	28	38	42
Møtt med uvilje fra sjefer hvis man kommer med kritiske synspunkter på arbeidsforholdene, ansatte	33	32	34	35	29	36	32	37	39	30
Møtt med uvilje fra kolleger hvis man kommer med kritiske synspunkter på arbeidsforholdene, ansatte	25	23	27	25	17	28	26	31	27	17
Antall ansatte som svarte	4 370	795	2 154	1 001	420	4 229	804	2 107	906	412
Antall sysselsatte som svarte	4 783	830	2 344	1 120	489	4 401	814	2 208	946	433

Vedleggstabell 6.8. **Organisatorisk arbeidsmiljø: konflikt, vold og trakassering, etter alder. 1989, 1993, 1996, 2000 og 2003. Prosent**

		Relasjoner, konflikter, vold og trakassering					2006	2009
		1989	1993	1996	2000	2003		
Konflikter								
Opplever ofte eller av og til dårlig forhold mellom ansatte og ledelse, ansatte	Alder i alt	40	42	34	31	32	37	32
	30-49 år	41	43	38	32	35	39	33
	50-66 år	28	33	26	28	28	36	32
	50-59 år						37	34
	60-66 år						33	27
Opplever ofte eller av og til dårlig forhold mellom ansatte, ansatte	Alder i alt	27	27	21	18	19	27	24
	30-49 år	29	28	23	20	21	39	25
	50-66 år	20	23	18	17	16	27	23
	50-59 år						28	25
	60-66 år						23	20
Vold og trakassering	50-66 år	:	:	:	1	1		
Utsatt for vold eller trussel om vold, et par ganger i mnd el mer	Alder i alt	4	5	5	5	6	5	
	30-49 år	4	5	6	6	7	6	
	50-66 år	2	3	3	4	7	4	
	50-59 år						4	
	60-66 år						3	
Utsatt for vold på arbeidsplassen, siste 12 mnd.								4
								5
								3
								4
								3
Utsatt for plaging eller erting av arbeidskamerater, et par ganger i mnd el mer	Alder i alt	3	3	2	2	2	1	2
	30-49 år	3	2	2	2	2	1	2
	50-66 år	3	2	1	2	2	1	2
	50-59 år						1	2
	60-66 år						1	1
Usatt for uønsket seksuell oppmerksomhet, kommentarar eller lignende, et par ganger i mnd. el. mer	Alder i alt	3	2	3	3	2	4	3
	30-49 år	3	3	3	2	2	4	3
	50-66 år	1	1	1	1	1	1	2
	50-59 år						2	2
	60-66 år						1	1
Antall sysselsatte som svarte	Alder i alt	4 436	3 818	2 135	2 536	2 561	9 961	9 184
	30-49 år	2 390	2 054	1 156	1 321	1 346	5 078	4 552
	50-66 år	960	847	453	648	686	3 037	2 988

Vedleggstabell 6.9. **Yrkesrelaterte helseplager, arbeidsulykker og sykefravær, etter alder. 1989, 1993, 1996, 2000 og 2003. Prosent**

		Helseplager i alt					2006	2009
		1989	1993	1996	2000	2003		
Smerter i nakke, skuldre eller øvre del av ryggen som skyldes jobb	Alder i alt	:	:	14	13	14	11	11
	30-49 år	:	:	15	13	15	11	11
	50-66 år	:	:	17	15	16	12	13
	50-59 år						13	14
	60-66 år						11	10
Smerter i nedre del av ryggen som skyldes jobb	Alder i alt	:	:	9	7	7	6	6
	30-49 år	:	:	9	7	7	6	5
	50-66 år	:	:	8	7	7	7	7
	50-59 år						7	7
	60-66 år						6	6
Smerter i armer, handledd eller hender som skyldes jobb	Alder i alt	:	:	4	8	10	5	5
	30-49 år	:	:	4	8	10	4	5
	50-66 år	:	:	5	10	13	7	6
	50-59 år						7	7
	60-66 år						6	4
Smerter i hofter, bein, kne eller føter som skyldes jobb	Alder i alt	:	:	6	5	5	5	4
	30-49 år	:	:	6	5	6	4	3
	50-66 år	:	:	8	7	5	7	6
	50-59 år						7	6
	60-66 år						7	5
Hodepine eller migrene som skyldes jobb	Alder i alt	:	:	6	6	5	4	3
	30-49 år	:	:	8	6	6	5	4
	50-66 år	:	:	5	5	4	3	3
	50-59 år						3	3
	60-66 år						2	2
Plaget av angst som skyldes jobb	Alder i alt	:	:	1	1	1	2	1
	30-49 år	:	:	1	1	2	2	1
	50-66 år	:	:	1	0	1	1	1
	50-59 år						2	1
	60-66 år						1	1
Plaget av depresjon eller kjenner seg nedtrykt som skyldes jobb	Alder i alt	:	:	2	1	2	1	1
	30-49 år	:	:	2	2	2	1	1
	50-66 år	:	:	2	1	2	1	1
	50-59 år						1	1
	60-66 år						1	1
Tetthet i brystet, piping i brystet som skyldes jobb	Alder i alt	:	:	1	1	1	1	1
	30-49 år	:	:	1	1	1	0	1
	50-66 år	:	:	3	1	1	1	1
	50-59 år						1	0
	60-66 år						1	1

Vedleggstabell 6.9 (forts.). **Yrkesrelaterte helseplager, arbeidsulykker og sykefravær, etter alder. 1989, 1993, 1996, 2000 og 2003. Prosent**

		Helseplager i alt					2006 2009	
		1989	1993	1996	2000	2003		
Eksem eller allergiske utslett som skyldes jobb	Alder i alt	:	:	1	1	1	1	1
	30-49 år	:	:	1	1	1	1	1
	50-66 år	:	:	1	1	1	1	1
	50-59 år						1	1
	60-66 år						1	1
Øyeplager med kløe, rødhet, rennende øyne som skyldes jobb	Alder i alt	:	:	:	:	2	1	1
	30-49 år	:	:	:	:	1	1	1
	50-66 år	:	:	:	:	2	2	1
	50-59 år						2	1
	60-66 år						1	1
Hatt sammenhengende sykefravær på mer enn 14 dager, siste 12 mnd	Alder i alt	:	14	14	16	18	18	17
	30-49 år	:	14	12	17	18	18	18
	50-66 år	:	18	19	21	23	21	19
	50-59 år						20	20
	60-66 år						23	18
Antall sykefraværsperioder på mer enn 14 dager, gjennomsnitt	Alder i alt	:	:	2	2	2	1	1
	30-49 år	:	:	2	2	2	1	1
	50-66 år	:	:	2	1	2	1	1
	50-59 år						1	1
	60-66 år						1	1
Årsak til sykefraværet var helseplager som skyldtes jobb	Alder i alt	:	:	:	:	9	7	7
	30-49 år	:	:	:	:	9	8	7
	50-66 år	:	:	:	:	11	8	7
	50-59 år						8	7
	60-66 år						9	6
Antall sysselsatte som svarte	Alder i alt	4 436	3 775	2 135	2 536	2 461	9 961	9 184
	30-49 år	2 390	2 024	1 156	1 321	1 346	5 078	4 552
	50-66 år	960	846	453	648	686	3 037	2 988

Berit Otnes

7. Helse

Sunnere levevaner, som mindre røyking og mer mosjon, bidrar trolig til at eldres helse er noe bedre enn før. Flere seniorer mener selv de har god helse, selv om det samtidig fortsatt er mange eldre som lever med sykdom. Hjerte-/karsykdommer og kreft er de mest utbredte varige sykdommene blant seniorer. Det er også disse sykdommene som er årsak til flest dødsfall.

7.1. Helse og samfunn

Erfaring med sykdom og helse henger i stor grad sammen med plassering i samfunnsstrukturen, om man er kvinne eller mann, har kort eller lang utdanning, høy eller lav inntekt, ikke bare med alder. Derfor kan man si at helse er *sosialt strukturert*.

7.1.1. Kvinner lever lenger enn menn

Levealderen i Norge har økt, både for menn og kvinner. Forventet levealder forteller først og fremst hvor lenge nyfødte kan *forvente* å leve, regnet ut fra levealderen til dem som lever og dør i dag. Et slikt tall inkluderer imidlertid også dem som dør som spedbarn, som blir utsatt for ulykker i ung alder, eller som av andre grunner

dør før de blir 50 år. Det forteller mindre om hvor gamle dagens middelaldrende og eldre kan forvente å bli. Hvor gammel kan for eksempel en mann eller kvinne på 50 år forvente å bli?

Kvinner kan forvente å bli eldre enn menn på alle utvalgte alderstrinn over 50 år. Forskjellen i forventet gjennstående levealder mellom kvinner og menn blir imidlertid mindre med alder. Jo eldre den enkelte er, jo mindre betydning har kjønn for gjennstående levealder. Kvinner som oppnår å bli 80 år, har en forventet gjennstående levealder på nesten ni og et halvt år, nesten to år lenger enn menn, gitt at dødelighetsratene holder seg stabile.

7.2. Levevaner

Røyking er den enkeltfaktoren som har størst negativ betydning for utvikling av hjerte- og karsykdommer, samt kreft og

Tabell 7.1. **Forventet gjennstående levealder på utvalgte alderstrinn, etter kjønn. 2009¹**

	Kvinner	Menn	Kjønnsdifferanse
50 år	34,3	30,7	3,6
60 år	25,2	21,9	3,3
70 år	16,8	14,1	2,7
80 år	9,4	7,7	1,7

¹ Kjønnsdifferanse = forventet gjennstående levealder kvinner - forventet gjennstående levealder menn på de utvalgte alderstrinnene.

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Undergrupper i seniorbefolkningen

Seniorbefolkningen består av aldersgruppene middelaldrende, 50-66 år, eldre, 67-79 år og de eldste eldre som er 80 år og over. Referansegruppen er den øvrige voksne befolkningen, som består av personer i alderen 30-49 år.

luftveissykdommer. Helsemyndighetene arbeider også med å redusere alkoholforbruket i befolkningen. En grunn er de direkte helseskadelige virkningene av alkohol. En annen årsak er indirekte alkoholrelaterte forhold, knyttet til sykefravær, sosiale og økonomiske problemer, og ulike former for voldskriminalitet. Disse forholdene fører alle til store samfunnsmessige kostnader.

7.2.1. Mange middelaldrende røyker fortsatt, og drikker mer alkohol

I de siste årene har antallet som røyker daglig, gått ned. I 2008 var 20 prosent av befolkningen dagligrøykere, en nedgang fra 31 prosent i 1998 (helse- og levekårsundersøkelsen, se tekstboks).

Blant seniorene er det færre i eldre enn i yngre aldersgrupper som røyker . Mens 25 prosent middelaldrende røyker, gjelder det 10 prosent eldre. De middelaldrende røyker også mer enn dem som er i alderen 16-49 år, der 21 prosent er dagligrøykere. Røyking er blitt mindre utbredt i alle aldersgrupper de siste ti årene, også blant seniorene. Andelen som røyker, har gått ned fra 32 til 25 prosent blant de middelaldrende, og fra 18 til 10 prosent blant de eldre.

Røyking er livsstilsrelatert. Andelen som røyker daglig, er høyere blant middelaldrende med kort utdanning enn blant dem med lang utdanning. Mens 36 prosent av middelaldrende med grunnskole som høyeste utdanning røyker daglig, gjelder det 28 prosent av dem som har videregående utdanning, og bare 12 prosent av dem med høyskole- eller universitetsutdanning. Også blant de eldre er det forskjeller etter utdanningslengde; 13 prosent av de eldre med grunnskole som høyeste utdanning røyker daglig, mens dette gjelder bare 3 prosent av eldre med høyskole- eller universitetsutdanning.

Alkoholkonsum har stått i fokus på grunn av de helseskadelige virkningene som oppstår gjennom et vedvarende høyt forbruk. Høyt forbruk kan gi leverskader, diaré, økt risiko for kreft i spiserøret og magesekken. Videre kan det føre til hjerneskade, høyt blodtrykk og hjertesvikt. Alkohol er først og fremst helseskadelig når det inntas i store mengder, og over tid. I 2008 drakk 3 prosent av befolkningen i aldersgruppen 50 år eller eldre mye alkohol fire ganger i uken eller mer (se tekstboks neste side).

Statistisk sentralbyrås helse- og levekårsundersøkelser

Analysene i kapitlet er hovedsakelig basert på tall hentet fra Levekårsundersøkelsen 2008, og hvor sammenligning er mulig, fra tidligere helse- og levekårsundersøkelser. Dette er intervjubaserte undersøkelser hvor de som intervjues, selv rapporterer om sykdom, funksjonshemminger og ulike forhold ved helsetilstanden. Der andre kilder brukes, nevnes dette spesielt.

Helse- og levekårsundersøkelsene har den hjemmeboende befolkningen som målgruppe. Eldre som bor på sykehjem, blir ikke intervjuet. Det er således de friskeste av de eldre, de som bor i eget hjem, som deltar. Svarprosentene i helse- og levekårsundersøkelsene er relativt høye, som regel rundt 70 prosent. Imidlertid er frafallet høyere blant eldre (Belsby og Vedø 1998; Hougen og Gløbøden 2004; Wilhelmsen 2009). I 2008 var for eksempel svarprosenten 66 i aldersgruppen 67-79 år og 55 i aldersgruppen 80 år eller eldre. At mange eldre har dårlig helse, og derfor forhindres fra å delta, fører til at utvalget av eldre blir noe skjevt. Dette kompenseres delvis ved bruk av frafallsvekter.

Utvalget ble trukket på husholdsnivå i 1985 og 1995, og på personnivå i 1998, 2002, 2005 og 2008. I alt inngår det opplysninger om mellom 3 000 og 4 000 personer på 50 år eller eldre i de omtalte i helse- og levekårsundersøkelsene.

Hyppig og stort inntak av alkohol

Et hyppig og stort inntak av alkohol er målt ved forbruk av tre alkoholenheter eller mer per gang fire dager i uken eller oftere. Stort inntak av alkohol kun på fredag og lørdag kveld vil dermed ikke slå ut. Tre alkoholenheter tilsvarer to halvliters pils, en halv flaske vin eller tolv centiliter brennevin.

Andelen i befolkningen som har et stort og hyppig alkoholinntak, er høyere i seniorbefolkningen enn blant unge.

En større andel middelaldrende drikker mye alkohol ofte, sammenlignet med befolkningen som helhet, mens eldres alkoholbruk er omtrent som gjennomsnittsbefolkningens. Samtidig som alkoholinntaket er høyest i alderen 50-66 år, er det store kjønnsforskjeller når det gjelder hvor mye og ofte man drikker alkohol (tabell 7.2). Menn drikker mye alkohol ofte i større grad enn kvinner. Mens 2 prosent middelaldrende kvinner har et slikt alkoholinntak, gjelder det 7 prosent menn i aldersgruppen. Også blant eldre er det betydelig forskjell mellom menn og kvinner. I aldersgruppen 67-79 år drikker 2 prosent mye alkohol ofte, det samme gjelder også de eldste eldre.

En analyse hvor det kontrolleres for kjønn og alder, viser at folk med høyere utdanning i større grad har et stort alkoholinntak ofte. For eksempel drikker 10 prosent av middelaldrende menn med høyere utdanning mye alkohol ofte, mot 3 prosent av middelaldrende menn med utdanning på grunnskolenivå.

Tabell 7.2. **Stort og hyppig alkoholinntak, etter alder og kjønn. 2008. Prosent**

	Alle	Kvinner	Menn
Hele befolkningen	3	1	4
50-66 år	5	2	7
67 år og over	2	1	4

Kilde: Levekårsundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

Utviklingen over tid viser at flere eldre drikker alkohol minst 2 ganger per uke i 2008 sammenlignet med ti år tidligere. Denne utviklingen gjelder både menn og kvinner, men det er flere menn enn kvinner som drikker alkohol så ofte.

7.2.2. Flere seniorer mosjonerer eller trener

Antallet blant middelaldrende og eldre som mosjonerer, har økt i de senere årene. I 2008 oppga 69 prosent av alle som var 50 år eller eldre, at de mosjonerte en gang i uken eller mer, mens 50 prosent gjorde det samme i 1998. Andelen som vanligvis mosjonerer eller trener en gang eller mer i uken, er omtrent like høy blant de middelaldrende (74 prosent) som i aldersgruppen 30-49 år (72 prosent). To av tre eldre trener minst en gang i uken. Klart flere middelaldrende kvinner enn menn mosjonerer en gang i uken eller mer (79 mot 69 prosent).

Blant eldre er det motsatt, og forskjellen er mindre. Mens 65 prosent eldre menn trener eller mosjonerer en gang i uken eller mer, gjelder det 59 prosent av kvinnene. Andelen som aldri trener eller mosjonerer, øker med alderen for både menn og kvinner. Mosjon, eller mangel på sådan,

Tabell 7.3. **Mosjonerer eller trener i fritiden, etter alder og kjønn. 2008. Prosent**

	Alle	Menn	Kvinner
30-49 år			
En gang i uka eller mer	74	71	77
Sjeldnere	15	17	13
Aldri	11	12	10
50-66 år			
En gang i uka eller mer	74	69	79
Sjeldnere	13	16	10
Aldri	13	16	11
67 år og over			
En gang i uka eller mer	62	65	59
Sjeldnere	11	12	11
Aldri	27	23	30

Kilde: Levekårsundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

Trening og mosjon

Et spørsmål i Levekårsundersøkelsen 2008 dreide seg om *mosjon og trening*. Her ble det spurt «Hvor ofte trener eller mosjonerer du vanligvis i fritiden ... aldri, sjeldnere enn en gang i uka, eller en gang i uka eller mer?». Spørsmålet avgrenser ikke hvor langvarig mosjonsøkten skal være, eller med hvilken intensitet den skal foregå. Det er derfor mulig at kvinner og menn i ulike aldre vil ha ulik forståelse av hva som ligger i å mosjonere eller trene.

De som svarte på spørsmålene, ble bedt om å ta utgangspunkt i en vanlig uke og regne med arbeidsreisen som fritid.

henger i større grad sammen med alder for kvinner enn for menn. Det er imidlertid først ved fylte 80 år at andelen som trener minst en gang i uken, går kraftig ned. Aldersgruppen 67-79 år er nesten like aktive som de middelaldrende.

Utdanning øker tilbøyeligheten til å mosjonere og trene. Klart flere eldre med grunnskole som høyeste utdanning (34 prosent) trener aldri, sammenlignet med eldre med høgskole- eller universitetsutdanning som høyeste utdanning (12 prosent). Hele 58 prosent av de eldre med dårlig eller svært dårlig helse trener eller mosjonerer aldri, sammenlignet med 17 prosent av dem som sier de har god eller meget god helse.

7.2.3. Flere menn enn kvinner med overvekt

Overvekt gir økt sykdomsrisiko, mens kraftig overvekt gir økt dødelighet. Studier viser at forekomsten av belastningslidelser er høyere blant overvektige. Faren for å utvikle diabetes er overhengende blant overvektige, og risikoen for hjerte- og kar-sykdom er høyere blant dem med fedme (WHO 2003). Overvekt og fedme kommer av manglende fysisk aktivitet og generelle levevaner, men har også sammenheng med kosthold. Stort forbruk av energitette

Kroppsmasseindeks, KMI

Kroppsmasseindeks (KMI) er et mål for over- og undervekt i befolkningen. Indeksen beregnes ved at personens vekt i kg divideres med kvadratet av personens høyde i meter. Det finnes ulike grupperinger av indeksen, men Verdens helseorganisasjon anbefaler en inndeling der personer med en KMI under 18 er kraftig undervektige, verdier i størrelsesorden 18 til 27 er normalen, mens de som har en KMI fra 27 til og med 29 karakteriseres som overvektige (de Bruin mfl. 1996). Personer med KMI-verdier på 30 eller mer anses som svært overvektige, med fedme. En svakhet ved KMI er at det ikke skiller mellom fett- og muskelmasse. Opplysningene om vekt og høyde er gitt i intervjusammenheng, og kan føre til noe underrapportering.

Eksempler: En 166 cm høy kvinne er undervektig dersom hun veier 50 kg (KMI=18). Dersom hun veier 75 kg eller mer, er hun overvektig (KMI=27), og med en vekt på 83 kg eller mer har hun fedme (KMI >=30) ifølge WHO. For en 180 cm høy mann tilsvarende 58 kg undervekt, veier han 87,5 kg eller mer, er han overvektig, mens personen har fedme dersom han veier 97,2 kg eller mer.

matvarer som inneholder mye fett og sukker, men lite fiber, bidrar til at stadig flere blir tyngre (WHO 2003). Overvekt og fedme måles ved hjelp av et mål på den enkeltes kroppsmasse (se tekstboks).

Om lag 12 prosent av de middelaldrende og 8 prosent mellom 67-79 år lider av

Tabell 7.4. Andel overvektige og andel med fedme¹, etter kjønn og alder. 2008

	50-66 år			67 år og over		
	I alt	Menn	Kvinner	I alt	Menn	Kvinner
Sum overvektige eller med fedme	31	37	24	25	29	22
Overvektige	19	24	14	17	20	15
Med fedme	12	13	10	8	9	7

¹ Overvektige: KMI 27<30. Fedme KMI>30.

Kilde: Levekårsundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

fedme ($KMI \geq 30$). Blant de eldste eldre gjelder dette færre, andelen er 6 prosent.

Middelaldrende menn er i større grad enn kvinner i samme alder overvektige, og det samme gjelder aldersgruppen 30-39 år (tabell 7.4). En lignende, men litt mindre, forskjell finner vi blant eldre. Samtidig lider flere middelaldrende og eldre menn av fedme, sammenlignet med kvinner. De som er overvektige eller lider av fedme, mosjonerer i litt mindre grad enn andre.

Overvekt og fedme er noe mer utbredt i befolkningen 50 år eller eldre enn tidligere. Det gjelder både for menn og kvinner, men økningen har vært størst blant menn. I 1998 var 16 prosent av middelaldrende overvektige ($KMI 27 < 30$), mens tilsvarende tall for 2008 var 19 prosent. Andelen med fedme ($KMI \geq 30$) har økt fra 8 prosent i 1998 til 12 prosent i 2008. Overvekt og fedme har også økt blant eldre menn, mens det ikke er blitt flere overvektige eller med fedme blant eldre kvinner fra 1998 til 2008.

En større andel seniorer i befolkningen blir eksponert for risikofaktorer som høyere alkoholforbruk og en større grad av overvekt, sammenlignet med tidligere. Selv om færre røyker, og flere trener, vil de negative utviklingstrekkene på sikt kunne gi høyere forekomster og dødelighet av livsstilsrelaterte sykdommer. Endringer i levevaner får konsekvenser for den enkelte over tid. En enkelt røyk eller en halvliter endrer i mindre grad helsen, det er forbruket over tid som har betydning. Det samme gjelder fysisk aktivitet og mosjon.

7.3. Sykdom

7.3.1. De fleste seniorer mener selv de har god helse

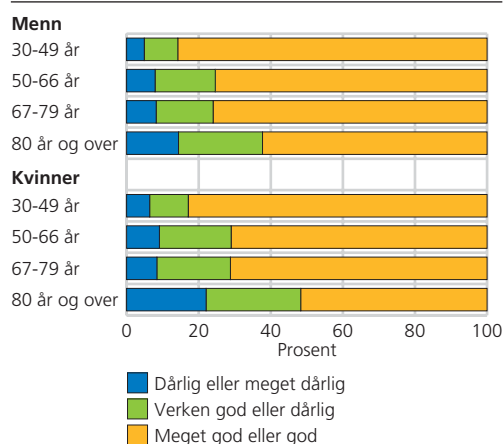
Samtidig som kvinner vanligvis lever lenger enn menn, er deres helse og sykdoms-

bilde gjennom livet ulikt. Kvinner lever riktignok lenger, men de lever lenger med sykdom. Helseproblemer henger sammen med alder. Fra midten av 40-årene øker forekomsten av helseproblemer markert, både for kvinner og menn. Flere rammes av til dels alvorlige sykdommer, og forekomsten av symptomer og helseplager i hverdagen øker.

De som deltar i helse- og levekårsundersøkelsene, blir spurt om hvordan de oppfatter sin helse, sånn i sin alminnelighet. Den egenvurderte helsen har vært relativt uforandret i mange år, viser undersøkelsene. Imidlertid rapporterer noen flere eldre om god eller meget god helse i 2008, sammenlignet med i 1998. Bedringen er omtrent den samme for menn og kvinner. Mens 15 prosent av de eldre hadde dårlig eller meget dårlig helse i 1998, gjelder dette 11 prosent i 2008.

Den generelle helsetilstanden forverres sakte med alder. Selv blant de eldste eldre opplever i overkant av halvparten at deres helse er god eller meget god. Andelen med god helse synker med alder, men er den

Figur 7.1. Egenvurdert helse, etter alder og kjønn. 2008. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

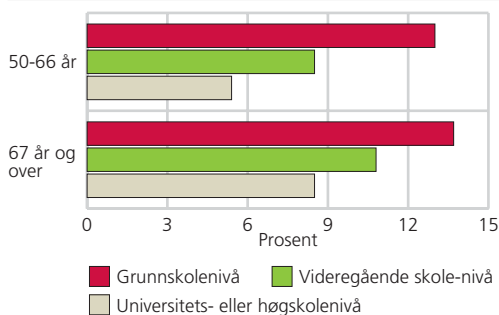
samme i aldersgruppene 50-67 og 67-79 år (figur 7.1).

Samtidig som svekket helsetilstand generelt er en konsekvens av økt alder, er individuelle vurderinger av helse ikke bare et resultat av ulike fysiologiske og kroppslige forhold. Vurderinger og forståelse av kropp og helse, og hva det vil si å være frisk og syk, er ikke et innvendig, naturgitt forhold hos den enkelte. Forståelse av forhold som smerte og sykdom er lært gjennom sosialisering, gjennom forventninger som rettes mot den enkelte. Personer på 80 år kan ha andre forventninger og forestillinger knyttet til hva som er en god helsetilstand enn en person på 20 år. Svak muskelstyrke og begrensninger i pusteevnen vil kunne fortolkes som begrensninger i helsen hos en person på 20 år, mens det ikke oppfattes som en begrensning, men som noe en må forvente, hos en 80-åring.

Befolkningen lever lenger og blir eldre. Kvinner lever lenger enn menn, men de lever i noe større grad med sykdom. Forskjellene er små i alle aldersgrupper, bortsett fra blant de aller eldste. Mens andelen som sier at helsen er dårlig eller meget dårlig, bare er 1 prosentpoeng høyere for kvinner enn for menn fram til de blir 80 år, øker andelen kvinner med dårlig helse etter denne alderen. 8 prosent av middelaldrende menn oppgir at de har dårlig helse, mens 9 prosent av kvinnene svarer det samme. Blant eldre over 80 år har 14 prosent av mennene og 22 prosent av kvinnene dårlig eller svært dårlig helse, ifølge dem selv.

Den enkeltes helse og helsetilstand påvirkes av boforhold, arbeid og levevaner gjennom livsløpet. Forskning har vist at det er klare forskjeller i helse og helsetilstand mellom dem som har høy utdanning, høy inntekt og lite belastende arbeid, og dem

Figur 7.2. Dårlig eller meget dårlig egenvurdert helse, etter utdanning og alder. 2008. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

som har kortere utdanning (Elstad 2003). Jo eldre den enkelte er, jo lenger har man vært utsatt for risiko for varig sykdom og fysiske svekkelser (Elstad 1998). Ettersom varige sykdommer på denne måten akkumuleres gjennom livsløpet, kommer sammenhengen klart fram blant befolkningen i aldersgruppen 50 år eller eldre.

Mens 13 prosent av de middelaldrende som har grunnskole som høyeste utdanning, sier at de har dårlig eller meget dårlig helse, gjelder det bare 5 prosent av de middelaldrende som har høyskole eller universitetsutdanning. Sammenhengen er nesten like tydelig blant de eldre, hvor 14 prosent av dem med grunnskole som høyeste utdanning har dårlig eller meget dårlig helse, sammenlignet med 9 prosent blant dem med høyskole eller universitetsutdanning.

7.3.2. Sju av ti seniorer har varige sykdommer

Levealderen øker, og flere enn før når en høy alder. Sammensetningen av sykdom i befolkningen, og hvilke sykdommer som dominerer sykdomsbildet, endres som en følge av det. Omtrent like mange i befolkningen som er 50 år eller eldre har en varig sykdom i dag, sammenlignet med tidligere. I 1985 hadde 69 prosent

Tabell 7.5. **Andel med varig sykdom, etter alder. 2008**

	Prosent	N (uveid)
30-49 år	50	2 324
50-66 år	68	1 812
67-79 år	77	668
80 år og over	84	290

Kilde: Levekårsundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

av seniorene en varig sykdom, mens 72 prosent hadde det i 2008. Å ha en sykdom som regnes som varig, innebærer å ha en *varig* (kronisk) sykdom rent medisinsk, eller å ha en sykdom som har vart (eller forventes å vare) i seks måneder eller mer.

Jo eldre den enkelte er, jo større er sannsynligheten for å ha en eller flere varige sykdommer. Kvinner har flere sykdommer enn menn. Flere middelaldrende kvinner (72 prosent) enn menn (64 prosent) har varige sykdommer. Forskjellen er litt mindre blant eldre, der henholdsvis 81 prosent av kvinnene og 77 prosent mennene har en eller flere varige sykdommer.

Forekomsten av varige sykdommer varierer også med utdanning. Blant eldre har mange en varig sykdom, uavhengig av utdanningsbakgrunn. Dette er imidlertid ikke tilfelle blant middelaldrende. Mens vel syv av ti middelaldrende med grunnskole som høyeste utdanning har en varig sykdom, gjelder det syv av ti med videregående og seks av ti med høyskole eller universitetsutdanning. I tillegg til utdanning, som forteller en del om den enkeltes levekår og arbeid gjennom livet, har kjønn og alder størst betydning for sannsynligheten for å ha en varig sykdom.

7.3.3. Hjerne- og karsykdom og sykdom i muskel/skjelett er mest utbredt

Ulike typer funksjonssvikt, som hjerte- og karsykdom, muskel- og skjelettsykdom samt kreft (inngår i «andre sykdommer»), har høyest forekomst. Den største

Tabell 7.6. **Varige sykdommer, klassifisert i sykdomsgrupper.¹ Utvalgte aldersgrupper. 1985, 2002 og 2008. Prosent**

	50-66 år			67- år		
	1985	2002	2008	1985	2002	2008
Nervøse lidelser	9	6	5	11	5	5
Sykdommer i nervesystemet	4	7	7	3	6	6
Øye-/øresykdommer	7	9	12	13	24	29
Hjerte-/karsykdommer	22	26	22	39	39	43
Sykd. i åndedrettsorganene	7	15	15	7	14	16
Magesår, magekatarr o.l.	4	3	1	3	3	1
Andre sykdommer i fordøyelsesorganene	3	5	6	6	9	7
Sykdommer i urin- og kjønnsorganene	3	3	3	5	6	8
Sykdommer i hud og underhud	8	8	7	6	6	6
Sykdommer i skjelett-muskelsystemet	25	34	31	26	42	37
Skader	4	7	8	6	9	8
Andre sykdommer	10	17	22	17	26	30

¹ Klassifisert etter ICD-8 i 1985 og ICD-10 i 2002 og 2008. Kodepraksis er endret fra 1985 til 2002. Uspesifiserte allergier (ina) ble klassifisert som sykdom i hud og underhud i 1985 og som sykdom i åndedrettsorganene i 2002.

Kilde: Helse- og levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

sykdomsgruppen blant middelaldrende er ulike sykdommer i skjelett- og muskelsystemet, og det er den nest største blant eldre. Sykdommer i muskel- og skjelettsystemet rammer spesielt kvinner. Mens 23 prosent middelaldrende menn har slike sykdommer, gjelder det 38 prosent av kvinnene. Den samme kjønnsforskjellen finnes også blant de eldre, hvor 26 prosent av mennene og 45 prosent av kvinnene har denne typen sykdommer.

Sykdomsgruppene i tabell 7.6 er sammensatte og egner seg best til å identifisere

brede grupper av lidelser. Middelaldrende og eldre utsettes stort sett for de samme sykdommene, og samtidig er det en større andel eldre i nesten alle sykdomsgruppene. En stor andel, spesielt eldre, har sykdommer i øye og øre i 2008. Forekomsten av slike sykdommer har økt klart fra 1985 til 2008. Fra 1985 til 2002 var det sykdommer i muskel eller skjelett og åndedrett som økte mest i omfang. Fra 2002 til 2008 fortsatte økningen i sykdommer i åndedretsorganer blant eldre, men det holdt seg stabilt for de middelaldrende. Forekomsten av muskel- og skjelettsykdommer gikk ned både blant middelaldrende og eldre fra 2002 til 2008.

Allergier ble i 1985 klassifisert som sykdom i hud eller underhud, og i 2002 som sykdom i åndedrett. Veksten i åndedrettsykdommer fra 1985 til 2002 er derfor ikke så stor som tabell 7.6 antyder. Av samme grunn har det forekommet en faktisk vekst i andelen sykdommer i hud eller underhud, selv om dette ikke går fram av tabellen. De eneste sykdomsgruppene som ikke har økt i forekomst fra 1985 til 2008, er nervøse lidelser og magesår/magekatarr. 4 prosentpoeng færre middelaldrende har nervøse lidelser i 2008, sammenlignet med i 1985. Den tilsvarende nedgangen blant eldre er på 6 prosentpoeng. Nedgangen i forekomst av magesår/magekatarr har trolig sammenheng med at en fra omkring 1990 tok i bruk medisiner i behandlingen av de tilfellene som skyldes infeksjon.

7.3.4. Like mange kvinner som menn med hjerte- og karsykdommer

Mange, spesielt eldre, har hjerte- og karsykdommer. Hjerte- og karsykdom er en stor gruppe lidelser som omfatter hypertensjon (høyt blodtrykk), iskemisk hjertesykdom (det vil si sykdommer som reduserer oksygentilførselen til et organ), som angina og hjerteinfarkt, samt andre

karsykdommer i hjerne, arterier eller vener. Andelen med alvorlige diagnoser innenfor sykdomsgruppen øker markert etter 40-årsalderen. Det er ingen forskjell mellom kvinner og menn i andel som oppgir at de har en hjerte- eller karsykdom, verken blant middelaldrende eller eldre.

7.3.5. Flere kvinner enn menn har nervøse lidelser

Det er forskjell mellom menn og kvinner også når det gjelder forekomsten av nervøse lidelser. Nervøse lidelser er en gruppe lidelser bestående blant annet av ulike psykiske problemer og plager, ulike former for nevroses, angst, klaustrofobi, psykoser og autisme. Mens 4 prosent middelaldrende menn oppgir at de har ulike nervøse lidelser, oppgir 6 prosent av kvinnene i aldersgruppen det samme. Blant eldre oppgir 3 prosent av mennene og 7 prosent av kvinnene at de har en nervøs lidelse.

7.3.6. Kreft rammer menn mer enn kvinner, men først etter 60-årsalderen

Middelaldrende kvinner har i større grad enn menn «andre sykdommer». Den viktigste årsaken er at den hyppigste kreftformen blant kvinner i befolkningen, brystkreft, debuterer 15-20 år tidligere enn den hyppigste kreftformen blant menn, prostatakreft.¹ Krefthyppigheten i befolkningen har økt betydelig siden 1970-tallet. I 1988 ble det registrert vel 17 000 nye tilfeller av kreft, mens vel 26 100 nye tilfeller ble registrert i 2008 (Kreftregisteret). Forekomsten av nye krefttilfeller har blant annet sammenheng med befolkningens størrelse og alderssammensetning.

Fra 1988 til 2008 har antall innbyggere i Norge økt, og befolkningen har blitt eldre. Dette forklarer noe av økningen i nye til-

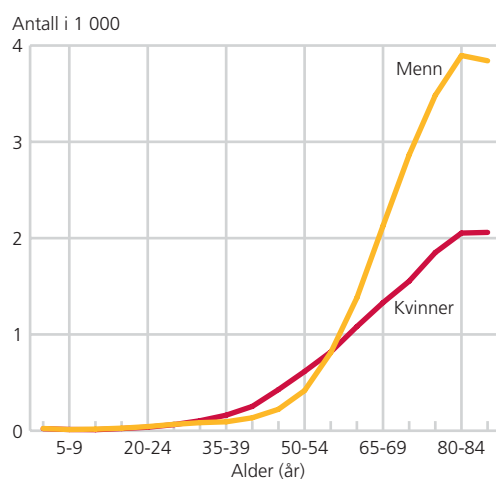
¹ Kreftregisteret benyttes i omtalen av kreft, da vi er ute etter å beskrive nye tilfeller.

faller, og noe av økningen skyldes dessuten bedre diagnostisering. Noen kreftformer øker, som kreft i tarm og lunge, mens andre kreftformer reduseres, som kreft i livmorhals og magesekk. Det er ikke flere enn tidligere som dør av kreft, se avsnittet om kreftdødelighet.

Utbredelsen av en del kreftsykdommer øker utover i livsløpet. I 2008 ble 90 prosent av nye krefttilfeller hos menn og 85 prosent av nye krefttilfeller hos kvinner oppdaget i alderen 50 år eller eldre. I en befolkning med mange eldre vil en stor andel av de nye krefttilfellene oppstå blant seniorene, rett og slett fordi det er mange seniorer. Derfor må risikoen for kreft ses i sammenheng med antallet eldre i ulike grupper.

Generelt har menn høyere krefthyppighet enn kvinner. I aldersintervallet mellom 30 og 60 år er imidlertid krefthyppigheten blant kvinner høyere (Kreftregisteret). Av den grunn er også kvinners dødelighet høyere enn menns i denne aldersgruppen.

Figur 7.3. Antall nye tilfelle av kreftsykdommer. Aldersspesifikke rater per 100 000 innbyggere. 2004-2008

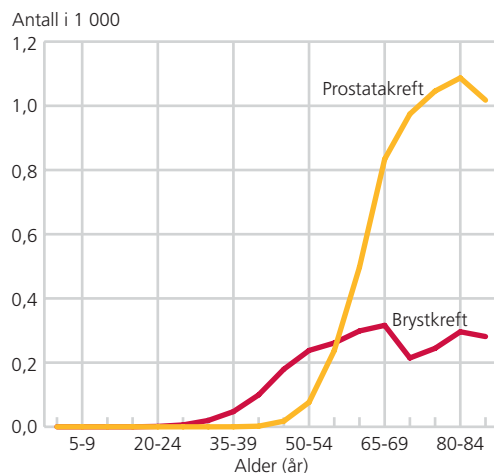

Kilde: Kreftregisteret.

Blant befolkningen i alderen 50 år eller eldre er prostatakreft vanligst blant menn, mens brystkreft er den vanligste kreftformen blant kvinner. Nesten 90 prosent av prostatakrefttilfellene oppstår etter fylte 60 år. Risikofaktorene er ukjent, men høytt fettinntak har vært nevnt som en mulig disponerende faktor (Kreftregisteret 2004:5). Brystkreft utgjør nesten 25 prosent av alle nye krefttilfeller blant kvinner i aldersgruppen 50-80 år. Selv om også årsakene til brystkreft er ukjente, er en del risikofaktorer kjente. Brystkreft i nær familie, barnløshet, sen førstefødsel, tidlig første menstruasjon og sen menopause har blant annet betydning. Samtidig får mange brystkreft også uten at disse risikofaktorene er tilstede.

Prostatakreft og brystkreft er også de vanligste kreftformene blant personer 75 år eller eldre. Videre er kreft i luftrør, bronkier og lunger, samt i tykktarm, utbredt blant de eldste. I tillegg forekommer i denne aldersgruppen kreft i kjønnsorganene hyppigere hos kvinner enn hos menn, når vi ser bort fra prostatakreft. Lungekreft

Figur 7.4. Brystkreft¹ og prostatakreft. Aldersspesifikke rater, per 100 000 innbyggere. 2004-2008

¹ Brystkreft blant kvinner.

Kilde: Kreftregisteret.

rammer først og fremst personer som er 50 år eller eldre. Menns oversykkelighet av lungekreft ble halvert i løpet av 1990-tallet, og den fortsatte å gå ned på 2000-tallet. Forekomsten av nye lungekrefttilfeller har økt med 69 prosent blant kvinner fra begynnelsen av 1990-tallet til 2008, mens nivået har vært stabilt blant menn. Dette skyldes at kvinnene i lengre tid har hatt røykevaner på linje med menn. Andelen røykere blant menn har gått ned helt fra de første målingene tidlig på 1970-tallet, mens røyking blant kvinner i denne aldersgruppen fortsatte å øke fram til midt på 1990-tallet, da den begynte å avta.

7.3.7. Stadig flere får diabetes

Overvekt og fedme øker risikoen for type 2-diabetes (sukkersyke), som er en livss-tilssykdom. Lite mosjon, kombinert med usunt kosthold, øker sannsynligheten for å få diabetes. At flere er overvektige, betyr at flere er utsatt for å få diabetes, type 2. I helse- og levekårsundersøkelsene skilles det ikke mellom type 1- og type 2-diabetes.

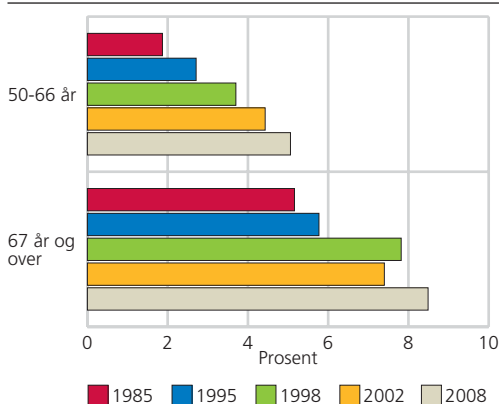
Andelen i befolkningen som har diabetes, er tredoblet fra 1985 til 2002. Det har vært en stabil vekst gjennom 1980- og 1990-tallet, mens andelen i befolkningen ser ut til å ha holdt seg stabil på 2000-tallet. I 1985 oppga en av hundre at de hadde diabetes,

Diabetes type 1 og type 2

Type 1 (insulinavhengig diabetes) kan starte i alle aldersgrupper, ofte hos barn, ungdom og unge voksne. Sykdommen skyldes insulinmangel, vanligvis på grunn av en autoimmun ødeleggelse av de insulinproduserende cellene i bukspyttkjertelen.

Type 2 diabetes kan også debutere i alle aldre, men starter ofte hos personer over 40 år og er hyppigere blant overvektige. Forekomsten øker med alderen. Type 2 diabetes har ofte blitt kalt «gammelmannsdiabetes», men i de senere år har gjennomsnittsalderen hos dem som får den, sunket betraktelig, og den regnes langt på vei som en livsstilssykdom.

Figur 7.5. Utbredelse av diabetes (type 1 og 2), etter aldersgruppe. 1985, 1995, 1998, 2002 og 2008. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

mot tre av hundre i 2002 og i 2008.² Blant middelaldrende og eldre har andelen med diabetes økt i hele perioden, bortsett fra en liten tilbakegang for eldre fra 1998 til 2002.

Veksten for diabetes i befolkningen skyldes først og fremst at flere unge (under 50 år) har sykdommen. Samtidig har også flere middelaldrende og eldre diabetes i 2008, sammenlignet med 1995 og 1985.

Middelaldrende kvinner er noe mer fysisk aktive enn deres jevngamle menn, og flere middelaldrende menn enn kvinner har et stort alkoholforbruk ofte. På tross av dette er det like mange kvinner som menn i befolkningen som helhet som har diabetes i 2008. Heller ikke blant middelaldrende eller eldre er det særlig forskjell mellom menn og kvinner. Åtte av hundre eldre menn har diabetes, det samme gjelder ni av hundre eldre kvinner.

² Det antas at det er mørketall i befolkningen, ved at mange ikke selv er klar over at de har diabetes. Disse fanges naturlig nok ikke opp.

7.3.8. Mange har flere varige sykdommer samtidig

Mange som opplever sykdom, har flere sykdommer samtidig. Av dem som er 50 år og over, oppgir 25 prosent ett sykdomstilfelle. Samtidig sier 18 prosent at de har fire sykdommer eller mer. Med alderen blir helsen dårligere, og mange pådrar seg sykdommer gjennom livsløpet. Dermed har mange i høy alder også flere sykdommer. Blant middelaldrende har 14 prosent fire eller flere sykdomstilfeller, mens det gjelder 26 prosent av de eldre.

Tabell 7.7. Gjennomsnittlig antall sykdommer, etter egenvurdert helse og alder. 2008

	30-49 år	N	50-66 år	N	67 år og over	N
God eller svært god helse	0,7	1 991	1,1	1 345	1,9	660
Verken god eller dårlig helse	2,0	218	2,9	323	3,4	194
Dårlig eller svært dårlig helse	3,1	118	3,7	148	4,5	109

Kilde: Levekårsundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

Den enkeltes vurdering av egen helse henger klart sammen med andre mål på helsetilstand. De som vurderer sin egen helse som svært god eller god, har i gjennomsnitt få sykdommer, mens de som har en dårlig eller svært dårlig helse, også har en rekke ulike sykdommer (tabell 7.7). Slik sett har sykdom klart større betydning for vurdering av egen helse enn alder i seg selv. Samtidig er det slik at jo flere sykdommer den enkelte har, jo mer påvirker det vanligvis helsen og hverdagen (se nedenfor).

7.3.9. Psykiske helseproblemer er minst utbredt blant eldre

I tillegg til fysisk sykdom kan den enkelte ha lidelser relatert til psyken. Det er svært

Mål på psykisk helse

Psykisk helse blir kartlagt via en samling spørsmål kalt «Hopkins liste», som er et internasjonalt måleinstrument for angst og depresjoner. Hopkins Symptom Check List, HSCL-indeks, består av 25 spørsmål i et spørreskjema, i dette tilfellet levekårsundersøkelsene. De ti første spørsmålene er utformet for å fange opp angst, mens de 15 neste spørsmålene er utformet for å fange opp depresjon. Siden psykiske plager også kan gi kroppslig utslag i form av blant annet hodepine, skjelving og hjertebank, er disse symptomene innarbeidet i spørsmålslisten.

Alle spørsmålene er plassert på et spørreskjema som den enkelte fyller ut og sender inn etter at hovedintervjuet er avsluttet. Det ble gitt fire ulike svaralternativer: 1) ikke plaget, 2) litt plaget, 3) ganske mye plaget og 4) veldig mye plaget. Svarverdiene blir summert og dividert på antall svar, slik at en person som svarte 1 (ikke plaget) på alle spørsmålene, får en gjennomsnittsverdi på $25 : 25 = 1$, mens en som hadde svart 4 (veldig mye plaget) på alle, ville få $100 : 25 = 4$ i gjennomsnitt. For å kunne sies å ha psykiske helseproblemer må den enkelte ha over 1,75 i gjennomsnittsverdi.

vanskelig å tallfeste psykiske lidelser, fordi antallet vil avhenge av hvilke kriterier som legges til grunn. Ett skille som kan trekkes, er mellom lettere psykiske lidelser som depresjon og angst, og tyngre psykiske lidelser som psykoser, hvor man opplever realitetsbrist, vrangforestillinger eller hallusinasjoner. Helse- og levekårsundersøkelsen 2008 viser at 10 prosent av den norske befolkningen i alderen 16 år eller eldre har psykiske helseproblemer (se boks).

Tabell 7.8. Personer med gjennomsnittsverdi av symptomer på psykiske problemer på 1,75 eller mer på Hopkins skala, etter alder og kjønn. 2008. Prosent

	Alle	50-66 år	67- år	N
Alle	8	9	6	2 036
Menn	6	7	4	1 017
Kvinner	10	10	8	1 019

Kilde: Levekårsundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

Det omfatter 12 prosent kvinner og 7 prosent menn. Middelaldrende har psykiske problemer i samme omfang som gjennomsnittet i befolkningen. Blant eldre over 67 år er det litt færre som har slike problemer, det gjelder 9 prosent av de eldre kvinnene og 4 prosent av eldre mennene.

Omfanget av symptomer som søvnproblemer, konsentrasjonsvansker, nedstemthet og lignende gir en pekepinn på sinnsstemning og på personers psykiske helse. Kvinner har slike tilstander i et større omfang enn menn. Dette gjelder eldre kvinner i større grad enn middelaldrende. Videre har enslige i større grad enn dem som bor sammen med andre, psykiske lidelser. Det gjelder spesielt blant middelaldrende, hvor 13 prosent av de enslige har psykiske problemer ifølge Hopkins skala (se tekstboks).

På linje med andre helseproblemer henger også psykiske problemer sammen med utdanning og generelle levekår knyttet til det. Middelaldrende og eldre med grunnskole som høyeste utdanning har oftere psykiske problemer, sammenlignet med dem som har utdanning på universitets- eller høgskolenivå. Forskjellen i psykiske problemer knyttet til utdanningslengde er størst blant middelaldrende. De som har psykiske problemer, oppgir samtidig at helsen sånn i sin alminnelighet er dårlig. Blant dem som svarer at de har god eller svært god helse, har 4 prosent av de middelaldrende og 3 prosent av de eldre psykiske problemer. På den annen side har 45 prosent av de middelaldrende og 47 prosent av de eldre som oppgir at de har dårlig eller svært dårlig helse, også psykiske problemer.

7.3.10. Seniorer er mer syke og bruker mye helsetjenester

Siden helsen generelt blir dårligere med alderen, og de fleste helseproblemer

og sykdomstyper er mer ubredt blant middelaldrende og eldre enn blant yngre, kan det forventes at seniorer bruker helsetjenester i større grad enn personer under 50 år. Dette gjelder først og fremst sykehus tjenester. Personer over 40 år utgjør knapt halvparten av befolkningen, men legger beslag på over tre fjerdedeler av liggedøgnene i somatiske sykehus. De aller eldste, 80 år og over, utgjør bare 5 prosent av befolkningen, men bruker over 20 prosent av liggedøgnene i sykehus (pasientstatistikk, SSB). Alle aldersgrupper fra 60 år og oppover bruker en større del av liggedøgnene i sykehus enn det deres andel av befolkningen skulle tilsi. Det er beregnet at økningen i antall eldre over 80 år fram mot år 2030 vil kreve 5 000 nye sykehusplasser, gitt samme bruk av sykehus som i dag (Petersen 2008). Trolig vil behovet ikke bli fullt så stort, gitt at gjennomsnittlig liggetid per sykehusopphold fortsetter å gå ned, at omfanget av dagbehandlinger ved sykehusene fortsetter å øke, og at kommunene blir bedre i stand til å ta hånd om utskrivningsklare pasienter.

Mens 7 prosent i alderen 30-49 år har vært innlagt i sykehus i løpet av de siste tolv månedene (fødsler ikke medregnet), gjelder dette 14 prosent av de yngre eldre og 17 prosent av de eldre over 80 år. Også konsultasjon hos allmennlege

Tabell 7.9. **Andel som har brukt ulike helsetjenester, etter alder. 2008. Prosent**

	30-49 år	50-66 år	67-79 år	80 år og over
Fastlege	80	85	87	89
Spesialist på sykehus	18	23	25	24
Spesialist utenfor sykehus	24	31	34	27
Psykiater	1	1	0	0
Psykolog	5	3	1	1
Innlagt i sykehus, fødsler ikke medregnet	7	10	14	17

Kilde: Pasientstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

og legespesialist er tjenester som seniorer bruker i noe større utstrekning enn 30-49-åringer, men forbruket øker mest med alder når det gjelder sykehusinnleggelses. Psykiater og psykolog brukes mindre av middelaldrende og eldre enn av personer i alderen 30-49 år. Middelaldrende og eldre som bruker legetjenestene, har omtrent samme antall konsultasjoner per år som 30-49-åringer, men det er litt flere av de eldste eldre som har mer enn fem konsultasjoner med allmennlege i løpet av året. Disse tallene fra levekårsundersøkelsen vil nok undervurdere bruken av tjenester blant de aller eldste, siden frafallet er stort i denne gruppen, og de vi oppnår intervju med, trolig er de mest oppegående blant de eldre som bor hjemme.

7.4. Dødsårsaker

7.4.1. 60 prosent av dødsfall blant seniorer skyldes hjerte- og karsykdommer og kreft

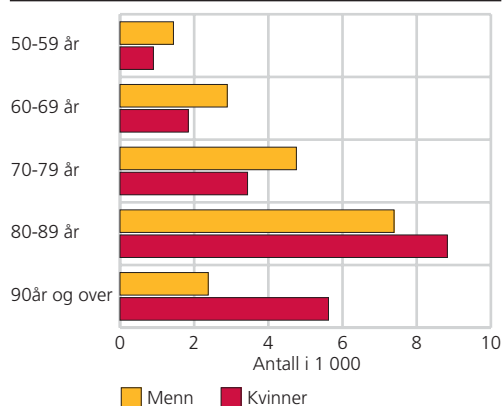
Hele 95 prosent av de nær 42 000 som døde i 2008, var 50 år eller eldre. Menn lever kortere enn kvinner, og flere menn enn kvinner dør før fylte 50 år (dødsårsaksstatistikken, se tekstboks).

Dødsårsaksstatistikken

Dødsårsaksstatistikken omfatter alle personer som ifølge Det sentrale folkeregistret var bosatt i Norge på død tidspunktet, uavhengig av om dødsfallet fant sted i eller utenfor landets grenser. Statistikken viser underliggende årsak til død. Den underliggende dødsårsak er definert som: a) den sykdom eller skade som startet rekken av de sykelige tilstander som ledet direkte til døden, eller b) de ytre omstendigheter ved den ulykke eller voldshandling som var årsaken til den dødelige skaden.

Avsnittet om dødsårsaker baserer seg på tall fra SSBs dødsårsaksstatistikk.

Figur 7.6. Dødsfall, etter kjønn og alder. 2008

Kilde: Dødsårsaksstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Samtidig som flere menn enn kvinner dør før de blir 50 år, dør også klart flere menn enn kvinner når de er middelaldrende. Kvinnene lever lenger, og det er derfor flere dødsfall blant kvinnene i aldersgruppene over 80 år (figur 7.6).

Hjerte- og karsykdommer er den vanligste dødsårsaken blant eldre over 70 år. Blant personer mellom 50 år og 69 år er ondartede svulster (kreft) den vanligste dødsårsaken. Disse to dødsårsakene var årsak til i 60 prosent av alle dødsfall i befolkningen 50 år eller eldre i 2008.

7.4.2. Færre enn før dør av hjerte- og karsykdommer

Iskemiske hjertesykdommer (blant annet hjerteinfarkt) utgjorde 40 prosent av alle hjerte- og kardødsfallene i befolkningen 50 år eller eldre, mens karsykdommer i hjernen utgjorde 25 prosent i disse aldersgruppene. Menn og kvinner 50 år eller eldre rammes ulikt av hjerte- og karsykdommer. Hjerte- og kardødsfall rammer menn i yngre alder enn kvinner. En mer enn dobbelt så høy andel menn 50-59 år dør av hjerte- og karsykdommer. Forskjellen på 15 prosentpoeng er nokså stor i absolutte

Tabell 7.10. **Dødsårsak, etter alder og kjønn. 2008¹**

	50-59 år	60-69 år	70-79 år	80-89 år	90 år+
Dødsfall i alt	2 342	4 734	8 195	16 216	8 001
Menn	1 441	2 892	4 756	7 389	2 379
Kvinner	901	1 842	3 439	8 827	5 622
Hjerte- og karsykdommer i alt	508	1 087	2 368	6 455	3 502
Menn	398	785	1 470	2 823	969
Kvinner	110	302	898	3 632	2 533
Ondartede svulster i alt	1 012	2 186	2 959	3 262	718
Menn	507	1 186	1 690	1 741	327
Kvinner	505	1 000	1 269	1 521	391
Sykdommer i åndedrettsorganene i alt	92	367	933	1 771	925
Menn	43	196	540	944	345
Kvinner	49	171	393	827	580
Andre sykdommer i alt	870	435	5 052	5 108	1 570
Menn	550	362	2 762	1 702	228
Kvinner	320	73	2 290	3 406	1 329
Ulykker i alt	134	129	184	550	332
Menn	97	98	102	260	111
Kvinner	37	31	82	290	221
Selvmord i alt	79	54	37	21	4
Menn	50	41	27	13	2
Kvinner	29	13	10	8	2
Drap i alt	1	3	1	0	1
Menn	0	3	1	0	1
Kvinner	1	0	0	0	0
Annen voldsom død i alt	3	6	11	11	11
Menn	3	3	9	6	15
Kvinner	0	3	2	5	9

¹Sykdommer/dødsårsaker inkludert i gruppen «andre sykdommer» er blant annet infektøse parasittære sykdommer, indresekretoriske sykdommer, psykiske lidelser, sukkersyke, sykdommer i nervesystemet og sanseorganene, sykdommer i fordøyelsesorganet, sykdommer i urin- og kjønnsorganer, samt godartede svulster.

Kilde: Dødsårsaksregisteret, Statistisk sentralbyrå.

tall (tabell 7.9), ettersom en større andel menn dør i denne alderen.

Andelen som dør av hjerte- karsykdommer, stiger med alderen, både for menn og

kvinner. Mens 27 prosent av alle dødsfall blant menn 60-69 år skyldes hjerte- og karsykdommer, skyldes 41 prosent av alle dødsfall blant menn 90 år eller eldre det samme. Blant kvinner er hjerte- og karsykdommer årsak til 16 prosent av alle dødsfallene i aldersgruppen 60-69 år, noe som stiger til 45 prosent av alle dødsfallene blant kvinner som dør etter 89-årsalder.

Hjerte- og karsykdommer har vært hovedårsaken til dødsfall i Norge i mange år. Den reduserte forskjellen i levealder mellom menn og kvinner i de senere år skyldes først og fremst lavere hjerte- og kardødelighet blant menn.

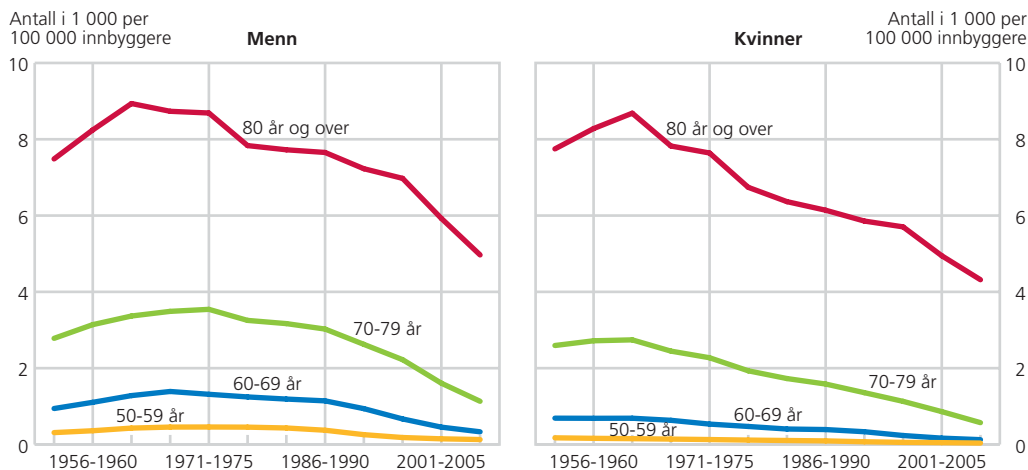
I løpet av de siste ti årene (1998-2008) har dødeligheten av hjerte- og karsykdommer i hele befolkningen gått ned med 40 prosent for menn og 34 prosent for kvinner. Nedgangen er fortsettelsen på en trend som begynte omkring 1970 for menn og ti år tidligere for kvinner. Både for menn og kvinner er den nedadgående trenden sterkere enn noen gang. Nedgangen har vært størst for menn og blant de eldre. Nedgangen i hjerte- og kardødeligheten er årsak til hele den sterke dødelighetsnedgangen som er observert blant eldre de siste ti årene.

Blant kvinner mellom 70 og 80 år er det en mindre økning i dødeligheten blant alle andre årsaker sett under ett, noe som kan komme av en høyere kreftdødelighet. Grunnen til den økte dødeligheten blant andre dødsårsaker kan også skyldes at de som overlever på grunn av lavere hjerte- og kardødelighet, har en dårligere helse enn gjennomsnittet, og dermed en høyere sannsynlighet for å dø av andre årsaker.

7.4.3. Kreftdødeligheten endrer seg lite

Samtidig er ondartede svulster en viktig dødsårsak. I aldersgruppen 50-59 år døde

Figur 7.7. Dødelighet av hjerte- og karsykdommer, etter kjønn og alder. Underliggende dødsårsak, per 100 000 innbyggere. 1951-2008

Kilde: Dødsårsaksstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

43 prosent av alle som døde av ondartede svulster. Forekomsten er klart høyere blant kvinner. 56 prosent av alle dødsfallene blant kvinnene i aldersgruppen skyldes ondartede svulster, mens dette gjelder 35 prosent av alle dødsfallene blant menn i aldersgruppen. Blant kvinner synker andelen som dør av ondartede svulster med alderen, mens andelen øker noe blant menn fram til 70-årsalderen. Blant de eldste eldre, 90 år eller eldre, dør 7 prosent av kvinnene og 14 prosent av mennene av ondartede svulster.

Svulster i fordøyelses- og åndedrettsorganer utgjorde henholdsvis 29 og 21 prosent av dødsfall av ondartede svulster blant befolkningen 50 år eller eldre. Svulst i kvinnelige kjønnsorganer og bryst utgjorde 23 prosent av kreftdødsfallene blant kvinner, mens 20 prosent av alle dødsfall på grunn av ondartede svulster blant menn 50 år eller eldre skyldtes svulst i prostata.

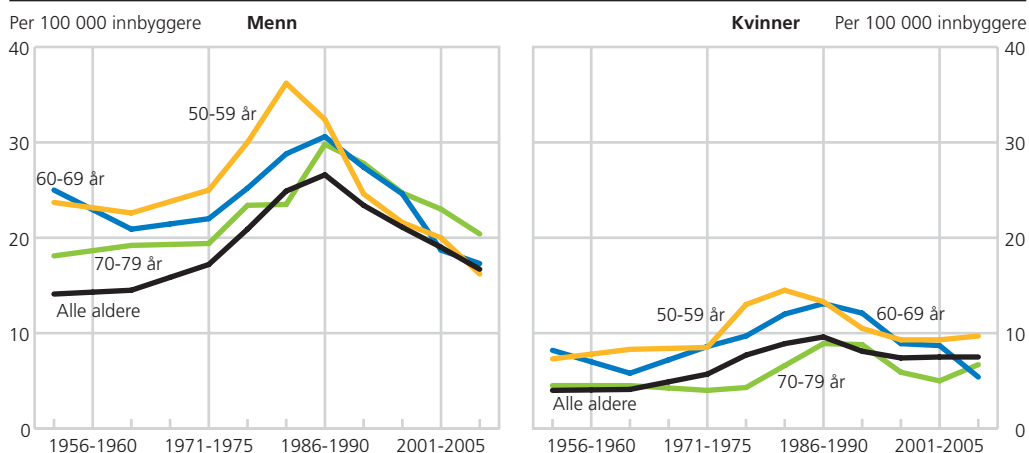
Dødeligheten av ondartede svulster har vært konstant i de fleste aldersgrupper i mange år. Går vi langt tilbake, har dødeligheten blant eldre menn (over 70 år) gått

opp siden 1961-1965. Økningen stoppet imidlertid opp på starten av 1990-tallet, og var stabil til starten på 2000-tallet. Deretter sank dødeligheten igjen. Dødeligheten av ondartede svulster har også økt blant eldre kvinner (over 70 år). Her kom imidlertid økningen senere. Fra starten av 1980-tallet har dødeligheten blant kvinner i alderen 70-79 år økt noe.

7.4.4. Andel som dør av sykdom i nedre luftveier, øker med alderen

10 prosent av dødsfallene blant befolkningen 50 år eller eldre skyldes sykdom i åndedrettsorganene, det vil si ulike former for lungesykdommer. Lungebetennelse og kroniske sykdommer i nedre luftveier, særlig KOLS, utgjorde flertallet av disse dødsfallene. Andelen dødsfall som skyldes sykdom i åndedrettsorganene, øker med alder. Mens sykdommer i åndedrettsorganene var årsak til 4 prosent av dødsfallene

KOLS står for kronisk obstruktiv lungesykdom. Det er en samlediagnose for en rekke sykdommer med kronisk nedsettelse av lungefunksjonen. Den viktigste årsaken er røyking.

Figur 7.8. **Selvmordsraten, etter kjønn og alder. Per 100 000 innbyggere. 1951-2008¹**

¹ Fem års gjennomsnitt til og med 2001-2005.

Kilde: Dødsårsaksstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

i aldersgruppen 50-59 år i 2002, gjaldt det 12 prosent av alle dødsfallene blant dem som er 90 år eller eldre. Fra 65-årsalderen er det flest kvinner som dør av disse sykdommene.

7.4.5. Færre selvmord blant eldre

En del mennesker dør hvert år av andre årsaker enn sykdom. Det kan skje ved ulykker, drap, selvmord eller andre former for voldsom død. 3 prosent av dødsfall blant personer 50 år eller eldre skyldtes ulike former for ulykker. I alt 263 (1,2 prosent) av dødsfallene blant eldre i gruppen 80 år og over skyldtes fallulykker. Mange eldre har dårlig bevegelighet, og fall fører i mange tilfeller til lårhalsbrudd og sengeleie. Komplikasjoner knyttet til denne typen hendelser fører i sin tur til at en del dør.

I 2008 var det 195 personer i alderen 50 år og over som tok sitt eget liv, 133 av disse var menn.

Menn tar i større grad enn kvinner sitt eget liv. Figur 7.9 viser at det er en relativt sett større andel eldre som begår selvmord,

sammenlignet med befolkningen totalt. Etter en vekst i selvmordsraten blant eldre menn fra 1950-tallet og fram til slutten av 1980-tallet har selvmordsraten blitt lavere de senere år. Blant kvinner i alderen 50-59 år begynte nedgangen på starten av 1980-tallet, mens selvmordsraten for kvinner eldre enn 59 år begynte å falle på starten av 1990-tallet. Selv om en del eldre begår selvmord, er det færre i Norge enn i andre nordiske land (Nomesko 2007).

Referanser

Belsby, Liv og Anne Vedø (1998): Frafallsanalyse av helseundersøkelsen 1995, Notater 98/3, Statistisk sentralbyrå.

de Bruin, A. Picavet, H.S.J. og Nossikov, A. (red.) (1996): *Health interview surveys: Towards international harmonization of methods and instruments*, WHO regional publications, european series; 58. København: WHO.

Elstad, Jon Ivar (1998): *Funksjonshemmede og psykisk helse: En analyse av Statistisk sentralbyrås helseundersøkelser*, Rapporter 3/98, Oslo NOVA.

Elstad, Jon Ivar (2003): «Helse i Norge ved årtusenskiftet», i Frønes, Ivar og Lise Kjølørød (red.): *Det norske samfunn*, 4. utgave, Oslo: Gyldendal Akademisk.

Hougen, Hanne Cecilie og Mary Anne Gløbøden (2004): Samordnet levekårsundersøkelse 2002 – tverrsnittsundersøkelsen. Dokumentasjonsrapport, Notater 2004/22, Statistisk sentralbyrå.

Kreftregisteret (2004): Kreft i Norge 2001, Kreftregisteret, Institutt for populasjonsbasert kreftforskning.

Nomesko (2007): Health statistics in the Nordic countries 2007, Nordisk medisinalstatistisk komité, København.

Petersen, Stein Østerlund (2008): «Eldrebølge og mangel på arbeidskraft», i *Helse og medisinsk teknikk*, nr. 3 2008.

WHO (2003): *Obesity and overweight*. (http://www.who.int/hpr/NPH/docs/gs_obesity.pdf)

Wilhelmsen, Marit (2009): Samordnet levekårsundersøkelse 2008 – tverrsnittsundersøkelsen. Dokumentasjonsrapport, Notater 2009/40, Statistisk sentralbyrå.

Kapitlet bygger på Jørgen Svalunds kapitler (Helse, og Hjelpebehov og tjenestetilbud) i *Seniorer i Norge* 2005.

Berit Otnes

8. Hjelpebehov og tjenestetilbud

Mange eldre lever med sykdom som påvirker hverdagen, og like mange som før trenger hjelp til å klare seg i hverdagen. Det kommunale tjenestetilbudet når fram til en mindre andel av de eldre enn for 15-20 år siden. Bare blant 90-åringer er redusert institusjonsdekning oppveid av bedre dekning av hjemmetjenester. Flere eldre får privat uformell hjelp.

8.1. Helseproblemer og hverdagsmestring

Sykdommer av ulike slag kan gi nedsatt funksjonsevne og hemme deltakelse i aktiviteter i hverdagslivet. Samtidig som sykdom kan begrense i seg selv, avhenger muligheter for deltakelse og aktivitet også av tilrettelegging i omgivelsene. En eldre person som bor i en tilrettelagt bolig, med hjelp fra familie og venner, vil kunne oppleve at sykdom har mindre konsekvenser enn om hun eller han ikke bor i en tilrettelagt bolig, eller ikke får hjelp fra venner eller familie. Konsekvensene avhenger derfor av forhold rundt det enkelte individ, i like stor grad som av individets sykdom (Grue 1995, Elstad 1998). Begrensninger i hverdagslivet henger sammen med utformingen av for eksempel arbeidsplasser, boliger, transport og kommunikasjon.

Kvinner, menn, unge, middelaldrende og eldre har ulike forutsetninger når det gjelder fysisk styrke og koordinasjon.

Undergrupper i seniorbefolkningen

Seniorbefolkningen består av aldersgruppene middelaldrende, 50-66 år, eldre, 67-79 år og de eldste eldre som er 80 år og over. Referansegruppen er den øvrige voksne befolkningen, som består av personer i alderen 30-49 år.

Forståelse av eget funksjonsnivå er ikke bare avhengig av evnen til å fungere, men like mye av forventninger om hva som er «normale» evner for en person i en gitt situasjon (Fløtten 1992). Vurderinger av hva det vil si at sykdommen virker inn på hverdagen, henger derfor også sammen med forventninger til helsetilstand og ytelsesnivå i ulike aldre.

8.2. Fire av ti seniorer har sykdom som påvirker hverdagen deres

I alt 17 prosent av befolkningen i alderen 50 år eller over hadde en eller flere varige sykdommer som påvirker deres hverdag i høy grad, mens 32 prosent opplevde at sykdommen(e) hadde liten eller ingen innvirkning på hverdagen i 2008. I tillegg opplevde 23 prosent at sykdommen i noen grad innvirker på hverdagen, mens 29 prosent ikke har noen varige sykdommer i det hele tatt. Dette er omtrent samme andel som i 2002, men en noe lavere andel enn i 1995.

At sykdommen påvirker hverdagen, betyr at den enkelte har smerter, føler angst, har søvnproblemer eller lignende, eller at sykdommen på ulike måter begrenser hva han eller hun kan gjøre i dagliglivet. Flere

kvinner enn menn har langvarig sykdom, og kvinner har oftere enn menn sykdommer som påvirker hverdagen. Forskjellene er størst blant eldre. Mens 36 prosent av eldre menn opplever at sykdom i høy eller noen grad har konsekvenser i hverdagen, gjelder dette 45 prosent av eldre kvinner.

De som har sykdom som påvirker hverdagen i høy grad, har vanligvis flere sykdommer enn andre (Ramm 2000b), så også i 2008. Forskjellen er størst blant middelaldrende og personer i alderen 30-49 år. Også blant eldre er det betydelig forskjell. Eldre med sykdom som i høy grad påvirker hverdagen, har i gjennomsnitt fire sykdommer, mens eldre med sykdom som ikke påvirker hverdagen, har to sykdommer i gjennomsnitt. Det er samtidig store variasjoner blant eldre med sykdommer som i betydelig grad påvirker hverdagen. En del har bare noen få sykdommer, mens andre har svært mange.

8.3. Nedsatt funksjonsevne øker med alderen

Ulike varige funksjonsbegrensninger antyder hvilke fysiske funksjonsnedsettelse middelaldrende og eldre lever med i hverdagen.

At en funksjonsnedsettelse er varig, vil si at den har vart eller forventes å vare i seks måneder eller mer. Eldre har større funksjonsvansker enn middelaldrende fordi de eldste har levd lenger, og derfor har vært utsatt for risiko for sykdom og fysiske svek-

kelser i lengre tid (Elstad 1998). Nedsatt syn eller hørsel kan gjøre det vanskeligere å gjennomføre ulike gjøremål i hverdagen. I tillegg kan det begrense mulighetene for sosial kontakt og deltakelse. Om lag 10 prosent eldre har vansker med å lese vanlig tekst i aviser, selv når de bruker briller. Samtidig har 22 prosent av eldre nedsatt hørsel, det vil si at de ikke kan følge en samtale mellom flere personer, selv når de bruker høreapparat. Litt flere eldre menn enn kvinner har nedsatt hørsel. Andelen med svekket hørsel øker med alder, rundt 29 prosent av de eldste eldre har nedsatt hørsel.

Mens nedsatt syn og hørsel kan medføre vansker med for eksempel å bevege seg rundt i eget hjem, i trafikken eller med å delta i sosiale sammenhenger, kan begrensninger i bæreevnen gjøre det vanskeligere å bo i eget hjem uten hjelp. Omtrent fire ganger så mange eldre kvinner som menn klarer ikke å bære en gjenstand på 5 kilo over en kortere strekning, rundt 10 meter, uten vansker (tabell 8.1).

Om lag en av fire eldre har nedsatt bevegelsesevne. Det betyr at de ikke kan gå i trapper opp eller ned en etasje uten å hvile, eller at de ikke kan gå en fem minutters tur i noenlunde raskt tempo uten vansker. Blant de eldste eldre har 45 prosent nedsatt bevegelsesevne. Kvinner har flere sykdommer og opplever i større grad enn menn at sykdommen i høy grad virker inn på deres hverdag. Samtidig har flere

Tabell 8.1. Ulike typer funksjonsnedsettelse, etter alder og kjønn. 2008. Prosent

	30-49 år		50-66 år		67 år og over	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Nedsatt syn	3	4	5	5	6	13
Nedsatt hørsel	4	4	8	8	23	20
Nedsatt bæreevne	2	7	3	9	6	28
Nedsatt bevegelsesevne ¹	3	4	6	10	22	32

¹ Personer som ikke kan gå i trapper opp eller ned en etasje uten å hvile, og/eller som ikke kan gå en fem minutters tur i noenlunde raskt tempo.

Kilde: Levekårsundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

kvinner enn menn nedsatt bevegelsesevne. Forskjellen mellom menn og kvinner øker jevnt med alder. Mens 4 prosentpoeng flere middelaldrende kvinner enn menn har nedsatt bevegelsesevne, gjelder det 10 prosentpoeng flere eldre kvinner enn menn (tabell 8.1).

8.4. De som bor alene, er mer bevegelseshemmet

Å bo alene med funksjonsbegrensninger vil kunne ha andre konsekvenser enn å bo sammen med andre som kan hjelpe til med ulike gjøremål.

Tabell 8.2 viser at de som bor alene, både middelaldrende og eldre, i større grad har nedsatt bevegelsesevne. Det ser ut til at eldre mennesker, selv med nedsatt bevegelsesevne, klarer å bo alene. Av de aleneboende eldste eldre har halvparten nedsatt bevegelsesevne. Forskjellene mellom menn og kvinner øker med alderen, også blant aleneboende.

Klart flere eldre kvinner (55 prosent) enn menn (27 prosent) bor alene. Samtidig har kvinner i større grad enn menn sykdom som virker inn på hverdagen, noe som kan forklare litt av forskjellen mellom eldre aleneboende kvinner og menn. Både innvirkningen sykdom har på hverdagen, og begrensninger i bevegelsesevnen, henger sammen med utdanning. Jo lengre utdanning, jo mindre er sannsynligheten for at sykdom virker inn på hverdagen og for at bevegelsesevnen er nedsatt. De som bor alene, har større sannsynlighet for å ha nedsatt bevegelsesevne, også når personer

Mål på bevegelsesevne: sammenlignbarhet over tid

De ulike målene på bevegelsesevne har endret seg noe over tid i helse- og levekårsundersøkelsene. To mål viser nivået på bevegelsesevne. Det ene målet fanger inn *bevegelsehet*, det vil si om man klarer å bevege seg i trapper. Det andre målet fokuserer i større grad på *utholdenhet* og *bevegelsesradius*, om man klarer å gå en tur av noe varighet. I 1975 ble alle spurt om de kunne gå i trapper uten vanskelighet, eller om de kunne gå en 15 minutters tur i noenlunde raskt tempo. Spørsmålene ble gjentatt i 1985, men da om man klarte å gå en 5 minutters tur i noenlunde raskt tempo. Opplysningene om bevegelsesevne omfatter varige vansker. I 1998 ble det imidlertid spurt mer generelt om begrensninger man opplever *nå* som å gå trappen opp en etasje eller å gå mer enn to kilometer (begrenser mye, begrenser litt, eller begrenser ikke i det hele tatt). I 2002 ble det igjen fokusert på varige vansker, og spurt om man kan gå trapper opp eller ned en etasje uten å hvile, og om de som intervjues, uten vansker kan gå en 5 minutters tur i noenlunde raskt tempo. Dette fokuset er beholdt i 2005 og 2008.

med samme alder, kjønn, utdanning og egenvurdert helse sammenlignes.

8.5. Bevegelsesevnen er blitt bedre over tid

Mer enn en av tre eldre aleneboende har vansker med bevegelsesevnen. Har eldres bevegelsesevne forandret seg over tid (se tekstboks)?

Det har vært en positiv utvikling i eldres bevegelsesevne over tid. I 1975 hadde 39 prosent i alderen 67-79 år nedsatt

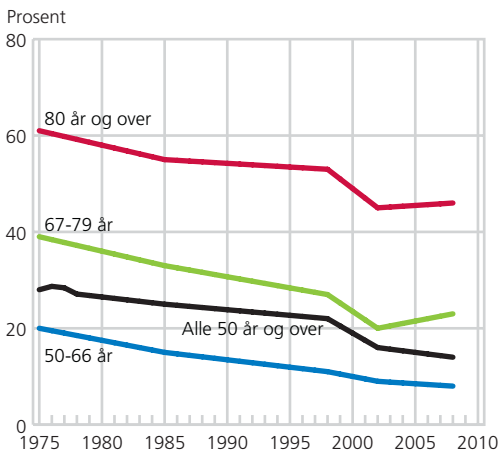
Tabell 8.2. Nedsatt bevegelsesevne blant dem som bor alene, etter kjønn og aldersgruppe. 2008. Prosent

	Alle	N(uveid)	Menn	N(uveid)	Kvinner	N(uveid)
50-66 år	8	342	7	159	10	183
67-79 år	23	201	21	64	25	137
80 år og over ¹	46	162	27	41	49	121

¹ Utvalget i gruppen 80+ er lite, slik at tallene fordelt på kjønn er usikre og forskjellene ikke signifikante.

Kilde: Levekårsundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

Figur 8.1. **Andel personer 50 år og over med nedsatt bevegelsesevne. 1975, 1985, 1998, 2002 og 2008. Prosent¹**

¹ Etter Ramm (2000b, figur 6.4).

Kilde: Helse- og levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå.

bevegelsesevne, og kunne ikke gå trap- per opp eller ned en etasje uten å hvile, eller gå en fem minutters tur i noenlunde raskt tempo uten vansker. I 2008 hadde 23 prosent i aldersgruppen 67-79 år nedsatt bevegelsesevne. Det har vært en nedgang både blant kvinner og menn. Spesielt har eldre menn bedre bevegelighet enn før, og forskjellen mellom eldre menn og kvinner økte fram til 2002. Fra 2002 til 2008 er det små endringer, og blant eldre menn er det blitt litt flere som har redusert bevegelsesevne i 2008. Det er for tidlig å si om den gunstige utviklingen i bevegelsesevnen blant seniorer har flatet ut eller snudd, endringene er ikke større enn at de kan skyldes tilfeldigheter. Utvalget av de eldste eldre er lite i 2008, og endringene for

Hjelpetrequende og pleietrequende

Med *hjelpetrequende* mener vi personer som ikke klarer dagligvareinnkjøp og/eller vask og rengjøring av egen bolig uten hjelp av andre. Blant dem under 67 år stilles spørsmålene til dem som har varige sykdommer, mens alle over 67 år får spørsmålene.

Pleietrequende er personer som bare med hjelp av andre eller med noen vansker klarer å kle av og på seg eller ivareta daglig personlig hygiene. Spørsmålene stilles dem som har en varig sykdom som virker inn på deres hverdag i *høy grad*.

denne gruppen er dermed usikre, statistisk sett.

8.6. Liten endring i hvor mange som er hjelpetrequende eller pleietrequende

Sykdom, nedsatt syn, hørsel og bevegelsesevne fører til problemer med å klare ulike oppgaver i dagliglivet på egen hånd. Mestring av oppgaver knyttet til husholdet, som å lage mat, gjøre innkjøp, rengjøre og så videre blir vanskeligere. Er helsen og funksjonsnedsettelsene store, kan selv grunnleggende gjøremål som personlig hygiene og av- og påkledning være vanskelig å utføre alene. Personer med slike problemer har behov for hjelp og er således hjelpetrequende og pleietrequende (se tekstboks).

Andelen som er hjelpe- eller pleietren- gende er størst blant de eldste eldre, aldersgruppen som er 80 år eller eldre, der over halvparten er hjelpetrequende. I aldersgruppen 67-79 år trenger 19 prosent hjelp til hverdagslige gjøremål. Dette er

Tabell 8.3. **Hjelpe- og pleietrequende, etter alder og kjønn. 2008. Prosent**

	50-66 år			67-79 år			80 år og over		
	I alt	Menn	Kvinner	I alt	Menn	Kvinner	I alt	Menn	Kvinner
Hjelpetrequende	11	10	13	19	17	21	53	40	60
Pleietrequende	1	1	1	3	3	2	8	4	10

Kilde: Levekårsundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

omtrent samme andeler som i 2002. Andelen pleietrengende øker også med alderen, men ikke med samme styrke. Dette henger sannsynligvis sammen med at det er vanligere å være hjelpetrengende og bo hjemme, enn det er å være pleietrengende og bo hjemme. For dem som har vansker med å kle på seg selv og med personlig hygiene, vil flytting til institusjon være en mulighet. De som bor på institusjon, omfattes som nevnt, ikke av tabell 8.3 (se tekstboks om levekårsundersøkelsen i helsekapitlet i denne publikasjonen).

De som er hjelpetrengende, har i en del tilfeller også problemer med å kle på seg og ta seg av personlig hygiene. Å ha hjelpe- og pleiebehov vil si å ha vansker med oppgaver knyttet til husholdet og vansker med mer grunnleggende gjøremål som å kle på seg og ta seg av personlig hygiene. De som har slike vansker, opplever i stor grad også andre begrensninger i hverdagen. Om lag en tredjedel av middelaldrende hjelpetrengende og over halvparten av hjelpetrengende eldre har nedsatt bevegelsesevne. Blant de pleietrengende har de fleste nedsatt bevegelsesevne.

Flere kvinner enn menn er hjelpetrengende og pleietrengende, særlig blant de eldste eldre. Avsnittet om levevaner viste at levevaner og helse generelt henger sammen med utdanningslengde. Personer med høyere utdanning har i større grad enn dem som har kortere utdanning, god helse og færre varige sykdommer. Den enkeltes utdanning henger i stor grad sammen med ulike andre generelle levekår, som boforhold, levevaner og type arbeid. Middelaldrende med grunnskole som høyeste utdanning er noe mer hjelpetrengende enn dem med universitets- eller høyskoleutdanning, 13 mot 9 prosent. Også blant eldre er det litt flere hjelpetrengende blant dem med grunnskoleutdanning, 34 prosent, enn blant dem med

universitets- eller høyskoleutdanning, 28 prosent.

8.7. Pleie- og omsorgstjenesten i dag: Flere får hjelp i eget hjem enn i institusjon

Sykdom, svekket helse og nedsatt funksjonsevne kan føre til ulike behov for hjelp. Enkelte har så store hjelpebehov at det må vurderes om de kan bo for seg selv. Av den grunn består en del av hjelpetilbudet i å gi omsorg i institusjoner for eldre og personer med nedsatt funksjonsevne.

I løpet av 1980- og 1990-tallet har pleie- og omsorgstjenestene i kommunene blitt endret. Gjennom handlingsplan for eldreomsorgen (St.meld. nr. 50: 1996-1997) ble det satset på en såkalt boliggygging og hjemliggjøring av eldreomsorgen. Antallet eldre og personer med nedsatt funksjonsevne som bor i pleie- og omsorgsinstitusjoner, har gått ned 6 prosent fra 1995 til 2006, men har deretter økt litt. I 2008 bodde vel 42 100 i pleie- og omsorgsinstitusjon. Samtidig har antallet personer som mottar hjemmetjenester, gått opp med 15 prosent fra 1995 til 2008. I 2008 mottok vel 167 400 personer i alle aldre slike tjenester. Det er imidlertid hjemmetjenester til yngre (under 67 år) med nedsatt funksjonsevne som har økt. Det har ikke blitt flere eldre som mottar hjemmetjenester.

Hjemmetjenester er en samlebetegnelse for kommunale pleie- og omsorgstjenester som mottas av brukere som ikke bor på institusjon, men i egen bolig eller i bolig til pleie- og omsorgsformål. Den enkelte mottar hjemmetjenester enten i form av hjemmesykepleie, eller praktisk bistand, eller i form av både hjemmesykepleie og praktisk bistand. Pleie- og omsorgstjenesten tilbyr også en del andre tjenester til hjemmeboende, som for eksempel støttekontakt, trygghetsalarm, matombringing og

avlastning. Fra 2007 finnes det også tall for hvor mange som mottar slike tjenester.

Satsingen på å gi hjelp hjemme medfører at flere eldre med hjelpebehov blir boende hjemme lenger. Andelen eldre som bor i institusjon, påvirker utvalget av eldre i helse- og levekårsundersøkelsene (se tekstboks foran i kapitlet). Dersom flere blir boende hjemme lenger med høyere sykkelighet, vil hjelpebehovet blant de hjemmeboende bli større. I fortolkningen av tallene må man derfor være oppmerksom på at eventuelle endringer i hjelpebehov kan skyldes endringer i organiseringen av pleie- og omsorgstjenestene, og ikke nødvendigvis endringer i eldres helse (Lingsom 1989: 23).

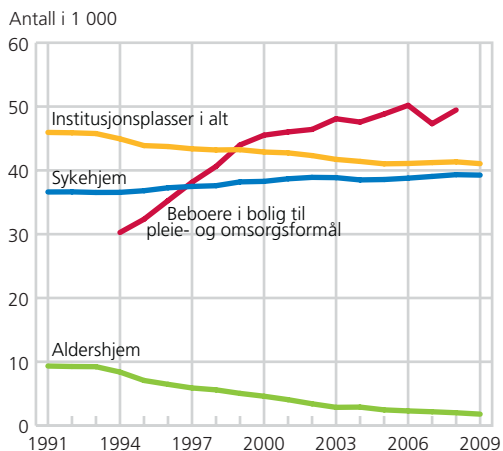
8.8. Færre i institusjon, flere i boliger til pleie- og omsorgsformål

For dem som er hjelpe- eller pleietrengende, vil hverdagen være vanskelig uten *uformell* hjelp fra familie, venner, eller *formelle* offentlige eller private hjelpetjenester. Den formelle hjelpen har i sterk grad vært dominert av det offentlige, som står for 90 prosent av institusjonsplassene og 95

prosent av driften av hjemmetjenestene. I tillegg til et stort offentlig omsorgstilbud, som sykehjem og kommunale hjemmetjenester, eksisterer det et begrenset privat tilbud. Det private tilbudet består stort sett av sykehjem, men de fleste kommuner kjøper også en del hjemmetjenester fra private, selv om dette bare unntaksvis utgjør mer enn 10 prosent av kommunens utgifter til hjemmetjenester. I Oslo velger over 20 prosent av brukerne å få tjenestene utført av private leverandører, etter at hjelpebehovet er vurdert av pleie- og omsorgstjenesten. I tillegg har bruk av privat rengjøringshjelp ikke vært uvanlig blant eldre.

Siden 1988 har kommunene hatt enesvar for pleie- og omsorgssektoren. Institusjonsomsorgen er gradvis blitt bygget ned. Figur 8.2 viser at det har vært en radikal endring i hvilke typer institusjoner kommunene har satset på. I 1991 var det om lag fire ganger så mange plasser i sykehjem som i aldershjem. I tiden etter har antall plasser i sykehjem økt relativt beskjedent, med 8 prosent, samtidig som antallet plasser i aldershjem har blitt redusert fra om lag 9 000 til om lag 2 000 plasser. I 2008

Figur 8.2. Plasser i ulike typer institusjoner og antall omsorgsboliger¹. 1991-2008

¹ På grunn av omlegging av statistikken er det et brudd i tallene for omsorgsboliger mellom 2000 og 2001. Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Pleie- og omsorgsstatistikk

Fram til og med 2006 ble statistikk fra pleie- og omsorgstjenestene innhentet årlig via skjema fra alle landets kommuner. Fra og med 2007 er statistikken over brukere av pleie- og omsorgstjenester hentet fra IPLOS (individbasert pleie- og omsorgsstatistikk). Noen opplysninger om tjenestene hentes fortsatt inn via skjema fra kommunene. Statistikken over personalet er hentet fra Arbeidstakerregisteret siden 2003. I tillegg brukes enkelte opplysninger fra Statistisk sentralbyrås bedrifts- og foretaksregister om institusjoner for eldre og funksjonshemmede, og over befolkningen generelt. Innføringen av IPLOS medfører et brudd i tidsseriene, blant annet en tilsynelatende nedgang i tjenestemottakere, som skyldes at det forekom en del dobbeltregistreringer i statistikken før 2007.

var det derfor nesten 20 ganger så mange plasser i sykehjem som i aldershjem (pleie- og omsorgsstatistikk, se tekstboks).

Pleie- og omsorgspolitikken, og målsettingene for denne, har vært preget av en tanke om såkalt *boliggjøring*. Institusjonene, særlig aldershjem, er bygget ned, mens hjemmehjelpstjenestene og tilrettelegging av boliger (omsorgsboliger og andre boliger som kommunen disponerer til pleie- og omsorgsformål) har blitt trappet opp. Under ligger en idé om at mennesker med nedsatt funksjonsevne får et bedre liv ved å bo i egne boliger istedenfor i institusjon. Hver enkelt skal kunne leve et selvstendig normalt liv, uten mer oppfølging enn det som følger av hjelpebehov ved helsesvikt. Institusjonene er vanligvis et tilbud til de mest pleietrengende, mens andre mindre hjelpetrengende i større grad får tilbud om *tilpassede* boliger og/eller hjemmetjenester i sitt eget hjem.

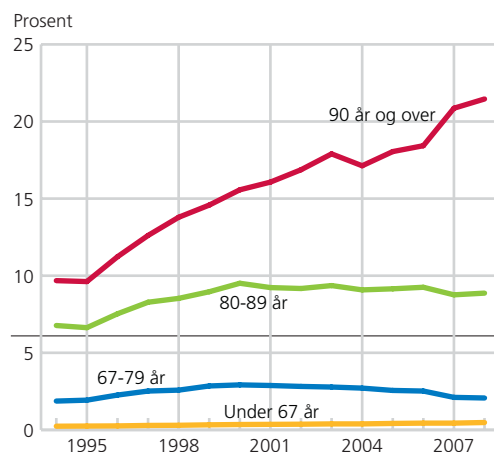
Siden 1994 har tilskudd fra Husbanken til kommunene, og andre tiltak i handlingsplan for eldreomsorgen (St.meld. nr. 50: 1996-1997) medvirket til at antallet omsorgsboliger har økt kraftig. Disse omsorgsboligene er beboernes eget hjem, og er vanligvis ikke fast bemannet. I stedet tildeles tjenester etter behov gjennom hjemmetjenestene, på samme måte som blant dem som bor i en opprinnelig privat bolig. Antall beboere i boliger som kommunene disponerer til pleie- og omsorgsformål, er nesten doblet fra 1994 til 2008, og i 2008 var det i om lag 51 500 beboere i slike boliger. Noen av de kommunale boligene til pleie- og omsorgsformål er omsorgsboliger etter Husbankens definisjon. De andre kan være alt fra botilbud (trygdeboliger) til serviceboliger med heldøgnservice. Disse er i ulik grad tilpasset pleietrengende.

8.9. Ikke bare eldre får hjelp fra pleie- og omsorgstjenesten

Det er imidlertid ikke bare middelaldrende og eldre som bor i institusjoner og boliger til pleie- og omsorgsformål. Blant annet har HVPU-reformen flyttet ansvaret for mange yngre personer til pleie- og omsorgstjenestene i den enkelte kommune. I 1992 var 4 prosent av beboere i institusjoner for eldre og funksjonshemmede under 67 år, og så sent som i 2006 var en omtrent like stor andel, 5 prosent yngre enn 67 år. Etter statistikkomleggingen i 2007, der individuell registrering ble innført (IPLOS), økte imidlertid registreringen av yngre beboere, slik at andelen i 2008 var oppe i nesten 10 prosent

Andelen eldre som bor i boliger som kommunen disponerer til pleie- og omsorgsformål, økte fram til rundt 2000. Mens svært få av alle under 67 år bor i slike boliger, bor en høy andel av de aller eldste i boliger som kommunen disponerer til pleie- og omsorgsformål. Blant eldre over 90 år har andelen som bor i slike boliger, økt kraftig. I 2008 bodde over 20 prosent av dem i

Figur 8.3. Andel som bor i boliger som kommunen disponerer til pleie- og omsorgsformål, etter alder. 1994-2008. Prosent

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

kommunale boliger, en dobling sammenlignet med midt på 1990-tallet..

Selv om andelen av dem under 67 år som bor i boliger til pleie- og omsorgsformål, er liten, er dette en stor og økende gruppe blant beboerne i slike boliger. I 2008 var 40 prosent av beboerne i boliger til pleie- og omsorgsformål under 67 år. Halvparten av tilveksten i slike boliger fra 1994 til 2008 tilfalt denne aldersgruppen.

8.10. Nesten alle 90-åringer får hjelp fra kommunale pleie- og omsorgstjenester

Vel 260 000 personer mottok hjelp fra de kommunale pleie- og omsorgstjenestene ved utgangen av 2008. Hjelpen mottas i form av tjenester i hjemmet, eller i form av en institusjonsplass over kortere eller lengre tid.

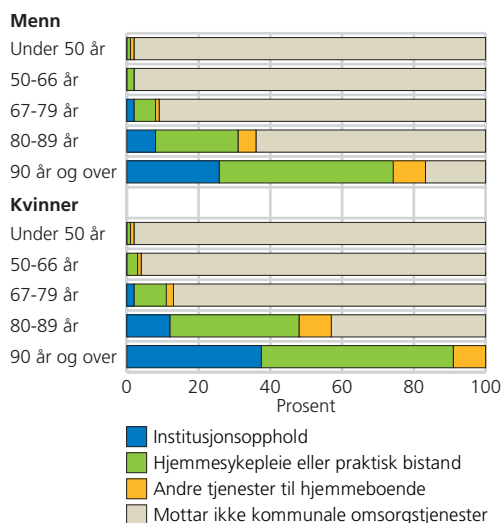
Det er blitt stadig flere yngre brukere av pleie- og omsorgstjenesten. Dette er en følge av at kommunene fra tidlig på

1990-tallet har fått ansvar for nye grupper av brukere, først i forbindelse med HVPU-reformen og deretter med endringer i førstelinjetilbudet til personer med psykiske lidelser og rusproblemer. I 2008 var nesten en av fire brukere under 50 år. Men fortsatt er nesten halvparten av dem som mottar kommunale omsorgstjenester, 80 år eller eldre. Nesten alle de eldste 90 år og over, over 95 prosent, mottar kommunale omsorgstjenester i en eller annen form. I tillegg til at bruken henger sammen med alder, bruker kvinner tjenestene i større grad enn menn. Sju av ti brukere av pleie- og omsorgstjenester som er 67 år eller eldre, er kvinner.

8.11 Færre eldre bor i institusjoner ...

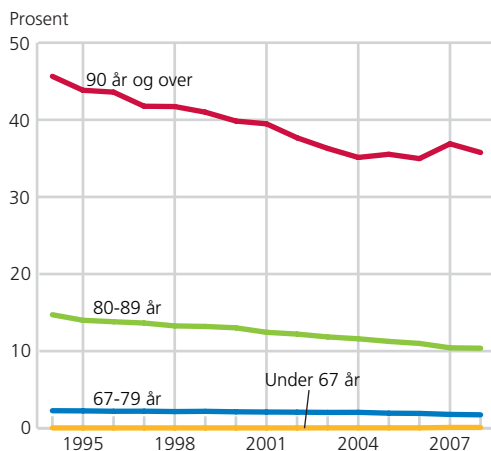
Alt i alt bodde i underkant av 40 000 personer over 49 år, eller i underkant av 3 prosent av befolkningen over 49 år, på institusjoner innenfor pleie- og omsorgstjenesten ved utgangen av 2008, og av dem hadde nær 34 000 langtidsopphold i institusjon. Flere eldre kvinner enn menn bor på institusjon. Det gjelder i alle aldersgrupper. Kvinner 80 år eller eldre utgjør over halvparten av alle som bor på institusjon, og slik har det vært i flere år. Mens

Figur 8.4. Bruk av kommunale omsorgstjenester, etter alder og kjønn. 2008. Prosent

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 8.5. Andel eldre som bor på institusjon, etter aldersgruppe. 1994-2008. Prosent

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

over 23 300 kvinner i alderen 80 år eller eldre bodde på institusjon i 2008, gjaldt det i overkant av 7 700 menn i samme alder. Dette er nesten nøyaktig samme antall som seks år tidligere, i 2002. I samme periode ble det vel 17 000 flere personer i befolkningen i aldersgruppen 80 år og eldre, det vil si at dekningsgraden er gått litt ned. Totalt bor om lag 14 prosent av befolkningen over 80 år på institusjon. Blant 90-åringene bor 37 prosent av kvinnene på institusjon, mens det gjelder 26 prosent av menn i samme aldersgruppe.

Andelen eldre som bor på institusjon, er gått ned i alle aldersgrupper de senere årene. Blant personer 90 år eller eldre bodde 46 prosent på institusjon i 1994, i 2008 bodde 36 prosent av 90-åringene på institusjon. I aldersgruppen mellom 80 og 89 år har andelen som bor på institusjon, gått ned fra 15 prosent i 1994 til 10 prosent i 2008. Selv de eldste eldre bor dermed i større grad enn tidligere utenfor institusjon. Det er derfor grunn til å anta at institusjonsplassene i økende grad er et tilbud til de sykeste og mest pleietrengende eldre, samtidig som tilbudet om tjenester i hjemmet er endret.

Mens færre eldre bor i institusjon, har imidlertid tilbudet av boliger til pleie- og omsorgsformål økt, slik at om lag 25 prosent i aldersgruppen 80 år og over har bodd enten i institusjon eller kommunal bolig i hele perioden 1994-2008.

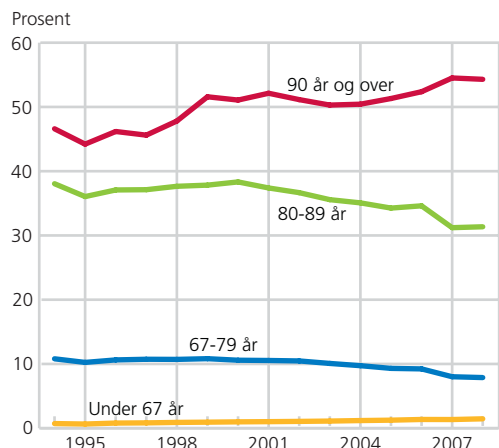
8.12. ... og færre eldre mottar praktisk hjelp fra kommunale hjemmetjenester

De kommunale hjemmebaserte tjenestene består i hovedsak av hjemmesykepleie, og/eller praktisk bistand. Praktisk bistand kan for eksempel være ulike former for hjemmehjelp eller tiltak som brukerstyrt personlig assistent. I tillegg er det om lag 30 000 seniorer og eldre som mottar andre

typer tjenester, for eksempel trygghetsalarm eller matombringing, uten at de samtidig har hjemmesykepleie eller praktisk bistand (hjemmehjelp). Aldersfordelingen blant brukerne av hjemmetjenester har endret seg de senere årene. Antallet personer 67 år eller eldre som mottar hjemmetjenester, har totalt sett gått ned med 7 prosent, eller i underkant av 8 000 personer, fra 1994 til 2008. Antallet personer under 67 år med hjemmetjenester har økt kraftig, det er mer enn fordoblet fra 1994 til 2008. Dette har sammenheng med nye brukergrupper som er kommet inn under pleie- og omsorgstjenestens ansvarsområde, se ovenfor.

I 2008 var om lag 107 000 eldre i alderen 67 år og over brukere av de kommunale hjemmetjenestene, det vil si hjemmesykepleie eller praktisk bistand. Over syv av ti er kvinner, og det er flertall av kvinnelige mottakere i alle aldersgrupper blant eldre. Mens 6 prosent av menn i alderen 67-79 år mottar hjemmetjenester, gjelder det 9 prosent av kvinnene i samme alder. Forskjellen avtar i aldersgruppen 90 år eller eldre, hvor nesten like mange kvinner som menn mottar dette tilbudet (53 prosent av kvinnene og 49 prosent av mennene). I aldersgruppen 80-89 år mottar 23 prosent av alle menn og 36 prosent av alle kvinner hjemmesykepleie eller praktisk bistand. Andelen eldre som kun mottar ulike former for praktisk bistand, har gått ned med 36 prosent fra 2000 til 2006. Mens hjemmesykepleie og de mest nødvendige formene for praktisk bistand er gratis for mottaker, kan kommunene ta seg betalt for ikke-lovpålagt praktisk bistand som rengjøring, matombringing og trygghetsalarm. Dette kan ha medvirket til at færre mottar praktisk hjelp.

Figur 8.6. **Andel eldre som er brukere av hjemmetjenester, etter aldersgruppe. 1994- 2008. Prosent**

Kilde: Pleie- og omsorgsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

8.13. ... men flere mottar hjemmesykepleie

Antallet personer 67 år eller eldre som mottar *hjemmesykepleie*, eller hjemmesykepleie kombinert med ulike former for praktisk bistand, gikk opp med 13 prosent fra 2000 til 2006¹. I den perioden var det en liten nedgang i tallet på personer i befolkningen i aldersgruppen 67 år og over. Veksten i hjemmesykepleie kan være en indikasjon på at det har blitt flere tyngre brukere som bor hjemme, en følge av nedbyggingen av institusjonene. Til sammen er det i perioden 2000-2006 blitt flere eldre som får medisinsk basert pleie, enten i institusjon eller i form av hjemmesykepleie. Dekningsgraden av slike tjenester økte også noe, fra å dekke 18 prosent av de eldre 67 år og over i 2000 til 20 prosent i 2006. For sykepleietjenester har med andre ord nedgangen i institusjonsplasser

blitt kompensert med økning i hjemmesykepleie.

Mer enn en av tre blant dem som er 80 år eller eldre, er brukere av hjemmetjenester. Figur 8.6 viser at andelen brukere blant personer som er 90 år eller eldre, har gått noe opp de senere årene. Det henger sannsynligvis sammen med at flere bor hjemme lenger.

8.14. Alt i alt er dekningen av pleie- og omsorgstjenester for eldre lavere nå enn før

Selv om flere eldre får hjemmesykepleie, er totalbildet at færre eldre får pleie- og omsorgstjenester i 2008 enn i 1994, før omleggingen til satsing på hjemmetjenester og boliger framfor institusjonsplasser. Dette framgår om vi ser figurene 8.5 og 8.6 i sammenheng. Som vi har sett, er det den praktiske bistanden (hjemmehjelp) som dekker færre enn før, mens økt bruk av hjemmesykepleie har kompensert for nedgang i institusjonsplasser for eldre. De aller eldste er blitt prioritert. For 90-åringene har tilbudet av hjemmetjenester samlet økt, slik at det kompenserer for at det er blitt litt dårligere dekning av institusjonsplasser.

8.15. Hjelp etter behov – de som trenger mest, får mest hjemmetjenester

Nesten en av fem eldre over 67 år, eller 17 prosent, mottar ifølge pleie- og omsorgsstatistikken hjemmetjenester i form av hjemmesykepleie eller praktisk bistand. Den nye statistikken fra pleie- og omsorgstjenestene viser hvor mye hjelp hjemmeboende mottar fra de kommunale tjenestene, og hvor hjelpetrengende den enkelte mottaker er. Men for å få vite i hvilken grad de kommunale tjenestene fanger opp alle med hjelpebehov, må vi vende oss til helse- og levekårsundersøkel-

¹ Det er brudd i tidsserien fra 2006 til 2007, på grunn av nytt statistikkgrunnlag. Det har forekommet dobbeltregistreringer fram til og med 2006, som særlig slår ut for mottakere av både hjemmesykepleie og praktisk bistand. Derfor har vi valgt å se på utvikling for den perioden der tallene er sammenlignbare.

Mottakere av hjemmetjenester i helse- og levekårsundersøkelsen og pleie- og omsorgsstatistikk

Statistikken om mottakere av hjemmetjenester i pleie- og omsorgssektoren hentes inn fra den enkelte kommune. Siden 2007 er statistikken basert på individuelle opplysninger om den enkelte tjenestemottaker (se tekstboks). Innsamling via skjema, eller innhenting via administrative registre, kan være utsatt for målefeil, som at saksbehandlerne i kommunene misforstår hva som skal registreres.

I levekårsundersøkelsen registreres det via intervju om husholdningen (du/dere) har mottatt hjelp fra hjemmesykepleier eller hjemmehjelp. Hjemmehjelp er en noe snevrere kategori enn praktisk bistand, som samles inn i pleie- og omsorgsstatistikken. Samtidig kan hjemmehjelp både være privat og offentlig. Praktisk bistand er et offentlig tilbud. Ifølge pleie- og omsorgsstatistikken mottar 7 prosent i alderen 67 år eller eldre praktisk bistand, mens 10 prosent 67 år eller eldre oppgir i helse- og levekårsundersøkelsen at de har hatt besøk av hjemmehjelp den siste måneden.

Frafallet blant de eldste eldre er noe høyt i levekårsundersøkelsen (se tekstboks forrest i kapitlet). Dette kan føre til noe lave anslag for hjelpetjenester i intervjuundersøkelser. Denne typen feil kan vi imidlertid til dels korrigere for. På de områdene hvor tallene fra de to statistikkildene er sammenlignbare, er resultatene nokså like.

I levekårsundersøkelsen svarte 17 prosent av alle eldre at de mottok hjemmetjenester i form av hjemmesykepleie, hjemmehjelp eller begge deler i 2008, omtrent samme andel som pleie- og omsorgsstatistikken viser.

sene (se tekstboks om levekårsundersøkelsen og pleie- og omsorgsstatistikken).

Blant de eldre som får kommunale hjemmetjenester, er det en klar sammenheng mellom bistandsbehov og tildelte timer med hjelp. De som trenger mest hjelp, får mest. De med avgrenset bistandsbehov mottar i gjennomsnitt 2 timer per uke med hjelp, mens de med omfattende bistandsbehov får 12-13 timer per uke.

Tabell 8.4. **Besøk av hjemmehjelp og/eller hjemmesykepleier. Andel av personer 67 år og over. 2008. Prosent**

	Besøk av hjemmehjelp og/eller hjem- mesykepleie	N (uveid)
Alle	17	964
Enslige	24	363
Nedsatt bevegelsesevne	37	253
Hjelpe- eller pleietrengende	43	281

¹ Utvalget i gruppen 80+ er lite, slik at tallene fordelt på kjønn er usikre og forskjellene ikke signifikante.

Kilde: Lvekårsundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 8.4 viser at de som har besøk av hjemmesykepleier og/eller hjemmehjelp, vanligvis har dårlig helse og fysikk. De som har problemer med bevegelsesevnen, som har vansker med å gjøre innkjøp og utføre renhold, mottar oftere tilbud. Aleneboende får samtidig i større grad besøk av hjemmehjelp. Som nevnt vil de som bor alene, måtte ta seg av alle gjøremålene i husholdningen alene, noe som kan være belastende dersom helsen svikter og bevegelsesevnen er redusert. Tidligere i kapitlet har det kommet fram at alder, nedsatt bevegelsesevne, hjelpe- og pleiebehov henger sammen. Enslige har samtidig i større grad nedsatt bevegelsesevne.

8.16. Uformelle hjelpekilder – en av fem eldre får hjelp av slekt, venner eller naboer

Når institusjoner forbeholdes de sykeste, betyr det at behovet for og satsingen på dekning av ulike hjelpebehov i hjemmet og i boliger til pleie- og omsorgsformål vil øke. Praktiske oppgaver som snømåking, vedlikehold av hus, rengjøring, dagligvare-

Hjelp fra slekt, venner og naboer 1985-2008

Spørsmålet om hjelp fra slekt, venner eller naboer er det samme i 1985 og 1995: «Fikk husholdet hjelp av slekt, nabo, venn i 14-dagersperioden i forbindelse med din sykdom?» Ved undersøkelsene i 1998 og 2002 dreies spørsmålet mot hjelpens *regelmessighet*, og er ikke avgrenset til de siste 14 dagene. Undersøkelsene i 2005 og 2008 har også fokus på regelmessighet. Spørsmålet rettes mot *husholdet*, og begrenses til å gjelde hjelp som er mottatt på grunn av at noen i husholdningen trenger hjelp: «Får husholdet regelmessig noe ulønnet hjelp fra slekt, venner eller naboer? Vi tenker på praktisk hjelp til eller tilsyn med syke, funksjonshemmede eller eldre.»

innkjøp og lignende er mer krevende med nedsatt bevegelsesevne, dårlig syn eller sykdom. I tillegg til et, stort sett, offentlig hjelpeapparat spiller uformell, ulønnet hjelp og omsorg fra familie, barn og venner en stor rolle.

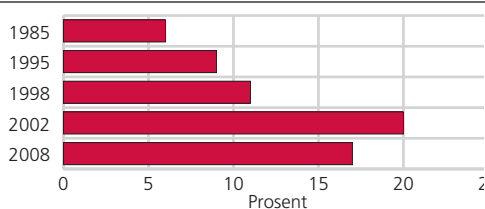
Etter hvert som befolkningen blir eldre, sett under ett, blir det en stadig mindre andel yngre personer i befolkningen. Der- som den uformelle omsorgen skal opprettholdes, må færre yngre personer hjelpe til i større grad, eller friske eldre må hjelpe til i større grad enn de gjør i dag. I tillegg til disse demografiske endringene fører endringer i arbeidslivet med seg begrensninger når det gjelder uformell hjelp. Flere kvinner arbeider, og de arbeider mer enn før. Mer arbeid og en generell «tidsklemme» begrenser slekt, venner og families tid og mulighet til å gi hjelp og omsorg.

Ifølge Levekårsundersøkelsen 2008 får nesten en av fem hjemmeboende eldre regelmessig hjelp fra slekt, naboer eller familie (se tekstboks). Hjelpen kan være

i form av praktisk hjelp eller tilsyn med eldre, syke eller funksjonshemmede personer i husholdet.

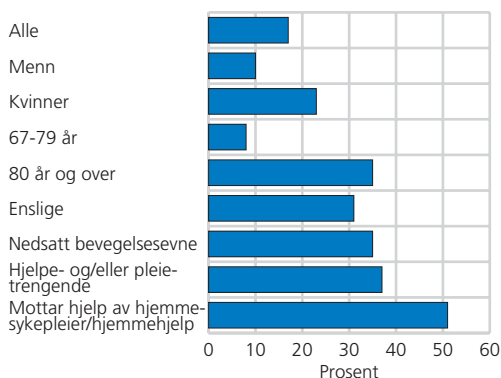
Andelen eldre som mottar ulike former for regelmessig uformell hjelp, økte i årene 1985-2002. Fra 2002 til 2005 gikk imidlertid andelen som fikk hjelp, litt ned og holdt seg på omtrent samme nivå i 2008. Mens 11 prosent av de eldre fikk regelmessig hjelp fra slekt, venner og naboer i 1998, fikk nesten dobbelt så mange, 17 prosent, hjelp i 2008. Dette tilsvarer anslagsvis 104 000 eldre. Samtidig som flere eldre får praktisk hjelp eller tilsyn, har flere blitt eldre. Det er derfor grunn til å anta at den totale *mengden* hjelp eldre mottar, har økt. Dette kan vi imidlertid ikke være sikre på. Selv om totalt sett flere eldre mottar hjelp i 2008 enn i 1998, er det mulig at det ble

Figur 8.7. **Andel eldre 67 år og over som mottar regelmessig hjelp fra slekt, venner eller naboer. 1985, 1995, 1998, 2002 og 2008. Prosent**

Kilde: Helse- og levekårsundersøkelsene, Statistisk sentralbyrå

Figur 8.8. **Andel personer 67 år og over, i alt og i ulike grupper, som mottar regelmessig ulønnet hjelp til husholdningen fra slekt, naboer eller venner. 2008. Prosent**

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

gitt mer hjelp per person til dem som mottok hjelp tidligere.

Ifølge forsker Kari Wærness finnes det normer blant eldre om «å ikke ligge familien til byrde» (Wærness 1992:171). I dette ligger det at de fleste ønsker at det skal eksistere en uavhengighet mellom foreldre og barn, slik at foreldre ikke er avhengig av hjelp og støtte fra familien. Det betyr at eldre ikke vil be om hjelp uten at de føler at de har *behov* for regelmessig hjelp av ulike slag. Derfor kan vi anta at de som har hjelpebehov, som har begrenset bevegelsessevne og svekket helse, i større grad mottar hjelp fra familie, naboer og venner. Eldre får hjelp til husholdet både fra formelle og uformelle kilder. På den ene side kan en tenke seg at disse to hjelpekildene erstatter hverandre, det vil si at slekt, venner og naboer trekker seg tilbake når det offentlige tilbyr hjelp. På den annen side kan det tenkes at disse formene for hjelp er komplementære, og at eldre med hjelpebehov mottar hjelp fra begge hjelpekildene samtidig.

Halvparten av dem som mottar hjelp fra sykepleier eller hjemmehjelp, mottar også hjelp fra mer uformelle kilder (figur 8.8). På den annen side er det en mindre andel, 11 prosent, som mottar uformell hjelp uten også å motta hjelp fra kommunen.

Tallene tyder derfor på at hjelpekildene i stor grad supplerer hverandre.

Kvinner mottar i større grad enn menn uformell hjelp, og andelen som mottar hjelp, øker med alder. Figur 8.8 tyder imidlertid på at forskjellen ikke har med kjønn og den enkeltes alder i seg selv å gjøre. Jo eldre den enkelte er, jo større er sannsynligheten for at bevegelsesevnen er nedsatt, at man bor alene, og at man har et hjelpe- eller pleiebehov. Disse forholdene viser først og fremst til eldres *behov* for hjelp. De som har behov for hjelp på grunn av vansker med å klare rengjøring av boligen, begrenset bevegelsessevne, eller fordi han eller hun bor alene, mottar i større grad hjelp fra slekt, venner eller naboer. Blant hjelpe- og pleietrengende eldre får noe over en av tre regelmessig hjelp på denne måten.

De som bor alene, har nesten fire ganger større sannsynlighet for å motta regelmessig hjelp fra slekt, naboer eller venner enn dem som bor sammen med andre. Samtidig har de som mottar hjelp fra hjemmetjenestene, 4,6 ganger så stor sannsynlighet for å motta ulønnet privat hjelp eller tilsyn som de som ikke mottar kommunale hjemmetjenester.

Etter hvert som det blir flere eldre, og mange lever til de blir riktig gamle, vil

Tabell 8.5. **Gitt regelmessig ulønnet hjelp til foreldre¹, andre og i alt, etter alder og kjønn. 2008. Prosent**

	30-49 år			50-66 år			67+		
	I alt	Menn	Kvinner	I alt	Menn	Kvinner	I alt	Menn	Kvinner
Gitt ulønnet hjelp totalt	14	11	17	22	19	25	15	14	16
Utenfor husholdningen i alt	12	9	14	20	17	23	12	11	12
Til foreldre ¹	8	7	8	27	22	31	:	:	:
Til andre	6	5	8	10	10	11	9	8	10
I husholdningen	3	3	4	3	3	3	4	3	4

¹ Andel blant dem som har far og /eller mor 67 år og eldre utenfor institusjon.

Kilde: Levekårsundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

mange av dem som hjelper sine foreldre, selv være 50 år eller eldre, og seniorer. Hvem er det så som yter hjelp til foreldre eller andre?

Det er noe færre i aldersgruppen 30-49 år enn blant middelaldrende som regelmessig gir ulønnet hjelp til andre enn foreldrene, som for eksempel andre slektninger eller naboer. Klart flere middelaldrende gir regelmessig hjelp til sine foreldre, slik tabell 8.5 viser, noe som antakeligvis henger sammen med foreldrenes alder og hjelpebehov. Middelaldrende kvinner gir i større grad enn menn regelmessig hjelp til foreldre, mens det ikke er forskjell mellom middelaldrende menn og kvinner i hvor mange som gir hjelp til andre. I aldersgruppen 30-49 år er det nesten ikke forskjell mellom menn og kvinner i andelen som gir hjelp til foreldre, men i denne gruppen er det flere kvinner enn menn som regelmessig gir hjelp til andre. Blant dem som er 67 år eller eldre, er det ikke nevneverdig forskjell mellom menn og kvinner som gir regelmessig ulønnet hjelp.

22 prosent av alle middelaldrende gir regelmessig ulønnet hjelp til foreldre, andre slektninger eller naboer. Dette forteller ikke noe om mengden innsats som legges ned. For eksempel kan det hende at selv om det gis regelmessig ulønnet hjelp både til foreldre og andre, mottar den nære familie, foreldrene, klart mer hjelp enn andre personer. Blant dem som gir regelmessig ulønnet hjelp, brukes det like mye tid i timer på hjelp til naboer og andre slektninger enn foreldrene, som på foreldrene. Det ser derfor ikke ut til at de som gir hjelp, bruker mer tid på egne foreldre enn på andre slektninger og naboer. Middelaldrende og eldre gir like mye ulønnet hjelp som de som er i aldersgruppen 30-49 år.

Tabell 8.6. **Gitt hjelp med utvalgte gjøremål siste fire uker til foreldre som har behov for hjelp, etter kjønn. 2002. Prosent**

	I alt	Menn	Kvinner
Dagligvareinnkjøp	62	64	61
Rengjøring	32	23	38
Annen praktisk hjelp	74	80	70
Tilsyn	35	37	33
Pleie	11	6	14
Råd og hjelp i kontakt med hjemmetjenesten	30	30	29
N (uveid)	212	85	127

Kilde: Levekårsundersøkelsen, Statistisk sentralbyrå.

Det er nesten ikke forskjeller mellom menn og kvinner i hvor mye tid som brukes på å hjelpe foreldre eller andre.

8.17. Hjelp til foreldre gis stort sett som praktisk hjelp, få pleier sine foreldre

I levekårsundersøkelsen blir de som intervjues, spurt om de regelmessig gir hjelp eller tilsyn til syke, funksjonshemmede eller gamle foreldre. De som svarer ja, får spørsmål om de har gitt hjelp de siste fire ukene, og om de har hjulpet foreldrene med dagligvareinnkjøp, rengjøring av bolig, annen praktisk hjelp, tilsyn eller pleie, eller om de har gitt råd og hjelp i kontakt med hjemmetjenesten. Gjennom dette får vi samtidig innblikk i om kvinner og menn hjelper til med ulike gjøremål.

Av de middelaldrende som har gitt hjelp til foreldre, har seks av ti hjulpet til med dagligvareinnkjøp, en av tre har hjulpet til med rengjøring, og tre av fire har gitt annen praktisk hjelp, som for eksempel reparasjoner, hagearbeid, snømåking eller transport. Om lag en av tre har hatt tilsyn med foreldrene. Klart færre, en av ti av de middelaldrende som har gitt hjelp, har gitt foreldre pleie i de siste fire ukene. Det er tydelige forskjeller mellom menn og kvinner når det gjelder hvilken type hjelp

de gir. Forskjellene er følger tradisjonelle kjønnsrollemønstre. Mens middelaldrende menn i større grad hjelper til med dagligvareinnkjøp, praktisk hjelp og ulike former for tilsyn, er det klart flere middelaldrende kvinner enn menn som har gitt rengjøringshjelp og pleie de siste fire ukene.

Eldre som får regelmessig hjelp av slekt, venner eller naboer, får i stor grad også hjelp gjennom de kommunale hjemmetjenestene. Tabell 8.6 viser da også at det er en utbredt samhandling mellom familie og hjemmetjenestene. Blant dem som opplever at foreldrene har behov for hjelp eller tilsyn i det daglige, har en av tre vært i kontakt med hjemmetjenestene i løpet av de siste fire ukene. Det er like mange menn som kvinner som har gitt råd eller hjelp i kontakt med hjemmetjenestene.

Referanser

Elstad, Jon Ivar (1998): Funksjonshemmede og psykisk helse: En analyse av Statistisk sentralbyrås helseundersøkelser, Rapporter 3/98, Oslo NOVA.

Fløtten, Tone (1992): Funksjonshemmede i Europa: En rapport utarbeidet på oppdrag fra Funksjonshemmedes fellesorganisasjon, FAFO-rapport:139, Oslo: FAFO.

Grue, Lars (1995): Funksjonshemmet. Klassifiseringer og definisjoner, INAS-notat 95:1, Oslo: Institutt for sosialforskning.

Lingsom, Susan (1989): Gammel og sprek. Om endringer i eldres hjelpebehov, INAS-Rapport 89:8, Oslo: INAS.

Ramm, Jorun (2000b): «Funksjonsvaner og hverdagsmestring», i Ramm, Jorun (red.): *Helse i Norge: Helsetilstand og behandlingstilbud belyst ved befolkningsundersøkelser*, Statistiske analyser 41, Statistisk sentralbyrå.

Stortingsmelding nr. 50 (1996-1997): *Handlingsplan for eldreomsorgen. Trygghet – respekt – kvalitet*. Oslo, Departementet.

Wærnes, Kari (1992): «Privat og offentlig omsorg: Endringstendenser i dagens velferdsstat», i Daatland, Svein Olav og Per Erik Solem (red.): *Og du skal leve lenge i landet: Dilemmaer og veivalg i eldrepolitikken*, Oslo: Universitetsforlaget.

Kapitlet bygger på Jørgen Svalunds kapitler (Helse, og Hjelpebehov og tjenestetilbud) i *Seniorer i Norge 2005*.

Kristin Henriksen og Eiliv Mørk

9. Seniorer blant innvandrerne

Innvandrerne i Norge kommer fra hele verden. Blant innvandrerne er det færre helt unge og eldre enn i befolkningen ellers. Av i alt 625 000 eldre (personer 67 år og over) i Norge er 23 400 innvandrere, og av disse hadde 7 500 bakgrunn fra Asia, Afrika etc. ved inngangen til 2010. Dette utgjorde 1,2 prosent. Til sammenlikning hadde 2,5 prosent av de eldre i Norge, bakgrunn fra landgruppen EU/EØS, USA etc. Etter hvert som innvandrerbefolkningen med bakgrunn fra Asia, Afrika etc. har bodd her lenger, vil dette endre seg. Eldre innvandrere sliter med flere helseproblemer enn befolkningen ellers. Det er også mindre vanlig blant eldre innvandrere å være i arbeid, men det er store forskjeller etter hvor innvandrerne kommer fra, og det er forskjeller mellom kjønnene. For noen av dem som kom som arbeidsinnvandrere fra slutten av 1960-tallet, har tungt fysisk arbeid ført til tidlig uførepensjonering, mens det er mindre uførepensjonering blant eldre i nyere flyktninggrupper.

Innvandrere i Norge består av personer med bakgrunn fra 216 ulike land og selvstyrte regioner. De har kommet hit som flyktninger, som arbeidsinnvandrere, for å ta utdanning eller gjennom familierelasjoner til noen i Norge.

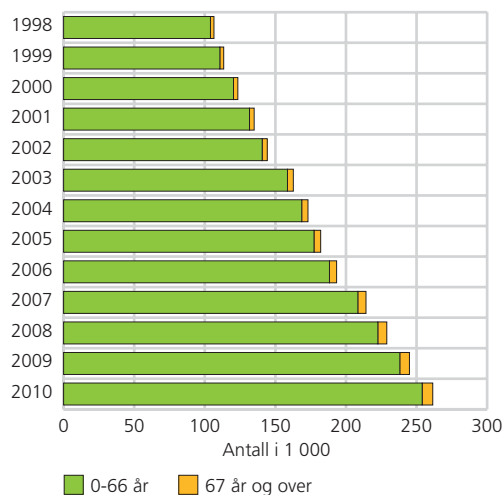
I dag er det av over 459 000 personer bosatt i Norge som har innvandret. Dette utgjør 9,5 prosent av befolkningen. Om lag 234 500 personer har bakgrunn fra Europa, av disse er 119 500 fra Vest-Europa og 137 600 fra Øst-Europa, 137 100 personer har bakgrunn fra Asia, og 50 800 har bakgrunn fra Afrika.

Av innvandrere er det flest fra Polen, Sverige, Tyskland og Irak, og 35 prosent av innvandrerne har norsk statsborgerskap.

Antall innvandrere har økt sterkt de siste 40 årene. Etter annen verdenskrig kom noen flyktninger fra Øst-Europa, senere

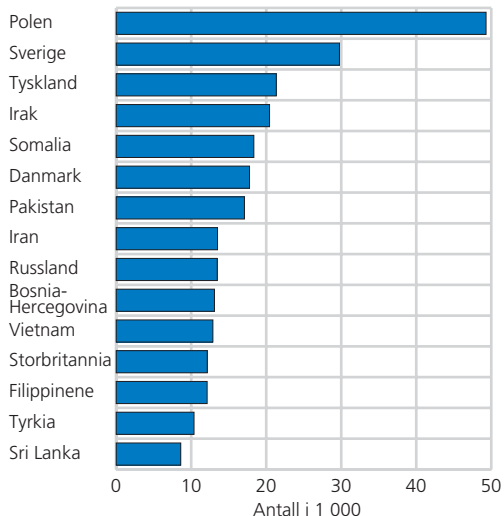
kom arbeidsinnvandrere både fra Europa og resten av verden. Etter at det ble stopp for arbeidsinnvandring i 1975, kom det

Figur 9.1. Innvandrere fra landgruppen Asia, Afrika etc., etter alder. 1998-2010

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 9.2. De 15 største innvandrergruppene i Norge. 1. januar 2010

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Med landgruppe menes

1. EU etc. (EU/EØS, USA, Canada, Australia og New Zealand)

I EU- og EØS (med flere) inngår: Belgia, Bulgaria, Danmark, Estland, Finland, Frankrike, Gibraltar, Hellas, Irland, Island, Italia, Kypros, Latvia, Liechtenstein, Litauen, Luxembourg, Malta, Nederland, Norge, Polen, Portugal, Romania, Slovakia, Slovenia, Spania, Storbritannia, Sveits, Sverige, Tsjekkia, Tyskland, Ungarn og Østerrike, samt Andorra, Færøyene, Grønland, Monaco, San Marino og Vatikanstaten.

2. Asia, Afrika etc. (Asia, Afrika, Latin-Amerika, Oseania unntatt Australia og New Zealand, og Europa utenom EU/EØS)

Asia med Tyrkia, Afrika, Sør- og Mellom-Amerika, Oseania utenom Australia og New Zealand, og europeiske land utenfor EU/EØS.

I europeiske land utenom EU/EØS inngår: Albania, Bosnia-Hercegovina, Hviterussland, Kosovo, Kroatia, Makedonia, Moldova, Montenegro, Russland, Serbia og Ukraina.

Ordforklaringer

Innvandrere er personer som er født i utlandet av to utenlandsfødte foreldre, og som på et tidspunkt har innvandret til Norge.

Norskfødte med innvandrerforeldre er født i Norge, men har to foreldre som er innvandrere.

Flyktning er de som ifølge Utlendingsdirektoratets flyktningregister har flyktningstatus og har fått oppholdstillatelse i Norge.

Fødeland er hovedsakelig mors bosted da personen ble født.

Landbakgrunn – for innvandrere er dette eget fødeland. For norskfødte er dette foreldres eventuelle utenlandske fødeland

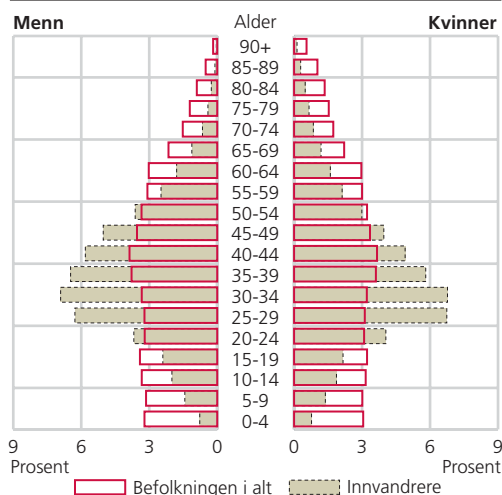
mange flyktninger fra land i Øst-Europa, Asia, Afrika og Latin-Amerika. Med EU-utvidelsen i 2004 har det skjedd en markant økning i arbeidsinnvandringen fra nye EU-land, som Polen og Litauen, men det har vært stor innvandring også fra de «gamle» EU-medlemmene.

Innvandrerbefolkningen i Norge kommer, litt forenklet, fra fire hovedgrupper av land: naboland, flyktningland, arbeidsinnvanderland og familieinnvandringsland. Om vi ser på de største innvandringslandene til Norge, kommer Polen på topp, deretter Sverige og Tyskland. Innvandrere fra Polen, Sverige og Tyskland er hovedsakelig arbeidsinnvandrere og familiegjennforeninger til disse. De neste på listen har altoverveiende flyktningbakgrunn: Irak og Somalia.

9.1. Fokus på innvandrere fra landgruppen Asia, Afrika etc.

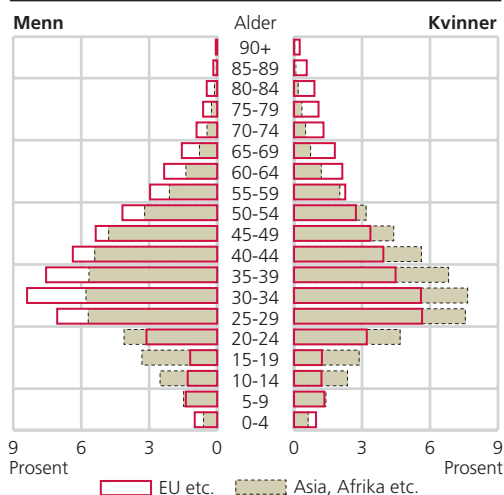
I denne publikasjonen vil vi i hovedsak fokusere på innvandrere med bakgrunn fra landgruppen Asia, Afrika etc. Det er flere grunner til det. Levekårsundersøkelser har vist at innvandrere fra denne gruppen skiller seg mer fra resten av befolkningen enn det de med bakgrunn fra EU etc. gjør. På en rekke variabler, så som alderssammensetning, ekteskapsinngåelse, yrkesdeltakelse, flyttemønster og deltakelse i det norske samfunnet har innvandrerne fra EU/EØS, USA etc. mer til felles med befolkning

Figur 9.3. Alderspyramide for innvandrere og befolkningen i alt. 2010

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 9.4. Alderspyramide for innvandrere, etter landgruppe og kjønn. 2010

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

gen uten innvandrerbakgrunn enn de har med innvandrere fra Asia, Afrika etc. Ser vi på utfordringer forbundet med aldring i Norge, er det trolig at det er annerledes for dem fra Asia, Afrika etc. enn for dem fra EU etc. Eldre innvandrere i denne gruppen vil nok ønske å være under omsorg av og sammen med personer med felles språk og erfaringsrammer. Blant annet vil en tenke seg at etter hvert som kognitiv kapasitet minker, kan det være de sist ervervede kunnskapene som faller bort, som for eksempel kunnskapene i norsk. Derfor skilles de som kommer fra Asia, Afrika etc. ut som en egen gruppe. Det må like fullt poengteres at også innenfor gruppen fra Asia, Afrika etc. vil det være store forskjeller.

9.2. Aldersfordelingen blant innvandrere er forskjellig fra befolkningen ellers

Sammenlikner vi innvandrernes fordeling på alder og kjønn med befolkningen i alt, finner vi at alderspyramiden (figur 9.3) er bredere litt nedenfor midten for innvandrerne enn for befolkningen i alt. Dette fordi det er større andel unge voksne

og langt færre eldre, gamle og barn blant innvandrere enn i befolkningen i alt. Dette skyldes at innvandringen til Norge fortsatt er et relativt nytt fenomen, hvorparten av innvandringen har skjedd etter 1970. De fleste innvandrere kommer i sin «beste» alder, 20-40-årsalderen, få kommer som barn, og det er få av de innvandrede som har rukket å bli gamle ennå. Dette er ikke et tegn på at innvandrere har høy dødelighet, det er heller ikke tilbakeflytting til opprinnelseslandet eller videreflytting til andre land.

Blant innvandrere fra Asia, Afrika etc. er det færre barn enn hos innvandrere fra EU etc. I landgruppen EU/EØS, USA etc. er det langt større andel voksne menn (25-64 år) enn for den samme aldersgruppen fra Asia, Afrika etc. Den skjeve kjønnsfordelingen skyldes de siste årenes store arbeidsinnvandring (menn), særlig fra EU/EØS-området. I landgruppen fra Asia, Afrika etc. er det i aldersgruppene fra 25 til 39 år større andel kvinner enn menn. Denne skjevheten skyldes særlig at mange kvinner herfra (Thailand, Filippinene og

Russland) er gift med en mann uten innvandrerbakgrunn.

Det er en betydelig høyere andel eldre av begge kjønn blant innvandrere fra EU etc., men likevel lavere andel enn i befolkningen under ett. Det er (fortsett) få gamle blant innvandrere fra landgruppen Asia, Afrika etc.

9.3. Bare 1,2 prosent av de eldre fra landgruppen Asia, Afrika etc.

Ved inngangen til 2010 hadde av i alt 625 000 eldre (personer 67 år og over) i Norge bare 7 500 personer med innvandrerbakgrunn fra landgruppen Asia, Afrika etc. Dette utgjorde 1,2 prosent. Til sammenlikning hadde 2,5 prosent av de eldre i Norge bakgrunn fra landgruppen

EU/EØS, USA etc.. Etter hvert som innvandrerbefolkningen med bakgrunn fra landgruppen Asia, Afrika etc. blir eldre, vil dette endre seg.

Personer med bakgrunn fra Danmark, Sverige, Tyskland, Storbritannia og USA utgjør de fem største eldregruppene i Norge. Først på 6. plass kommer den første eldregruppen med bakgrunn fra Asia, Afrika etc., de fra Bosnia-Hercegovina. Blant de 20 største har 10 bakgrunn fra landgruppen Asia, Afrika etc.

Den i særklasse største eldregruppen fra Asia, Afrika etc. er de fra Bosnia-Hercegovina. Dette har sammenheng med at Norge mottok mange flyktninger fra Bosnia-Hercegovina på midten av 1990-tallet som var hele storfamilier, gamle foreldre inkludert.

Tabell 9.1. De 20 største innvandrergupper 67 år og over, antall, kjønn, prosent. 1. januar 2010. Landgruppen Asia, Afrika etc. uthevet

	Alle	67år og over	Andel av alle	Menn	Kvinner	Andel menn
I alt	459 349	23 438	5	9 373	14 065	40
Danmark	17 774	4 432	25	1 678	2 754	38
Sverige	29 763	2 112	7	643	1 469	30
Tyskland	21 341	1 899	9	606	1 293	32
Storbritannia	12 140	1 693	14	634	1 059	37
USA	7 414	1 529	21	565	964	37
Bosnia-Hercegovina	13 103	1 182	9	488	694	41
Pakistan	17 028	726	4	448	278	62
Vietnam	12 892	718	6	334	384	47
Finland	6 163	638	10	190	448	30
Polen	49 309	506	1	203	303	40
Nederland	6 270	477	8	207	270	43
Ungarn	1 863	472	25	315	157	67
Iran	13 508	401	3	197	204	49
Kina	6 187	343	6	155	188	45
India	6 888	329	5	177	152	54
Russland	13 470	310	2	57	253	18
Tyrkia	10 378	257	2	139	118	54
Irak	20 443	252	1	125	127	50
Sri Lanka	8 606	251	3	82	169	33
Italia	1 892	221	12	147	74	67

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Dette skiller flyktninger fra Bosnia (og Kosovo) fra de fleste andre flyktninggrupper. En annen stor innvandrerguppe i Norge, personer med pakistansk landbakgrunn, kommer på andre plass med 726 personer over 67 år. Deretter følger personer fra Vietnam med 718.

Tabellen viser at for innvandrere fra Pakistan, Ungarn, India og Tyrkia er det i aldersgruppen 67 år og eldre fortsatt et mannsoverskudd. Dette har sammenheng med det betydelige mannsoverskuddet i den første innvandringen fra disse landene. Fra Ungarn var det i hovedsak menn som flyktet i kjølvannet av opprøret i 1956.

9.4. Flere fra landgruppen Asia, Afrika etc. blant dem som skal bli gamle

Utvider vi gruppen til også å omfatte dem som om noen tiår vil tilhøre gruppen eldre (tabell 9.2), ser vi at flere med bakgrunn fra landgruppen EU etc. går ut og blir erstattet med nye fra landgruppen Asia, Afrika etc. som kommer til. I denne aldersgruppen har tolv av de største bakgrunn fra landgruppen Asia, Afrika etc., og pakistanere er oppe på femte plass. Det er et mannsoverskudd i denne aldersgruppen, selv om noen land som Filippinene, Russland og Finland skiller seg ut med en til dels svært høy kvinneandel.

Irakere har den tredje høyeste mannsandelen med 63 prosent. En forklaring på den høye andelen menn er at i denne gruppen

Tabell 9.2. De 20 største innvandregrupper 50-66 år, antall, kjønn, prosent. 1. januar 2010. Landgruppen Asia, Afrika etc. uthevet

	I alt	50-66 år	Andel av alle	Menn	Kvinner	Andel menn
I alt	459 346	72 048	16	38 720	33 328	54
Sverige	29 763	6 123	21	3 172	2 951	52
Polen	49 309	5 543	11	3 688	1 855	67
Danmark	17 774	4 937	28	2 637	2 300	53
Storbritannia	12 140	3 976	33	2 577	1 399	65
Pakistan	17 098	3 932	23	2 162	1 770	55
Tyskland	21 341	3 662	17	2 032	1 630	55
Bosnia-Herzegovina	13 103	3 077	23	1 588	1 489	52
Vietnam	12 892	2 520	20	1 306	1 214	52
Iran	13 508	2 170	16	1 308	862	60
Finland	6 163	2 114	34	896	1 218	42
USA	7 414	1 871	25	909	962	49
Filippinene	12 128	1 820	15	394	1 426	22
Chile	6 026	1 712	28	970	742	57
Irak	20 443	1 622	8	1 029	593	63
Russland	13 470	1 551	12	311	1 240	20
Tyrkia	10 378	1 465	14	864	601	59
Nederland	6 270	1 449	23	802	647	55
India	6 888	1 421	21	774	647	54
Sri Lanka	8 606	1 364	16	816	548	60
Kosovo	9 417	980	10	608	372	62

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

skjuler det seg mange flyktninger som ankom sent på 1990-tallet, og som i flere år har hatt midlertidige tillatelser uten rettigheter til familiejenforening. Også fra landene Vietnam, Iran, Chile, Sri Lanka og Kosovo er det flyktninger som dominerer i denne aldersgruppen. Ser vi på de klassiske arbeidsinnvanderlandene Pakistan, Tyrkia og India, finner vi også et betydelig mannsoverskudd.

Det er to faktorer som er særlig interessante i forbindelse med hvor stor denne eldre gruppen vil bli – levealderen til innvandrere med bakgrunn fra landgruppen Asia, Afrika etc. og i hvor stor grad de vil bli boende i Norge.

9.5. Lavere dødelighet enn i befolkningen ellers

Det har på grunn av få observasjoner ikke blitt gjort noen store undersøkelser av ikke-vestlige innvanderes dødelighet. I de tidligere norske framskrivingene av innvanderbefolkningen ble dødeligheten satt lik den norske. Ved en sammenlikning av dødelighetsmønsteret til ikke-vestlige innvandrere og nordmenn må en ta i betraktning at denne innvandergruppen

foreløpig domineres av personer under 60 år, slik at det klassiske målet for dødelighet, forventet antall leveår ved fødselen, egner seg dårlig.

Et første forsøk på å kartlegge dødeligheten blant innvandrere i Norge bygger derfor på en annen metodisk tilnærming – indirekte standardisering (Østby 2002). Østby har gjort beregninger for hele gruppen av ikke-vestlige innvandrere og for pakistanere. Han fant at førstegenerasjons innvandrere har en noe lavere dødelighet enn den norske befolkningen, mens det er motsatt for deres etterkommere. At innvandrerne har lavere dødelighet, er observert i mange land og kan blant annet forklares av selektiv utvandring, et eksempel på dette er at innvandrerkvinner fra Marokko i Frankrike har den lengste levetid i Europa (Courbage og Khlat 1996). På den annen side er det knyttet en viss tvil til hvorvidt alle innvandrere som reiser tilbake til opprinnelseslandet, faktisk melder utvandringen. Gjør ikke alle det, blir antallet eldre innvandrere vel høyt i våre registre, og dødeligheten blir undervurdert tilsvarende.

Tabell 9.3. **Befolkning og innvandrere, etter landbakgrunn og alder. 1. januar 2010**

	Alle	Innvandrere			
		EU etc.	Prosent	Asia, Afrika etc.	Prosent
Totalt	4 858 199	197 865	4,1	261 481	5,4
50-54 år	318 599	13 681	4,3	16 681	5,2
55-59 år	295 215	10 325	3,5	10 804	3,7
60-64 år	291 182	8 843	3,0	6 752	2,3
65-69 år	212 061	6 646	3,1	3 944	1,9
70-74 år	157 734	4 388	2,8	2 522	1,6
75-79 år	132 856	3 348	2,5	1 561	1,2
80-84 år	109 151	2 687	2,5	773	0,7
85-89 år	75 216	1 447	1,9	332	0,4
90 år og eldre	35 655	622	1,7	130	0,4
67+	625 143	15 941	2,5	7 497	1,2

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

9.6. Lite inn- og utvandring blant de eldre

Foreløpige analyser av innvandrere fra landgruppen Asia, Afrika etc. sitt flyttemønster tilsier at få vil flytte ut. Igjen må det gjøres forbehold om at gruppen eldre utgjør en liten andel av innvandrere med bakgrunn fra landgruppen Asia, Afrika etc. Utvandring domineres (slik som innvandring) av unge. Det virker som det er svært få som flytter tilbake til sitt opprinnelige hjemland som gamle, selv om opparbeidede trygderettigheter kan bringes med. Etter et langt liv i Norge synes det som bindingene en har gjennom familieband og sosiale band her i landet er sterkere enn bindinger til hjemlandet (Pettersen 2010). Også hensynet til et godt utbygd system for helsepleie og omsorg kan tenkes å virke attraktivt. En omfattende undersøkelse av tyrkiske kvinner i Danmark konkluderte med at fornøydhet med det danske helsevesen var en avgjørende faktor for at de ble værende i Danmark. (Etcetera 2005).

Det vil trolig heller ikke komme mange overraskelser i form av innvandring av eldre fra Asia, Afrika etc. I gruppen 60-69 år var det i 2009 36 innvandringer fra Kina som største land fra landgruppen Asia, Afrika etc., fulgt av personer fra Filippinene med 32 i denne gruppen.

9.7. Vekst i antallet eldre

Tabell 9.4 viser at andelen i befolkningen 50-59 år med bakgrunn fra landgruppen Asia, Afrika etc. er større enn andelen med bakgrunn fra landgruppen EU/EØS, USA etc. Vi vet at graden av tilbakeflytting i denne alderen er liten (Pettersen 2010), samtidig er det faktorer som tyder på at dødeligheten i gruppen er lavere enn for befolkningen ellers (Østby 2002). Dette betyr at de fleste av dem mellom 50 og 59 år i dag vil bo i landet og være mellom 60 og 69 år om ti år. Vi står altså overfor en vekst i antallet eldre innvandrere fra land-

gruppen Asia, Afrika etc., en vekst som skyldes at de som bor i Norge blir eldre, den vil være lite påvirket av innvandringen i samme periode.

Den såkalte eldrebølgen, effekten av de store barnekullene etter 2. verdenskrig vil slå ut i antallet seniorer over 67 år i de nærmeste 50 årene. Fra å være en god halv million 67 år og eldre i dag, vil gruppen utgjøre 1,5 millioner i 2060. Av 1,5 millioner eldre over 67 år vil 120 000, eller 7,9 prosent, ha bakgrunn fra Asia, Afrika etc. En betydelig større gruppe enn i dag, men allikevel fortsatt en liten andel av det totale antallet i befolkningen som er over 67 år.

9.8. Innvandrere intervjuet om helse

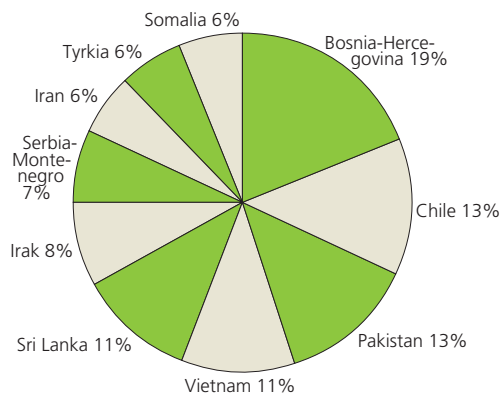
Gjennom registerdata er det lite vi kan si om eldre innvandreres helse, siden vi ikke har noe individbasert helse- eller pasientregister som kan kobles til befolkningsdata. I 2005-2006 gjennomførte imidlertid SSB en omfattende levekårsundersøkelse blant ti utvalgte innvandrergrupper fra det vi den gang kalte «ikke-vestlige» land (Blom 2008). Innvandrerne ble stilt en

Tabell 9.4. **Befolkningen i aldersgruppen 67 år eller eldre framskrevet etter mellomalternativet fram til 2060 for hele befolkningen og for innvandrere fra Asia, Afrika etc. Antall. Prosent**

	Hele befolkningen 67+	Innvandrere 67+	Andel
2010	625 143	7 487	1,2
2015	719 597	10 885	1,5
2020	816 860	16 200	2,0
2025	921 991	23 651	2,6
2030	1 025 917	34 339	3,3
2035	1 138 697	47 299	4,2
2040	1 248 802	61 776	4,9
2045	1 321 080	77 170	5,8
2050	1 382 317	93 605	6,8
2055	1 443 081	108 333	7,5
2060	1 523 278	119 826	7,9

Kilde: Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Figur 9.5. Innvandrere intervjuet i LKI i alderen 55-70 år, etter landbakgrunn. Prosent

Kilde: Levekår blant innvandrere 2005-2006, Statistisk sentralbyrå.

Levekårsundersøkelsen blant innvandrere

I 2005-2006 gjennomførte SSB intervjuundersøkelsen levekår blant innvandrere (LKI). Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre fra ti utvalgte landgrupper ble intervjuet: Serbia og Montenegro, Tyrkia, Bosnia-Hercegovina, Somalia, Sri Lanka, Irak, Iran, Pakistan, Vietnam og Chile.

En av ti av dem vi intervjuet, var født i Norge, men siden disse er så unge, bruker vi bare uttrykket «innvandrere» når vi her skriver om eldres helse. Opplysninger om helse for befolkningen i alt som vi sammenlikner med, er hentet fra de roterende levekårsundersøkelsene fra 2002 og 2005 med helse som spesialtema.

Helse spørsmålene i LKI dreide seg om: egen-vurdering av helse, virkning på hverdagen, kartlegging av faktiske sykdommer, psykosomatiske plager, psykiske problemer, fedme eller undervekt, røyking, mosjon, bruk av helsetjenester, behov for tolk hos legen og tilfredshet med helsetjenester.

For detaljer om gjennomføringen av LKI-undersøkelsen og datagrunnlaget, se Gulløy (2008), og for flere resultater fra levekårsundersøkelsen, se Blom og Henriksen (2008) og Henriksen (2010). Helse delen ble beskrevet i en egen rapport (Blom 2008).

rekke spørsmål om deres psykiske, fysiske og psykosomatiske helse. Når vi sammenlikner med hele befolkningen, veies resultatene etter alders- kjønns- og bostedsfordelingen blant innvandrerne, slik at forskjeller mellom innvandrere og befolkningen i alt *ikke* kan forklares ved for eksempel at innvandrerne er yngre. Som vi skal vise, har innvandrere langt dårligere helse enn befolkningen i alt, særlig blant de eldste. Det var ti ulike innvandrergrupper som ble intervjuet, og de ti gruppene alderssammensetning er innbyrdes forskjellig. Figur 9.6 viser hvor de 275 intervjuede innvandrerne i alderen 55-70 år kommer fra. De fra Bosnia-Hercegovina er flest blant de eldste (19 prosent), fulgt av Chile og Pakistan (13 prosent). De fra Somalia, Tyrkia og Iran utgjør færrest blant de eldste, hver utgjør 6 prosent.

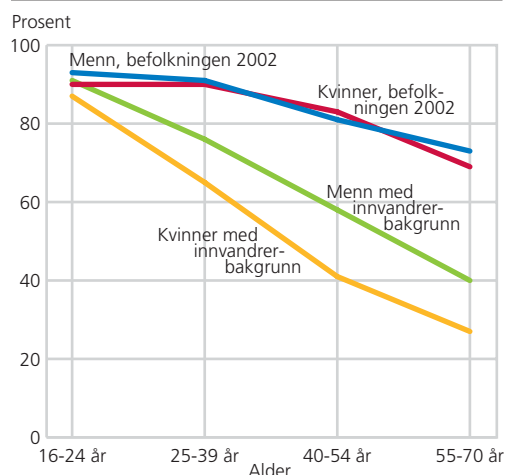
9.9. Færre vurderer helsa som god – også blant de eldre

På spørsmål om hvordan innvandrerne vurderer egen helse¹, er det store forskjeller mellom innvandrere og befolkningen i alt unntatt blant de aller yngste. Som ventet oppleves helsen dårligere blant de eldre enn blant de yngste, og forskjellen mellom innvandrerne og hele befolkningen øker med alderen.

Mens det ikke er noen særlige forskjeller mellom kvinner og menn i hele befolkningen i egenvurdert helse i noen aldersgrupper, vurderer innvandrerkvinner sin helse som dårligere enn det menn gjør, og kjønnsforskjellen øker med alderen. Blant de eldste er det mer vanlig at innvandrerkvinner synes helsen er dårlig/meget dårlig enn at den er god/meget god, mens det blant innvandrer menn er om lag like mange. Slik er det ikke i befolkningen i alt – flere synes at helsa er god, enn at den er

¹ Hvordan vurderer du din egen helse sånn i alminnelighet? Vil du si at den er meget god, god, verken god eller dårlig, dårlig eller meget dårlig?

Figur 9.6. Andel som vurderer egen helse som meget god eller god, etter alder og kjønn. Befolkningen i alt og innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre (sett under ett). Prosent

Kilde: Levekår blant innvandrere 2005-2006, Statistisk sentralbyrå.

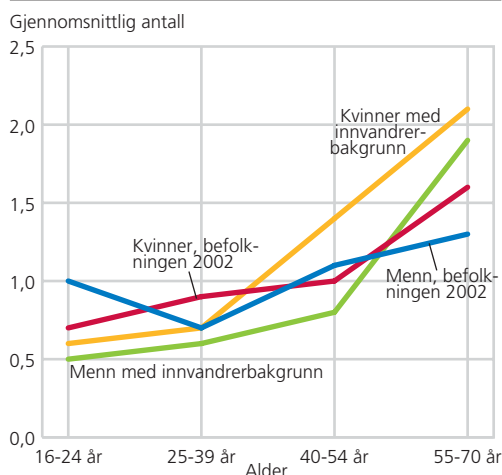
dårlig. Blant innvandrerne i alderen 55-70 år svarer 40 prosent av mennene at de har meget god eller god helse, mot bare 27 prosent av kvinnene. Tilsvarende tall for hele befolkningen er 73 prosent for mennene og 69 prosent for kvinnene.

9.10. Flere fysiske sykdommer

Innvandrerne ble presentert en liste med 15 ulike fysiske sykdommer og spurt om de hadde eller hadde hatt noen av disse. For hvor mange som har hver enkelt sykdom, viser vi til Blom (2008), her teller vi opp gjennomsnittlig antall sykdommer, og fordeler svarene etter alder (figur 9.7).

Som på spørsmålene om egenvurdert helse er det kvinner som oppgir å ha flest helseplager, i form av flere fysiske sykdommer i gjennomsnitt enn mennene. Dette gjelder særlig dem som er i alderen 40-54 år. Blant de eldste er forskjellen nokså liten – mens innvandrer menn i alderen 55-70 år i snitt har 1,9 sykdommer, har innvandrer kvinner i snitt 2,1 sykdommer. For samme

Figur 9.7. Gjennomsnittlig antall sykdommer, etter alder og kjønn. Befolkningen og innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre (sett under ett)

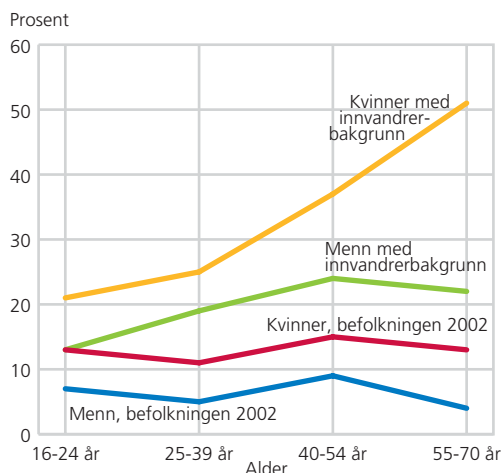
Kilde: Levekår blant innvandrere 2005-2006, Statistisk sentralbyrå.

gruppe i befolkningen ellers har mennene 1,3 sykdommer, og kvinnene 1,6 sykdommer i snitt. I befolkningen varierer det fra aldersgruppe til aldersgruppe om det er kvinner eller menn som har flest sykdommer, mens det blant innvandrerne altså er kvinnene som er noe mer plaget. Blant de eldste har innvandrerne flere sykdommer enn gjennomsnittet i befolkningen, og det gjelder både kvinner og menn.

9.11. Halvparten av innvandrerkvinnene med minst fire psykosomatiske plager

Psykosomatiske lidelser ligger i grenselandet mellom fysiske og psykiske lidelser. I alt åtte ulike stikkord for plager ble nevnt i intervjuet, som smerter i kroppen, fordøyelsesbesvær eller søvnproblemer. De vi intervjuet, ble bedt om å ta stilling til om de hadde vært plaget av disse symptomene i løpet av de siste tre månedene. Også her var slike plager langt mer vanlig blant innvandrere enn blant befolkningen i alt, særlig blant de eldre. Kvinner har

Figur 9.8. Andel med fire eller flere varige eller tilbakevendende psykosomatiske plager. Befolkningen og innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre (sett under ett). Prosent

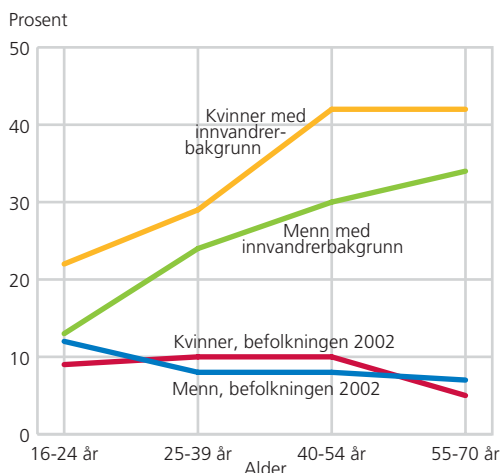
Kilde: Levekår blant innvandrere 2005-2006, Statistisk sentralbyrå.

flere psykosomatiske plager enn menn, og det gjelder både innvandrere og i hele befolkningen. I motsetning til på spørsmål om egenvurdert helse, fysiske, og – som vi skal se – psykiske plager, er det altså kjønnsforskjeller også i hele befolkningen. Men forskjellene er langt større blant innvandrerne. Blant dem i alderen 55-70 år har halvparten av innvandrerkvinnene fire eller flere plager, mot 22 prosent av innvandrer mennene. Tilsvarende tall for hele befolkningen er 22 og 4 prosent.

9.12. Flere har psykiske plager

Innvandrere har i langt større grad psykiske plager enn befolkningen i alt, og forskjellene blir større jo høyere alderen er. Mens det blant befolkningen ellers er en svak tendens til at andelen med psykiske helseproblemer reduseres med alderen, både for kvinner og menn, øker andelen tydelig med alderen for innvandrerkvinner og menn.

Figur 9.9. Andel med psykiske helseproblemer, etter kjønn og alder. Befolkningen og innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre (sett under ett). Prosent

Kilde: Levekår blant innvandrere 2005-2006, Statistisk sentralbyrå.

De vi intervjuet, ble spurt om de i løpet av de siste 14 dagene hadde vært plaget av nervøsitet og indre uro, redsel eller engstelse, håpløshet med tanke på framtiden, nedtrykthet og tungsinn, bekymring eller uro. Svarene skulle avgis på en skala med fire nivåer: «svært plaget», «ganske plaget», «litt plaget» og «ikke plaget». Vi kan lage en indeks av svarene på de fem spørsmålene, og figuren viser andelen som oversteg en grenseverdi på indeksen og dermed anses å ha psykiske helseproblemer. Blant dem i alderen 55-70 år gjelder dette henholdsvis 42 prosent av innvandrerkvinnene og 34 prosent av innvandrer mennene, mot bare 5 og 7 prosent av de eldre i hele befolkningen. Det at kvinner i større grad sliter med psykiske problemer enn menn, er med andre ord et innvandrerfenomen, slik tilfellet var også for fysiske plager og egenvurdert helse.

9.13. Hvorfor mer helseproblemer?

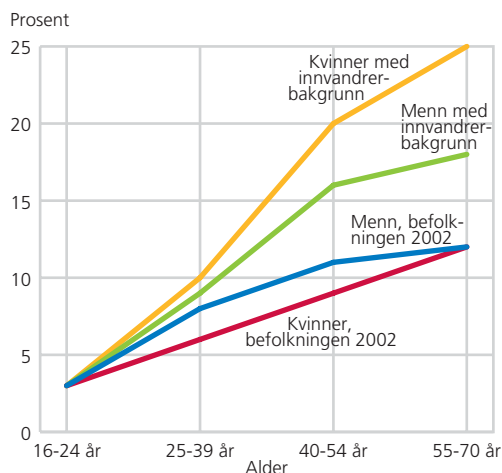
Vi kan ikke gi noen fullgod forklaring på at eldre innvandrere vi har intervjuet, sliter

mer med helseproblemer enn eldre i hele befolkningen, og at særlig innvandrerkvinner har dårlig helse. Men innvandrere skiller seg fra dem uten innvandrerbakgrunn nettopp ved at de ikke har vokst opp i Norge. Reisen har ikke nødvendigvis vært frivillig. Og det betyr at de en gang har flyttet fra hjemmet og alle kjente og kjære lyder, lukter, venner, familie og omgivelser – til et helt fremmed land med ukjente mennesker og fremmed språk og kultur. Også matvaner og mosjonsvaner kan være vidt forskjellige. Noen av de eldre vi intervjuet, har kommet til Norge i høyere alder, særlig de fra Balkan, noe vi kan tenke oss kan være enda vanskeligere enn å komme når man er yngre. Flyktninger har i tillegg, i mange tilfeller, opplevd krig og traumer, tortur eller dødsfall blant nære, noe man kan tenke seg er særlig nært forbundet med psykiske og psykosomatiske plager. Av de eldre vi intervjuet, har alle flyktningbakgrunn, unntatt dem fra Pakistan og Tyrkia, det vil si rundt åtte av ti.

At innvandrerkvinnene har dårligere helse enn innvandrer menn, særlig psykisk, henger sammen med at de i mindre grad er aktive i arbeidslivet. Hva som kommer først, er ikke godt å si – det er vanskeligere å få jobb om den psykiske helsa er dårlig, men trolig er det å ha jobb også positivt for psyken. Henriksen (2010) har vist at innvandrere som har jobb, i mindre grad føler seg ensomme, og de har bedre psykisk helse enn dem som ikke har jobb. Dessuten har sysselsatte i større grad gode norske venner, og de snakker bedre norsk.

I tillegg kan den dårligere helsen blant innvandrere, og særlig innvandrerkvinner, skyldes at innvandrere generelt, og innvandrerkvinner spesielt, fører en mer usunn livsførsel, med et dårligere kosthold og mindre trim. Livsførsel har vi fanget opp ved å spørre om høyde og vekt, slik at vi kan regne ut KMI (kroppsmasseindeks),

Figur 9.10. **Andel fete (KMI ≥ 30), etter kjønn og alder. Befolkningen og innvandrere og norsk-fødte med innvandrerforeldre (sett under ett). Prosent**

Kilde: Levekår blant innvandrere 2005-2006, Statistisk sentralbyrå.

og vi har spurt om røykevaner og mosjoning.

KMI på minst 30 regnes som fedme. Og innvandrerkvinner lider i større grad av fedme enn de andre tre sammenlikningsgruppene (kvinner i befolkningen eller i alderen 25-39, 40-54 og 55-70 år). Blant innvandrerkvinner i alderen 55-70 år har hele en av fire KMI på minst 30, dobbelt så mange som i de andre gruppene. Eldre innvandrerkvinner mosjonerer langt sjeldnere enn eldre innvandrer menn, og både innvandrer menn og -kvinner mosjonerer langt sjeldnere enn menn og kvinner i hele befolkningen. 54 prosent av innvandrerkvinnene i alderen 55-70 år mosjonerer aldri, mot 37 prosent av innvandrer mennene. Tilsvarende tall for kvinner og menn i befolkningen i alt er 17 og 20 prosent.

Røyking utgjør en markant helserisiko, men her er det innvandrerkvinnene som lever sunnest. De røyker langt sjeldnere enn de andre gruppene på alle alderstrinn.

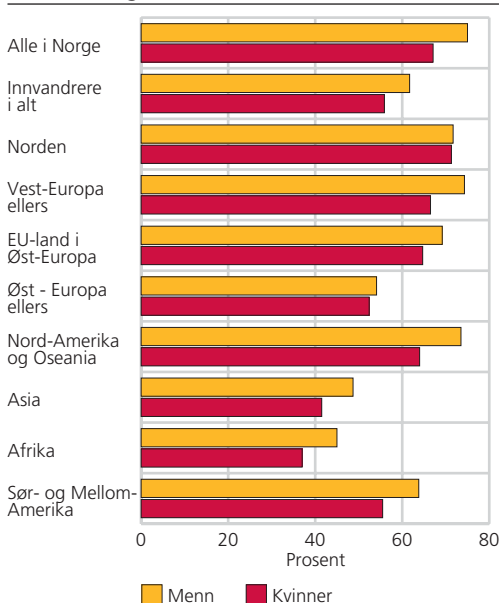
Bare 16 prosent røyker daglig eller av og til, halvparten så mange som i de øvrige gruppene.

9.14. Små kjønnsforskjeller i sysselsetting blant eldre innvandrere

Arbeidsmarkedet er kanskje den viktigste arenaen for å skape gode levekår og for deltakelse og integrering i det norske samfunnet. For eldre innvandrerne er det trolig avgjørende for levekårene hva slags tilknytning de har hatt til arbeidsmarkedet den tiden de har bodd i Norge. For noen har tungt fysisk arbeid ført til tidlig uførepensjonering, noen har opparbeidet seg fulle trygderettigheter, mens andre har kanskje ikke vært tilknyttet arbeidsmarkedet i det hele tatt i den perioden de har bodd i Norge før de ble gamle. I et integreringsperspektiv er arbeidsmarkedet viktig også utover det rent økonomiske. Dette vil ofte være den viktigste læringsarenaen om det norske samfunnet, språk, kultur osv. Arbeidsmarkedet er således en arena hvor viktige integreringsprosesser foregår, og hvor en høy tilknytning trolig er et tegn på god integrering i det norske samfunnet.

Tabellen og figuren under viser at det er mindre vanlig blant eldre innvandrere (sett under ett) å være sysselsatt, sammenliknet med eldre i hele befolkningen. Men det er store forskjeller etter hvor innvandrerne kommer fra, og det er forskjeller mellom menn og kvinner. Både blant menn og kvinner i alderen 50-66 år er sysselsettingen omtrent like høy blant dem fra EU-land i Europa og Nord-Amerika som blant dem i befolkningen generelt, mens eldre fra Asia og Afrika har lavest sysselsetting. Eldre fra Sør- og Mellom-Amerika (hvorav flertallet er fra Chile), og de fra Øst-Europa utenom EU-land (stort sett fra Balkan) inntar en mellomposisjon.

Figur 9.11. Sysselsatte 50-66 år, etter kjønn og landbakgrunn. 4. kvartal 2009. I prosent av personer i alt og i absolutte tall

Kilde: Arbeidsmarkedsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

I de fleste grupper er eldre menn mer yrkesaktive enn eldre kvinner, men i noen grupper er forskjellene mindre enn i befolkningen i alt. Kvinner og menn fra Norden i alderen 50-66 år er omtrent like yrkesaktive, og også blant dem fra Øst-Europa, både fra EU-land og utenfor EU-land, er det små kjønnsforskjeller. I ingen grupper er det markant større kjønnsforskjeller enn det er blant alle i alderen 50-66 år i Norge sett under ett. Her er sysselsettingen 8 prosentpoeng høyere blant eldre menn enn blant eldre kvinner.

Blant de aller eldste, de i alderen 67-74 år, som dermed er over normal pensjonsalder, er det ikke vanlig å være i jobb. I hele befolkningen er en av fem fortsatt yrkesaktive, og det er dobbelt så vanlig blant menn som blant kvinner å være sysselsatt (27 vs. 14 prosent). Få innvandrere er i denne alderen, så vi kan ikke si så mye om sysselsettingen for de ulike regionale

gruppene. Men fra Norden og Vest-Europa er det mange nok, og i disse gruppene er sysselsettingen relativt høy både blant menn og kvinner, sammenliknet med befolkningen ellers (tabell 9.5). Ser vi dem

fra Asia, Afrika etc. under ett, er en av ti fortsatt yrkesaktive, også i denne gruppen er det dobbelt så høy andel blant menn som blant kvinner.

Tabell 9.5. **Sysselsatte, etter alder og landbakgrunn. 4. kvartal 2009. I prosent av personer i alt og i absolutte tall**

	Sysselsatte - absolutte tall			Sysselsatte - prosent		
	I alt	50-66 år	67-74 år	I alt	50-66 år	67-74 år
Hele befolkningen i alt	766 310	711 722	54 588	60,2	71,1	20,1
Innvandrere i alt	44 203	42 170	2 033	52,7	59,0	16,3
Norden	10 966	10 235	731	61,2	71,5	20,2
Vest-Europa ellers	8 928	8 259	669	61,3	71,1	22,7
EU-land i Øst-Europa	5 240	5 103	137	63,1	67,6	18,4
Øst-Europa ellers	3 981	3 904	77	46,8	53,2	6,5
Nord-Amerika og Oseania	1 739	1 632	107	60,4	68,5	21,5
Asia	9 626	9 404	222	41,1	45,1	8,6
Afrika	1 932	1 889	43	38,2	42,3	7,3
Sør- og Mellom-Amerika	1 791	1 744	47	55,1	59,5	14,8
Menn						
Hele befolkningen	414 902	380 180	34 722	65,3	75,0	26,9
Innvandrere i alt	24 818	23 684	1 134	56,4	61,7	20,2
Norden	5 580	5 232	348	64,6	71,7	25,9
Vest-Europa ellers	5 528	5 144	384	66,4	74,3	27,3
EU-land i Øst-Europa	3 396	3 299	97	65,8	69,2	24,3
Øst-Europa ellers	1 866	1 821	45	48,6	54,1	9,4
Nord-Amerika og Oseania	895	844	51	65,9	73,5	24,4
Asia	5 253	5 103	150	44,5	48,7	11,4
Afrika	1 365	1 334	31	41,4	45,0	9,3
Sør- og Mellom-Amerika	935	907	28	59,6	63,8	19,0
Kvinner						
Hele befolkningen	351 408	331 542	19 866	55,2	67,1	14,0
Innvandrere i alt	19 385	18 486	899	48,6	55,9	13,1
Norden	5 386	5 003	383	58,0	71,3	16,8
Vest-Europa ellers	3 400	3 115	285	54,6	66,5	18,5
EU-land i Øst-Europa	1 844	1 804	40	58,9	64,7	11,6
Øst-Europa ellers	2 115	2 083	32	45,2	52,4	4,6
Nord-Amerika og Oseania	844	788	56	55,5	64,0	19,4
Asia	4 373	4 301	72	37,6	41,5	5,7
Afrika	567	555	12	32,3	37,0	4,7
Sør- og Mellom-Amerika	856	837	19	51,0	55,5	11,1

Kilde: Arbeidsmarkedsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Generelt vet vi at jo lenger man har vært i Norge, jo mer øker sannsynligheten for at man har en jobb. Særlig de første årene vet vi at det er en sterk sammenheng mellom sysselsetting og botid, en sammenheng som flater ut etter 6-7 år. Med andre ord, de som finner jobb i Norge, finner det gjerne innen 6-7 års botid her. Deretter reduseres sysselsettingen med lenger botid; alderen begynner å virke inn. Arbeidsinnvandrerne som kom fra land som Pakistan, Tyrkia og Marokko fra tidlig

på 1970-tallet, har bodd og jobbet såpass lenge i Norge at mange er ute av arbeidslivet igjen. Som vi skal vise senere i kapitlet, er dette grupper hvor særlig mange er uføretrygdet. De eldre innvandrerne fra Balkan flyktet fra krigene på 1990-tallet, og for mange av dem som var relativt gamle da de kom, var det nok vanskelig å få innpass i det norske arbeidslivet.

Tabell 9.6. **Personer med alderspensjon, etter kjønn og landbakgrunn. 1996, 2004 og 2008¹**

	Antall alderspensjonister			
	1996	2000	2004	2008
I alt, begge kjønn	625 940	628 890	625 668	642 815
Kvinner	371 649	370 882	365 915	369 846
Menn	254 291	258 008	259 753	272 969
Innvandrere i alt, begge kjønn	12 655	14 383	16 408	19 588
Kvinner	8 286	9 248	10 306	11 923
Menn	4 369	5 135	6 102	7 665
EU etc., begge kjønn	11 316	12 228	13 028	14 494
Kvinner	7 538	8 091	8 516	9 283
Menn	3 778	4 137	4 512	5 211
Asia, Afrika etc., begge kjønn	1 339	2 155	3 380	5 094
Kvinner	748	1 157	1 790	2 640
Menn	591	998	1 590	2 454
Andel alderspensjonister av alle over 67 år. Prosent ^{2, 3}				
Innvandrere i alt, begge kjønn	-	91	89	88
Kvinner	-	91	90	89
Menn	-	90	88	88
EU etc., begge kjønn	-	98	95	95
Kvinner	-	98	96	96
Menn	-	96	93	92
Asia, Afrika etc., begge kjønn	-	65	72	75
Kvinner	-	61	67	70
Menn	-	71	77	80

¹ Disse tallene inkluderer ikke dem som mottar Avtalefestet pensjon (AFP), som man kan få fra fylte 62 år gitt at vilkårene er oppfylt. I 2010 var det omkring 25 ganger så mange mottakere av ordinær alderspensjon i hele befolkningen som mottakere av AFP (NAV.no-a).

² Andelene vi regner ut her, vil ikke gi et helt korrekt bilde av antallet pensjonister sett i forhold til antallet som kunne vært pensjonister. Vi har talt opp antall pensjonister i løpet av årene 1996, 2000, 2004 og 2008, og dividert på antall personer som er folkeregistrert per 1.1.2001, 1.1.2005 og 1.1.2009. Pensjonister som for eksempel er døde i løpet av år 2000, vil derfor telles med i «antall pensjonister» i for eksempel år 2000, men ikke komme med i befolkningstallet per 1.1.2001. Pensjonister trenger heller ikke nødvendigvis være folkeregistrert bosatt i Norge. Derfor vil andelene være noe høyere enn det «reelle» tallet.

³ Har ikke befolkningstall for 1996.

Kilde: FD-trygd og befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

9.15. Trygdebruk blant eldre innvandrere

Innvandrerne i Norge er en ung gruppe, og få er i pensjonsalder sammenliknet med befolkningen for øvrig. Dette gjør at innvandrerne i liten grad mottar trygdeytelser rettet mot eldre sammenliknet med hele befolkningen, men blant de få som er eldre, kan det likevel være vanlig å motta trygdeytelser. Antallet eldre innvandrere øker stadig, og dermed antallet som har rett til alderspensjon og andre aldersrelaterte ytelser, som uførepensjon eller den nye stønaden, supplerende stønad. I dette avsnittet skal vi se nærmere på innvandre- res mottak av de tre nevnte stønadene.

9.16. Stadig flere alderspensjonister blant innvandrere ...

I 1996 mottok nær 13 000 innvandrere alderspensjon, i 2008 nær 20 000 (tabell 9.6). Blant innvandrere fra Asia, Afrika etc. har det blitt nær fire ganger så mange alderspensjonister i 2008 sammenliknet med tolv år tidligere, mens økningen blant

innvandrere fra EU etc. har vært langt mer beskjeden (120 prosent). Fremdeles har langt de fleste innvandrepensjonistene bakgrunn fra Europa etc., men andelen fra Asia, Afrika etc. stiger. I 1996 utgjorde personer fra den sistnevnte gruppen bare en av ti av alle innvandrerne med alderspensjon, i 2008 en av fire.

Antallet eldre (over 67 år) i Norge er ventet å fordobles fra 2010 til 2040, og utgjøre om lag 10 prosent av alle eldre i 2040. Antall innvandrere i denne aldersgruppen vil nesten seksdobles, ifølge SSBs framskrivninger, og antallet fra Asia, Afrika etc. åttedobles, til vel 60 000 i 2040 (SSB. no-a og SSB.no-b).

Tabell 9.7 viser de 15 største landgruppene som mottar alderspensjon. Danskene utgjør den største gruppen alderspensjonister, fulgt av svenskene og tyskerne. I de fleste gruppene er det flere eldre kvinner enn menn, og dermed flest kvinnelige alderspensjonister. Unntakene utgjør de fra

Tabell 9.7. Antall i alderen 67 år og over per 1. januar 2009 og antall med alderspensjon i desember 2008

	Antall med alderspensjon			Andel av alle som er i alderen 67 år og over per 1. januar 2009		
	I alt	Kvinner	Menn	I alt	Kvinner	Menn
Danmark	4 233	2 645	1 588	98	98	96
Sverige	1 863	1 366	497	93	97	85
Tyskland	1 633	1 156	477	93	94	89
USA	1 467	944	523	94	96	92
Storbritannia	1 460	984	476	93	97	87
Bosnia-Hercegovina	745	425	320	64	61	67
Vietnam	600	323	277	89	88	91
Finland	574	412	162	95	96	93
Pakistan	491	164	327	79	65	88
Ungarn	455	151	304	98	97	98
Polen	429	238	191	89	87	92
Nederland	411	239	172	92	93	92
Kina	260	141	119	80	78	82
Canada	209	146	63	97	97	95
Frankrike	183	124	59	95	96	92

Kilde: FD-trygd og befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Pakistan og Ungarn. Det kom langt flere menn enn kvinner da arbeidsinnvandringen fra Pakistan først startet, på slutten av 1960-tallet, og fram til familiene til dem som ble i Norge, kom etter, fra midten av 1970-tallet. Blant dem fra Ungarn er det også flest eldre menn.

9.17. ... og flere av dem over 67 år mottar pensjon

I 2010 må man ha fylt 67 år for å få rett til alderspensjon. I tillegg sier hovedregelen at man må ha bodd i Norge i minst tre år etter fylte 16 år og fortsatt være medlem av folketrygden.

Alderspensjon består av grunnpensjon og tilleggspensjon. Tilleggspensjon beregnes ut fra arbeidsinntekt og hvor mange år den pensjonerte har hatt arbeidsinntekt. De som ikke har opptjent tilleggspensjon, eller tilleggspensjonen er lavere enn særtillegget, har rett til særtillegg. Full grunnpensjon og særtillegg tilsvarer minstepensjon. Full grunnpensjon får de som har bodd i Norge i 40 år².

Man må ha godskrevet minst tre års trygdetid for å få rett til grunnpensjon, noe som avhenger av hvor mange pensjonspoeng man tjener opp i løpet av et kalenderår (jf. folketrygdloven kapittel 3). Pensjonsreglene er for kompliserte til en full gjennomgang her, men i en innvandrersammenheng er det verdt å merke seg at rett til pensjon altså avhenger av botid, man må ha bodd i Norge i minst tre år, noe som bidrar til å forklare at en av ti innvandrere over 67 år ikke mottar alderspensjon.

Det er mer vanlig at innvandrere fra EU etc. mottar pensjon enn innvandrere fra Asia, Afrika etc. I 2008 mottok omtrent alle over 67 år i den førstnevnte gruppen pensjon, mens det i 2008 gjaldt 75 pro-

sent fra Asia, Afrika etc. Dekningsgraden har imidlertid blitt høyere for sistnevnte gruppe over tid – i 2000 var det 10 prosent poeng færre i denne gruppen som mottok alderspensjon. At færre fra Asia, Afrika etc. mottar alderspensjon enn dem fra EU etc., henger sammen med at flere har kort botid. Blant dem over 67 år fra EU etc. hadde 1 prosent bodd i Norge i mindre enn tre år ved inngangen til 2010, mot 5 prosent av dem fra Asia, Afrika etc.

9.18. Over 16 000 mottok uførepensjon i 2008

Det er et vilkår for uførepensjon at vedkommende har varig sykdom, skade eller lyte, og at den medisinske lidelsen har medført nedsettelse av inntekt eller arbeidsevne med minst 50 prosent. Man må ha gjennomgått hensiktsmessig medisinsk behandling og individuelle og hensiktsmessige arbeidsrettede tiltak for å bedre inntektsevnen. Det er bare personer i alderen 18-67 år som kan få slik pensjon, og hovedregelen er at man må ha vært medlem av folketrygden de siste tre årene fram til man ble ufør (NAV.no-b). I praksis er det med andre ord en tidkrevende prosess å få rett til uførepensjon, slik at man må ha bodd en viss tid i Norge (og vært medlem av folketrygden i tre år) for å få slik rett.

Til sammen var det knapt 12 500 innvandrere i alderen 18-67 år som mottok uførepensjon i år 2000. Dette steg til nær 16 400 i 2008. Samtidig steg også antallet innvandrere i denne aldersgruppen, slik at andelen som mottok uførepensjon i den gitte alderen, faktisk ble redusert – fra 6,1 til 4,6 prosent. Dette er få sammenliknet med befolkningen i alt (9,3 prosent i 2008), men det skyldes igjen at innvandrerne er en relativt ung befolkningsgruppe, og langt de fleste er utenfor alderen da det er vanlig å være uførepensjonert. Bruken av uførepensjon øker med alde-

² <http://www.nav.no/Pensjon/Alderspensjon>.

Tabell 9.8. Antall bosatte og andel med uførepensjon, etter alder. 2008

	Antall bosatte i alderen				Andel med uføretrygd, i alderen			
	50-54 år	55-59 år	60-64 år	65-67 år	50-54 år	55-59 år	60-64 år	65-67 år
Alle bosatte, begge kjønn	314 981	293 149	287 684	91 127	11,8	19,5	31,3	38,6
Kvinner	154 921	144 229	142 663	45 986	14,2	23,6	36,7	44,0
Menn	160 060	148 920	145 021	45 141	9,6	15,5	26,0	33,2
Alle innvandrere, begge kjønn	27 774	19 551	14 766	4 545	9,2	18,0	29,3	37,4
Kvinner	12 616	9 057	7 005	2 316	10,1	19,6	29,0	35,8
Menn	15 158	10 494	7 761	2 229	8,5	16,7	29,6	39,1
EU etc., begge kjønn	12 490	9 740	8 751	2 928	4,0	10,3	24,0	33,6
Kvinner	4 983	4 310	4 261	1 561	6,1	14,4	27,2	36,7
Menn	7 507	5 430	4 490	1 367	2,7	7,1	21,0	30,0
Asia, Afrika etc., begge kjønn	15 284	9 811	6 015	1 617	13,4	25,7	37,1	44,4
Kvinner	7 633	4 747	2 744	755	12,7	24,2	31,7	34,0
Menn	7 651	5 064	3 271	862	14,2	27,0	41,5	53,5

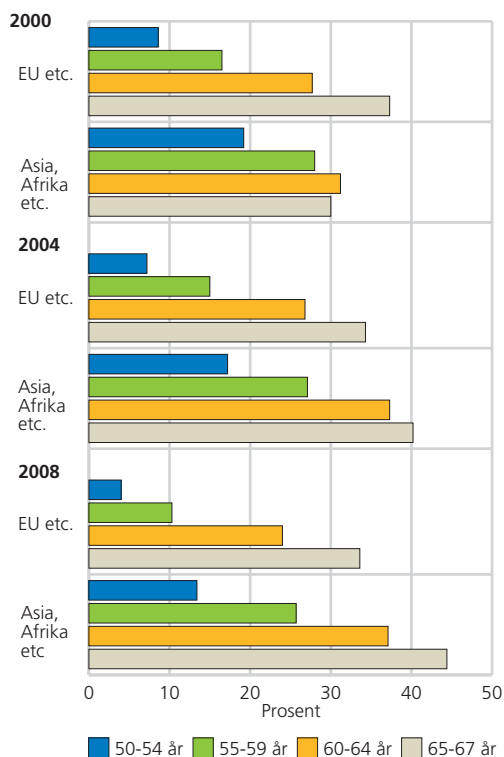
Kilde: FD-trygd og befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

ren, både i befolkningen generelt og blant innvandrere spesielt. Det er mer enn tre ganger så vanlig å være uførepensjonert i alderen 65-67 år som blant dem i alderen 50-54 år (tabell 9.8). For alle innvandrere sett under ett er det fire ganger så vanlig.

I de eldste aldersgruppene er bruken av uførepensjon like høy blant innvandrere sett under ett, som i hele befolkningen. For eksempel mottok tre av ti i alderen 60-64 uførepensjon, både blant alle i denne alderen i Norge og blant innvandrere spesielt, i 2008. Det er imidlertid store forskjeller etter hvor innvandrerne kommer fra. De som kommer fra EU etc., mottar uførepensjon i mindre grad enn gjennomsnittet i befolkningen, mens det er noe mer vanlig at de fra Afrika, Asia etc. er uførepensjonert

Figur 9.12 viser hvordan bruken av uførepensjon øker med alder, og at bruken er noe høyere blant innvandrere fra Asia, Afrika etc. enn blant hele befolkningen. Dette gjelder imidlertid ikke alle aldersgrupper alle år.

Figur 9.12. Andel uførepensjonerte blant befolkningen i alt og blant innvandrere fra Asia, Afrika etc., etter alder og år

Kilde: FD-trygd og Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Ser vi på alle som bor i Norge, er det slik at kvinner i større grad er uførepensjonerte enn menn, og det gjelder alle de eldste gruppene. Innvandrerne fra EU etc. følger det samme mønsteret, men blant dem fra Asia, Afrika etc., er det motsatt – her er mennene uførepensjonert i langt større grad enn kvinnene, og særlig i de eldste gruppene. I den sistnevnte gruppen er det for mange land store forskjeller mellom yrkesdeltakelsen til kvinner og menn, for eksempel for dem fra Pakistan, Tyrkia og Marokko.

9.19. Svært høyt mottak av uførepensjon blant innvandrere fra Pakistan, Tyrkia og Marokko

Når vi ser på de eldste innvandrerne for ulike landgrupper, fordelt på kvinner og menn, blir mange grupper relativt små og sårbare for tilfeldige variasjoner. Vi kommenterer her bare de gruppene hvor det er over 100 menn eller kvinner i en gitt alder.

Østby (2004a) viser at bruken av uførepensjon øker med botid, slik at eldre som har lang botid, i større grad mottar slik trygd enn eldre med kort botid. Den vanlige «karriereveien» for uførepensjonister er å gå fra yrkesaktivt arbeid til sykepenger og/eller det som tidligere het attføring, før man eventuelt ender opp med uførepensjon. Denne prosessen tar tid, og blant annet derfor er andelen uføre innvandrere større blant dem med lang enn hos dem med kort botid.

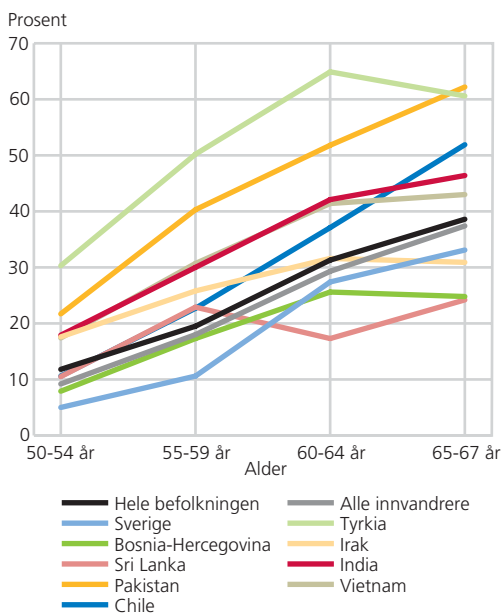
Dette bidrar til å forklare at bruken av uførepensjon er svært høy blant menn som kom som arbeidsinnvandrere fra Marokko, Tyrkia og Pakistan fra slutten av 60-tallet, og som nå er i 60-årene (figur 9.13). Her var halvparten eller flere uførepensjonert i 2008, for eksempel gjelder det seks av ti menn fra Pakistan i alderen 60-64 år, mer enn dobbelt så mange som for menn i hele befolkningen. Også fra India og Jugoslavia

kom det arbeidsinnvandrere på samme tid, men her er bruken av uførepensjon langt lavere, blant annet fordi arbeidsinnvandrerne fra den gang utgjør en mindre andel av eldre fra India og tidligere Jugoslavia enn det som er tilfelle hos dem fra for eksempel Pakistan eller Marokko. Menn fra India mottar uførepensjon i større grad enn menn i befolkningen i alt, men på langt nær på nivå med menn fra Pakistan, Marokko og Tyrkia. Blant menn fra Bosnia-Hercegovina er det like vanlig å motta uførepensjon som blant menn i hele befolkningen.

Eksempler på grupper med svært lav andel uførepensjon er eldre menn fra Polen, Russland, Storbritannia. For eksempel er bare 2 prosent av mennene fra Polen i alderen 50-59 år uførepensjonert.

For kvinnene er det de samme gruppene som blant mennene som går igjen i motkaststoppen. Kvinner fra Tyrkia, Marokko

Figur 9.13. Andel med uførepensjon, etter landbakgrunn og alder. Utvalgte grupper. 2008

Kilde: FD-trygd og Befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

og Pakistan skiller seg ut ved at mange mottar uførepensjon. Det gjelder for eksempel rundt halvparten av tyrkiske kvinner i alderen 55-64 år. Også kvinner fra India skiller seg ut med svært høyt mottak av uførepensjon, fire av ti kvinner i alderen 55-59 år er uføretrygdet, og de har høyere mottak enn mennene fra India, uansett alder. Det gjelder ikke de andre landene hvorfra mange menn kom som arbeidsinnvandrere. Kvinnene fra de nevnte landene har ikke kommet som arbeidsinnvandrere, men som familieinnvandrere til mennene som kom for å arbeide i Norge. Generelt har få kvinner fra Tyrkia, Marokko og Pakistan vært yrkesaktive, de er blant gruppene hvor den kvinnelige sysselsettingen har vært lavest.

9.20. Mindre uførepensjonering blant eldre i nyere flyktning-grupper

I nyere flyktninggrupper, som de fra Irak og Somalia, er flertallet unge, få er over 50, men så vidt mange nok til at vi kan se på deres bruk av uførepensjon, med forbehold om at gruppene er relativt små. I tillegg har de eldre fra Irak og Somalia bodd relativt kort tid i Norge sammenliknet med eldre i mer etablerte innvandrergupper. For å illustrere: Blant dem over 50 år fra disse landene er det rundt halvparten som har bodd i Norge kortere tid enn ti år ved inngangen til 2010, mens det samme gjelder bare 5-6 prosent av innvandrerne i denne alderen fra Pakistan, Tyrkia og Marokko.

Dette bidrar til å forklare at relativt få eldre fra Somalia og Irak mottar uførepensjon. Blant somalierne er det 10 prosent i alderen 50-54 år som mottar uførepensjon, og 12 prosent i alderen 55-59 år, dette er under nivået i hele befolkningen, som er henholdsvis 12 og 20 prosent. De fra Irak ligger noe over nivået i befolkningen, med 18 og 26 prosent i de nevnte

aldersgruppene. Dette sier lite om framtidig bruk av uførepensjon etter hvert som disse gruppene blir eldre (se vedleggstabell 9.1).

9.21. Supplerende stønad – for eldre med kort botid i Norge

Innvandrere som har kort botid i Norge når de fyller 67 år, kan få supplerende stønad, en ytelse som ble innført 1. januar 2006. Dermed er de garantert en samlet inntekt som svarer til folketrygdens minstepensjon. Stønad kan også kombineres med alderspensjon for innvandrere med kortere trygdetid enn 40 år for å sikre en inntekt lik ordinær minstepensjon.

Kravet er at mottakeren må ha oppholdstilatelse og være bosatt i Norge, og retten faller bort dersom de oppholder seg utenfor Norge i mer enn 90 dager i løpet av stønadsperioden. Stønad er behovsprøvd, og inntekten til eventuell ektefelle, samboer eller registrert partner regnes også med i behovsprøvingen (NAV.no-c).

Det året stønaden ble innført, 2006, mottok i alt 2 400 personer slik stønad, noe som økte til nær 2 900 i 2009 (NAV.no-d).

Tallene SSB har for supplerende stønad, fordelt på ulike landgrupper, er fra 2006 og 2007. Disse to årene mottok omkring henholdsvis 2 400 og 2 600 personer slik stønad. Begge årene var mer enn ni av ti mottakere fra Asia, Afrika etc., mens kun 2 prosent ikke var innvandrere (etter Statistisk sentralbyrås definisjon). Nær 1 000 personer fra Bosnia-Hercegovina mottok supplerende stønad i 2007, og de utgjorde dermed mer enn hver tredje innvandrersom mottok slik stønad dette året. Rundt 1 100 innvandrere i alderen 67 år eller over fra Bosnia-Hercegovina bodde i Norge ved inngangen til 2008, noe som betyr at langt de fleste av disse mottok supplerende stønad. Dekningsgraden var også høy

Tabell 9.9. **Mottakere av supplerende stønad i 2007, etter landbakgrunn**

	Antall	Antall 67 år og over per 1.1.2008	Andel mottakere av alle 67 år og over per 1.1.2008	Andel av alle mottakere
I alt	2 575	21 262	12	100
Asia, Afrika etc.	2 384	6 342	38	93
EU etc.	137	14 920	1	5
Ikke innvandrere	54			2
Bosnia-Hercegovina	915	1 122	82	36
Vietnam	277	636	44	11
Iran	154	348	44	6
Sri Lanka	128	220	58	5
Irak	115	202	57	4
Somalia	110	174	63	4
Russland	98	240	41	4
Kosovo	79	106	75	3
Pakistan	70	565	12	3
Chile	62	176	35	2
Øvrige land	567	..	..	22

Kilde: FD-trygd og befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

blant dem over 67 år fra Kosovo (75 prosent). Fra disse to landene har vi i større grad enn fra andre flyktningland mottatt hele familier, også inkludert besteforeldre.

I de fleste flyktninggrupper er det vanlig at flertallet av flyktninger er unge menn, som senere gjenforenes med eventuell familie. Det er ikke vanlig at det kommer eldre flyktninger fra utenfor Europa, men det er noen enslige eldre foreldre (for eksempel fra Vietnam) som kan få gjenforening med barna som er bosatt i Norge.

Referanser

Blom, Svein og Henriksen, Kristin (red.) (2008): *Levekår blant innvandrere i Norge*, Rapporter 2008/5, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/emner/00/02/rapp_200805/

Blom, Svein (2008): *Innvandrerens helse* (2008), Rapporter 2008/35, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/emner/00/02/rapp_200835/

Courbage, Y. og Khlata, M. (1996): Mortality and causes of death of Moroccans in France 1979-1991. Population. An English selection. Vol 8 59-94.

Etcetera (2005): Nyhetsbrev om integrasjon og det flerkulturelle Danmark – Mel-lomfolkelig Samvirke. # 1. Februar 2005.

Gulløy, Elisabeth (2008): Levekår blant innvandrere 2005/2006. Dokumentasjonsrapport, Notater 2008/5, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/emner/00/90/notat_200805/notat_200805.pdf

Henriksen, Kristin (2010): *Kjønnsforskjeller og levekår blant innvandrere fra ti land*, Rapporter 6/2010, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/00/02/rapp_201006/

NAV.no-a: Antall alderspensjonister: <http://www.nav.no/241407.cms> Antall med AFP: <http://www.nav.no/240543.cms>, 23. juni 2010.

NAV.no-b: Uførepensjon, <http://www.nav.no/page?id=1073743846>, 23. juni 2010

NAV.no-c: Supplerende stønad: <http://www.nav.no/Pensjon/Supplerende+st%C3%B8nad>, 23. juni 2010.

NAV.no-d: Antall mottakere av supplerende stønad: <http://www.nav.no/229403.cms>, 23. juni 2010.

SSB.no-a: <http://www.ssb.no/emner/02/03/innvfram/>, 2. august 2010.

SSB.no-b: <http://www.ssb.no/emner/02/03/folkfram/>, 2. august 2010.

Østby, Lars (2002): The demographic characteristics of immigrant population in Norway. Rapporter 2002/22, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/english/subjects/02/02/rapp_200222_en/

Østby, Lars (red.) (2004a): Innvandrere i Norge – Hvem er de, og hvordan går det med dem? Del 1 Demografi, Notater 2004/65, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/emner/00/02/notat_200465/notat_200465.pdf

Østby, Lars (red.) (2004b): Innvandrere i Norge – Hvem er de, og hvordan går det med dem? Del 2 Levekår, Notater 2004/66, Statistisk sentralbyrå. http://www.ssb.no/emner/00/02/notat_200466/notat_200466.pdf

Vedleggstabell 9.1. Antall og andel uførepensjonert, etter land og alder. 2008

	Antall personer i alderen				Andel uføretrygdete			
	50-54 år	55-59 år	60-64 år	65-67 år	50-54 år	55-59 år	60-64 år	65-67 år
Danmark, begge kjønn	1 418	1 383	1 545	615	4,7	11,4	25,0	35,3
Kvinner	614	648	730	344	6,8	14,0	27,5	37,8
Menn	804	735	815	271	3,1	9,0	22,7	32,1
Sverige, begge kjønn	1 841	1 667	1 870	550	5,0	10,6	27,4	33,1
Kvinner	823	782	971	323	5,7	15,2	30,4	37,5
Menn	1 018	885	899	227	4,4	6,4	24,1	26,9
Polen, begge kjønn	2 809	1 303	462	103	2,9	8,5	24,0	41,7
Kvinner	777	522	263	67	8,1	18,2	29,7	49,3
Menn	2 032	781	199	36	0,9	2,0	16,6	27,8
Storbritannia, begge kjønn	1 104	1 146	1 300	419	2,9	7,9	19,3	33,7
Kvinner	364	356	524	185	4,7	11,8	26,1	42,2
Menn	740	790	776	234	2,0	6,1	14,7	26,9
Russland, begge kjønn	689	396	204	36	1,3	4,3	7,4	25,0
Kvinner	548	324	:	:	1,3	4,6	:	:
Menn	141	72	:	:	1,4	2,8	:	:
Tyrkia, begge kjønn	587	452	279	71	30,3	50,2	64,9	60,6
Kvinner	226	193	111	:	30,5	44,6	53,2	:
Menn	361	259	168	:	30,2	54,4	72,6	:
Ungarn, begge kjønn	100	129	107	:	11,0	17,1	38,3	:
Kvinner	51	64	47	:	11,8	23,4	38,3	:
Menn	49	65	60	:	10,2	10,8	38,3	:
Bosnia-Hercegovina, begge kjønn	1 271	950	535	157	7,9	17,3	25,6	24,8
Kvinner	606	476	247	81	9,1	18,3	25,1	19,8
Menn	665	474	288	76	6,8	16,2	26,0	30,3
Kosovo, begge kjønn	505	241	87	:	14,3	24,1	41,4	31,7
Kvinner	206	79	:	:	18,0	25,3	:	:
Menn	299	162	:	:	11,7	23,5	:	:
Marokko, begge kjønn	347	238	160	52	30,8	42,0	58,8	73,1
Kvinner	151	77	:	:	24,5	23,4	:	:
Menn	196	161	:	:	35,7	50,9	:	:
Somalia, begge kjønn	474	175	135	37	9,9	12,0	21,5	16,2
Kvinner	150	62	50	:	12,0	14,5	12,0	:
Menn	324	113	85	:	9,0	10,6	27,1	:
Sri Lanka, begge kjønn	618	328	208	66	10,5	22,9	17,3	24,2
Kvinner	244	119	94	:	12,7	23,5	12,8	:
Menn	374	209	114	:	9,1	22,5	21,1	:
Filippinene, begge kjønn	789	536	282	55	5,8	14,2	28,4	43,6
Kvinner	645	409	187	:	6,4	13,9	27,3	:
Menn	144	127	95	:	3,5	15,0	30,5	:
India, begge kjønn	549	427	304	84	17,9	30,0	42,1	46,4
Kvinner	271	194	117	:	19,6	38,1	51,3	:
Menn	278	233	187	:	16,2	23,2	36,4	:

Vedleggstabell 9.1 (forts.).. **Antall og andel uførepensjonert, etter land og alder. 2008**

	Antall personer i alderen				Andel uføretrygdede			
	50-54 år	55-59 år	60-64 år	65-67 år	50-54 år	55-59 år	60-64 år	65-67 år
Irak, begge kjønn	771	372	228	55	17,6	25,8	31,6	30,9
Kvinner	274	127	90	:	13,1	18,1	24,4	:
Menn	497	245	138	:	20,1	29,8	36,2	:
Iran, begge kjønn	1 039	543	272	70	21,2	30,9	47,1	45,7
Kvinner	398	229	121	:	22,4	33,2	43,0	:
Menn	641	314	151	:	20,4	29,3	50,3	:
Kina, begge kjønn	419	232	181	49	3,6	10,3	16,6	36,7
Kvinner	227	110	78	:	3,5	11,8	12,8	:
Menn	192	122	103	:	3,6	9,0	19,4	:
Pakistan, begge kjønn	1 320	1 234	953	249	21,7	40,3	51,8	62,2
Kvinner	714	533	360	79	21,4	37,9	39,7	38,0
Menn	606	701	593	170	22,1	42,1	59,2	73,5
Vietnam, begge kjønn	1 134	678	370	135	17,4	30,7	41,4	43,0
Kvinner	533	337	190	61	14,6	29,1	40,5	36,1
Menn	601	341	180	74	19,8	32,3	42,2	48,6
USA, begge kjønn	654	559	422	158	3,8	10,0	15,9	23,4
Kvinner	331	298	223	85	3,9	11,1	18,8	23,5
Menn	323	261	199	73	3,7	8,8	12,6	23,3
Chile, begge kjønn	742	476	291	81	10,6	22,7	37,1	51,9
Kvinner	330	207	113	:	13,9	25,1	45,1	:
Menn	412	269	178	:	8,0	20,8	32,0	:

Kilde: FD-trygd og befolkningsstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Tor Morten Normann

10. Sosial kontakt og organisasjonsaktivitet

Norske seniorer lever stort sett sosialt aktive liv. Sammenlignet med andre har de ofte kontakt med familiemedlemmer, og selv om de ikke treffer venner så ofte som yngre voksne, har seks av ti seniorer ukentlig kontakt med venner. Sju av ti seniorer besøker også naboen av og til. Seniormenn mangler imidlertid oftere enn andre en fortrolig venn, men i likhet med de yngre har de aller fleste seniorer noen som stiller opp ved store personlige problemer. Svekket helse går imidlertid igjen som negativt for den sosiale kontakten blant seniorenene. Ensomhet oppleves som mest plagsom for dem over 80 år, og de som bor alene, er spesielt ensomme. Middelaldrende seniorer er aktive i organisasjonslivet, men aktiviteten avtar for dem over pensjonsalder.

I dette kapitlet tar vi for oss seniorenenes sosiale kontakt og deres aktivitet i ulike organisasjoner. Sosial kontakt kan være så mangt, men vi bruke indikatorer som hvor ofte man treffer familie, venner og naboer. I tillegg skal vi se på nære vennskap i form av fortrolige venner og noen man kan stole på i vanskelige situasjoner. Omfanget av den sosiale kontakten kan variere ut fra ulike forhold, og selv om vi her først og fremst konsentrerer oss om forskjeller ut fra alder, skal vi også se på kjønnsforskjeller og forskjeller som kan skyldes ulikheter i husholdning, utdanning, helse og inntekt. Er det forhold her som kan bidra til at noen er mer utsatt for manglende sosial kontakt enn andre? Vi skal også se på hvilke forhold som bidrar til organisasjonsaktivitet, i tillegg til at vi ser på hvem som er aktive, og hvem som ikke er det. Vi kommer også inn på aktivitet i ulike typer av organisasjoner. Men først av alt retter vi blikket mot seniorer som bor alene.

10.1. Mange av de eldste bor alene

I analyser av sosial kontakt er det ofte vanlig å ha et spesielt øye til dem som bor alene. En kan anta at manglende kontakt med familie og venner oppleves sterkere blant dem som ikke bor sammen med noen. Andelen som bor alene, har økt i alle aldersgrupper hvis vi ser de siste 20-25 årene samlet. Etter årtusenskiftet ser det imidlertid ut til at andelen aleneboende i befolkningen har stabilisert seg rundt 22 prosent. Veksten i andel aleneboende skjedde først og fremst blant de unge. Tidlig utflytting fra foreldrehjemmet, men sen familieetablering, var forhold som bidro til en nokså sterk økning på 1980- og 1990-tallet.

For de yngste av seniorenene, de vi kaller middelaldrende (50-66 år), var veksten i andel aleneboende noe mindre i disse to tiårene, og her var det befolkningsvekst og endringer i familiedannelse og familieoppløsning som bidro. Blant de eldre økte

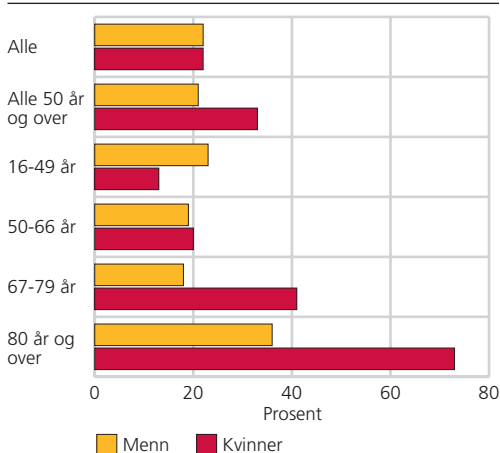
også andelen aleneboende fram mot 1995, mens den avtok noe etter det og fram mot 2004 (Andersen 2006).

Vi har her brukt data fra levekårsundersøkelsen EU-SILC (se tekstboks) for å se på andel aleneboende blant seniorene. Da kan vi vise utviklingen fra sist det ble foretatt en analyse av seniorene, utgitt i serien Statistiske analyser i 2005 (Ugreninov 2005), og fram til 2009.

I 2009 bodde 22 prosent, eller drøyt en av fem voksne, alene ifølge levekårsundersøkelsen EU-SILC. På grunn av litt ulik registreringsmåte for husholdninger og usikkerhet knyttet til utvalgsundersøkelser kan denne andelen avvike noe fra det man finner i registerstatistikken, uten at det nødvendigvis er mindre riktig av den grunn. Den totale andelen aleneboende var 25 prosent i 2005.

Blant de middelaldrende (50-66 år) bodde 20 prosent alene i 2009 (se figur 10.1), og dette har holdt seg nokså stabilt fra 2005. I denne aldersgruppen er det ikke så stor forskjell mellom kvinner og menn når det gjelder andelen aleneboende, selv om den er noe høyere blant kvinner enn blant menn. Går vi litt opp i alder og ser på gruppen 67-79 år, er det en klarere kjønns-

Figur 10.1 Andel aleneboende, etter alder og kjønn. 2009

Kilde: Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2009, Statistisk sentralbyrå.

forskjell. Rundt regnet fire av ti kvinner og to av ti menn i denne aldersgruppen bodde alene i 2009. Til sammen bodde 31 prosent i denne aldersgruppen alene i 2009, en liten reduksjon fra 2005.

Kvinner lever lenger enn menn, og dette er en av de viktigste årsakene til at andelen aleneboende kvinner på 80 år eller mer er hele 73 prosent. Blant menn som er 80 eller mer, bor 36 prosent alene. Andelen aleneboende kvinner blitt redusert noe i denne gruppen, men andelen aleneboende menn har holdt seg stabil når vi sammenligner 2009 og 2005.

10.2. Hyppig familiekontakt blant seniorene

Familien oppleves som viktig av svært mange. Den gir et sosialt nettverk som bidrar til velferd for den enkelte, og familien kan også være en god kilde til sosiale ressurser som praktisk hjelp og omsorg. Denne utvekslingen av ubetalt arbeid og sosial omsorg innad i familien er ikke bare positiv for den enkelte person, den bidrar også til å styrke velferdssamfunnet

Levekårsundersøkelsen EU-SILC

Survey on Income and Living Conditions (EU-SILC) er en årlig europeisk utvalgsundersøkelse om inntekt og levekår. Undersøkelsen er samordnet av EUs statistikkorgan Eurostat. I Norge har undersøkelsen et bruttoutvalg på om lag 8 900 personer i alderen 16 år og over, bosatt i Norge utenfor institusjon. Undersøkelsen gir opplysninger om husholdning, økonomi, boforhold og boligøkonomi, samt opplysninger om arbeidssituasjon og arbeid siste kalenderår. Til undersøkelsen knyttes også en rekke opplysninger fra registre, blant annet om inntekt og utdanning. For nærmere beskrivelse av undersøkelsen, se Andersen mfl. (2006) eller Eurostat (2008).

Datakilder

I dette kapitlet bruker vi data fra Statistisk sentralbyrås levekårsundersøkelser. Tall om sosial kontakt, familiekontakt og ensomhet er hentet fra Lvekårsundersøkelsen 2008, der 6 465 personer i alderen 16 år og over ble intervjuet, se Wilhelmsen (2009) for dokumentasjon. Tall om organisasjonsdeltagelse er hentet fra Lvekårsundersøkelsen 2007, der 3 212 personer i alderen 16 år og over ble intervjuet, se Rørvik (2008).

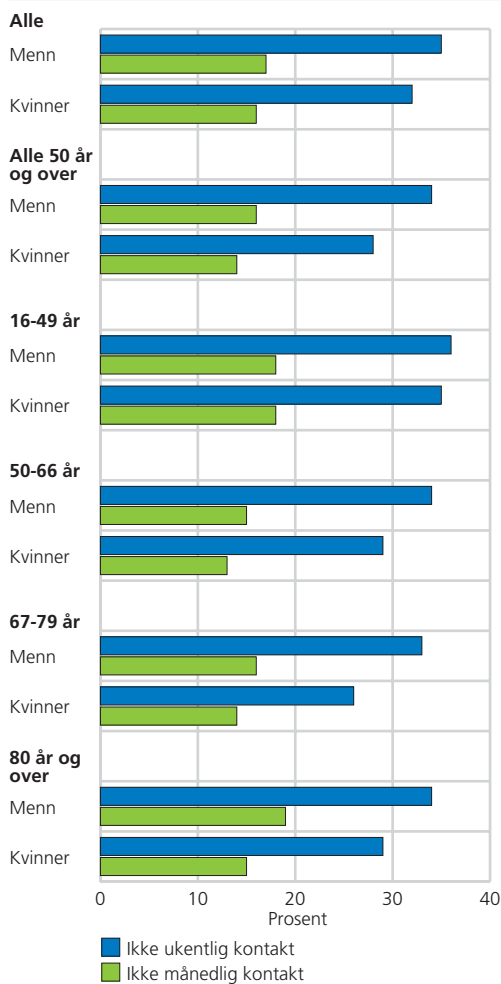
For denne analysen er det spesielt viktig å merke seg at institusjonsbeboere er utelatt fra begge disse undersøkelsene. Det kan spesielt ha betydning for tall om de eldste. Ved å utelate institusjonsbeboerne er det en viss fare for at de eldste som deltar i undersøkelsen, er noe «friskere» enn gjennomsnittet for denne aldersgruppen.

(Murphy 2008). I denne sammenhengen kan selvfølgelig geografisk avstand være en utfordring, men selv om en del har familien bosatt langt unna, har de aller fleste i Norge foreldre og/eller barn boende i rimelig avstand slik at det er praktisk mulig å treffe hverandre (Lappegård 2009).

Når vi her omtaler kontakt med familie, mener vi at man treffer foreldre, søsken eller voksne barn som har flyttet hjemmefra, altså familiemedlemmer man ikke bor sammen med. Seniorene har naturlig nok sjeldnere kontakt med foreldre enn de yngre, av den naturlige grunn at færre har foreldre i live. I gruppen 67 år og over er det derfor knapt noen som har kontakt med foreldre. Dette bidrar likevel ikke til at seniorene har mindre kontakt med familie totalt sett enn de yngre, forholdet er snarere tvert imot.

Lvekårsundersøkelsen 2008 (se tekstboks) viser at blant seniormenn (50 år og over) mangler 34 prosent ukentlig kontakt med familien, 16 prosent mangler månedlig kontakt. Det betyr at 66 prosent har kontakt med familie minst en gang i uken

Figur 10.2. Andel som har sjelden kontakt med familie, etter alder og kjønn. 2008

Kilde: Lvekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

(figur 10.2). Blant kvinnelige seniorer er andelen enda høyere, 72 prosent. Sjelden kontakt med familie forekommer oftere blant voksne under 50 år enn blant seniorer. Spesielt blant kvinner vi finner stor forskjell mellom seniorene og de yngre voksne, mens forskjellen mellom seniormenn og menn under 50 er noe mindre og mer usikker.

Blant seniorene holder kontakten med familie seg nokså jevn. Rett nok ser vi en liten tendens til at seniorene i alderen 67-79 år har noe oftere kontakt med familien enn både de yngre og de eldre seniorene, men variasjonen mellom senioraldersgruppene er liten. Også blant de eldre, de som er 80 år og over, har majoriteten kontakt med familien minst ukentlig. Bare 34 prosent av de eldre mennene og 29 prosent av de eldre kvinnene mangler ukentlig kontakt med familie. Dette er for eksempel hyppigere kontakt enn hva vi finner blant dem under 50 år.

Vi har tidligere nevnt aleneboende som en gruppe som i utgangspunktet har mindre daglig kontakt med andre, og de aleneboende seniorene har også noe mindre kontakt med familien enn de seniorene som ikke bor alene. 35 prosent av de aleneboende seniorene har ikke ukentlig kontakt med familien, i motsetning til 29 prosent av dem som bor sammen med andre.

Det kan selvfølgelig være mange forhold som spiller en rolle for hvor ofte man har kontakt med familien. Bosted må naturligvis tas i betraktning. Lang avstand er et betydelig hinder for å møtes ofte. Akkurat det har vi dessverre ikke mulighet til å se nærmere på her, men vi kan se på enkelte

andre kjennetegn ved seniorene for å se om det er noen som har lite familiekontakt.

Når vi ser på hva som kan påvirke ulike formål for sosial kontakt, har vi valgt to ulike tilnærmingsmåter. For det første ser vi bare på enkle fordelinger brutt ned på de ulike kjennetegnene. Da kan vi observere ulike andeler i ulike grupper og se om noen er mer utsatt enn andre. Slike tabeller kan lett fremstilles i figurer, som for eksempel figur 10.2. For å avdekke noe mer om hvordan ulike forhold henger sammen, har vi også foretatt noen multivariate analyser der vi ser hvordan ulike kjennetegn påvirker et forhold samtidig. Vi har da brukt logistisk regresjon (se tekstboks). En slik regresjon bekrefter at seniorkvinner sjeldnere mangler kontakt med familien enn seniormenn. Vi får også bekreftet at blant seniorene har ikke alder noen betydning for hvorvidt man har lite kontakt med familien eller ikke.

Enkle krysstabeller viser at de som vurderer sin egen helse som dårlig, og de som har en varig sykdom, har noe mindre familiekontakt enn andre. Forskjellene er imidlertid små og usikre når vi bare ser på ulike andeler. I den multivariate analysen der vi ser på faren for å mangle ukentlig kontakt med familie blant seniorer, og kontrollerer for kjønn, alder, utdanning, helse, aleneboende og lavinntekt samtidig, viser det seg likevel at svekket egenvurdert helse blant seniorene bidrar til mindre familiekontakt (for detaljer fra den logistiske regresjonen, se vedleggstabell 10.1).

Sammenligning av rene andeler viser også at seniorer med høyere utdanning har sjeldnere kontakt med familien enn dem med lav utdanning. Blant seniorer som har fullført høyere utdanning, er det 41 prosent som ikke har ukentlig kontakt med familie, mens dette gjelder henholdsvis 26

Logistisk regresjon

Logistisk regresjon er en multivariat analysemetode som benyttes for å studere den unike effekten av flere forklaringsvariabler på en avhengig variabel. Metoden er velegnet når den avhengige variabelen er dikotom, altså har to uavhengige verdier, og vi har flere mulige årsaksvariabler. Her brukes analysemetoden for å se hvilke forhold som påvirker ulike former for manglende sosial kontakt. Vi har brukt variabler som kjønn, alder, utdanning, om man bor alene eller ikke, helse og lavinntekt som forklaringsvariabler (uavhengige variabler) For mer om logistisk regresjon, se for eksempel Ringdal (2001).

og 29 prosent blant dem med grunnskole og videregående skole. Denne tendensen får vi bekreftet i den multivariate analysen. De med utdanning på videregående nivå har større sannsynlighet for å mangle familiekontakt enn dem med grunnskole-utdanning. Utslaget er enda sterkere for dem med høyere utdanning. Nå trenger ikke dette bety at høyt utdannede er mindre familievennlige enn andre, men det kan for eksempel ha med mobilitet og bosted å gjøre, noe vi ikke har mulighet til å se på i denne analysen.

Tilknytning til arbeidslivet og pensjonsstatus ser ikke ut til å ha særlig betydning for kontakten med familien. Heller ikke inntektsnivå ser ut til å bety mye. Vi har sett på familiekontakten blant seniorer som befinner seg under EUs mål på fattigdomsrisiko (se tekstboks). Totalt sett skiller ikke den seg særlig fra familiekontakten blant dem som har inntekt over dette nivået. Dette bekreftes også av regresjonen, hvor det å tilhøre lavinntektsgruppen ikke gir noen sammenheng med faren for lite familiekontakt.

EUs mål for fattigdomsrisiko (EU60)

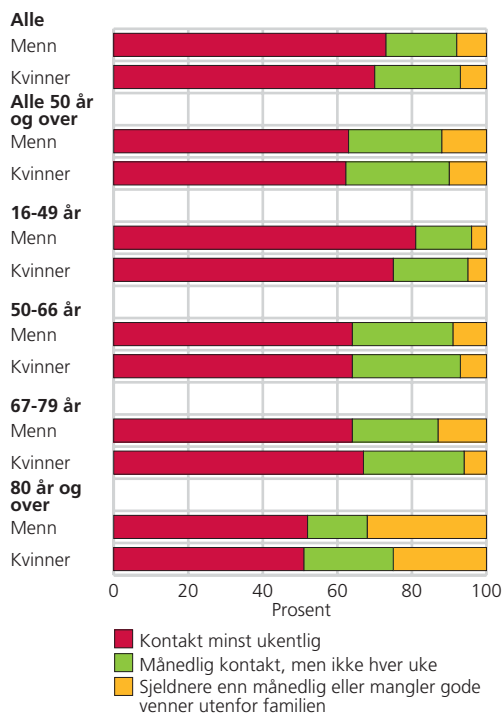
Grensen for hvem som befinner seg under inntektsgrensen for fattigdomsrisiko, «at-risk-of poverty» eller EU60, defineres med utgangspunkt i husholdningenes disponible inntekt (inntekt etter skatt). Den samlede husholdningsinntekten deles så på en ekvivalensvekt for å kompensere for stordriftsfordeler. Vekten summeres ved at første voksne gis verdien 1, andre voksne verdien 0,5 og barn verdien 0,3. En husholdning med to voksne og to barn får dermed ekvivalensvekt lik 2,1. Med denne tilnærmingen betyr det at en familie med to voksne og to barn må ha en disponibel inntekt som er 2,1 ganger høyere enn den til en enpersonhusholdning for å ha samme velferdsnivå. For å finne lavinntektsgrensen ser man på fordelingen av ekvivalensinntekt for alle husholdninger i populasjonen, og finner den midterste verdien (median). De husholdningene som har en ekvivalensinntekt mindre enn 60 prosent av medianen, defineres med lavinntekt.

Et annet mål på økonomiske vansker er mottak av sosialhjelp. Dette har vi ikke inkludert i regresjonsanalysen, men vi har sett på andel som mangler familiekontakt blant seniorer som bor i en husholdning som mottok sosialhjelp i 2008. Dette gjelder kun drøyt 1 prosent av seniorene, så det er en liten gruppe der vi skal tolke resultatene med forsiktighet. Det ser likevel ut til at sosialhjelpsmottakere har noe mindre familiekontakt enn andre, 44 prosent mangler ukentlig og 39 prosent mangler månedlig kontakt.

10.3. Aleneboende seniorer har mer kontakt med venner

Venner kan være så mangt, og selve forståelsen av begrepet «venn» kan påvirke hvordan man svarer på spørsmål om vennskap og vennekontakt. Data fra levekårsunder-

Figur 10.3. **Kontakt med venner, etter alder og kjønn. 2008**

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

søkelsene viser at andelen som rapporterer at de sjelden har kontakt med venner, har gått ned fra 14 prosent i 1980 til 6 prosent i 2008. Også her betyr kontakt at man faktisk treffer hverandre. Samtidig viser imidlertid data fra tidsbruksundersøkelsen at tiden vi bruker på sosialt samvær, gikk ned i perioden 1990-2001. Andre undersøkelser har vist at spesielt unge får flere venner og bruker mer av sin tid på dem (Hegna 2005). Eldre, derimot, mangler oftere en god venn (Normann 2009).

Levekårsundersøkelsen 2008 bekrefter at totalt i befolkningen er kontakt med venner hyppigere enn kontakt med familie. Kontakt med venner henger også i langt større grad sammen med alder. De yngre har langt hyppigere vennekontakt enn de eldre. Men også blant seniorene er det vanlig å ha kontakt med venner minst ukentlig, 63 prosent av seniorene svarte at de hadde det i 2008. Blant de yngre har menn noe hyppigere vennekontakt enn kvinner, men blant seniorene er dette nokså likt fordelt mellom kjønnene.

Innad i seniorgruppen avtar vennekontakten med alder både blant kvinner og menn. Dette kan ha naturlige forklaringer som svekket helse og at venner faller fra. Blant dem som er 80 år eller mer, har drøyt halvparten kontakt med venner minst en gang i uken, og det er relativt mange som har sjelden kontakt med venner – en av tre menn og en av fire kvinner. For kvinnene ser vi dessuten at kontakthyppheten faktisk øker noe med alder når vi sammenligner 50-66-åringene med 67-79-åringene. Det samme gjelder for så vidt familiekontakt, så det kan virke som om kvinnene faktisk øker sin sosiale kontakt noe i denne fasen av livet. Blant menn finner vi ikke denne tendensen, der holder vennekontakten seg nokså stabil når vi sammenligner de samme to aldersgruppene.

I likhet med familiekontakt har vi gjennomført en logistisk regresjon også for kontakt med venner. Der ser vi på sannsynligheten for å mangle ukentlig kontakt (se vedleggstabell 10.2). Resultatene fra denne analysen viser at kjønn ikke har betydning for seniorers vennekontakt når vi i tillegg kontrollerer for andre variabler. Men alder er viktig, og sannsynligheten for å mangle ukentlig kontakt med venner øker med alderen.

Seniorer som bor alene, ser ut til å være mer aktive på vennefronten enn seniorer som bor sammen med andre. Andelene som mangler vennekontakt, er omtrent like, men de som bor alene, har hyppigere kontakt enn dem som bor sammen med andre. Sju av ti aleneboende seniorer har ukentlig kontakt med venner, mens det gjelder seks av ti seniorer som ikke bor alene. Som tidligere nevnt har de eldste noe mindre vennekontakt enn dem under 80, men også blant de eldste er det slik at de aleneboende har mer kontakt med venner enn dem som bor sammen med andre. Når vi i tillegg kontrollerer for andre kjennetegn i en multivariat analyse, ser vi at det å bo alene som senior faktisk medfører at man sjeldnere mangler ukentlig vennekontakt enn om man bor sammen med andre.

I likhet med familiekontakt kan det være flere forhold enn bare kjønn, alder og det å bo alene som bidrar til mye eller lite kontakt med venner. Helse kan være en viktig faktor, og enkel sammenligning av de med god og dårlig helse tyder på at kontakten med venner reduseres når helsen svekkes. Blant seniorer som vurderer sin egen helse som dårlig eller meget dårlig, er det to av ti som ikke har kontakt med venner minst en gang i måneden. Blant dem med god, meget god eller verken god eller dårlig helse gjelder dette en av ti. De som rapporter at de har en varig sykdom, har imidlertid like

mye kontakt med venner som dem som ikke rapporterer varig sykdom. Tendensen er altså ikke helt entydig, og den multivariate analysen gir ikke statistisk sikre resultater som kan bekrefte at svekket egenvurdert helse er negativt for kontakt med venner.

For kontakt med familien var det en viss forskjell mellom seniorer med ulik utdanning. For kontakt med venner er slike forskjeller knapt merkbare. Den ukentlige kontakten med venner ser ut til å forekomme like ofte uavhengig av hvilken utdanning senioren har, men seniorer med bare grunnskole som høyeste fullførte utdanning er noe oftere utsatt for å mangle månedlig kontakt med venner enn de med høyere utdanning. Når vi kontrollerer for andre forhold i den multivariate analysen, er effekten av utdanning liten. Personer med videregående skole som høyest fullførte utdanning er noe mer utsatt for å mangle kontakt med venner hver uke i forhold til dem med grunnskoleutdanning (referansegruppen). For personer med høyere utdanning finner vi ingen effekt.

For senioren i yrkesaktiv alder (50-66) år kan vi også se på ulike pensjonsgrupper og sysselsetting. Da har AFP-pensjonister noe sjeldnere kontakt med venner enn andre, og kanskje er de noe mer utsatt for å mangle kontakt med venner, men disse trekkene er usikre. Uførepensjonistene ser derimot ut til å være mer aktive på vennefronten enn andre. Sju av ti uførepensjonister har ukentlig kontakt med venner, mens det gjelder drøyt seks av ti blant dem som ikke er uførepensjonister. Sysselsetting ser ikke ut til å ha særlig betydning for hvor hyppig man treffer venner, det bidrar først og fremst til at faren for å mangle månedlig vennekontakt reduseres. Blant sysselsatte mangler 7 prosent månedlig

kontakt, mens andelen blant ikke-sysselsatte er 14 prosent.¹

Minstepensjonister kan vi finne i alle aldersgrupper, men andelsmessig er de flest blant de eldste. Den høye gjennomsnittsalderen gjør da også at minstepensjonister treffer venner sjeldnere enn andre. 21 prosent av de aleneboende minstepensjonistene har ikke månedlig kontakt med venner, mens det gjelder 15 prosent av minstepensjonistene som bor sammen med andre.

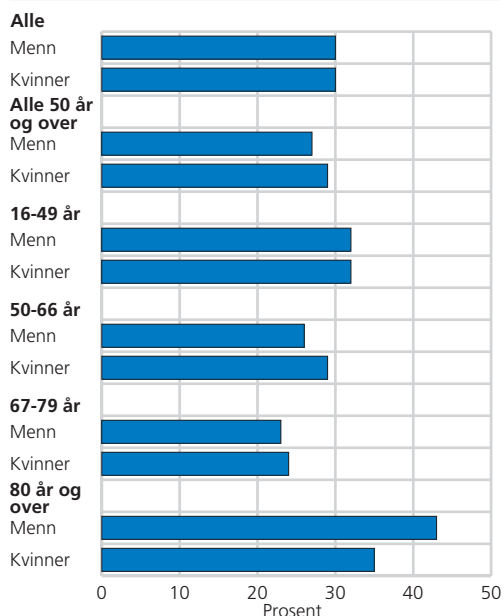
Den lille gruppen av seniorer som bor i en husholdning som har mottatt sosialhjelp, er ikke mer utsatt for manglende kontakt enn andre. De tenderer til å ha litt mindre hyppig kontakt, men dette er et veldig usikkert funn. Det å befinne seg under lavinntektsgrensen (EU60) ser ikke ut til å bety særlig mye i forhold til vennekontakt, og det gir da heller ikke sikre utslag i den multivariate analysen.

10.4. Senioren har mer kontakt med naboer enn de yngre

Naboer ser ut til å bety stadig mindre for det sosiale fellesskapet. Selv om andelen som har besøkskontakt med naboene, har holdt seg relativt stabil de siste 30 årene, viste tidsbruksundersøkelsen i 2001 at tiden brukt på besøk hos naboer ble halvert de siste 20 årene av 1900-tallet (Barstad 2006). I 2008 svarte sju av ti voksne at de kjente minst en familie i nabolaget så godt at de besøker hverandre av og til. Det har også tidligere vært vist at eldre til en viss grad har mer kontakt med naboene enn det yngre har. De som bor i spredtbygde strøk og på mindre tettsteder, har også noe oftere kontakt med naboene enn dem som bor på større tettsteder og i byer (Normann 2009).

¹ Vi har ikke inkludert pensjonsstatus og sysselsetting i multivariate analyser, så her har vi ikke kontrollert for effekten av andre kjennetegn.

Figur 10.4. Andel som ikke har besøkskontakt med naboer, etter alder og kjønn. 2008

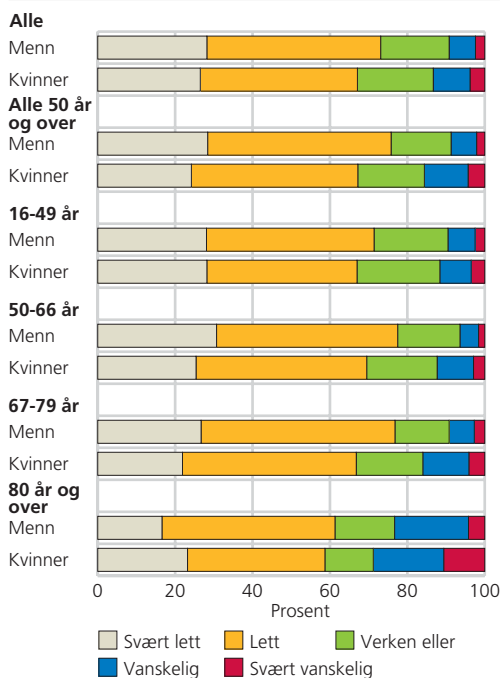

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

Figur 10.4 viser andelen som ikke har besøkskontakt med naboer, fordelt etter kjønn og alder. Som vi har vært inne på, ser vi også her at seniorene sjeldnere mangle nabokontakt enn dem under 50 år. Dette har sannsynligvis sammenheng med hvor etablert man er på bostedet. I 2008 svarte 28 prosent av seniorene at de ikke besøkte naboer. Forskjellen mellom kjønnene er liten, med en liten tendens til at menn besøker naboer oftere enn kvinner. Også for nabokontakt kan vi observere at andelen svinger litt med alder blant seniorene. Nabokontakten tar seg noe opp når man kommer opp i pensjonsalder, sammenlignet med 50-66-åringene. De eldste har imidlertid noe mer begrenset kontakt med naboer. Det gjelder spesielt de eldste mennene, der 43 prosent ikke har besøkskontakt med naboene.

Det å kjenne naboene sine så godt at man besøker dem av og til, og muligheten for

Figur 10.5. Lett eller vanskelig å få praktisk hjelp fra naboer, etter kjønn og alder, 2008. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

å få praktisk hjelp fra naboene ved behov henger selvfølgelig nøye sammen. Terskelen for å be om hjelp ser ut til å være lavere enn terskelen for å besøke hverandre, for også halvparten av dem som ikke har besøkskontakt med naboene, sier at de kan få praktisk hjelp. Menn synes det er lettere å få hjelp enn kvinner (figur 10.5). Dette kan selvfølgelig henge sammen med hvilke oppgaver man kan trenge en ekstra håndsrekning til, og et tradisjonelt kjønnsrollemønster i deling av disse oppgavene. Blant seniormennene mente 76 prosent at det var lett eller svært lett å be naboer om hjelp i 2008. Denne andelen er noe høyere enn blant menn i alderen 16-49 år (71 prosent). Blant kvinner er det ingen forskjell på seniorene og de yngre – 67 prosent sier at det er lett eller svært lett å be om hjelp. Innad i seniorgruppen er det forskjell på de yngre og de eldre – det er 50-66-årin-

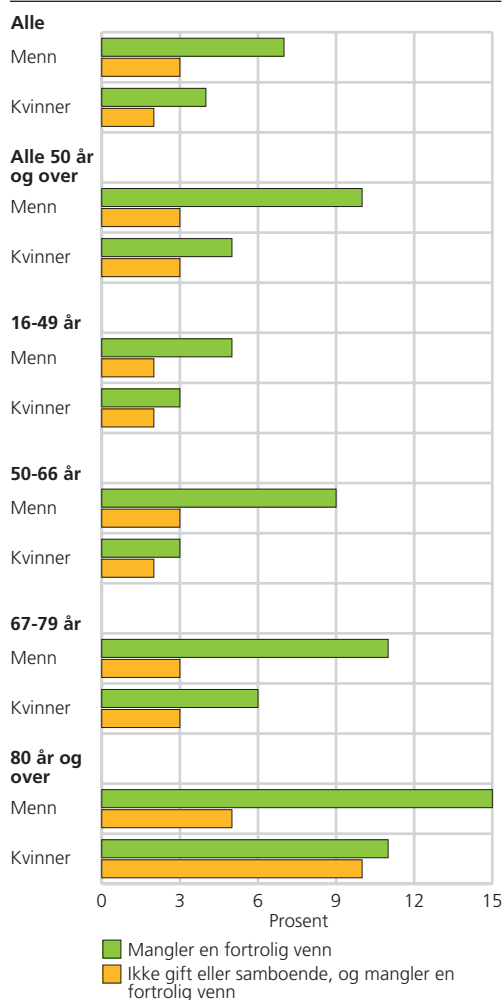
gene som synes det er lettest å be om hjelp, mens det blir vanskeligere med alderen.

10.5. Fortrolighet og noen å regne med

Kontakt med familie, venner og naboer bidrar til økt livskvalitet. Likevel kan det være grunn til å se nøyer på om man har en virkelig nær relasjon. Fortrolighet og noen man kan stole på i alvorlige situasjoner, er kanskje enda viktigere enn hyppig kontakt. I levekårsundersøkelsen stiller

vi spørsmål om man har noen som står en nær, og som man kan snakke fortrolig med. Det kan både være familiemedlemmer og venner. Spørsmålet har vært stilt i levekårsundersøkelsen siden 1980, og siden den gang har det vært en sterk nedgang i andelen som mangler en fortrolig venn. Spesielt stor har nedgangen vært blant kvinner over 60 år. Noe av denne endringen kan kanskje tilskrives at vi lever i en mer «vennskapsorientert» kultur sammenlignet med tidligere (Barstad 2009).

Figur 10.6. Mangler en fortrolig venn, etter kjønn og alder. 2008. Prosent

Kilde: Lavekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

Totalt 7 prosent av alle menn og 4 prosent av alle kvinner manglet en fortrolig venn i 2008 (figur 10.6). Blant seniorene (50 år og over) mangler 10 prosent av mennene og 5 prosent av kvinnene en fortrolig venn. Seniorene, og da spesielt menn, er altså mer utsatt for dette enn de yngre. Andelen som mangler en fortrolig venn, øker med alder, også innad i seniorgruppen. Blant menn ser økningen først og fremst ut til å skje rundt 80-årsalderen, mens blant kvinner øker andelen rundt pensjonsalderen, selv om det også blant kvinnene forverrer seg mest ved 80-årsalderen. En multivariat analyse (se tidligere tekstaboks om logistisk regresjon og vedleggstabell 10.3) bekrefter at menn har større fare for å mangle en fortrolig venn enn det kvinner har, også når vi tar hensyn til alder, utdanning, helse, det å bo alene og lavinntekt. Dessuten ser vi at risikoen for å mangle en fortrolig venn er høyere blant seniorene på 80 år eller mer sammenlignet med referansegruppen på 50-66 år.

Blant de eldste aleneboende finner vi en relativt høy andel som mangler en fortrolig venn (14 prosent). Dette er en gruppe hvor kvinnene er i flertall. Også blant de middelaldrende aleneboende (50-66 år) mangler en av ti en fortrolig venn, mens det gjelder en av tjue blant dem som bor sammen med andre. Blant seniorer i alderen 67-79 år er det liten forskjell mel-

lom aleneboende og andre når det gjelder mangel på en fortrolig venn, men på tross av det viser den multivariate analysen at det å bo alene er forbundet med større fare for å være uten en fortrolig venn.

Barstad (2009) konkluderer med at mangel på vennskap først og fremst ser ut til å ramme dem som trenger det aller mest. Vi skal ikke vurdere selve vennskspsbehovet her, men se på noen kjennetegn som kan påvirke vennskap. Da finner vi blant annet at seniorer med svekket helse og/eller kronisk sykdom noe oftere mangler en fortrolig venn enn andre. Det er spesielt blant de yngste seniorene vi finner forskjell mellom dem med god og dem med svekket helse. Blant de eldre er det også ganske mange av dem med god helse som mangler en fortrolig venn. Svekket helse slår også ut i den multivariate analysen, så vi kan med rimelig stor sikkerhet si at seniorer som opplever at helsen svekkes, også har større fare for å mangle en fortrolig venn.

Seniorer med lav utdanning mangler også oftere en fortrolig venn enn andre. Blant seniorene med grunnskoleutdanning mangler 10 prosent en fortrolig venn, mens det gjelder 4 prosent blant dem med høyere utdanning. Disse forskjellene mellom utdanningsgrupper finner vi først og fremst blant de middelaldrende (50-66 år), mens det ikke er like tydelig blant dem som er 67 år eller mer. Når vi ser på utdanning kontrollert for andre variabler i tillegg, er det kun forskjellen mellom høyere utdanning og grunnskoleutdanning (referansegruppen) som er sikker. Høyere utdanning gir større mulighet til å ha en fortrolig venn.

Holder vi blikket på de middelaldrende, kan vi også se at AFP-pensjonistene ikke er mer utsatt enn andre under 67 år, men at uføre noe oftere mangler en fortrolig venn

sammenlignet med andre i samme alder. I alt 9 prosent av de uføre har ikke en fortrolig venn. Deltakelse i arbeidslivet ser også ut til å være positivt, siden sysselsatte middelaldrende oftere har en fortrolig venn enn andre middelaldrende. Det er også noen sysselsatte i aldersgruppen 67-79 år, men her er det knapt forskjell mellom sysselsatte og ikke sysselsatte når det gjelder det å ha en fortrolig venn.

Som tidligere nevnt kan vi finne minstepensjonister i alle aldersgrupper, men det er de eldste og aleneboende minstepensjonistene som oftest mangler en fortrolig venn (17 prosent). Totalt blant aleneboende minstepensjonister er også andelen relativt høy, 13 prosent, mens minstepensjonister som ikke bor alene, ikke skiller seg nevneverdig fra dem som ikke er minstepensjonister.

Det er også tegn på at økonomiske vansker og mangel på fortrolige vennskap henger sammen. Selv om sosialhjelpsmottakerne er få blant seniorene, tyder det at 16 prosent av disse mangler en fortrolig venn på at de kan ha en vanskelig sosial situasjon i tillegg til økonomiske vanskeligheter. Også 13 prosent av seniorene under lavinntektsgrensen (se fotnote 1) mangler en fortrolig venn, men her viser den multivariate analysen at forskjellen i forhold til dem som er over lavinntektsgrensen, ikke er sikker når vi i tillegg kontrollerer for andre kjennetegn.

Det er altså mange forhold som har betydning for om man har en fortrolig venn eller ikke. Det kan imidlertid være noe uklart hva ulike personer legger i svaret på om de har noen de kan snakke fortrolig med. Derfor har vi også sett på andeler som mangler en fortrolig venn samtidig som de ikke er gifte eller samboende (figur 10.4). Dette er ut fra tanken om at en samboer eller ektefelle er en fortrolig som man kan

støtte seg på i vanskelige situasjoner, selv om ikke alle har tatt det med i betraktningen når de svarte på spørsmålet. Bruker vi dette som en indikator, endres inntrykket noe.

Fremdeles er seniorenne noe mer utsatt enn de yngre, men forskjellen er ikke så stor. Drøyt 3 prosent av seniorenne, både kvinner og menn, mangler en fortrolig samtidig som de verken er gift eller samboende. Andelen blant 16-49-åringene er 2 prosent, altså en knapt merkbar forskjell. Blant seniorenne øker naturlig nok denne andelen med alder. Det gjelder begge kjønn. Det er likevel blant kvinner at andelen øker mest, og da spesielt når de passerer 80 år. Den helt naturlige forklaringen på dette er at kvinner i gjennomsnitt blir eldre enn sine menn. Når vi kontrollerer for flere kjennetegn samtidig (vedlegg 10.4), finner vi nemlig at kjønn ikke betyr noe for seniorer i denne sammenhengen, men at de som er 80 år eller over, er mer utsatt enn referansegruppen (50-66 år)². Den helt naturlige forklaringen er selvfølgelig at mange blir alene når ektefelle eller samboer går bort.

Dette ser vi også tydelig når vi skiller ut de aleneboende seniorenne. Blant seniorer som ikke bor alene, er naturlig nok andelen som ikke er gift/samboende eller har en fortrolig venn, svært lav, under 1 prosent.³ Blant de aleneboende, derimot, er en av ti verken gift eller samboende eller

har en fortrolig venn. Andelen er høyest blant de eldste (13 prosent).⁴

For utsatte grupper blant seniorer finner vi naturlig nok en del av de samme trekkene som for bare det å mangle en fortrolig venn. Svekket egenvurdert helse slår negativt ut, først og fremst blant de yngste seniorenne (50-66 år). Blant dem over 80 år er det faktisk de «friske» som i størst grad mangler en partner og fortrolig, men her må vi ta et lite forbehold om skjevheter i datamaterialet. Det er ikke usannsynlig å tenke seg at eldre over 80 med svekket helse er betydelig underrepresentert i undersøkelsen. Den multivariate analysen tyder imidlertid på at helse har liten eller ingen betydning.

Selv om det er tegn til positive effekter av utdanning ved at de med høy utdanning sjeldnere er utsatt enn dem med lav utdanning, viser den multivariate analysen at utdanning neppe har særlig betydning. I gruppen 50-66 år ser det også ut som om de ikke-sysselsatte noe oftere mangler både en partner og fortrolig venn, 4 prosent mot 2 prosent blant sysselsatte. Om trent den samme forskjellen finner vi mellom uførepensjonister og andre – 5 prosent av uførepensjonistene mangler partner og fortrolig venn. AFP-pensjonistene kommer derimot positivt ut, bare 1 prosent har verken partner eller fortrolig venn.

Vi så tidligere at aleneboende minstepensjonister ofte mangler en fortrolig venn. Dermed blir de også relativt sett svært utsatt når vi ser på det å verken ha partner eller fortrolig venn. 14 prosent av minstepensjonistene mangler dette, 17 prosent blant de eldste, men også 7 prosent blant de yngste.

² I den logistiske regresjonen der vi ser på faren for å mangle en fortrolig venn og samtidig ikke være gift eller samboende, har vi ikke inkludert en variabel som skiller mellom det å bo alene og det å bo sammen med andre, dette fordi den i stor grad sammenfaller med definisjonen av den avhengige variabelen.

³ De fleste som bor sammen med andre, bor sammen med en ektefelle eller samboer.

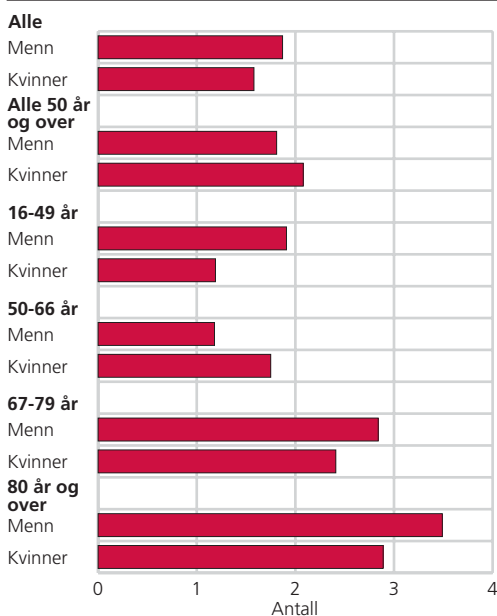
⁴ Andelen er naturlig nok veldig lik andelen som mangler en fortrolig venn, siden det er sjelden at de som bor alene, er gifte.

Også i tråd med hva vi omtalte over, mangler 8 prosent av sosialhjelpsmottakerne både partner og fortrolig venn (mot 3 prosent blant andre seniorer), og hele 11 prosent av dem med lavinntekt mangler partner og fortrolig venn. Lavinntekt slår også negativt ut i analysen hvor vi kontrollerer for kjønn, alder, utdanning og helse. Dette kan imidlertid skyldes at vi ikke har inkludert det å bo alene i analysen, og aleneboende er som kjent overrepresentert i lavinntektsgruppen.

10.6. Noen som stiller opp

De aller fleste er enten gift eller samboende, eller har en fortrolig venn, dermed har også de aller fleste noen de kan regne med ved store personlige problemer. Bare 2 prosent i den voksne befolkningen mangler noen de kan regne med (figur 10.7), og drøyt tre av fire har flere enn to som de stoler på stiller opp dersom de skulle få store personlige problemer (figur 10.8).

Figur 10.7. Personer som ikke har noen de regner med vil stille opp ved store personlige problemer, etter kjønn og alder. 2008. Prosent

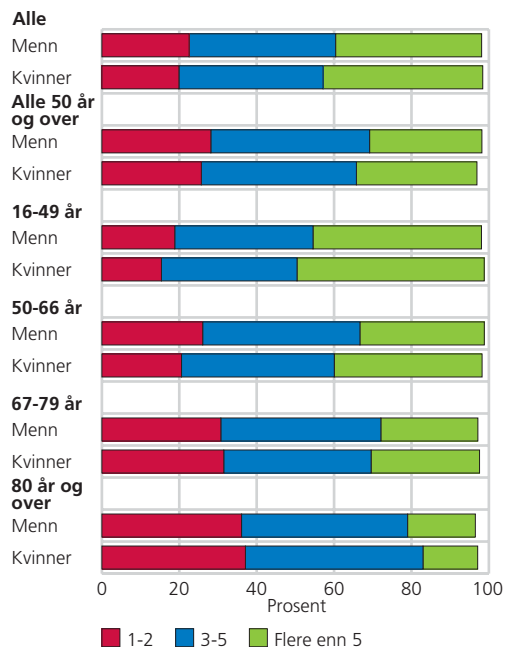

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

Sammenligner vi seniorene med dem som er 16-49 år, er tendensen at en noe større andel av seniorkvinnene mangler noen de kan regne med, selv om forskjellen er usikker. Blant menn er det likt. Den klareste forskjellen mellom seniorene og de yngre finner vi i andelen som rapporterer at de har mange (5 eller flere) de kan regne med. Dette er vanligere blant de yngre mennene enn blant seniormenn.

Andelen som mangler noen de kan regne med, øker altså med alder, og det er de som er 80 år eller mer som er mest utsatt. Økningen er imidlertid ikke veldig stor, så ikke mer enn 4 prosent av de eldste mennene og 3 prosent av de eldste kvinnene mangler noen de kan regne med dersom de skulle trenge hjelp eller støtte ved store problemer. Når vi, i likhet med andre typer sosial kontakt, utfører en analyse der vi

Figur 10.8. Antall personer man regner med vil stille opp ved store personlige problemer, etter kjønn og alder. 2008. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

kontrollerer for kjønn, alder, utdanning, det å bo alene, helse og lavinntekt samtidig (se vedleggstabell 10.5), ser vi at blant seniorene har verken kjønn eller alder betydning for om man mangler noen en kan regne med. De små forskjellene vi finner mellom kjønnene og mellom aldersgrupper, skyldes derfor sannsynligvis andre forhold.

Andelen som mangler noen de kan regne med ved store personlige problemer, er naturlig nok noe høyere blant aleneboende seniorer (3 prosent) enn blant seniorer som bor sammen med andre (2 prosent), men forskjellen er liten og usikker når vi bare sammenligner andeler. Det er spesielt de eldste aleneboende som mangler noen de stoler på vil stille opp, og da spesielt de eldste mennene. Men i den multivariate analysen for seniorene (nevnt over) finner vi likevel en statistisk sikker sammenheng mellom det å bo alene og det å mangle noen man stoler på vil stille opp ved store personlige problemer.

Ulik utdanning blant seniorene gir ikke utslag i en multivariat analyse. Selv om andelen som mangler noen som vil stille opp, faller noe med økende utdanning, er forskjellene for små til å være sikre. Det å tilhøre lavinntektsgruppen gir heller ikke noe utslag, og selv om vi blant sosialhjelpsmottakere finner 3 prosent som mangler noen de stoler på vil stille opp, er forskjellen i forhold til andre (2 prosent) liten og usikker.

Svekket helse ser, derimot, ut til å være forbundet med faren for å mangle noen som stiller opp. I alt 5 prosent av seniorene med svekket egenvurdert helse rapporterer dette, og den multivariate analysen bekrefter sammenhengen.

Blant 50-66-åringene finner vi svært liten forskjell mellom AFP-pensjonistene og

andre, mens uførepensjonister er noe mer utsatt for å mangle en de stoler på vil stille opp (3 prosent). Deltakelse i arbeidslivet ser ut til å være positivt i og med at kun 1 prosent sysselsatte mangler en slik person. Forskjellene er imidlertid små, så vi skal være forsiktige med å si noe sikkert om sammenhenger.

10.7. Ensomhet mest plagsomt for de eldste

Ensomhet har selvfølgelig sterk sammenheng med lite sosial kontakt, med er ikke det samme som mangel på kontakt med andre. Det å oppleve ensomhet har sammenheng med hvilke ønsker man har for sosial omgang, både hvor ofte og hvor mange man har kontakt med og selve innholdet i kontakten (Thorsen og Clausen 2009). Da er det ikke nødvendigvis noen motsetning når vi kan observere en økning i andelen som var litt, ganske eller veldig mye plaget av ensomhet siste fjorten dager fra 2005 til 2008, samtidig som utviklingen på området vi kaller sosial kontakt, i det store og hele har vært positiv de siste årene.

Selv om personer med få kontakter med andre oftere opplever ensomhet (Halvorsen 2005), har det også vært vist at ensomhet i relativt liten grad henger sammen med mangel på vennekontakt blant unge, mens det er en klarere sammenheng mellom mangel på vennekontakt og ensomhet blant eldre (Normann 2009). Levekårsundersøkelsen 2008 viser at totalt 28 prosent av alle voksne er litt, ganske eller veldig mye plaget av ensomhet i løpet av en fjortendagersperiode. De yngre er generelt sett noe mer plaget av ensomhet enn seniorene (henholdsvis 30 og 26 prosent), og kvinner er noe mer plaget enn menn (figur 10.9).

Innenfor seniorgruppen går det imidlertid et klart skille ved 80 år. De som er eldre,

er mer plaget av ensomhet enn seniorene i alderen 50-79 år. Dette gjelder både blant kvinner og menn, men det er blant kvinnene vi ser det største utslaget. Nesten halvparten av de eldre kvinnene (80+) har vært plaget av ensomhet, mens det gjelder tre av ti blant de eldste mennene. Seniorene i alderen 50-79 år er, derimot, mindre plaget av ensomhet enn både dem som er yngre, og dem som er eldre enn seg, og det ser heller ikke ut til å være noe betydelig skille ved pensjonsalder når det gjelder ensomhet.

I den multivariate analysen av ensomhet har vi i tillegg til de kjennetegn vi tidligere har brukt, også brukt antall personer som står nær, og som man stoler på vil stille opp ved store personlige problemer (se vedleggstabell 10.6). Når vi da kontrollerer for flere forhold samtidig for seniorene,

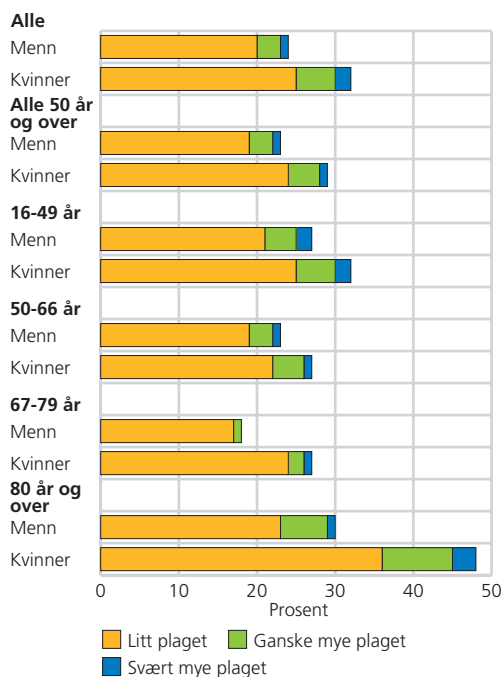
bekreftes funnene som viste kjønns- og aldersforskjeller. Kvinner har større fare for å oppleve ensomhet enn menn, og når vi sammenligner med referansegruppen 50-66 år, reduseres faren for ensomhet blant 67-79-åringene, mens den øker igjen for dem på 80 år eller mer.

De som bor alene, opplever oftere ensomhet enn dem som bor sammen med andre. Om lag halvparten av alle voksne aleneboende opplever ensomhet, mens det gjelder drøyt en av fem blant dem som bor sammen med andre. Det samme trekket finner vi blant seniorene. 46 prosent av de aleneboende seniorene er i varierende grad plaget av ensomhet, mens det gjelder 18 prosent av de seniorene som bor sammen med andre. De eldste aleneboende er de mest ensomme, og generelt er også aleneboende seniorkvinner mer ensomme enn aleneboende seniormenn. Et unntak her er imidlertid aldersgruppen 67-79 år, der aleneboende kvinner og menn føler ensomhet i like stor grad (38 prosent).

At det å bo alene medfører betydelig større fare for å oppleve ensomhet, bekreftes også av den multivariate analysen. Og selv om også de som har hyppig vennekontakt, kan føle ensomhet, finner vi at det å ha noen som stiller opp ved store personlige problemer, er viktig. De som mangler en slik person, er mer utsatt for ensomhet.

Vi finner også at seniorer med svekket helse oftere er ensomme enn dem med god helse – 53 mot 23 prosent. Spesielt hardt slår det ut blant de eldste, der 70 prosent av dem med svekket helse er ensomme. Dette bekreftes også av den multivariate analysen der vi kontrollerer for flere forhold samtidig. I den multivariate analysen har vi ikke kontrollert for kronisk sykdom, men 31 prosent av seniorene med en kronisk sykdom opplever ensomhet.

Figur 10.9. Plaget av ensomhet de siste 14 dagene, etter kjønn og alder. 2008. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

Ser vi ensomhet i forhold til utdanning, kan det se ut til at de med minst utdanning er mest utsatt. 29 prosent av de med grunnskole som høyeste fullførte utdanning er plaget, mens det gjelder 23 prosent blant dem med høyere utdanning. Når vi kontrollerer for andre forhold, forsvinner imidlertid effekten av utdanning, slik at vi ikke kan si at det er noen klar sammenheng.

Det å tilhøre lavinntektsgruppen gir ikke utslag på ensomhet i en multivariat analyse, så selv om vi finner 38 prosent ensomme blant seniorer med lavinntekt, har dette sannsynligvis sammenheng med andre forhold. Også blant sosialhjelpsmottakere finner vi mange ensomme, 43 prosent, men dette har vi ikke kontrollert opp mot andre forhold. Siden det å bo alene er negativt for ensomhetsfølelsen, finner vi også en høy andel ensomme blant aleneboende minstepensjonister (43 prosent).

Ser vi utelukkende på gruppen 50-66 år, altså de som er i yrkesaktiv alder, ser vi at AFP-pensjonistene er mindre utsatt for ensomhet enn andre (15 mot 25 prosent). Uførepensjonistene er, derimot, mer utsatt enn andre (39 mot 21 prosent). Noe som er verdt å nevne i denne sammenhengen, selv om det er en liten gruppe det er snakk om, er at over halvparten av etterlattepensjonister er plaget av ensomhet.

10.8. Organisasjonsaktive seniorer

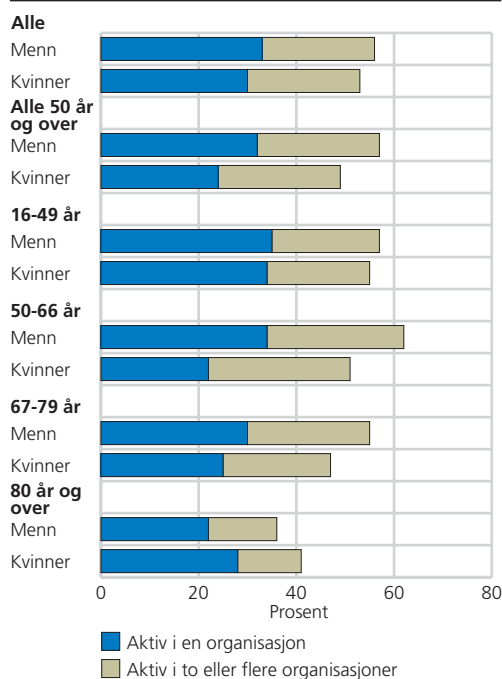
Deltakelse i frivillige organisasjoner bidrar også til sosial omgang med andre. Men i tillegg er det et uttrykk for et engasjement, som i enkelte tilfeller, litt avhengig av organisasjonstype, kan gi innflytelse over både lokale og nasjonale saker.

Nordmenns aktivitet i frivillige organisasjoner har vært relativt uendret de siste 20-30 årene. Tall fra levekårsundersøkelsene viser at 52 prosent av 16-79-åringene

var aktive i minst en organisasjon i 1980. Dette har holdt seg svært stabilt i årene etter, og i 2007 var andelen 55 prosent blant 16-79-åringene.

I den forrige statistiske analysen av seniorer i Norge (Ugreninov 2005) ble det konkludert med at seniorene oppga medlemskap i minst en organisasjon like ofte som referansegruppen som besto av personer i alderen 30-49 år. Da var seniorer over 79 år utelatt fra analysen. Det ble også konkludert med at deltakelsen blant seniorene til en viss grad avtar med alder, og at det er en viss forskjell i hvilke typer organisasjoner seniorene engasjerer seg i når vi sammenligner med dem under 50. Også analyser basert på data fra levekårsundersøkelsen har vist at det er relativt små forskjeller mellom aldersgrupper når det gjelder deltakelse i organisasjoner,

Figur 10.10. Aktiv i en eller flere organisasjoner, etter alder. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2007, Statistisk sentralbyrå.

men at aktiviteten avtar noe for personer over 67 år (Normann 2009, 2008).

Figur 10.10 viser at seniorer totalt sett ikke er særlig mindre aktive i organisasjoner enn andre, selv om seniorkvinnene rapporterer litt mindre organisasjonsaktivitet enn de yngre kvinnene. Men innad i seniorgruppen er det forskjeller. De middelaldrende (50-66 år) er de mest aktive – 56 prosent er aktive i minst en organisasjon, og 28 prosent er aktive i minst to organisasjoner. Selv om forskjellen er usikker, ser det ut til at aktiviteten avtar noe blant 67-79-åringene, hvor 51 prosent er aktive i minst en organisasjon, 24 prosent i to eller flere. Selv om gruppene er for små til at en kan si noe helt sikkert, ser vi at aktiviteten faller merkbart for de eldste. Likevel er så mange som 40 prosent aktive, 13 prosent i to eller flere organisasjoner. Vår multivariate analyse (se vedleggstabell 10.7) der vi ser på sannsynligheten for å være aktiv i minst en organisasjon, viser at 67-79-åringer ikke har lavere eller høyere sannsynlighet for å delta i organisasjoner sammenlignet med 50-66-åringene. For personer på 80 år og over finner vi imidlertid lavere sannsynlighet for å delta.

I likhet med ulike indikatorer for sosial kontakt er det å være aleneboende også negativt i forhold til organisasjonsaktivitet. Blant aleneboende totalt i befolkningen finner vi 53 prosent inaktive, mot 43 prosent blant dem som bor sammen med andre. Det samme trekket finner vi blant seniorene, der 56 prosent av de aleneboende er inaktive, mot 44 prosent blant dem som bor sammen med andre. Nå kan dette selvfølgelig også henge sammen med andre forhold, som kjønn og alder. Den multivariate analysen bekrefter imidlertid at det å bo alene også medfører større sannsynlighet for ikke å være aktiv i noen organisasjon sammenlignet med det å bo sammen med andre.

Menn er generelt noe mer aktive i organisasjoner enn kvinner – så også blant seniorene. 57 prosent av seniormennene er aktive i minst en organisasjon, mens tilsvarende andel for seniorkvinnene er 49 prosent. Blant de eldste (80 +) er imidlertid forholdet motsatt, der er kvinnene mer aktive enn mennene, men gruppene er for små til å si noe sikkert om denne forskjellen. Det at seniormenn totalt likevel er mer aktive enn seniorkvinner, bekreftes også av den multivariate analysen. Den viser at kvinner har lavere sannsynlighet for å være aktive i minst en organisasjon, også når vi kontrollerer for alder, utdanning og det å bo alene.

Personer som kan karakteriseres som ressurssterke, deltar oftere i organisasjonsaktiviteter enn andre (Normann 2008). Utdanning kan i så måte være et mål på ressurser, og også blant seniorene er det klare forskjeller i organisasjonsaktivitet etter utdanningsnivå. De med lav utdanning er sjeldnere aktive i organisasjoner, bare 34 prosent av seniorene med kun grunnskoleutdanning er aktive. Blant seniorer med høyere utdanning er 76 prosent aktive. Igjen bekreftes effekten av den multivariate analysen. Den viser klart at økende utdanning fører til høyere sannsynlighet for å være aktiv i organisasjonslivet, også blant seniorene. Et litt spesielt utslag i den multivariate analysen er at de vi mangler utdanningsopplysninger om, også har lavere sannsynlighet for å delta enn dem med grunnskoleutdanning. Nå er dette en svært liten gruppe, og vi har ikke sjekket i detalj hvilke personer som inngår her. Vi vet imidlertid fra tidligere at det ofte er personer med innvandringsbakgrunn og utdanning fra utlandet som ikke er dekket av de norske utdanningsregistrene.

Det å motta sosialhjelp og det å tilhøre lavinntektsgruppen (EU60) kan også ses som tegn på manglende ressurser. Blant

seniorer i begge disse gruppene er andelen som er aktive i organisasjoner, lave. Kun 25 prosent av seniorene i husholdninger som har mottatt sosialhjelp, er aktive i en eller flere organisasjoner, andelen i lavinntektsgruppen er 38 prosent. Kontrollerer vi for andre forhold som kjønn, alder, utdanning og aleneboende, er det imidlertid bare sosialhjelpsmottak som gir selvstendig effekt.

10.9. Ikke idrett, men helse og velforeninger

Levekårsundersøkelsen gir informasjon om medlemskap og aktivitet i en rekke ulike organisasjoner. Og selv om det ikke er veldig store aldersforskjeller når det gjelder deltakelsen i organisasjoner totalt, kan det være forskjeller i hvilke typer organisasjoner de ulike aldersgruppene er aktive i. I det videre skal vi se kort på dette, uten å gå i dybden på hva som skiller deltakere i ulike organisasjoner, ut over alder.

Kapittel 5 i denne publikasjonen tar for seg senioresnes politiske aktivitet, men vi må likevel nevne politiske partier her siden de er en viktig del av organisasjonsfaunaen. Nå er ikke det fordi så mange er medlemmer og aktive, bare 8 prosent av alle voksne er medlemmer, og 3 prosent er aktive. De middelaldrende seniorene (50-66 år) er de mest aktive, drøyt 4 prosent er aktive og knapt 12 prosent er medlemmer. Dette er høyere andeler enn blant de yngre (16-49 år). Både medlemsraten og aktiviteten reduseres noe med alderen, og selv om aktivitetsnivået er lavere for personer som er 67 år eller eldre, enn det er blant dem under 50, så er medlemsandelen høyere. Blant seniorene er det ikke store forskjeller mellom kvinner og menn når det gjelder aktivitet i politiske partier, men menn er oftere passive medlemmer av politiske partier enn det kvinner er.

Generelt finner vi høyere andeler medlemmer og aktive i alle organisasjonstyper når vi sammenligner middelaldrende (50-66 år) med de yngre, men vi ser også at andelen blant seniorene naturlig nok faller noe med alder for mange organisasjonstyper. Det finnes imidlertid noen unntak (her må vi understreke at gruppene og forskjellene er for små til å si noe statistisk sikkert om forskjeller, men de er interessante likevel).

Et av de mest naturlige unntakene er idrettslag, den mest «populære» organisasjonstypen av alle, der rundt tre av ti i alderen 16-30 år er medlem, og drøyt en av fem er aktive. Idrettslag er også den organisasjonstypen som flest 50-66-åring er aktive i, 13 prosent er høyere enn i noen annen organisasjonstype for denne aldersgruppen. Til sammen er 23 prosent 50-66-åring aktive eller passive medlemmer i idrettslag. Andelen aktive faller selvfølgelig kraftig med alder, men blant 67-79-åring er fremdeles så mange som nesten 4 prosent aktive, 14 prosent er medlemmer.

Helselag, sanitet, Røde Kors eller lignende er den kategorien av organisasjoner som samler flest aktive blant dem som er 67 år eller mer (9 prosent). I tillegg er om lag en av fem passive medlemmer. De yngste seniorene (50-66 år) er i mindre grad aktive i denne typen organisasjoner (knappe 4 prosent), og blant voksne ellers (16-49 år) er drøyt 2 prosent aktive. Dette er dermed en av de organisasjonstypene som klarest aktiverer ulikt etter alder.

En annen organisasjonstype hvor seniorene utmerker seg, er velforeninger. Selv om dette også er en relativt populær organisasjonstype blant ikke-seniorene (knappe 5 prosent er aktive medlemmer, drøye 9 prosent er passive medlemmer), når de ikke opp mot aktivitetsnivået blant de

middelaldrende seniorene hvor 11 prosent er aktive og 15 prosent er passive medlemmer. Aktiviteten holder seg også ganske høy blant 67-79-åringene (7 prosent aktive, 10 prosent passive medlemmer), mens den faller en del blant dem som er 80 år og over. Likevel er 4 prosent av dem på 80 eller over aktive.

4 prosent av de eldste er også aktive i helserelaterte organisasjoner (funksjonshemmedes interesseorganisasjoner, pasientforeninger eller selvhjelpsgrupper). Det er en høyere andel aktive enn blant 50-66-åringene (3 prosent), men noe lavere enn blant 67-79-åringene (6 prosent). Blant voksne under senioralder er aktiviteten i denne typen organisasjoner liten (1 prosent).

Når det gjelder kristelige eller religiøse organisasjoner er det 67-79-åringene som rapporterer høyest aktivitet (6 prosent), mens aktivitetsnivået er lavere både blant 50-66-åringene (5 prosent) og 16-49-åringene (4 prosent). Generelt er kvinner mer aktive i denne typen organisasjoner enn menn.

Spørsmål om aktivitet og medlemskap i kvinneorganisasjoner er selvfølgelig bare stilt til kvinner, og det er kvinner i alderen 67-79 år som er mest aktive (5 prosent). Blant de andre seniorkvinnene er aktiviteten noe lavere, men fremdeles er det slik at kvinner på 80 år eller mer oftere er aktive i kvinneorganisasjoner enn kvinner mellom 16 og 49 år (3 mot 2 prosent).

Referanser

Andersen, Arne, Tor M. Normann og Elisabeth Ugreninov (2006): Intermediate Quality Report EU-SILC 2004. Norway, Documents 2006/13, Statistisk sentralbyrå.

Andersen, Arne (2006): «Aleneboendes demografi», i Mørk, Eiliv (red.) *Aleneboendes levekår*, Statistiske analyser 81, Statistisk sentralbyrå.

Barstad, Anders (2006): Sosial og politisk deltaking. Flere vennskap og stabil organisasjonsdeltaking, *Samfunnsspeilet* 5-6/2006, Statistisk sentralbyrå.

Barstad, Anders (2009): Gode venner – sjeldne fugler? *Samfunnsspeilet* 1/2009, Statistisk sentralbyrå.

Eurostat (2008): Description of SILC user database variables: cross sectional and longitudinal. Version 2006.1 from 01-02-08. European Commission, Eurostat, Directorate F, Unit F-3.

Halvorsen, K. (2005): *Ensomhet og sosial isolasjon i vår tid*, Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, Gyldendal Akademiske.

Hegna, Kristinn (2005): «Likestillingsprosjektets» barn. *Endringer i kjønnsforskjeller blant ungdom fra 1992 til 2002*, Rapport 21/05, Oslo: Norsk institutt for oppvekst, velferd og aldring (NOVA).

Lappegård, Trude (2009): De fleste bor nær foreldre og voksne barn, *Samfunnsspeilet* 1/2009, Statistisk sentralbyrå.

Murphy, M. (2008): «Variations in kinship networks across geographical mobility», *Population and Development Review*, 34(1):19-49.

Normann (2009): Mest familie- og nabokontakt på bygda, *Samfunnsspeilet* 5-6/2009, Statistisk sentralbyrå.

Normann (2008): En som kommer når det virkelig trengs, *Samfunnsspeilet* 5-6/2008, Statistisk sentralbyrå.

Ringdal, Kristen (2001): *Enhet og mangfold. Samfunnsvitenskapelig metode og kvantitativ metode*, Fagbokforlaget, Bergen.

Rørvik, Therese (2008): Samordnet tverrsnittundersøkelse 2008 Tverrsnittundersøkelsen. Tema: Boforhold. Dokumentasjonsrapport, Notater 2008/37, Statistisk sentralbyrå.

Thorsen, Kirsten og Sten-Erik Clausen (2009): Hvem er de ensomme?. *Samfunnspeilet* 1/2009, Statistisk sentralbyrå.

Ugreninov, Elisabeth red. (2005): *Seniorer i Norge*, Statistiske analyser 72, Statistisk sentralbyrå.

Wilhelmsen, Marit (2009): Samordnet tverrsnittundersøkelse 2008 Tverrsnittundersøkelsen. Dokumentasjonsrapport. Notater 2009/40, Statistisk sentralbyrå.

Vedleggstabell 10.1. **Logistisk regresjon. Sannsynlighet for å mangle ukentlig familiekontakt.¹**

	Estimat	Standard-feil	Kjikkvadrat	Pr > Kjikkvadrat ²	Odds-estimat	95 prosent konfidensintervall	
Konstant	-0,550	0,09	36,72	<,0001	.	.	.
Kvinne	-0,145	0,04	17,03	<,0001	0,75	0,65	0,86
66-79 år	-0,012	0,06	0,04	0,8425	0,96	0,82	1,14
80 år +	-0,015	0,07	0,04	0,8433	0,96	0,77	1,20
Vidergående utdanning	-0,217	0,06	11,49	0,0007	1,19	1,00	1,41
Høyere utdanning	0,336	0,07	21,18	<,0001	2,07	1,70	2,51
Mangler utdanningsopplysninger	0,272	0,14	3,89	0,0486	1,94	1,33	2,83
Bor alene	0,197	0,04	24,07	<,0001	1,48	1,27	1,74
Har svekket helse	0,171	0,06	9,17	0,0025	1,41	1,13	1,76
Lavinntekt, EU60	-0,075	0,08	0,98	0,3227	0,86	0,64	1,16

¹ Referansegruppe: Menn, 50-66 år, lav utdanning, bor sammen med andre, har god helse, ikke lavinntekt.

² Bare variabler med Pr > Kjikkvadrat mindre enn 0,05 er signifikante på .95 nivå.

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

Vedleggstabell 10.2. **Logistisk regresjon. Sannsynlighet for å mangle ukentlig vennekontakt.¹**

	Estimat	Standard-feil	Kjikkvadrat	Pr > Kjikkvadrat ²	Odds-estimat	95 prosent konfidensintervall	
Konstant	-0,601	0,09	43,69	<,0001	.	.	.
Kvinne	0,022	0,03	0,44	0,5091	1,05	0,92	1,19
66-79 år	-0,244	0,06	18,63	<,0001	1,00	0,85	1,17
80 år +	0,489	0,07	48,49	<,0001	2,08	1,69	2,58
Vidergående utdanning	0,193	0,06	8,90	0,0028	1,17	1,00	1,37
Høyere utdanning	-0,003	0,08	0,00	0,9731	0,96	0,80	1,17
Mangler utdanningsopplysninger	-0,224	0,15	2,33	0,1272	0,77	0,52	1,15
Bor alene	-0,340	0,04	67,42	<,0001	0,51	0,43	0,60
Har svekket helse	0,094	0,06	2,84	0,0917	1,21	0,97	1,50
Lavinntekt, EU60	-0,061	0,07	0,68	0,4111	0,89	0,66	1,18

¹ Referansegruppe: Menn, 50-66 år, lav utdanning, bor sammen med andre, har god helse, ikke lavinntekt.

² Bare variabler med Pr > Kjikkvadrat mindre enn 0,05 er signifikante på .95 nivå.

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

Vedleggstabell 10.3. **Logistisk regresjon. Sannsynlighet for å mangle en fortrolig venn.¹**

	Estimat	Standard-feil	Kjikvadrat	Pr > Kji-kvadrat ²	Odds-estimat	95 prosent konfidensintervall	
Konstant	-2,141	0,14	248,09	<,0001	.	.	.
Kvinne	-0,461	0,07	50,01	<,0001	0,40	0,31	0,51
66-79 år	-0,038	0,09	0,16	0,6891	1,22	0,92	1,62
80 år +	0,273	0,11	6,27	0,0123	1,66	1,19	2,33
Videregående utdanning	0,092	0,11	0,66	0,4170	0,84	0,64	1,10
Høyere utdanning	-0,575	0,16	13,26	0,0003	0,43	0,29	0,65
Mangler utdanningsopplysninger	0,218	0,24	0,84	0,3600	0,96	0,51	1,81
Bor alene	0,241	0,07	12,70	0,0004	1,62	1,24	2,11
Har svekket helse	0,200	0,09	5,21	0,0224	1,49	1,06	2,11
Lavinntekt, EU60	0,172	0,11	2,59	0,1077	1,41	0,93	2,15

¹ Referansegruppe: Menn, 50-66 år, lav utdanning, bor sammen med andre, har god helse, ikke lavinntekt.² Bare variabler med Pr > Kjikavdrat mindre enn 0,05 er signifikante på .95 nivå.

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

Vedleggstabell 10.4. **Logistisk regresjon. Sannsynlighet for å mangle en fortrolig venn og ikke være gift eller samboende.¹**

	Estimat	Standard-feil	Kjikvadrat	Pr > Kji-kvadrat ²	Odds-estimat	95 prosent konfidensintervall	
Konstant	-3,015	0,23	166,29	<,0001	.	.	.
Kvinne	-0,160	0,09	3,02	0,0820	0,73	0,51	1,04
66-79 år	-0,144	0,14	1,09	0,2973	1,19	0,77	1,83
80 år +	0,458	0,14	10,15	0,0014	2,16	1,37	3,41
Videregående utdanning	0,284	0,23	1,55	0,2139	0,68	0,47	1,00
Høyere utdanning	-0,220	0,28	0,61	0,4357	0,41	0,23	0,75
Mangler utdanningsopplysninger	-0,727	0,58	1,59	0,2080	0,25	0,06	1,13
Har svekket helse	0,163	0,12	1,74	0,1876	1,38	0,85	2,24
Lavinntekt, EU60	0,561	0,12	21,46	<,0001	3,07	1,91	4,94

¹ Referansegruppe: Menn, 50-66 år, lav utdanning, bor sammen med andre, har god helse, ikke lavinntekt.² Bare variabler med Pr > Kjikavdrat mindre enn 0,05 er signifikante på .95 nivå.

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

Vedleggstabell 10.5. **Logistisk regresjon. Sannsynlighet for å mangle noen en regner med vil stille opp ved store personlige problemer¹**

	Estimat	Standard-feil	Kjikkvadrat	Pr > Kjikkvadrat ²	Odds-estimat	95 prosent konfidensintervall	
Konstant	-3,953	0,32	149,25	<,0001	.	.	.
Kvinne	0,007	0,12	0,00	0,9513	1,02	0,64	1,61
66-79 år	0,152	0,17	0,79	0,3752	1,58	0,94	2,65
80 år +	0,150	0,21	0,53	0,4655	1,57	0,82	3,01
Vidergående utdanning	0,180	0,25	0,51	0,4766	0,79	0,48	1,31
Høyere utdanning	-0,401	0,33	1,47	0,2256	0,44	0,21	0,96
Mangler utdanningsopp-lysninger	-0,190	0,59	0,10	0,7497	0,55	0,11	2,63
Bor alene	0,249	0,12	3,98	0,0460	1,64	1,01	2,68
Har svekket helse	0,492	0,14	12,65	0,0004	2,67	1,56	4,60
Lavinntekt, EU60	-0,420	0,26	2,58	0,1079	0,43	0,16	1,20

¹ Referansegruppe: Menn, 50-66 år, lav utdanning, bor sammen med andre, har god helse, ikke lavinntekt.² Bare variabler med Pr > Kjikkvadrat mindre enn 0,05 er signifikante på .95 nivå.

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

Vedleggstabell 10.6. **Logistisk regresjon. Sannsynlighet for å vært plaget av ensomhet siste 14 dager.¹**

	Estimat	Standard-feil	Kjikkvadrat	Pr > Kjikkvadrat ²	Odds-estimat	95 prosent konfidensintervall	
Konstant	-0,052	0,15	0,13	0,7235	.	.	.
Kvinne	0,144	0,05	9,70	0,0018	1,33	1,11	1,60
66-79 år	-0,301	0,08	14,26	0,0002	0,67	0,54	0,84
80 år +	0,206	0,10	4,40	0,0359	1,12	0,83	1,50
Vidergående utdanning	-0,126	0,08	2,23	0,1351	0,98	0,79	1,22
Høyere utdanning	-0,106	0,10	1,16	0,2823	1,00	0,77	1,30
Mangler utdanningsopp-lysninger	0,338	0,18	3,38	0,0661	1,56	0,94	2,58
Bor alene	0,671	0,05	181,83	<,0001	3,82	3,15	4,65
Ingen som stiller opp ved problemer	0,887	0,25	12,28	0,0005	2,50	1,27	4,91
3-5 som stiller opp ved problemer	-0,234	0,10	5,15	0,0233	0,82	0,66	1,01
Flere enn 5 som stiller opp ved problemer	-0,625	0,11	31,94	<,0001	0,55	0,43	0,70
Har svekket helse	0,577	0,07	61,44	<,0001	3,17	2,38	4,23
Lavinntekt, EU60	-0,019	0,10	0,03	0,8526	0,96	0,65	1,42

¹ Referansegruppe: Menn, 50-66 år, lav utdanning, bor sammen med andre, har god helse, ikke lavinntekt.² Bare variabler med Pr > Kjikkvadrat mindre enn 0,05 er signifikante på .95 nivå.

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

Vedleggstabell 10.7. **Logistisk regresjon. Sannsynlighet for å vært aktiv i minst en organisasjon.¹**

	Estimat	Standard- feil	Kjikvadrat	Pr > Kji-kvadrat ²	Odds- estimat	95 prosent konfidensintervall	
Konstant	-0,999	0,29	12,01	0,0005	.	.	.
Kvinne	-0,108	0,05	4,88	0,0272	0,81	0,67	0,98
66-79 år	0,126	0,08	2,49	0,1147	1,02	0,82	1,28
80 år +	-0,230	0,10	5,26	0,0218	0,72	0,53	0,97
Vidergående utdanning	0,688	0,20	11,72	0,0006	2,35	1,89	2,91
Høyere utdanning	1,555	0,21	53,61	<,0001	5,58	4,18	7,45
Mangler utdanningsopplysninger	-2,079	0,58	13,05	0,0003	0,15	0,03	0,67
Bor alene	-0,139	0,05	6,51	0,0107	0,76	0,61	0,94
Mottar sosialhjelp	0,441	0,22	4,16	0,0414	2,42	1,04	5,65

¹ Referansegruppe: Menn, 50-66 år, lav utdanning, bor sammen med andre, har god helse, ikke lavinntekt.

² Bare variabler med Pr > Kjikavdrat mindre enn 0,05 er signifikante på .95 nivå.

Kilde: Levekårsundersøkelsen 2008, Statistisk sentralbyrå.

Figurregister

1. Befolkningens størrelse og aldersfordeling	
1.1. Folkemengde 67 år og over, registrert og framskrevet. 2010	10
1.2. Antall personer i brede aldersgrupper, registrert og framskrevet. 2010	11
1.3. Befolkningen, etter kjønn og alder per 1. januar 2010	11
1.4. Forventet levetid ved fødselen for menn og kvinner. 1950-2009	13
1.5. Andel personer 67 år og over, i landets kommuner. 2010. Prosent	14
2. Seniorenes økonomi stadig bedre	
2.1. Kvinners bruttointekt i prosent av menns bruttointekt. Ulike aldersgrupper. Median. 1993-2008. Prosent.....	19
2.2. Husholdningens finansformue og gjeld for personer i ulike aldersgrupper. Median. 2008. Kroner	28
3. Boforhold og nærmiljø	
3.1. Netto inntekt og netto inntekt etter at boligutgiftene er dekket (ekvivalentinntekter), per husstandsmedlem. 2008. Kroner	41
4. Tidsbruk og fritidsaktiviteter	
4.1. Andel som har gått på kurs siste to år, etter kjønn og alder. Alder 30-66 år. 2000. Prosent. 51	
4.2. Andel som har deltatt i ulike friluftslivsaktiviteter siste tolv måneder, etter alder. 30-79 år. 2007. Prosent.....	55
5. Politisk deltakelse blant seniorer. Engasjerte borgere med svak representasjon	
5.1. Valgdeltakelse, etter alder. Prosent	67
5.2. Valgdeltakelse, etter alder. Prosent	68
5.3. Alderfordeling blant kommunestyrerepresentanter og befolkning. Prosent.....	74
6. Sysselsetting, arbeidsmiljøforhold og trygdebruk	
6.1. Sysselsetting, etter aldersgrupper. Årsgjennomsnitt. 1989-2009. Prosent	79
6.2. Yrkesaktivitet, etter utdanning og alder. 2008. Prosent.....	81
6.3. Yrkesaktivitet, etter helse og alder. Prosent. 2008.....	82
6.4. Yrkesaktivitet, etter helse, utdanning og alder. 2008. Prosent.....	82
6.5. Ulike fysiske, kjemiske og biologiske arbeidsmiljøforhold, etter alder. 2009. Prosent	85
6.6. Ulike ergonomiske arbeidsforhold, etter alder. 2009. Prosent.....	85
6.7. Tilknytning til bedriften og utviklingsmuligheter, etter alder. 2009. Prosent.....	86
6.8. Selvbestemmelse og arbeidstempo, etter alder. 2009. Prosent	87
6.9. Selvbestemmelse i jobben, etter kjønn og alder. 2009. Prosent	87
6.10. Tilbakemelding og støtte, etter alder. 2009. Prosent	88
6.11. Utsatt for dårlig forhold mellom ansatte og ledelse og mellom ansatte, etter kjønn og alder. 2009. Prosent	89
6.12. Utsatthet for trakassering, mobbing og vold, etter alder. 2009. Prosent.....	89
6.13. Ulike yrkesrelaterte helseplager, etter kjønn og alder. 2009. Prosent.....	90
6.14. Andel ansatte 50-66 år som tror de vil orke eller være frisk nok til å jobbe frem til pensjonsalderen, etter alder. 2003, 2006. Prosent	91

6.15. Andel ansatte 50-66 år som mener ulike tiltak har stor eller meget stor betydning for å fortsette i jobb frem til pensjonsalder. 2003, 2006. Prosent	92
6.16. Alderspensjonister i alt og etter kjønn. Antall	93
7. Helse	
7.1. Egenvurdert helse, etter alder og kjønn. 2008. Prosent	113
7.2. Dårlig eller meget dårlig egenvurdert helse, etter utdanning og alder. 2008. Prosent	114
7.3. Antall nye tilfelle av kreftsykdommer. Aldersspesifikke rater per 100 000 innbyggere. 2004-2008	117
7.4. Brystkreft og prostatakreft. Alders-spesifikke rater, per 100 000 innbyggere. 2004-2008...	117
7.5. Utbredelse av diabetes (type 1 og 2), etter aldersgruppe. 1985, 1995, 1998, 2002 og 2008. Prosent	118
7.6. Dødsfall, etter kjønn og alder. 2008.....	121
7.7. Dødelighet av hjerte- og karsykdommer, etter kjønn og alder. Underliggende dødsårsak, per 100 000 innbyggere. 1951-2008	123
7.8. Selvmordsraten, etter kjønn og alder. Per 100 000 innbyggere. 1951-2008	124
8. Hjelpebehov og tjenestetilbud	
8.1. Andel personer 50 år og over med nedsatt bevegelsesevne. 1975, 1985, 1998, 2002 og 2008. Prosent	130
8.2. Plasser i ulike typer institusjoner og antall omsorgsboliger. 1991-2008.....	132
8.3. Andel som bor i boliger som kommunen disponerer til pleie- og omsorgsformål, etter alder. 1994-2008. Prosent.....	133
8.4. Bruk av kommunale omsorgstjenester, etter alder og kjønn. 2008. Prosent.....	134
8.5. Andel eldre som bor på institusjon, etter aldersgruppe. 1994-2008. Prosent	134
8.6. Andel eldre som er brukere av hjemmetjenester, etter aldersgruppe. 1994- 2008. Prosent.	136
8.7. Andel eldre 67 år og over som mottar regelmessig hjelp fra slekt, venner eller naboer. 1985, 1995, 1998, 2002 og 2008. Prosent	138
8.8. Andel personer 67 år og over, i alt og i ulike grupper, som mottar regelmessig ulønnet hjelp til husholdningen fra slekt, naboer eller venner. 2008. Prosent	138
9. Seniorer blant innvandrerne	
9.1. Innvandrere fra landgruppen Asia, Afrika etc., etter alder. 1998-2010	143
9.2. De 15 største innvandrergruppene i Norge. 1. januar 2010	144
9.3. Alderspyramide for innvandrere og befolkningen i alt. 2010	145
9.4. Alderspyramide for innvandrere, etter landgruppe og kjønn. 2010.....	145
9.5. Innvandrere intervjuet i LKI i alderen 55-70 år, etter landbakgrunn. Prosent	150
9.6. Andel som vurderer egen helse som meget god eller god, etter alder og kjønn. Befolkningen i alt og innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre (sett under ett). Prosent	151
9.7. Gjennomsnittlig antall sykdommer, etter alder og kjønn. Befolkningen og innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre (sett under ett).....	151
9.8. Andel med fire eller flere varige eller tilbakevendende psykosomatiske plager. Befolkningen og innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre (sett under ett). Prosent.....	152
9.9. Andel med psykiske helseproblemer, etter kjønn og alder. Befolkningen og innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre (sett under ett). Prosent	152
9.10. Andel fete (KMI $\geq$ 30), etter kjønn og alder. Befolkningen og innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre (sett under ett). Prosent	153

9.11. Sysselsatte 50-66 år, etter kjønn og landbakgrunn. 4. kvartal 2009. I prosent av personer i alt og i absolutte tall	154
9.12. Andel uførepensjonerte blant befolkningen i alt og blant innvandrere fra Asia, Afrika etc., etter alder og år.....	159
9.13. Andel med uførepensjon, etter landbakgrunn og alder. Utvalgte grupper. 2008	160
10. Sosial kontakt og organisasjons-aktivitet	
10.1 Andel aleneboende, etter alder og kjønn. 2009	168
10.2. Andel som har sjelden kontakt med familie, etter alder og kjønn. 2008	169
10.3. Kontakt med venner, etter alder og kjønn. 2008.....	171
10.4. Andel som ikke har besøkskontakt med naboer, etter alder og kjønn. 2008.....	174
10.5. Lett eller vanskelig å få praktisk hjelp fra naboer, etter kjønn og alder, 2008. Prosent	174
10.6. Mangler en fortrolig venn, etter kjønn og alder. 2008. Prosent	175
10.7. Personer som ikke har noen de regner med vil stille opp ved store personlige problemer, etter kjønn og alder. 2008. Prosent.....	178
10.8. Antall personer man regner med vil stille opp ved store personlige problemer, etter kjønn og alder. 2008. Prosent	178
10.9. Plaget av ensomhet de siste 14 dagene, etter kjønn og alder. 2008. Prosent.....	180
10.10. Aktiv i en eller flere organisasjoner, etter alder. Prosent.....	181

Tabellregister

1. Befolkningens størrelse og aldersfordeling

1.1.	Befolkningssammensetning, etter alder. 2010. Antall og andel av befolkningen.....	10
1.2.	Personer 67 år og eldre. De ti største kommunene. 2010. Absolutte tall og prosent.....	15
1.3.	Personer 67 år og eldre. De ti minste kommunene. 2010. Absolutte tall og prosent.....	15
1.4.	Personer i privathusholdninger, etter kjønn og samlivsform. 67 år og over. 2010. Prosent....	15
1.5.	Innvandrere, etter landbakgrunn. 67 år og over. 2010. Antall.....	15
1.6.	Ikke-nordiske innvandrere, etter innvandringsgrunn. 60 år og over. 1990-2008. Antall	16

2. Senioresnes økonomi stadig bedre

2.1.	Skattepliktig bruttoinntekt for ulike aldersgrupper. 1993-2008	18
2.2.	Utviklingen i husholdningenes inntekt etter skatt per forbruksenhet (EU-skala). Personer i ulike aldersgrupper. 1997 og 2008. Median i 2008-kroner	21
2.3.	Sammensetning av samlet husholdningsinntekt, etter hovedinntektstakers alder. 1997 og 2008. Prosent	22
2.4.	Fordelingen av inntekt etter skatt per forbruksenhet innenfor ulike aldersgrupper. 1997-2008	23
2.5.	Inntektsnivået for ulike grupper av seniorbefolkningen. 2008. Median ekvivalentinntekt i prosent av alle i aldersgruppen	26
2.6.	Utviklingen i husholdningenes inntekt etter skatt per forbruksenhet (EU-skala). Aleneboende minstepensjonister og personer med supplerende stønad. 1997 og 2008. Median i 2008-kroner	27
2.7.	Husholdningens formue og gjeld for personer i ulike aldersgrupper. 1997 og 2008. Gjennomsnitt og median i 2008-kroner	29
2.8.	Utgift per husholdning per år i ulike aldersgrupper, etter vare- og tjenestegruppe. 2007-2009. 2009-priser. Kroner og prosent.....	30
2.9.	Realøkning i forbruket for allehus-holdninger og husholdninger med hovedinntektstaker over 66 år, etter vare- og tjenestegruppe. 2001-2003 – 2007-2009. Prosent	31

3. Boforhold og nærmiljø

3.1.	Boligtype og eierform for seniorer. 1987, 1995, 2003 og 2008. Prosent	34
3.2.	Flytting blant seniorer. 2007. Prosent.....	35
3.3.	Boligstandard for seniorer. 1987, 1991-1995, 2003 og 2008.....	36
3.4.	Senioresnes vurdering av boligens størrelse. 2007. Prosent.....	37
3.5.	Egnethet av bolig for rullestolbruker. 2001, 2004 og 2007. Prosent.....	38
3.6.	Boligøkonomi for seniorhusholdninger, 1987, 1995, 2003 og 2008.....	39
3.7.	Boutgiftsbelastning og bostøtte for seniorhusholdninger. 1987, 1995, 2003 og 2008. Prosent	40
3.8.	Subjektiv oppfatning av boligutgifter for seniorhusholdninger 2008. Prosent	40
3.9.	Bomiljø for seniorer. 1987, 1995, 2001, 2004 og 2007. Prosent	42
3.10.	Seniorer, etter avstand til kollektivtransport og avgangshyppighet. 2007. Prosent	43
3.11.	Vold og utrygghet i nærmiljøet for seniorer. 1987, 1995, 2001, 2004 og 2007. Prosent	44

4. Tidsbruk og fritidsaktiviteter

4.1. Tid brukt til ulike aktiviteter, etter alder en gjennomsnittsdag i 2000. Timer og minutter	45
4.2. Tid brukt til ulike aktiviteter, etter alder en gjennomsnittsdag i 1971 og 2000. Timer og minutter	46
4.3. Menns og kvinners tidsbruk en gjennomsnittsdag, etter alder. 1971 og 2000. Timer og minutter	47
4.4. Tid brukt til husholdsarbeid i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag i 2000. Timer og minutter	48
4.5. Tid brukt til husholdsarbeid blant menn og kvinner i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag i 2000. Timer og minutter	49
4.6. Tid brukt til husholdsarbeid i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag i 1971 og 2000. Timer og minutter	49
4.7. Tid brukt til personlige behov i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag i 2000. Timer og minutter	50
4.8. Tid brukt til personlige behov i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag i 2000. Timer og minutter	50
4.9. Tid brukt til personlige behov i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag i 2000. Timer og minutter	50
4.10. Hvem arrangerte kurset/det kurset med lengst varighet. Deltakerne, etter kjønn og alder. Alder 30-66 år. 2000. Prosent	51
4.11. Tid brukt til fritidsaktiviteter i ulike aldersgrupper en gjennomsnittsdag i 2000. Timer og minutter	52
4.12. Endring i tid (minutter) brukt til utvalgte fritidsaktiviteter for menn og kvinner. 67-74 år. 1971-2000. Minutter per dag	52
4.13. Endring i tid (minutter) brukt til utvalgte fritidsaktiviteter for menn og kvinner. 50-66 år. 1971-2000. Minutter per dag	52
4.14. Antall ferieturer (fire overnattinger eller mer) siste tolv måneder, etter alder og kjønn. 2007	53
4.15. Antall ferieturer (fire overnattinger eller mer) siste tolv måneder, etter alder i 1991, 2003 og 2007. 45-79 år. Prosent	54
4.16. Hvor ofte man driver med fysisk aktivitet for å trene eller mosjonere, etter alder. 30-79 år. 2007. Prosent	54
4.17. Hvor ofte man driver med fysisk aktivitet for å trene eller mosjonere, etter kjønn og alder. 50-79 år. 2007. Prosent	55
4.18. Andel som har brukt ulike medier per dag, og tid brukt på mediene per dag, etter alder. 2009	56
4.20. Andel som har brukt ulike medier og tid brukt på mediene per dag, etter kjønn og alder. 2009	57
4.21. Andelen som er meget/ganske inte-ressert i å bruke ulike massemedier, etter alder. 2008. Prosent	58
4.22. Andel fjernsynsseere som har sett på ulike fjernsynsprogram en gjennomsnittsdag, etter alder. 30-79 år. 2009. Prosent	58
4.23. Prosentandelen som har brukt ulike kulturtilbud og antall ganger de er brukt siste tolv måneder, etter aldersgrupper. 2008	59
4.24. Andelen som er meget/ganske inte-ressert i å bruke ulike kulturtilbud, etter alder. 2008. Prosent	59
4.25. Prosentandelen som har brukt ulike kulturtilbud og antall ganger de er brukt siste tolv måneder, etter alder og kjønn. 2008	60

4.26. Prosentandelen som har brukt ulike kulturtilbud og antall ganger de er brukt siste tolv måneder, etter alder. 1991, 2000 og 2008	60
4.27. Prosentandel som har deltatt på religiøse/livssynsmøter og antall slike møter siste tolv måneder, etter kjønn og alder. 30-79 år. 2008	61
4.28. Prosentandel som har deltatt på religiøse/livssynsmøter og antall slike møter siste tolv måneder, etter alder. 50-79 år. 1994, 2000 og 2008	61
4.29. Andel som ofte, noen ganger, sjelden og aldri opplever at tiden faller lang, etter kjønn og alder. 2000	62
4.30. Andel som ofte, noen ganger, sjelden og aldri har så mye å gjøre på hverdagene at de har vanskelig for å rekke alt som må gjøres, etter kjønn og alder. 2000	62
5. Politisk deltakelse blant seniorer. Engasjerte borgere med svak representasjon	
5.1. Valgdeltagelse, etter alder. Prosent som har deltatt. Manntallskontrollert	67
5.2. Deltakelse i aksjoner og annen politisk virksomhet i løpet av de siste tolv månedene, etter alder. Prosent som har deltatt i nevnte aktivitet	69
5.3. Hvor mye tid en brukte på nyheter og programmer om politikk og aktuelle saker. Andel som bruker mer enn én time om dagen på tv, radio og avis	71
5.4. Andel som deltok i politiske diskusjoner et par ganger i uka eller oftere under valgkampen i 2001, 2005 og 2009	72
5.5. Representanter og vararepresentanter på Stortinget fordelt etter alder. Prosent	73
5.6. Folkevalgte i kommunestyre etter alder ved periodens begynnelse. 2003 og 2007. Prosent	73
6. Sysselsetting, arbeidsmiljøforhold og trygdebruk	
6.1. Sysselsatte personer, etter alder. Årsgjennomsnitt. 1989-2009. Prosent	79
6.2. Personer 55-74 år, sysselsatte, etter avtalt/vanlig arbeidstid per uke, etter alder og kjønn. 2008-2009. Målt i 1 000	79
6.3. Sysselsatte personer, etter kjønn og alder. Årsgjennomsnitt. 1989, 1994, 1999, 2004, 2006, 2008, 2009. Prosent	80
6.4. Andel sysselsatte med legemeldt sykefravær, etter kjønn og alder. 2. kvartal 2010. Prosent	91
6.5. Uførepensjonister, etter kjønn og alder. 2009. Antall og i prosent av befolkningen	93
7. Helse	
7.1. Forventet gjennomsnittlig levealder på utvalgte alderstrinn, etter kjønn. 2009	109
7.2. Stort og hyppig alkoholinntak, etter alder og kjønn. 2008. Prosent	111
7.3. Mosjonerer eller trener i fritiden, etter alder og kjønn. 2008. Prosent	111
7.4. Andel overvektige og andel med fedme, etter kjønn og alder. 2008	112
7.5. Andel med varig sykdom, etter alder. 2008	115
7.6. Varige sykdommer, klassifisert i sykdomsgrupper. Utvalgte aldersgrupper. 1985, 2002 og 2008. Prosent	115
7.7. Gjennomsnittlig antall sykdommer, etter egenvurdert helse og alder. 2008	119
7.8. Personer med gjennomsnittsverdi av symptomer på psykiske problemer på 1,75 eller mer på Hopkins skala, etter alder og kjønn. 2008. Prosent	119
7.9. Andel som har brukt ulike helsetjenester, etter alder. 2008. Prosent	120
7.10. Dødsårsak, etter alder og kjønn. 2008	122

8. Hjelpebehov og tjenestetilbud

8.1. Ulike typer funksjonsnedsettelse, etter alder og kjønn. 2008. Prosent	128
8.2. Nedsatt bevegelsesevne blant dem som bor alene, etter kjønn og aldersgruppe. 2008. Prosent.....	129
8.3. Hjelpe- og pleietrengende, etter alder og kjønn. 2008. Prosent.....	130
8.4. Besøk av hjemmehjelp og/eller hjemmesykepleier. Andel av personer 67 år og over. 2008. Prosent.....	137
8.5. Gitt regelmessig ulønnet hjelp til foreldre ¹ , andre og i alt, etter alder og kjønn. 2008. Prosent.....	139
8.6. Gitt hjelp med utvalgte gjøremål siste fire uker til foreldre som har behov for hjelp, etter kjønn. 2002. Prosent	140

9. Seniorer blant innvandrene

9.1. De 20 største innvandrergupper 67 år og over, antall, kjønn, prosent. 1. januar 2010. Landgruppen Asia, Afrika etc. uthevet	146
9.2. De 20 største innvandrergupper 50-66 år, antall, kjønn, prosent. 1. januar 2010. Landgruppen Asia, Afrika etc. uthevet	147
9.3. Befolkning og innvandrere, etter landbakgrunn og alder. 1. januar 2010	148
9.4. Befolkningen i aldersgruppen 67 år eller eldre framskrevet etter mellomalternativet fram til 2060 for hele befolkningen og for innvandrene fra Asia, Afrika etc. Antall. Prosent	149
9.5. Sysselsatte, etter alder og landbakgrunn. 4. kvartal 2009. I prosent av personer i alt og i absolutte tall.....	155
9.6. Personer med alderspensjon, etter kjønn og landbakgrunn. 1996, 2004 og 2008	156
9.7. Antall i alderen 67 år og over per 1. januar 2009 og antall med alderspensjon i desember 2008	157
9.8. Antall bosatte og andel med uførepensjon, etter alder. 2008	159
9.9. Mottakere av supplerende stønad i 2007, etter landbakgrunn	162

Vedleggstabeller**6. Sysselsetting, arbeidsmiljøforhold og trygdebruk**

6.1. Fysisk og ergonomisk arbeidsmiljø for sysselsatte (prosent), etter alder. 1989, 1993, 1996, 2000, 2003, 2006 og 2009. Prosent	96
6.2. Fysisk arbeidsmiljø, etter kjønn og alder. Prosent. 2009	98
6.3. Ergonomisk arbeidsmiljø, etter kjønn og alder. Prosent. 2009	99
6.4. Tilknytning til arbeidsplassen, etter kjønn og alder. Prosent. 2009	100
6.5. Tilknytning til arbeidsplassen og utviklingsmuligheter, etter alder. 1989, 1993, 1996, 2000 og 2003. Prosent	101
6.6. Organisatorisk arbeidsmiljø for sysselsatte: selvstyring og variasjon, etter alder. 1996, 2000, 2003, 2006 og 2009. Prosent	103
6.7. Psykososiale arbeidsmiljøforhold, etter kjønn og alder. Prosent. 2009	104
6.8. Organisatorisk arbeidsmiljø: konflikt, vold og trakassering, etter alder. 1989, 1993, 1996, 2000 og 2003. Prosent	105
6.9. Yrkesrelaterte helseplager, arbeidsulykker og sykefravær, etter alder. 1989, 1993, 1996, 2000 og 2003. Prosent	106

9. Seniorer blant innvanderne

9.1. Antall og andel uførepensjonert, etter land og alder. 2008	164

10. Sosial kontakt og organisasjonsaktivitet

10.1. Logistisk regresjon. Sannsynlighet for å mangle ukentlig familiekontakt	185
10.2. Logistisk regresjon. Sannsynlighet for å mangle ukentlig vennekontakt	185
10.3. Logistisk regresjon. Sannsynlighet for å mangle en fortrolig venn.	186
10.4. Logistisk regresjon. Sannsynlighet for å mangle en fortrolig venn og ikke være gift eller samboende	186
10.5. Logistisk regresjon. Sannsynlighet for å mangle noen en regner med vil stille opp ved store personlige problemer	187
10.6. Logistisk regresjon. Sannsynlighet for å vært plaget av ensomhet siste 14 dager.	187
10.7. Logistisk regresjon. Sannsynlighet for å vært aktiv i minst en organisasjon.	188